

PAGINAE HISTORIAE 29/1
SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU
DOMÉNA DILETANTSTVÍ?
STÉ VÝROČÍ STÁTNÍ ARCHIVNÍ ŠKOLY

*Věnováno 100. výročí narození PhDr. Josefa Kollmanna
(*27. 6. 1920 – †17. 6. 2007)*

PAGINAE HISTORIAE

SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU
29/1

Doména diletantství? Sté výročí Státní archivní školy

Redakce svazku: Prof. PhDr. Marie Bláhová, DrSc., Doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc.

Recenzovali:

Doc. PhDr. Marie Macková, Ph.D.

PhDr. Karel Řeháček, Ph.D.

Fotografie na titulním listě: NA, Kollmann Josef, PhDr., nezpracováno

Fotografie na obálce: Budova pobočky Archivu Země české v Bredovské ulici, sídlo Státní archivní školy (1932), NA, Sbírka negativů, inv. č. 1856, kart. 70.

OBSAH

ÚVOD

Předmluva	9
<i>Michal Pullmann</i>	
Úvodem	10
<i>Ivana Ebelová</i>	
Úvodem	12
<i>Zdeňka Kokošková</i>	

HLAVNÍ STUDIE

Státní archivní škola a její učitelé	17
<i>Marie Bláhová</i>	
Státní archivní škola za okupace – pokračování v obtížných podmínkách	31
<i>Jan Dobeš</i>	

VÝUKA ARCHIVNICTVÍ A ŠKOLY V ZAHRANIČÍ

Archivausbildung in Deutschland: Die Archivschule Marburg	47
<i>Robert Meier</i>	
Studia archiwistyczne na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu	52
<i>Irena Mamczak-Gadkowska</i>	
Elementy prawne w przygotowaniu zawodowym archiwisty.	64
Uwagi z perspektywy polskiej	
<i>Marek Konstankiewicz</i>	
Od dyplomatyki i edytorstwa źródeł ku specjalności archiwalno-edytorskiej.	70
Koncepcje kształcenia archiwistów na Uniwersytecie Wrocławskim	
K. Maleczyńskiego i W. Korty	
<i>Lucyna Harc</i>	
Archiwistyka jako odrębna nauka? Głos z Polski	82
<i>Janusz Łosowski</i>	
Kształcenie archiwistów na Górnym Śląsku i edycje miejscowych źródeł historycznych	105
<i>Antoni Barciak</i>	

OSOBNOSTI ARCHIVNICTVÍ A POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH. PŘEDSTAVITELÉ PVH PŘED ZŘÍZENÍM STÁTNÍ ARCHIVNÍ ŠKOLY

Johann Michael Heineccius (1674–1722) und die Entstehung der Siegelkunde als akademische Disziplin	121
<i>Thomas Vogtherr</i>	

Pomocné vědy historické v publikacích profesorů historie C. k. Františkovy univerzity v Olomouci <i>Ema Šimková</i>	133
Josef Emler <i>Ivan Hlaváček</i>	147
Gustav Friedrich, jeho Učebná kniha palaeografie latinské a výuka paleografie v rámci Státní archivní školy <i>Marie Ryantová</i>	155

OSOBNOSTI ARCHIVNICTVÍ A POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH. UČITELÉ ABSOLVENTI STÁTNÍ ARCHIVNÍ ŠKOLY

Václav Hrubý a archivní škola <i>Hana Pátková</i>	173
Profesor Václav Vojtíšek: Kontinuita kariéry jednoho archiváře <i>Pavel Vaško</i>	182
Miloslav Volf a jeho archivní příručka <i>Jan Kahuda</i>	205
Docent Josef Matoušek a jeho vědecká a politická činnost <i>Kristýna Ansorgová – Jan Hanousek</i>	218
Státní archivní škola: causa Jaroslav Prokeš <i>Milada Sekyrková</i>	241
Z nouze ctnost. Přínos absolventů Státní archivní školy pro českou kodikologii <i>Marta Hradilová</i>	255
Přínos Františka Hoffmanna archivní teorii a metodice <i>Hana Kábová</i>	265
Historik Josef Polišenský, jeho studium na archivní škole a jaké mělo následky <i>Zdeněk Hojda</i>	286
Metodický spor o obecné dějiny: „Graus vs. Polišenský“ <i>Martin Kindl</i>	295

SEZNAM ZKRATEK	303
SEZNAM AUTORŮ	307
OBRAZOVÁ PŘÍLOHA	311

ÚVOD

PŘEDMLUVA

DOC. PHDR. MICHAL PULLMANN, PH.D.
DĚKAN FILOZOFICKÉ FAKULTY UK

Archivní studium a pomocné vědy historické patří na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy k nejlépe etablovaným oborům, spojujícím vědeckou erudici s praktickým vzděláváním studentů. Právě vazba mezi hlubokou vědeckou průpravou a důrazem na praktické uplatnění absolventů, na službu společnosti, patří k tomu nejcennějšímu, co dnes obor archivnictví na FF UK nabízí.

Zároveň si nejsem jist, zda se mohu považovat za zcela nestranného pozorovatele; osobní vazbu k oboru mám minimálně trojí. Předně, význam archivních kompetencí jsem si uvědomoval během svého vlastního bádání – ať v devadesátých letech minulého století k revoluci 1848 anebo později k pádu komunismu v Československu. Bez vydatné pomoci archivně zdatných kolegyní a kolegů bych dosáhl jen zlomku toho, na čem jsem stavěl svou argumentaci. Za druhé, jako historik sociálních dějin jsem vždy vysoce cenil dějiny správy, na nichž obor sociálních dějin ve své době stavěl. Dodnes se rád vracím ke klasickým textům z pera historiků jako Otto Hintze nebo Reinharta Kosellecka, kteří se zabývali dějinami pruského úřednictva a ve svých dílech položili základy sociálních dějin Německa. A konečně, za třetí, jsem na archivních studiích viděl schopnost propojovat různé oblasti historického bádání a působit jako spojnice politických, hospodářských, sociálních a kulturních dějin.

Tuto schopnost ostatně dokumentují i příspěvky z konference, pořádané při příležitosti stého výročí založení Státní archivní školy. Poděkování tak patří nejen kolegyním a kolegům z Katedry pomocných věd historických a archivního studia FF UK a Národního archivu, tedy pořadatelů konference, ale i širšímu okruhu archivní obce. Archivní studia dnes nejsou pouze úřední přípravkou, nenabízejí pouze pramennou pomoc, ale důležitou – někdy skutečně fascinující – expertizu. A tu bychom měli rozvíjet.

ÚVODEM

DOC. PHDR. IVANA EBELOVÁ, CSC.
VEDOUCÍ KATEDRY POMOCNÝCH VĚD HISTORICKÝCH
A ARCHIVNÍHO STUDIA FF UK

Když se v roce 2014 konala u příležitosti 230. výročí zahájení výuky pomocných věd historických na pražské univerzitě a současně 50. výročí ustavení katedry pomocných věd historických a archivnictví ve stávající podobě na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy konference *Pomocné vědy historické v současné historiografii a archivnictví*, hlavní pozornost referujících se přirozeně soustředila na jednotlivé pomocné vědy historické, zatímco archivnictví bylo vzhledem k náplni konference reflektováno pouze okrajově.¹ Bylo ale jen otázkou času, kdy nastane obdobná příležitost k prezentaci i tohoto, zvláště v posledních letech dynamicky se rozvíjejícího oboru, procházejícího řadou změn, které vycházejí z moderních metod úřadování a kladou tak nemalé nároky na odborné pracovníky archivů, již na tyto změny musejí pružně a především kvalifikovaně reagovat. K tomu, aby mohli správně pečovat o svěřené písemné dokumenty, uspořádat je a uchovávat tak, aby mohly být využívány i následujícími generacemi, je ale potřeba speciálního vzdělání, zahrnujícího širokou škálu teoretických i praktických dovedností.

Potřebu kvalifikovaného personálu, jenž bude schopen utřídit a zpřístupnit písemnosti uložené v registraturách úřadů nejen pro účely využití badatelského, ale z hlediska praktického obecně mnohem širšího, si ostatně velmi dobře uvědomovali již naši předchůdci v polovině 19. století. V Evropě tak začaly vznikat speciální školy, kde bylo možné získat znalosti potřebné pro zpracovávání písemného materiálu v těchto registraturách a v archivech nashromážděného (především francouzská École des chartes či českému prostředí nejbližší vídeňský Institut für österreichische Geschichtsforschung).² I přes možnosti studia na některém z tehdejších odborných učilišť se v českých zemích ozývaly hlasy volající po vzniku samostatné vzdělávací archivní instituce. Uplynula ale ještě řada let, než se podařilo tuto myšlenku prakticky naplnit. Stalo se tak záhy po vzniku Československé republiky, kdy na podzim roku 1919 byla pod ministerstvem školství a národní osvěty zřízena Státní archivní

1 Bláhová, Marie – Holá, Mlada – Woitschová, Klára (edd.): *Pomocné vědy historické v současné historiografii a archivnictví*. Praha 2018.

2 Štouračová, Jiřina: *Archivnictví*. Brno 2013, s. 69–80.

škola, připravující absolventy či studenty filozofických, právnických nebo teologických studií na profesní dráhu archiváře.

Mezinárodní konference, uspořádaná Katedrou pomocných věd historických a archivního studia FF UK ve spolupráci s Národním archivem u příležitosti stého výročí založení Státní archivní školy, tak byla příležitostí nejen k připomenutí významu archivního vzdělávání, ale i k upozornění, resp. zdůraznění významu propojení jednotlivých historických oborů. Nezbytnost vzájemné spolupráce historiků a archivářů v oblasti vzdělávací a výzkumné ostatně ve svém úvodním proslovu zdůraznil z pozice historika, badatele v oblasti moderních dějin, i děkan filozofické fakulty, Michal Pullmann.

Pro mnohé nepochybně provokativní název konference, *Doména diletantsví?*³, jenž je parafrází z obsáhlé studie Josefa Kollmanna, věnované archivnímu školství, předznamenala obsah příspěvků jak z řad zahraničních, tak i domácích účastníků. Ať již se jednalo o referáty zaměřené na výuku archivnictví, historii a současnost archivního školství,⁴ na osobnosti spojené s archivním školstvím, ať již šlo o učitele či žáky a jejich přínosu pro rozvoj oboru, všechny akcentovaly potřebu profesionalizace, postavenou na kvalitní teoretické přípravě, vyžadující široké spektrum znalostí nejen historických oborů, dějin správy, ale i znalostí jazykových.

P. t. čtenáři se dostává do rukou sborník 21 příspěvků, dokládajících význam, ba v mnohém výjimečnost oboru, jehož podstavení bylo nejen v minulosti nezřídka podceňované či nedoceněné. Lze jen doufat, že i za stávajícího tlaku, jemuž jsou archiváři vystaveni v souvislosti s požadavky na ně kladenými, si přinejmenším nejen nadále udrží své nesnadno vybudované postavení, ale nadto s vědomím jisté exkluzivity, skýtané jim jejich oborem, se budou schopni ještě sebevědoměji prosadit a prezentovat ve společnosti.

3 Kollmann, Josef: Státní archivní škola v Praze. Příspěvek k dějinám archivního školství. Sborník archivních prací 32/1, 1982, s. 115–307.

4 Vzácnou shodou okolností připadala na rok 2019 výročí založení archivní školy v Marburgu (1949), specializovaného archivního školství v Poznani (1974) a ve Vratislavi (1959).

ÚVODEM

PHDR. ZDEŇKA KOKOŠKOVÁ ZÁSTUPKYNĚ ŘEDITELKY NÁRODNÍHO ARCHIVU

Mezinárodní konferencí nazvanou *Doména diletantství?* si připomínáme stoleté jubileum zřízení neuniverzitního edukativního pracoviště, jehož cílem bylo specializované vzdělávání v oboru archivnictví a pomocných věd historických. Vzniklo na počátku samostatné Československé republiky a přijalo název *Státní archivní škola*. Zatímco na pražské univerzitě probíhala v rámci studia historie výuka pomocných věd historických, nové učiliště se mělo zaměřovat spíše na témata z archivní praxe. Za dobu třicetileté existence prošly školou v roli učitelů i žáků desítky významných představitelů českého archivnictví.

Již krátce po vzniku nového státu začali pracovníci archivního referátu MŠANO iniciovat vybudování odborného vzdělávacího pracoviště, jehož činnost byla zahájena na podzim roku 1919. Ředitelem byl jmenován univerzitní profesor G. Friedrich a tajemníkem zemský vicearchivář V. Klecanda. Archiv země České, který sídlil v centru Prahy, v Bredovské ulici (dnes Politických vězňů), poskytl přístřeší, které slibovalo vhodné zázemí pro praktickou výuku, ale také kvalitní pedagogy z řad zkušených odborných pracovníků. První návrh učebních osnov vypracoval ředitel zemského archivu J. B. Novák spolu s G. Friedrichem, V. Hrubým a L. Klicmanem. Díky úrovni výuky si záhy první československé archivní učiliště získalo dobré jméno a těšilo se dostatečnému zájmu studentů. Z úsporných důvodů však proběhlo v meziválečném období jen osm tříletých kurzů, za okupace se uskutečnil jeden dvouletý. Po válce se podařilo úspěšně realizovat ještě dva kurzy, nicméně od školního roku 1949/50 se výuka archivnictví přesunula na akademickou půdu Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, přičemž od roku 1964 ji začala zajišťovat samostatná katedra pomocných věd historických a archivního studia.

Na výuce ve Státní archivní škole se z Archivu země České podíleli např. J. Borovička, Z. Kristen a B. Jenšovský, z Archivu ministerstva vnitra mj. J. Prokeš a F. Roubík. Mnozí absolventi následně uplatňovali dlouhá léta své vědomosti v institucích – předchůdcích Národního archivu. S účastníky posledních kurzů jsem měla tu čest se osobně potkávat na počátku své kariéry. Všichni byli uznávanými odborníky, od nichž bylo možné získat zajímavé a užitečné poznatky z jejich letité praxe.

Závěrem je třeba připomenout, že i dnes při výuce studentů oboru Archivnictví a PVH i oboru Veřejná správa a spisová služba na FF UK spolupracují vedle pedagogů z katedry a dalších fakultních pracovišť také externisté, a to především archiváři, kteří vyučují praktické předměty úzce spjaté s oborem. Národní archiv, tak jako jeho předchůdci v minulosti, nabízí nejen tyto odborníky, ale také prostory pro tuto výuku v obou svých budovách.

HLAVNÍ STUDIE

STÁTNÍ ARCHIVNÍ ŠKOLA A JEJÍ UČITELÉ¹

MARIE BLÁHOVÁ

Dne 2. září 1919 podepsal ministr školství a národní osvěty Republiky československé Gustav Habrman návrh na zřízení archivní školy. Po jeho následném publikování ve Věstníku Ministerstva školství a po vyslovení souhlasu Ministerstva financí 18. září 1919 byla definitivně zřízena odborná škola pro československé archiváře,² instituce „podřízená přímo ministerstvu školství a národní osvěty, za účelem především poskytnout odborné i praktické vzdělání těm, kdož se chtějí věnovat službě archivní, nebo pěstovat zvláště pomocné vědy historické a prohlubovat studium dějezpytu vůbec“,³ tedy školy, která měla připravovat kvalifikované odborníky pro práci v archivech.

Zřízení archivní školy představuje zásadní mezník ve vývoji českého archivnictví. Nelze se proto divit, že vzniku a vývoji této instituce byla nejen ze strany archivářů poskytována náležitá pozornost. Mimořádně kvalitní práci věnoval jejím dějinám přední znalec dějin českého archivnictví, archivář postupně Ústředního archivu ministerstva vnitra, Státního ústředního a Národního archivu,⁴ a také absolvent Státní archivní školy, Josef Kollmann. Využil přitom všechny dostupné prameny a interpretoval je v souvislosti s postavením a vývojem archivnictví i odborného školství v Československé republice.⁵ Po vydání této studie je obtížné přinést k tématu něco nového, na druhé straně nelze připomínat výročí instituce, aniž by byly vzpomenuty její osudy. Nezbyvá, než se s touto skutečností vyrovnat, aniž by bylo možno konkurovat Josefu Kollmannovi.

Od 18. století začali představitelé habsburské monarchie uznávat význam archivů a některé nově organizované archivy spravovali schopní odborníci, jako byl v padesátých letech 18. století místodržitelský, později guberniální, archivář Jan Josef Klauser (1705–1771) nebo v první polovině 19. století rovněž guberniální archivář

1 Tato studie vznikla na Univerzitě Karlově v rámci programu PROGRES Q09: Historie – Klíč k pochopení globalizovaného světa.

2 Proces vzniku archivní školy zpracoval Kollmann, Josef: Státní archivní škola. Příspěvek k dějinám archivního školství. SAP 32, 1982, s. 237–251.

3 Srv. Stanovy vysoké školy archivní v Praze, AUK, AŠ, inv. č. 1, kart. 1.

4 Jde pochopitelně o tutéž instituci v průběhu času.

5 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 225–307.

Kajetán Nádherný (1791–1857). Ti – někdy i soukromým studiem – dosáhli kvalifikace na to, aby se mohli zabývat i metodou zpracování archivů a – zatím marně – prosazovali požadavky na kvalifikaci archivářů. Až do 19. století však byla většina archivů spravována osobami bez jakékoli kvalifikace.⁶ Oprávněně proto konstatoval Josef Kollmann v citované studii, že „archivnictví ve starších dobách do značné míry bylo doménou neodbornosti nebo diletantství“.⁷ Tuto skutečnost si někteří archiváři uvědomovali a od druhé poloviny 19. století se pokoušeli tyto problémy řešit.⁸ Již v souvislosti se založením Zemského archivu v šedesátých letech 19. století se objevily i návrhy na zřízení archivního studia v Čechách. Asi jako první vystoupil s tímto návrhem poslanec František August Brauner (1810–1880).⁹ O archivní školství se zasazoval i Constantin Höfler (1811–1897), ve čtyřicátých letech 19. století profesor historie na univerzitě v Mnichově a člen mnichovské akademie, po pensionování v roce 1847 okresní archivář v Bamberku, v letech 1851–1882 profesor dějin na Karlo-Ferdinandově univerzitě v Praze. Archivní problematika mu tedy byla blízká jak z praktického hlediska jako archiváři, tak i jako badateli, resp. editorovi historických pramenů.¹⁰

Čeští archiváři měli již i vzory odborného archivního studia nejen ve Vídni, kde byla speciální škola zaměřená na práci s historickými prameny a pomocné vědy historické, Ústav pro rakouský dějepyt – Institut für österreichische Geschichtsforschung, zřízena v roce 1854,¹¹ ale i v zahraničí. Ve Francii byla v roce 1827 založena nejstarší škola zaměřená na práci s úředními dokumenty a rukopisy École des chartes,¹² v Bavorsku byl v roce 1821 zřízen „Archivní vzdělávací ústav“ (Archivalisches Unterrichtsinstitut) při Královském všeobecném říšském

6 Tamtéž, s. 226–227.

7 Tamtéž, s. 226.

8 Podrobně o tom tamtéž, s. 227–238.

9 Tamtéž, s. 229n.

10 Tamtéž, s. 230n.; Hoffmannová, Jaroslava: Höfler, Constantin von, rytíř, prof. Dr. phil. In: Hoffmannová, Jaroslava – Pražáková, Jana (red.): Biografický slovník archivářů českých zemí. Praha 2000, s. 232 (s odkazy na další literaturu). Během svého působení v Bamberku vydával Konstantin Höfler prameny k francickým dějinám, za působení v Praze zpracoval pramenné edice a vědecké práce k dějinám 15. století (především rozsáhlou edici pramenů k dějinám husitství *Geschichtsschreiber der husitischen Bewegung in Böhmen I–III*. Prag 1856–1866).

11 K dějinám vídeňského Ústavu srv. především Lhotský, Alphons: *Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854–1954. Festgabe zur 100-Jahr-Feier des Instituts* (MIÖG, Erg.-Bd. 17). Graz – Wien – Köln 1954; Stoy, Manfred: *Das Österreichische Institut für Geschichtsforschung 1929–1945* (MIÖG, Erg.-Bd. 50), Wien – München 2007.

12 Srv. především L'École nationale des chartes. *Histoire de l'école depuis 1821* [textes de Jean-Pierre Babelon, Marie-Claire Bancquart, Bernard Barbiche... et al.]. Paris 1997.

archivu,¹³ v Itálii byly školy latinské paleografie, diplomatiky a archivní teorie zřizovány od 19. století při státních archivech.¹⁴ V Rakousku-Uhersku ovšem nebylo ve druhé polovině 19. století založení českého archivního učiliště reálné. Myšlenka na zřízení české archivní školy nenapomohla ani rostoucí potřeba kvalifikovaných archivářů a stoupající nároky na jejich vzdělání v souvislosti s archivní reformou v rakousko-uherské monarchii v devadesátých letech 19. století.¹⁵ Odborníky pro práci s historickými prameny, což je jeden z hlavních předpokladů i pro práci v archivech, připravoval tehdy zmíněný Ústav pro rakouský dějepyt ve Vídni pro celou monarchii, aniž by při studiu zohledňoval specifika jednotlivých historických zemí. Především však disponoval jen omezeným počtem míst pro studenty, navíc studium bylo finančně náročné, takže absolventů Ústavu, a tudíž i kvalifikovaných odborníků, byl v celé monarchii nedostatek. Z českých zemí studovali na vídeňském Ústavu jen jednotlivci jako Josef Emler (1859–1861), František Mareš (1877–1879), Václav Kratochvíl, Ladislav Klicman (1886–1890), v devadesátých letech 19. století Gustav Friedrich (1895–1897), Jan Bedřich Novák (1895–1897), Kamil Krofta (1897–1899), později Josef Borovička (1905–1907), Václav Hrubý (1907–1909), Vladimír Klecanda (1911–1913). Nutno ovšem konstatovat, že všichni absolventi vídeňského Institutu dosáhli významného postavení na univerzitách a v archivech. Jen vzácně studovali čeští archiváři také v Paříži jako Vladimír Klecanda v letech 1909–1910.

Od počátku 20. století nabývaly myšlenky na zřízení archivní školy v Čechách konkrétní podobu a čeští odborníci, sami absolventi vídeňského Ústavu pro rakouský dějepyt a archiváři, především ve Vídni působící Václav Kratochvíl, nebo ředitel zemského archivu Jan Bedřich Novák, zpracovávali návrhy a promýšleli formu a náplň budoucího studia.¹⁶ Proto mohli bezprostředně po vzniku Československé republiky připravit návrh na zřízení speciální archivní školy včetně jejích stanov.¹⁷ Organizačně se na zřízení školy podíleli archiváři Archivu země České, uvolnění od února 1919 pro práci na přípravě archivní školy na Ministerstvu školství a národní osvěty, Kamil Krofta a Josef Borovička. Podklady pro jednání zpracovali univerzitní profesor Gustav Friedrich a již zmíněný archivář zemského archivu Jan Bedřich Novák, oba absolventi

13 Ani dnešní Bavorská archivní škola organizovaná při Bavorském hlavním státním archivu není samostatnou vzdělávací institucí, Srv. <https://www.gda.bayern.de/ausbildung/bayerische-archivschule/> [25. 5. 2020].

14 Srv. Casanova, Eugenio: *Archivistica*. Siena 1928, s. 66n.; Urbánková, Libuše: *Organizace a stav archivnictví v Itálii*. SAP 10/2, 1960, s. 204.

15 Kollmann, J.: *Státní archivní škola*, s. 236.

16 *Tamtéž*, s. 237–241.

17 Podklady ke stanovám archivní školy a schválené stanovy jsou uloženy v AUK, AŠ, inv. č. 1–9.

téhož kurzu vídeňského Ústavu. Vlastní návrh s některými cennými podněty zpracoval archivář Národního muzea, rovněž absolvent vídeňského Ústavu, Václav Hrubý. Souběžně s projednáváním návrhů na zřízení archivní školy byly vypracovány také její osnovy.¹⁸ Členy speciální komise, která tím byla v květnu 1919 pověřena, byli Gustav Friedrich, Václav Hrubý, Ladislav Klicman a Jan Bedřich Novák.¹⁹

Během několika měsíců – od února do začátku září 1919 – byly připraveny všechny podklady a škola mohla již v říjnu 1919 zahájit svou činnost. Kurzy archivní školy měly být tříleté a měly být otevírány od školního roku 1920–1921²⁰ každý druhý rok pro deset posluchačů. – Ve skutečnosti byl první kurz zahájen již v roce 1919. – Výuka se měla po formální stránce řídit „řády a zvyklostmi univerzitními“.²¹ Postupně byly schváleny také zkušební řády pro jednotlivé typy zkoušek od přijímacích až po závěrečnou „státní archivní zkoušku“ – ten byl schválen dekretem ministra školství a národní osvěty 9. června 1921, krátce před prvními závěrečnými zkouškami. Ředitelem archivní školy byl jmenován univerzitní profesor Gustav Friedrich, tajemníkem zemský archivář Vladimír Klecanda.²² První státní zkoušky uzavírající první kurs, který proběhl v letech 1919–1921, se konaly v červnu a v červenci 1921, zkušební komisi předsedal ředitel Archivu ministerstva vnitra Ladislav Klicman.²³

I přes obtížnou finanční situaci se představitelé archivní školy od počátku její existence snažili rozvíjet mezinárodní kontakty a, i když si byli vědomi svých omezených možností,²⁴ zařadit novou školu mezi přední evropská archivní učiliště. Symbolicky první zahraniční cesta reprezentanta archivní školy vedla do Paříže. Tajemník archivní školy Vladimír Klecanda byl vyslán jako delegát Ministerstva školství a národní osvěty na oslavy stého výročí existence nejstarší archivní školy na světě, pařížské École des chartes, 22. února 1921.²⁵ K srdečnému přijetí pražského delegáta, jemuž bylo vyhrazeno čestné místo mezi zahraničními zástupci,

18 Srv. korespondence s Ministerstvem školství a národní osvěty 1919, 1920 atd., AUK AŠ, inv. č. 195–197, 198.

19 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 243.

20 Srv. Stanovy Vysoké školy archivní (AUK, AŠ, inv. č. 1).

21 Srv. Stanovy Vysoké školy archivní (AUK, AŠ, inv. č. 1).

22 Představitelé školy byli jmenováni zprvu na období 1919–1922, ve stejném složení i na období 1922–1925. Srv. Z archivní školy. ČAŠ 1, 1923, s. 175. Vladimír Klecanda v roce 1925 „pro trvalé zaměstnání ve Vídni“ působení v archivní škole ukončil. Srv. Jenšovský, Bedřich: Ze státní školy archivní. ČAŠ 3, 1936, s. 169.

23 Srv. Z archivní školy. ČAŠ 1, 1923, s. 173; Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 245–247.

24 Srv. zde níže.

25 Srv. AUK, AŠ, inv. č. 15, kart. 1.

ať již na slavnostním přijetí u prezidenta Společnosti École des chartes, tak i v Richelieuově sále na Sorbonně, přispělo jistě i bývalé členství Vladimíra Klecandy v École des chartes, jež bylo podle Klecandovy zprávy při různých příležitostech zdůrazňováno.²⁶ Spolupráce českých archivářů s archiváři ostatních zemí bývalé rakousko-uherské monarchie vedla i k vyvinutí, bohužel neúspěšné, iniciativy, která měla přispět ke zvýšení vzdělání archivářů mimo Československou republiku. Dne 6. října 1919 se sekretář archivní školy obrátil na mimořádného vyslance Československé republiky v Bělehradě s výzvou, aby pohnul ministerstvo školství v Bělehradě k vyspání stipendia pro jednoho nebo dva historiky, kteří by mohli studovat na pražské archivní škole, protože, jak zjistili archiváři pracující na archivní rozluce ve Vídni, Jihoslované nemají odbornou archivní školu a v otázkách archivních byli odkázáni na ochotu českých archivářů.²⁷

Archivní škola – její název zpočátku kolísal, až v průběhu času se ustálil jako Státní archivní škola²⁸ – měla připravovat archiváře pro nově organizované československé archivnictví. Měla se stát střediskem studia archivnictví a pomocných věd historických pro celou republiku. První studenti německé a maďarské národnosti se na archivní školu přihlásili v roce 1934.²⁹ Měla však být praktičtěji zaměřena nežli studium na univerzitě (které ovšem bylo předpokladem pro přijetí na Archivní školu). Pokud jde o obsah výuky, obsahovala osnova pomocné vědy historické, k nimž byla počítána i středověká archeologie, dále archivní nauku, znalost důležitých domácích i zahraničních archivů, základy knihopisu, přehledné dějiny středověké latiny, staré češtiny, staroslovenštiny a středohornoněmčiny, nauku o pramenech k československým dějinám, výklad základních právních pojmů, přednášky o hlavních pramenech práva římského, církevního a německého, dějiny řádů politických, správních i soudních v zemích československých, vše se zvláštním zřetelem k potřebám archivním a s praktickými cvičeními archivními.³⁰ Personálně i prostorově byla archivní škola od počátku vázána na Archiv země České, předměty vyučované rovněž pro studenty univerzity byly přednášeny na univerzitě.³¹ V nové budově Zemského archivu postavené v letech 1929–1933 pro ni byly připraveny i speciální prostory. Výuka byla v posledním roce kurzu pravidelně doplňována exkurzemi do archivů různých typů.³² Třetí ročník druhého kurzu

26 Srv. Zpráva dr. Vladimíra Klecandy, AUK, AŠ, inv. č. 15.

27 Srv. AUK, AŠ, inv. č. 27.

28 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 248–249.

29 Srv. Jenšovský, Bedřich: Ze státní školy archivní. ČAŠ 12, 1834, s. 172.

30 Stanovy vysoké školy archivní (AUK, AŠ, inv. č. 1), s. 1.

31 Stanovy vysoké školy archivní (AUK, AŠ, inv. č. 1), s. 1.

32 Srv. Jenšovský, Bedřich: Z archivní školy. ČAŠ 2, 1924, s. 189; týž: Ze Státní školy archivní. ČAŠ 5, 1927, s. 192.

vykonal v březnu 1923 exkurzi do vídeňských archivů, kde v té době pracovali čeští archiváři na archivní rozluce.³³

K rozšíření nabídky výuky pro studenty se ředitelství archivní školy i přes obtížnou finanční situaci snažilo získat alespoň pro krátkodobé přednáškové pobyty zahraniční odborníky. Pro uvedení školy do „mezinárodního světa archivního“ a pro zvýšení prestiže školy uspořádalo ředitelství ve dnech 4.–6. června 1923 pro studenty i pro „kruhy archivářské“ hojně navštívený cyklus přednášek rakouských odborníků. Univerzitní profesor Dr. Heinrich Kretschmayer přednášel o organizaci rakouských státních archivů, vládní rada podplukovník mimo službu Edmund Glaise-Horstenau o vojenských pramenech k dějinám první světové války a univerzitní profesor Dr. Ludwig Bittner přednášel o archivní rozluce podle Saint-Germainské mírové smlouvy.³⁴ Podle možností pořádala archivní školy i jiné přednášky hostujících profesorů.³⁵

Žáci archivní školy měli být současně řádnými posluchači univerzity, přijat mohl být ten, kdo byl státním příslušníkem republiky Československé a řádně absolvoval alespoň první ročník historického studia na univerzitě a složil náročné přijímací zkoušky.³⁶

Především archiváři pracující na archivní rozluce ve Vídni považovali za nutné soustředit všechny archivní pracovníky z celé Československé republiky do jedné odborné korporace, která by přispěla k řešení úkolů, které po vzniku republiky před archiváři stály. Tuto funkci plnila Společnost Archivní školy ustavená 31. ledna 1924. Na její přípravě se podíleli především pracovníci archivní školy.³⁷

Archivní škola vytvořila institucionální podmínky pro studium archivnictví, hlavní zásluhu na tom, že archivnictví přestalo být „doménou neodbornosti nebo diletantství“, ovšem měli její učitelé, na jedné straně z řad univerzitních profesorů, na druhé straně zkušených archivářů.³⁸ Osobnost ředitelů Státní archivní školy i jednotlivých profesorů také do značné míry určovala povahu vzdělání, jehož bylo možno na archivní škole dosáhnout.

33 Srv. Jenšovský, B.: *Z archivní školy*. ČAŠ 2, 1924, s. 189; 5, 1927, s. 192.

34 Srv. Jenšovský, B.: *Z archivní školy*, ČAŠ 2, 1924, s. 189. Částku 27 000,– Kč na honoráře bylo nutno získat od ministerstva školství. Srv. AUK, AŠ, inv. č. 366.

35 Například 2. dubna 1924 přednášel na archivní škole profesor univerzity v Rennes Eugène Deprez o École des chartes a jejím vlivu na francouzské dějepisectví. Srv. Jenšovský, B.: *Z archivní školy*, ČAŠ 2, 1924, s. 189.

36 Stanovy vysoké školy archivní (AUK, AŠ, inv. č. 1), s. 2

37 Srv. AUK, AŠ inv. č. 26; Hrubý, Václav: *Ze Společnosti Archivní školy*. ČAŠ 2, 1924, s. 225–227. Materiály k přípravě stanov a Stanovy Společnosti archivní školy jsou uloženy in: AUK, AŠ, inv. č. 8–14.

38 Podle stanov „Na škole vyučují učitelé univerzitní, archiváři a jiní odborníci, povolání k tomu ministerstvem.“ *Viz Stanovy vysoké školy archivní* (AUK, AŠ, inv. č. 1), s. 2.

Prvním ředitelem archivní školy byl, jak již bylo uvedeno, jmenován univerzitní profesor, současně ordinář Kabinetu pro pomocné vědy historické České filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Gustav Friedrich (1871–1943), odborník s vědeckým renomé i s organizačními schopnostmi. Ten řídil školu po více než dvě třetiny doby její existence (v posledních letech ho ovšem zastupoval sekretář školy Bedřich Jenšovský). Gustav Friedrich³⁹ byl absolventem pražské a vídeňské univerzity a Ústavu pro rakouský dějezpýt. Vědeckou kariéru začínal jako člen české expedice ve vatikánských archivech v letech 1897–1898. V Římě mimo jiné napsal habilitační spis *Učebná kniha paleografie latinské* (Praha 1898), která se stala základní příručkou pro studium paleografie středověku. Habilitace proběhla ještě v roce 1898. Ve svých pracích věnovaných především přemyslovské diplomatie uplatňoval tehdy moderní diplomatické metody, s nimiž se seznámil během studia na vídeňském Ústavu. Tyto studie ho kvalifikovaly pro práci na vydávání českého diplomatáře, jímž ho pověřil Český zemský výbor. V roce 1912 dokončil Gustav Friedrich druhý svazek edice obsahující listiny do roku 1230.⁴⁰ Současně vydával obrazové publikace k dějinám paleografie a kodikologie, v roce 1912 se stal redaktorem edice *Archiv český*, podílel se i na dalších edicích a publikoval další odborné studie. V roce 1904 byl jmenován mimořádným profesorem pomocných věd historických na pražské filozofické fakultě, v roce 1909 se stal řádným profesorem. Rovněž od roku 1904 byl členem České akademie věd a umění, od roku 1905 Královské české společnosti nauk.

V době vzniku Československé republiky tedy byl renomovaným odborníkem svého oboru. Logickým vyústěním potom bylo jmenování Gustava Friedricha státním archivním inspektorem, univerzitním archivářem, a konečně též ředitelem nově zřízené (Státní) archivní školy.⁴¹ V roce 1920 byl také členem komise pověřené Revolučním národním shromážděním návrhem státních symbolů nové republiky.

V archivní škole Gustav Friedrich přednášel hlavní disciplíny pomocných věd historických, všeobecnou paleografii a všeobecnou diplomatiku, rovněž chronologii, sfragistiku, heraldiku a genealogii.

Při svém působení na univerzitě a v archivní škole a všech organizačních pracích stihl ještě Gustav Friedrich připravit velkou část třetího svazku diplomatáře, edice desek dvorských, několik svazků Archivu českého, část register komorního

39 Srv. Fiala, Zdeněk: Sto let od narození Gustava Friedricha. In: *Z pomocných věd historických* [2]. AUC-Phil. et hist. 3–4, 1971, s. 7–14; Hlaváček, Ivan: FRIEDRICH, Gustav 4. 6. 1871–19. 11. 1943. In: Vošahlíková, Pavla (red.): *Biografický slovník českých zemí*, sešit 18. Praha 2015, s. 427.

40 *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* I, 805–1197, ed. Gustav Friedrich. Praha 1904–1907; II, 1198–1230. Praha 1912; III/1, 1231–1238. Praha 1941.

41 Srv. Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 245.

soudu, třetí díl *Privilegií nekrálovských měst českých*, i napsat novou příručku chronologie. Příručku diplomatiky již nestačil dokončit, monografie o deskách dvorských zůstala pouze v plánech.

Gustav Friedrich reprezentuje jedno z odvětví studia Státní archivní školy – pomocné vědy historické, a to se zaměřením na středověk. Paleografii a diplomatiku novověku přednášel Friedrichův dlouholetý kolega Jan Bedřich Novák. Podobně jako Gustav Friedrich absolvoval pražskou a vídeňskou univerzitu a Ústav pro rakouský dějepyt (1895–1897). Na rozdíl od Gustava Friedricha nenastoupil univerzitní dráhu, ale věnoval se praktickému archivnictví. Po ukončení studií pracoval nějaký čas v Univerzitní knihovně (1897–1900), odkud v roce 1900 odešel do Archivu země České, kde působil 33 let, od roku 1916 jako ředitel. Stejně jako Gustav Friedrich se stal členem České akademie věd a umění a Královské české společnosti nauk. V Československé republice byl ředitelem Československého historického ústavu v Římě, od roku 1925 Státního historického ústavu Praha. Vědeckou kariéru začínal studii o středověkých úředních knihách, především však je Jan Bedřich Novák autorem studií k diplomacie středověku, podílel se na vydávání vatikánských pramenů k českým dějinám, postupně se však orientoval na období raného novověku, podílel se na vydávání Sněmů českých, napsal monografii o Rudolfovi II. Diplomatiку a paleografii novověku pěstoval také v rámci archivní školy, o jejíž zřízení i pozdější provoz se významně zasloužil, zvláště když jako ředitel Archivu země České poskytoval archivní škole za velmi výhodných podmínek prostory k výuce.

Zemský archivář a sekretář archivní školy Vladimír Klecanda (1888–1946),⁴² mimo jiné absolvent pařížské École des chartes a vídeňského Ústavu, přednášel postupně základy knihopisu, archivnictví a dějiny správy. Zajímal se o archivnictví v zahraničí, působil při archivní rozluce ve Vídni. Ve svých publikacích se v době, kdy působil na archivní škole, věnoval především novověkým pramenům a událostem. České archiváře seznámil mimo jiné s holandským archivnictvím a archivní školou v Haagu. V roce 1925 však pro značné zaneprázdnění práci sekretáře archivní školy ukončil, a v roce 1928 se stal profesorem pomocných věd historických na univerzitě v Bratislavě, odkud v roce 1939 přešel na krátko do Prahy, a během války působil v československém zahraničním odboji v Paříži a v Londýně. Po válce se stal profesorem na pražské univerzitě, ale zanedlouho zemřel.

Od prvního kurzu působil na archivní škole také Václav Vojtišek,⁴³ od roku 1920 archivář hlavního města Prahy, organizátor československého archivnictví

42 Srv. Klímová, Helena: Vladimír Klecanda. In: Hoffmannová, J. – Pražáková, J. (red.): *Biografický slovník archivářů*, s. 311.

43 Srv. především Hlaváček, Ivan: Václav Vojtišek. In: *Z pomocných věd historických* 3, AUC-Phil et. hist. 5, 1975, s. 7–45; Petr, Stanislav: Vojtišek Václav. In: Hoffmannová, J. – Pražáková, J. (red.): *Biografický slovník archivářů*, s. 698.

a archivní teoretik, ale i odborník v pomocných vědách historických a dějinách správy. Jeho odborná práce byla zaměřena především k dějinám městské správy a jejím písemnostem, k městským pečetím a erbům, přičemž jeho hlavním zájmem byla Praha. Na archivní škole přednášel zpočátku dějiny městské správy, později převzal výuku sfragistiky, heraldiky a genealogie, od pátého kurzu přednášel také českou diplomatiku. V roce 1945 byl pověřen vedením archivní školy. Tuto funkci vykonával až do konce její existence v roce 1950.

Vlastní archivnictví přednášel v prvních letech působení Archivní školy (do roku 1927) další z iniciátorů vzniku archivní školy, Josef Borovička.⁴⁴ Josef Borovička absolvoval na pražské filozofické fakultě obor historie-moderní filologie. Jako mimořádný posluchač studoval rovněž v Ústavu pro rakouský dějepis (1903–1907). Po studiích nastoupil do Archivu země České, kde působil s krátkou přestávkou v letech 1919–1921, kdy byl pověřen přípravou archivní školy, na ministerstvu školství a národní osvěty, až do roku 1931. V roce 1919 se jako člen československé delegace zúčastnil mírových jednání v Paříži. Od roku 1922 byl zemským archivním radou, podílel se též na zřízení Československého ústavu v Římě. V letech 1925–1938 byl profesorem obecných dějin na univerzitě v Bratislavě, v roce 1939 v Brně, kde pokračoval v letech 1945–1948. Rovněž působil na Vysoké škole politické a sociální v Praze, v šedesátých letech 20. století spolupracoval s Historickým ústavem ČSAV. Po vzniku Československé republiky se angažoval v oblasti organizace archivnictví, ale návrhy na zřízení Národního archivu a Státních archivů v Brně, Opavě a Bratislavě se mu nepodařilo prosadit. Jeho publikace jsou zaměřeny především k archivnictví, historii, pomocným vědám historickým a k ediční činnosti.

Od pátého kurzu⁴⁵ (1928–1931) vedl výuku archivnictví Bedřich Jenšovský (1889–1942).⁴⁶ Bedřich Jenšovský absolvoval pražskou filozofickou fakultu. Svou kariéru spojil s Archivem země České, kde působil od roku 1908 do roku 1941. Podobně jako jiní pracovníci zemského archivu působil v Rakouském, později Československém historickém ústavu v Římě, kde připravoval edici vatikánských pramenů k českým dějinám. Na archivní škole působil od počátku její existence. Přednášel patrimoniální, krajskou a městskou správu a archivnictví. Od roku 1927 až do roku 1941 byl sekretářem školy, 26. března 1941 byl jmenován ředitelem.

44 Konvičná, Jana; Borovička Josef. In: Hoffmannová, J. – Pražáková, J. (red.): Biografický slovník archivářů českých zemí, s. 96; Lach, Jiří: Josef Borovička, Osudy českého historika ve 20. století. Praha 2010.

45 K otevření pátého kurzu, který měl být zahájen v roce 1926, nedalo ministerstvo školství a národní osvěty souhlas. Ředitelství školy neuspělo s žádostí o otevření kurzu ani v následujícím roce. Až po organizačních změnách na ministerstvu mohl být v roce 1928 pátý kurz otevřen. Srv. Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 257–262.

46 Bedřichu Jenšovskému je v této knize věnována samostatná studie, proto zde je jeho působení na archivní škole pouze stručně připomenuto.

Když byl 9. října 1941 zatčen gestapem a za necelého půl roku zahynul v Osvětimi, byl vedením archivní školy pověřen Jaroslav Prokeš.

Jaroslav Prokeš (1895–1951)⁴⁷ pracoval v Archivu ministerstva vnitra, v letech 1934–1945 byl jeho ředitelem. Jeho vědecká práce zahrnuje široký okruh časový i tematický. Na archivní škole působil od roku 1932 do roku 1945.

I tato malá sonda zahrnující pouze hlavní představitele školy ukazuje, že na Státní archivní škole působili vysoce kvalifikovaní odborníci. Ke zde jmenovaným učitelům, kteří zajišťovali vesměs hlavní předměty archivnictví a pomocných věd historických, je třeba připomenout odborníky na dějiny práva, dějiny umění, filology, muzejníky, v některých obdobích také knihovníky.⁴⁸ Všichni učitelé archivní školy se navíc neomezovali na výuku, ale svými badatelskými a organizačními aktivitami přispívali k rozvoji jednotlivých oborů, a současně usilovali o konsolidaci poměrů a o rozvoj československého archivnictví.

Působení archivní školy a její vývoj ovšem nebyly „procházkou růžovou zahradou“. Její představitelé museli někdy tvrdě bojovat s ministerskými úředníky i s ekonomickými obtížemi.⁴⁹ Ne všechny kurzy měly předpokládaných deset studentů.⁵⁰ V letech 1926–1928 nebyly nové kurzy vůbec otevřeny.⁵¹ Ani program studia nebyl od počátku ideální. Navíc musel být často přizpůsobován omezeným finančním prostředkům školy. Postupně se projevily nedostatky, které bylo nutno průběžně napravovat. Zásadní změny byly provedeny ve studijním programu v sedmém kursu (1934–1937). Podnět k nim dali archiváři. Především Václav Vojtíšek, který z praxe znal potřeby archivů, pokud jde o kvalifikaci jejich pracovníků, vystoupil v roce 1925 na půdě Československé archivní společnosti s kritikou náplně studia archivní školy, na níž tehdy rovněž působil.⁵² Otevřeně konstatoval, že „Dnešní archivní škola není dostatečnou přípravou k vlastní činnosti archivářské“. Pokud jde o náplň studia, byl škole vytýkán důraz kladený na studium pomocných věd historických, které se ale přednášely na univerzitě, a výuka na Archivní škole je dublovala. Zároveň se objevil požadavek, aby učitelé před jmenováním předkládali přesné a závazné sylaby svých přednášek.⁵³ Vážným problémem byla ovšem finanč-

47 Srv. Konvičná, Jana: Prokeš Jaroslav. In: Hoffmannová, J. – Pražáková, J. (red.): Biografický slovník archivářů, s. 516n.

48 Podrobný soupis předmětů a učitelů v jednotlivých kurzech archivní školy podává Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 251–278.

49 Především Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 257–262.

50 V devátém kursu byl počet studentů rozšířen na 15, v poválečných kurzech mohli být přijati všichni uchazeči, kteří úspěšně složili přijímací zkoušky. Srv. tamtéž, s. 271n., 275.

51 Srv. Jenšovský, B.: Ze Státní školy archivní. ČAŠ 5, 1927, s. 192.

52 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 263–264.

53 Tamtéž, s. 267.

ní situace školy, která vedla k tomu, že Archivní škola neměla stálý pedagogický sbor, ale učitelé byli najímáni na jednotlivé roky, což kvalitě výuky neprospěvalo.⁵⁴ Rovněž finanční prostředky na knihovnu byly nedostačující, což se však dařilo částečně kompenzovat výměnou knih za Časopis Archivní školy, který byl vydáván od roku 1923.⁵⁵ Ani ředitel a sekretář archivní školy neměli trvalé smlouvy. Jejich smlouvy byly uzavírány vždy na následující kurs, tedy zpravidla na tři roky. Nedostatek financí také nedovolil vytvořit studijní program, který by obsahoval všechny disciplíny potřebné pro práci v archivu s příslušnou praxí, naopak, počet výukových hodin byl ještě omežován.

Na základě připomínek archivní společnosti byly zpracovány nové osnovy. K návrhu na dlouhodobé jmenování učitelů se ministerstvo raději nevyjádřilo (i osnovy byly upraveny tak, aby výuka stála co nejméně).⁵⁶ Nové osnovy vešly v platnost od roku 1934. Na jejich praktické prověření však již vzhledem k politické situaci v Evropě nebyl dostatek času. Druhá světová válka změnila poměry – nejen – na archivní škole.⁵⁷

Po druhé světové válce se na Státní archivní škole uskutečnil již pouze jeden kurs. V roce 1949 byla Státní archivní škola údajně jako nadbytečná zrušena, pro studium pomocných věd historických a archivnictví bylo na filozofické fakultě Univerzity Karlovy zřízeno oddělení archivního studia v rámci katedry československých dějin a archivního studia. Od 1. září 1964 se transformovalo v samostatnou katedru pod vedením Zdenka Fialy, rovněž absolventa archivní školy a archiváře Archivu ministerstva vnitra.⁵⁸

Státní archivní škola uskutečnila během své existence od roku 1919 do roku 1949 celkem deset většinou tříletých kursů. Zdaleka ne všichni její absolventi působili v archivech. Snad všichni však zanechali výraznou stopu ať již v archivní organizaci, v ediční práci, ve vědecké a vědecko-pedagogické práci na československých univerzitách a ve vědeckých institucích.⁵⁹ Stali se praktickými archiváři i archivními teoretiky, řediteli archivů, autory odborných prací a edic historických pramenů, univerzitními pedagogy a pracovníky vědeckých ústavů.

54 Tamtéž, s. 265.

55 Srv. Jenšovský, B.: Ze Státní školy archivní. ČAS 9–10, 1931–1932, s. 351; Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 286–289.

56 Kollmann, J.: Státní archivní škola, 266–268.

57 O tom pojednává příspěvek Jana Dobeše v této publikaci.

58 O něm srv. Hoffmannová, Jaroslava: Fiala Zdeněk. In: Hoffmannová, J. – Pražáková, J. (red.): Biografický slovník archivářů, s. 172; Bláhová, Marie: Fiala, Zdeněk. Biografický slovník českých zemí, sešit 17, 2014, s. 153–154.

59 Seznamy absolventů jednotlivých kurzů s tématy závěrečných prací podává. Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 298–303.

Je zřejmé, že přes všechny problémy, které (Státní) archivní školu během její existence provázely, a občasné tápání, položila archivní škola základy vzdělávání archivářů v Československé republice a vychovala řadu schopných odborníků, kteří mohli dále rozvíjet archivnictví i archivní školství.

Die Staatliche Archivschule und ihre Lehrer

Die Verfasserin beschäftigt sich mit der Entstehung und Entwicklung der Staatlichen Archivschule bis zu ihrer Auflösung im Jahr 1949. Es handelte sich um die älteste tschechische Schule, die qualifizierte Fachleute für die Arbeit in Archiven ausbildete. Die Autorin fokussiert vor allem auf die bedeutendsten Persönlichkeiten, die an der Schule tätig waren und den Inhalt und die Qualität der Ausbildung garantierten, meistens Leiter beziehungsweise Sekretäre der Schule. Der Universitätsprofessor Gustav Friedrich, Ordinarius am Kabinett für historische Hilfswissenschaften an der Tschechischen Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität war Direktor der Staatlichen Archivschule von der Gründung 1919 bis 1941. Er lehrte die Hauptdisziplinen der historischen Hilfswissenschaften, die allgemeine Paläographie und allgemeine Diplomatik sowie Sphragistik, Heraldik und Genealogie. Der Direktor des Böhmisches Landesarchivs Jan Bedřich Novák lehrte Paläographie und Diplomatik der Neuzeit. Der Landesarchivar und Sekretär der Archivschule Vladimír Klecanda unterrichtete die Grundlagen der Bibliothekswesen, die Archivistik und die Verwaltungsgeschichte. Der Archivar der Hauptstadt Prag Václav Vojtíšek führte Kurse in der Stadtverwaltung, später unterrichtete er Sphragistik, Heraldik, Genealogie und tschechische Diplomatik. Die Archivistik wurde in den ersten Jahren von Josef Borovička gelehrt, der seit 1928 als Archivar im Böhmisches Landesarchiv wirkte. Bedřich Jenšovský, in den Jahren 1927 bis 1941 Sekretär und seit 1941 Direktor der Schule, lehrte die patrimoniale, Kreis- und Stadtverwaltung. In den Jahren 1941 bis 1945 leitete der Archivar des Innenministeriums Jaroslav Prokeš die Schule. Seit 1945 bis zur Auflösung der Schule stand der langjährige Lehrer der Archivschule, der bereits erwähnte Václav Vojtíšek, an ihrer Spitze. Diese Lehrer und weitere hochqualifizierte Spezialisten in den Bereichen Rechtsgeschichte, Kunstgeschichte, Philologie und Museumswesen und in einigen Perioden auch Bibliothekare schafften es trotz bescheidenen Verhältnissen, in denen die Schule existierte, eine hohe Unterrichtsqualität zu sichern und qualifizierte Fachleute auszubilden.

The State Archival School and its Teachers

The authoress follows the beginning and fate of the Státní archivní škola (State Archival School), which was the oldest Czech school for preparation of qualified experts working in the archives, until its dissolution in 1949. She focuses first of all on the most important personalities working at the School who guaranteed the contents and quality of education, mostly in the functions of directors or secretaries of the School: Gustav Friedrich, professor in ordinary of the Kabinet pro pomocné vědy historické České filozofické fakulty Univerzity Karlovy (Cabinet for Auxiliary Sciences of History at the Czech Philosophical Faculty, Charles University); he was the director of the State Archival School since its establishment in 1919 till 1941. He

gave lectures in the main subjects from auxiliary sciences of history, general palaeography and diplomatics, also chronology, sphragistics, heraldry and genealogy. Jan Bedřich Novák who was a director of the Archiv Země české (Archives of the Czech Lands) gave lectures in palaeography and diplomatics of the modern ages. Vladimír Klecanda, a Land Archivist and secretary of Archival School, taught basis of codicology, archival science and history of administration. Václav Vojtíšek, an Archivist of the Capital town of Prague, led courses of history of town administration, later he taught sphragistics, heraldry, genealogy and Czech diplomatics. Josef Borovička, from 1928 an archivist of the Archiv Země české, used to give lectures on archival science in the first years of Archival School. Bedřich Jenšovský, a secretary from 1927 to 1941 and a director between March and October 1941, gave lectures on patrimony, regional and town administration and archival science. Jaroslav Prokeš, an archivist of Ministry of the Interior, led the School in the years 1941–1945. The above-mentioned and a long-term teacher of the School Václav Vojtíšek stood at the head of the School from 1945 till the end of it. These teachers together with other highly qualified specialists either for law history, history of arts, philology, museology or in some period librarians were able to keep a high level of education and raise qualified experts even in very modest conditions.

STÁTNÍ ARCHIVNÍ ŠKOLA ZA OKUPACE – POKRAČOVÁNÍ V OBTÍŽNÝCH PODMÍNKÁCH

JAN DOBEŠ

Státní archivní škola měla za sebou na počátku okupace již 20 let existence, která nebyla vždy úplně jednoduchá.¹ Poté, co se na konci 20. let musela její budoucnost jevit jako poněkud nejistá,² podařilo se během následující dekády postavení školy upevnit a její perspektivy projasnit. Po hlubokých změnách, které přinesl rok 1939 (okupace v březnu a zavření vysokých škol v listopadu), ale na ni čekaly otřesy další, související samozřejmě s obecnou politickou a společenskou situací.

Po zavření českých vysokých škol se Státní archivní škola ocitla v nejistotě. Přirozeně se totiž vynořila otázka, zda toto opatření dopadne i na ni. Jelikož ale již v období první republiky se prosadil pohled, podle kterého se nejednalo o vysokou školu,³ výuka na ní i se vším, co k ní patřilo, mohla pokračovat. To, co vedení školy přijímalo před lety s nelibostí, se v podmínkách okupace nečekaně projevilo jako výhoda. V souladu s linií okupačních orgánů, které protektorátu odnímalý charakter státu⁴ a příslušným protektorátním institucím zakazovaly používat odpovídající adjektivum „státní“, změnil se oficiální název zařízení. Zatímco ještě v roce 1939 a na počátku roku 1940 se užíval název Státní archivní škola, poté již pouze Archivní škola.⁵

1 Stále nejdůležitější prací k dějinám archivní školy zůstává Kollmann, Josef: Státní archivní škola v Praze. Příspěvek k dějinám archivního školství. SAP 32, 1982, s. 225–307.

2 Na čas byla dokonce výuka na ní zastavena.

3 Na počátku existence školy nebyl její status plně vyjasněn. Po několika prvních letech používala i název Vysoká škola archivní, který se ale ještě během první poloviny 20. let změnil na Státní archivní škola. Náзор, že se nejedná o vysokou školu, se opíral o několik skutečností, kterými se od tehdy běžných vysokých škol odlišovala. Byla to především povinnost skládat přijímací zkoušky a také povinná účast na výuce.

4 K tomu důkladně například Maršálek, Pavel: Pod ochranou hákového kříže. Nacistický okupační režim v českých zemích 1939–1945. Praha 2012, s. 79, 240.

5 NA, fond Ministerstvo školství I (MŠ I), sign. 30 Archivy, B1. V průběhu roku 1942 pak škola přešla k dvoujazyčnému označování, přičemž na 1. místě muselo být v souladu s nařízením říšského protektora z 20. 7. 1940 (viz Tamtéž) název německý.

Probíhající VIII. běh byl zakončen závěrečnými zkouškami ve druhé polovině června 1940. Vedení školy požádalo 6. září 1940 ministerstvo školství a národní osvěty o povolení následujícího IX. kursu. S odkazem na to, že minulý kurs byl ukončen a že se shromáždil větší počet přihlášek, žádalo svůj zřizovací orgán, aby se počátkem října mohly konat přijímací zkoušky.⁶ Vedení školy k tomu 23. září 1940 ještě dodalo sdělení, která se týkala personálních záležitostí. Nejvýznamnější změnou v tomto ohledu byla skutečnost, že po prof. Gustavu Friedrichovi měl výuku středověké paleografie a chronologie převzít dr. Zdeněk Kristen, němčinu po prof. Jankovi doc. Ladislav Heger a prehistorickou archeologii po prof. Smetánkovi dr. Jaroslav Böhm.⁷

Situace v Protektorátu ale byla výrazně odlišná, než v Československé republice. Žádost nemohlo schválit samo ministerstvo školství a národní osvěty, nýbrž Úřad říšského protektora, kterému musela být předložena. Ministerstvo tak oficiálně učinilo přípisem z 27. listopadu 1940.⁸ V něm školu a její dějiny krátce představilo. Kromě toho oznámilo, že se chystá změna ve funkci jejího ředitele, kde by měl do penze odcházejícího prof. G. Friedricha nahradit dosavadní sekretář školy dr. Bedřich Jenšovský. Na Úřadu říšského protektora náležela tato záležitost do působnosti archivního referenta, pruského archiváře Horsta Oskara Swienteka.⁹ Ten byl zřejmě díky intervenci několika osob (ředitele Archivu ministerstva vnitra prof. Jaroslava Prokeše, vrchního odborového rady ministerstva školství dr. Krause a tamního vedoucího oddělení archivů dr. Morávka) o této věci informován již dříve. Ředitele Státního archivu v Berlíně žádal už 25. listopadu 1940 o zaslání učebních plánů posledního kursu Institutu für Archivwissenschaften und geschichtswissenschaftliche Fortbildung (kde sám studoval – viz pozn. 9), které chtěl použít pro návrh na úpravu zaměření příštího kursu Archivní školy. V něm se podle něho měl klást hlavní důraz na praktické potřeby moderních archivů.¹⁰ Je tedy patrné, že Úřad říšského protektora ještě předtím, než v tomto směru dostal oficiální žádost, počítal

6 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 270.

7 NA, MŠ I, sign. 30 Archivy E I, č. j. 495. Sdělení AŠ pro MŠANO.

8 NA, fond Úřad říšského protektora (ÚŘP), pododdělení I 3 e (tzv. Swientekova registratura), inv. č. 25, kart. 9. MŠANO na ÚŘP 27. 11. 1940.

9 Horst Oskar Swientek (1908–1967) absolvoval na počátku 30. let Institut für Archivwissenschaft und geschichtswissenschaftliche Fortbildung v Berlíně a před svým příchodem do Prahy působil ve Státním archivu v Breslau (Vratislav).

10 NA, ÚŘP, tzv. Swientekova registratura, inv.č. 25, kart. 9. Kromě toho Swientek konzultoval otázku učebního plánu Archivní školy s významným sudetoněmeckým archivářem Josefem Bergelem (1874–1952), bývalým pracovníkem Archivu ministerstva vnitra. Ten plán na pokračování Archivní školy podpořil, doporučil pouze zařazení přednášky z knihovnictví. Kromě toho se postavil i za navržené vyučující, o kterých se vyjádřil, že je zná. Distancoval se i od svých dřívějších pochybností o dr. V. Vaněčkovi.

se znovuzahájením výuky v Archivní škole. Hlavními důvody tohoto postoje byla dvě zjištění. Především Úřad říšského protektora dospěl k jednoznačnému závěru, že Archivní škola není školou vysokou. Argumenty k němu mu zřejmě z podstatné části dodal Jaroslav Prokeš, který s H. O. Swientekem udržoval poměrně těsné kontakty (plynoucí přirozeně zejména z Prokešovy funkce v čele Archivu ministerstva vnitra) a který si získal jeho důvěru. Nutno ovšem přiznat, že tyto argumenty neodpovídaly zcela realitě, kterou, nepochybně v zájmu dobré věci, poněkud upravily. Takové konstatování platí pro tezi, že výuka na Archivní škole nikdy nebyla spojena s českou univerzitou v Praze (výuka přímo nebyla, ale studenti Archivní školy, jak známo, museli být studenty univerzitními), ale zejména pro tvrzení, podle kterého na škole učí téměř výlučně jen vědecky a odborně kvalifikovaní archiváři a jen málo těch, kteří dříve učili na vysokých školách. Kromě toho se na základě provedeného průzkumu ukázalo, že protektorátní archivy budou v nejbližších letech potřebovat nové, mladé archiváře.¹¹ Zároveň ale úřad říšského protektora dával od začátku jasně najevo, že ve škole musí dojít k výrazným změnám, především k přestavbě učebního plánu. Ten se nadále neměl utvářet podle vzoru vídeňského Institutu, ale podle příslušných škol říšských. To znamenalo jednak zkrácení výuky na čtyři semestry (dva roky) a jednak větší důraz na německé politické a právní dějiny a na německé archivnictví, které mělo být v budoucnu normou i pro archivnictví protektorátní.

Úřad říšského protektora se k otevření dalšího kursu Archivní školy vyjádřil 2. ledna 1941 dopisem, který sice podepsal podsekretář Kurt von Burgsdorff, ale jeho autorem byl nepochybně Swientek. Zásadní bylo sdělení, že proti zahájení kursu neexistují námitky. Musely ale být splněny následující podmínky:¹²

Učitelský sbor měli tvořit výlučně archiváři.¹³

Kurs měl mít maximálně patnáct posluchačů, přičemž se zrušilo odlišování řádných posluchačů a hospitantů.

Doba výuky byla zkrácena na dva roky se začátkem na začátku kalendářního roku. Mezi ročníky měli mít studenti šest týdnů prázdnin a součástí kursu byla i čtyřtýdenní praxe.

Vzhledem k potřebě důkladnější přípravy protektorátních archivářů měl být učební plán rozšířen o obory politických a právních dějin Německé říše, německého archivnictví, jakož i starších a novějších dějin německého jazyka.

S nástupem B. Jenšovského do funkce ředitele ÚŘP souhlasil. Současně ale vyslovil prosbu (která se za daných okolností nedala odmítnout), aby se na vedení Archivní školy podílel i J. Prokeš. Ten by z hlediska praktických potřeb úředních

11 Tamtéž.

12 NA, MŠ I, sign. 30 Archivy, IX. kurs, k. 3742. ÚŘP k otevření IX. běhu Archivní školy 2. 1. 1941.

13 Tuto podmínku ovšem nebylo možné v praxi zcela dodržet.

archivů dohlížel na tvorbu a realizaci učebního plánu. Říšskému protektorovi také musely být předloženy ke schválení seznamy navržených přednášejících i přihlášených studentů, v obou případech s osobními daty.

Vyžadované osobní informace poslalo vedení Archivní školy v průběhu ledna a února. U každého jména muselo být uvedeno datum a místo narození, bydliště, dosažené školní vzdělání, prohlášení o árijském původu, bývalé politické příslušnosti, o výkonu vojenské služby a o případné příslušnosti k čs. legiím. ÚŘP informace předal 13. února 1941 pražské služebně SD, která měla přezkoumat politickou spolehlivost přihlášených kandidátů i navržených vyučujících.¹⁴ Odpověď dostalo po necelém měsíci 12. března 1941. U posluchačů ani u většiny učitelů nebylo zjištěno nic z hlediska okupačního režimu politicky závadného. U několika přednášejících ale SD konstatovala pochybnosti. Týkaly se archeologa Jaroslava Böhma kvůli jeho někdejšímu členství v národní demokracii; právního historika Václava Vaněčka, kterému se vytýkaly zejména jeho negativní politické názory k otázce německé univerzity v Praze; kunsthistorika Jana Květa za to, že byl organizován v „šovinisticko-českém“ Sokole; Václava Vojtíška za jeho vedoucí roli v muzejním spolku, četné články v Národní politice a jinde a za blízké přátelství s bývalým ministrem zahraničí K. Kroftou; a dokonce i Jaroslava Prokeše, který se podle SD ve svých pracích jevil jako „oddaný přívrženec Beneše“.¹⁵

Tyto námitky však pro nikoho ze jmenovaných neměly (alespoň v souvislosti s Archivní školou) závažný dopad. ÚŘP je všechny odmítl a závěry SD označil za přehnané.¹⁶ Podle vyžádaných konzultací (od prof. Swobody z pražské německé univerzity) byl J. Květ nejlepší český kunsthistorik, a ačkoliv se jednalo o přesvědčeného Čecha, ÚŘP jej nepovažoval za „šovinistického“. V případě J. Prokeše byla především vyzvednuta jeho loajální spolupráce s německými úřady, kterou prý potvrzoval prof. L. Bittner a ovšem i sám Swientek. S odkazem na jeho členství v agrární straně a na její kritický postoj k E. Benešovi byla popírána i Prokešova blízkost k politické linii druhého československého prezidenta. Asi nejsložitější bylo vypořádat se s námitkami proti V. Vojtíškovi. Jeho četné články a projevy z období první republiky (například za tzv. insigniády), nesené v duchu vyhraněného českého nacionalismu, samozřejmě připomínány nebyly.¹⁷ Naopak se zdůrazňovalo, že neměl žádné vedoucí funkce v Muzeu a že nejenom,

14 NA, ÚŘP, tzv. Swientekova registratura, inv. č. 25, kart. 9.

15 Tamtéž, Zpráva SD pro ÚŘP z 12. 3. 1941. Někteří potenciální posluchači byli pouze označeni za „silné katolíky“.

16 Tamtéž. Vyjádření ÚŘP k posudkům SD z 19. 3. 1941. Lze předpokládat, že i tuto odpověď formuloval Swientek.

17 K osobnosti V. Vojtíška především Vaško, Pavel: Profesor Václav Vojtíšek. Archivářem od monarchie po socialismus. Praha 2014, k jeho působení za tzv. insigniády s. 153–156.

že nebyl blízký přítel bývalého ministra Krofty, ale měl s ním ostré spory.¹⁸ Úřadu říšského protektora se podařilo SD přesvědčit a všichni jmenovaní na škole mohli učit.

Státní podsekretář na ÚŘP von Burgsdorff vyslovil definitivně a oficiálně souhlas s konáním IX. kursu Archivní školy 12. března 1941. Jelikož kurs měl vlastně začít od počátku kalendářního roku 1941, bylo nutno provést všechny přípravné práce s maximální rychlostí, aby se pokud možno dohnalo časové zpoždění, či alespoň jeho část. Ministerstvo školství připravilo během několika dní výnos č. 34603/41, kterým kurs povolilo. Byl vydán 26. března 1941.¹⁹ Ve velmi krátké době bylo stanoveno datum přijímacích zkoušek (konaly se ve dnech 25.–27. března 1941, začaly tedy ještě před vydáním zmíněného výnosu) a složení přijímací komise. O přijetí kandidátů v ní rozhodovali Anton Blaschka (němčina), J. Prokeš (český jazyk a historická geografie) a B. Ryba (latina). Vlastní vyučování začalo 31. března 1939.²⁰

K přijímacím zkouškám se dostavilo z 20 původně přihlášených kandidátů 17. Zkoušku úspěšně složilo 16 z nich, přičemž však jeden úspěšný kandidát posléze zjistil, že kvůli jiné práci nebude moci navštěvovat přednášky a proto nemohl být přijat jako řádný posluchač. Studovat tedy mělo 15 posluchačů, což přesně odpovídalo výše uvedeným podmínkám ÚŘP.²¹ Byli to Marie Čermáková (nar. 1918), Jan Augustin Čeřovský OSB (nar. 1913), Jiří Horák (nar. 1916), JUDr. Rudolf Kalhous (nar. 1911), Josef Kollmann (nar. 1920), Jurij Křížek (nar. 1919), Oldřich Liška (nar. 1920), Václav Lukáš (nar. 1912), Marie Pavlíková (nar. 1920), Přemysl Peer (nar. 1919), Miloslav Rohlík (nar. 1918), Vladimír Sedlák (nar. 1919), Dagmar Stuchlíková (nar. 1919), JUDr. Václav Šolle (nar. 1916)²² a Václav Vinš (nar. 1916). Jak je z tohoto výčtu patrné, někteří měli v okamžiku přijetí již dosažené univerzitní vzdělání v jiném oboru, ať už to bylo právo (R. Kalhous, V. Lukáš, V. Šolle), nebo teologie (J. A. Čeřovský). Všichni ostatní

18 Je ovšem paradoxní, že v těchto sporech, které se týkaly kromě jiného také politiky čs. státu vůči německé menšině, zastávali oba tito muži takové postoje, které by je měly k případnému schvalování v období Protektorátu kvalifikovat zcela opačně: zatímco Krofta byl spíše přívržencem vstřícnějšího přístupu k československým Němcům, Vojtišek odmítal ústupky. Podrobněji Vaško, P.: *Profesor Václav Vojtišek*, s. 156, 160–162.

19 Kollmann, J.: *Státní archivní škola*, s. 272.

20 Tamtéž, s. 272n. Poněkud překvapivá snad může být koncentrace přijímacích zkoušek na jazyky a jejich upřednostnění před pomocnými vědami historickými nebo českými dějinami.

21 NA, ÚŘP, Swientekova registratura, inv. č. 25, kart. 9. Zpráva MŠANO pro ÚŘP o přijímacích zkouškách na Archivní školu z 16. 4. 1941. Dnes se již asi můžeme jen dohadovat nad tím, zda přijímací zkoušky opravdu skončily tímto výsledkem, nebo zda k němu pomohly nějaké vnější zásahy.

22 Původně se na školu hlásil jeho bratr Miloš Šolle, změnu definitivně schválil ÚŘP až 28. 6. 1841 – viz NA, ÚŘP, inv. č. 15, kart. 9.

stihli ještě před zavřením českých vysokých škol absolvovat část (nejčastěji 1–2 roky, ojediněle i víc) studia, až na jedinou výjimku (M. Rohlík na Právnické fakultě MU v Brně) na FF UK v Praze.

Vedle osobních informací poslalo vedení školy prostřednictvím ministerstva školství na úřad říšského protektora také definitivní návrh studijního plánu, do něhož proti původním verzím bylo již doplněno knihovnictví (viz tabulka). Čítal celkem 97 hodin, což bylo nejvíc od samotného zřízení školy. Navíc úpravou učebního plánu z podzimu 1941 (k ní podrobněji níže) se celkový počet hodin ještě zvýšil na 102.²³

Zahájení nového běhu přimělo vedení školy k pokusu vyjednat na ministerstvu školství, zda by bylo ochotno znovu zahájit vyplácení stipendií zrušené v předchozím běhu.²⁴ Již 21. května 1941 požádal ředitel školy ministerstvo o obnovení stipendií. Podle stanov měla být poskytována pěti studentům s dobrým prospěchem, přičemž se měla zohledňovat i jejich sociální situace. Ministerstvo sice vyjádřilo obecný souhlas, ale zároveň sdělilo, že v rozpočtu na rok 1941 se pro tento účel žádné prostředky nenacházejí. Zprvu se zdálo, že řešením by mohlo být použití peněz původně určených pro Český historický ústav v Římě, jehož právní poměr a trvání se v dané chvíli jevily jako nejisté a bylo pravděpodobné, že nevyčerpá celou svou částku. Ministerstvo financí však na podzim 1941 tuto možnost zamítlo a jednoznačně oznámilo, že stipendia budou možná až v roce následujícím, pokud na ně bude pamatováno v rozpočtu. V roce 1942 tak podal ředitel Archivní školy novou žádost, která tentokrát byla přijata kladně, protože v rozpočtu na tento rok se se stipendii počítalo. Vedení školy zároveň zvlášť výslovně podpořilo dva nejpotřebnější studenty, kterým navrhovalo vyplácet 500 korun měsíčně.²⁵

Důležitou otázkou pro další provoz školy byly i odměny pro vyučující. V předchozím běhu, který se konal v nejisté době, jež velela šetřit, byly částky vyplácené vyučujícím sníženy. Podobně jako u stipendií, snažilo se vedení školy dosáhnout i v tomto ohledu zlepšení. Hned v dubnu 1941 požádalo o zvýšení odměn vyučujícím ze stávajících 700 na 1500 korun za úvazkovou hodinu.²⁶ Ministerstvo financí ovšem vyjádřilo ochotu zvýšit odměny pouze na 1000 korun,²⁷ s čímž se posléze ztotožnilo i MŠANO. Ačkoliv J. Prokeš argumentoval, že přednášky v současném běhu jsou delší a většina musí být nově zpracovávána, podporu pro svůj návrh zvýšit odměny na 1500 korun nenalezl. S menším zvýšením

23 Kollmann, J.: *Státní archivní škola*, s. 273.

24 Tamtéž, s. 274.

25 NA, MŠ I, sign. 30 Archivy E – zde je podrobně rekapitulován celý vývoj této záležitosti.

26 NA, MŠ I, sign. 30 Archivy, IX. kurs, k. 3742. Žádost vedení AŠ o zvýšení odměn.

27 Tamtéž.

na 1000 korun „für jede wöchentliche Semesterstunde“ nakonec v lednu 1942 souhlasil i úřad říšského protektora.²⁸

Zhruba půl roku po znovuzahájení výuky zasáhla do chodu školy tragická událost. Ředitel Archivní školy B. Jenšovský byl 9. října 1941 zatčen. Stal se jednou z obětí širokého zátahu proti odboji po příchodu zastupujícího říšského protektora R. Heydricha do Prahy.²⁹ Pro školu a její personál to samozřejmě znamenalo velký šok. Od počátku bylo jasné, že vzhledem k celkové situaci se jedná o záležitost nesmírně závažnou. Po několika týdnech od zatčení si neúplné vedení školy, v tuto chvíli tedy především J. Prokeš, který byl 11. listopadu 1941 pověřen provizorním vedením,³⁰ uvědomovalo nutnost připravovat se na eventualitu, že ředitel B. Jenšovský se do školy nevrátí. Bylo proto navrženo, aby v takovém případě převzal přednášku o všeobecné nauce archivní J. Prokeš a přednášku o dějinách autonomní správy v českých zemích ředitel Státního zemědělského archivu Václav Černý. Současně se začalo prosazovat doplnění učebního plánu II. ročníku kursu o výuku historického vývoje němčiny a češtiny až do novověku. Předmět dějiny zeměpanské správy se měl rozdělit na období před polovinou 19. století a po ní. Toto novější období převzal K. Kazbunda.³¹

Archivář a historik B. Jenšovský zahynul 16. února 1942 v Osvětimi. Novým ředitelem byl v této chvíli přirozeně jmenován J. Prokeš. Nebylo jistě jednoduché, když 25. 2. 1942 informovala dr. Věra Kosinová-Jenšovská vedení školy o smrti svého manžela.³² A vyžadovalo si nepochybně značnou odvahu, když nový ředitel J. Prokeš jménem školy vyjádřil 16. března 1942 soustrast a vyjádřil přesvědčení, že smrt B. Jenšovského je těžkou ztrátou pro Archivní školu, že jeho jméno bude „trvale zapsáno v dějinách školy a celého českého archivnictví“ a že „mladá generace českých archivářů...nikdy nezapomene jeho lidsky ušlechtilé povahy a vpravdě zlatého srdce“.³³

V té době již probíhala výuka 2. ročníku IX. kursu školy, který byl zahájen 19. ledna 1942. Předtím bylo samozřejmě nutné, aby studenti složili zkoušku po

28 NA, ÚŘP, tzv. Swientekova registratura, inv. č. 25, kart.č. 9. Schválení výše odměn vyučujícím na Archivní škole. Zde je také uveden dopis J. Prokeše, který se snažil prosadit výraznější zvýšení.

29 K tomu obecně například Gebhart, Jan – Kuklík, Jan: *Velké dějiny Zemí koruny české* XVb. Praha 2007, s. 47nn.

30 NA, MŠ I, sign. 30 Archivy C 1, stalo se tak 11. 11. 1941 na návrh ředitelství Archivní školy z 27. 10. 1941 proto, že dosavadní řediteli B. Jenšovskému „není zatím možno vykonávat tuto funkci“. Také NA, ÚŘP, Swientekova registratura, inv. č. 25, kart. 9. Souhlas ÚŘP s návrhem MŠANO pověřit J. Prokeše (nar. 11. 1. 1895, ženatého, otce 1 dítěte, bez vyznání) vedením Archivní školy.

31 NA, MŠ I, sign. 30 Archivy D 2, Návrh Archivní školy pro MŠANO z 8. 11. 1941

32 AUK, AŠ, inv. č. 187, informace Věry Kosinové-Jenšovské z 25. 2. 1942. Kondolence J. Prokeše z 16. 3. 1942 k úmrtí B. Jenšovského.

33 Tamtéž.

1. ročníku. Řádné termíny této zkoušky byly vypsaný na 8.–9. ledna 1942. Při zkoušce dosáhli 2 studenti hodnocení výborně (Josef Kollmann a Jan Čerovský), 7 hodnocení chvalitebně a 6 hodnocení dobře.³⁴

I v dramatickém roce 1942 se školu podařilo udržet v provozu. Jistě ale můžeme věřit očitému svědku, studentovi tehdejšího kursu Josefu Kollmannovi, podle jehož vzpomínek výuka probíhala „v atmosféře velmi nejisté a stísněné a pod silným tlakem okupační doby“.³⁵

V lednu 1943 se uskutečnily závěrečné zkoušky II. ročníku, které všichni studenti opět složili úspěšně. S výsledkem výborně opět J. Kollmann a J. Čerovský, 12 dalších s výsledkem chvalitebně a 1 s výsledkem dobře.³⁶

Již koncem roku 1942 se učitelský sbor Archivní školy radil o programu závěrečné zkoušky celého IX. běhu. Bylo rozhodnuto, že se budou skládat z písemné domácí závěrečné práce (téma si mohli zvolit posluchači, muselo ale odpovídat učebnímu plánu Archivní školy a její vedení s ním muselo souhlasit³⁷) a z písemných i ústních zkoušek z jednotlivých předmětů, které měly probíhat ve dnech 7.–13. února 1943 (nakonec to bylo 8.–13. února).³⁸ Nejprve se měly konat zkoušky písemné ze středověké paleografie (zkoušející Z. Kristen), středověké diplomatiky (V. Vojtíšek) a novověké paleografie a diplomatiky (F. Roubík). Každá z nich měla trvat 4 hodiny. Po následné jednodenní pauze pokračovaly zkoušky ústní rozdělené do dvou dnů. Během nich byly prověřeny znalosti studentů z výše uvedených předmětů, ze kterých se skládaly i písemné zkoušky, dále pak ze všeobecného archivnictví (J. Prokeš), archivnictví v Říši (Swientek), muzejnictví (K. Guth), dějin správy v českých zemích (J. Prokeš), dějin správy v Říši (B. Matouš) a z právních dějin v českých zemích (V. Vaněček) a ovšem i z těch předmětů, z nichž studenti skládali i písemné zkoušky (viz výše). Zpráva ředitele Archivní školy J. Prokeše hovoří o tom, že zkoušky se odehrály podle plánu a s „uspokojivými“ výsledky. Nejlepší byli znovu „výborní“ J. Kollmann a J. Čerovský, 8 jejich kolegů dosáhlo hodnocení chvalitebně a 5 hodnocení dobře.³⁹ Výuka a s ní bezprostředně spojené činnosti tím na Archivní škole (dočasně) skončily.

34 NA, MŠ I, sign. 30 Archivy G 1, Zpráva o závěrečné zkoušce látky I. ročníku.

35 Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 274.

36 NA, MŠ I, sign. 30 Archivy, G 1. Zpráva J. Prokeše o závěrečných zkouškách za II. ročník IX. běhu Archivní školy.

37 NA, MŠ I, sign. 30 Archivy E. Žádost vedení AŠ o stanovení rozsahu závěreční zkoušky a jmenování zkušební komise.

38 AUK, AŠ, inv. č. 89, porada profesorského sboru Archivní školy 4. 12. 1942.

39 NA, MŠ I, sign. 30 Archivy E 1. Zpráva J. Prokeše z 15. 2. 1943 o závěrečných zkouškách na Archivní škole v roce 1943.

Prameny nedávají jasnou odpověď na otázku, proč se tak stalo. Ačkoliv nemůžeme zcela vyloučit možnost, že vedení požádalo příslušné orgány o otevření dalšího běhu, jako více pravděpodobné se jeví, že se o to ani nepokusilo.⁴⁰ V podmínkách roku 1943, které formovaly tzv. totální mobilizace a pokračující germanizace, bylo případné pokračování výuky na Archivní škole zřejmě naprosto nereálné. Navíc, i kdyby k tomu zcela nečekaně došlo, bylo by možné s jistotou předpokládat, že okupační moc by si takové povolení nechala „zaplatit“ těžkými ústupky. Na druhé straně však nedošlo ani ke zrušení Archivní školy. Jako instituce působící v určitých konkrétních podmínkách, fungovala dál. Přijímala dotace řádné na běžný provoz (knihovna, kancelářské potřeby, sdělení a zprávy, poštovní, telefonní a telegrafní poplatky) nebo mimořádné (na větší nákupy odborné literatury).⁴¹ Poslala také blahopřání významným osobnostem.⁴²

Na podzim 1943 se uvažovalo o zřízení německé archivní školy v Praze. Prosažoval je zejména Joachim Prochno, který v té době stál fakticky v čele obou nejvýznamnějších pražských archivů. Pro svůj záměr ale nezískal podporu u protektorátních institucí, ani u říšských archivářů.⁴³ Jednoznačně proti se postavil generální ředitel pruských státních archivů a současně vedoucí Institutu pro archivnictví v Berlíně Ernst Zipfel. Ve svém vyjádření pro ÚŘP konstatoval, že personální potřeby státních archivů stačí pokrýt stávající školy v Berlíně a Vídni, případně v Mnichově a Výmaru. I na nich bylo podle Zipfela možné získat znalosti českých dějin a dokonce i českého jazyka. Jeden z nejvýznamnějších archivářů nacistického Německa šel ale ve svých úvahách ještě dál. Byl totiž přesvědčen o tom, že v nových podmínkách bude třeba vzdělávat archiváře obecně použitelné ve všech archivech střední Evropy. Výuka měla být pružnější a méně vázaná na jednu konkrétní zemi nebo oblast. Vzhledem k tomu odmítal zakládat v Praze německou archivní školu postavenou na předpokladu, že v Protektorátu existují zvláštní poměry.⁴⁴

40 V dubnu 1943 se Moravský zemský archiv dotazoval, zda a případně kdy bude na Archivní škole zahájen nový běh. Vedení školy odpovědělo, že dosud „ve věci nebyly učiněny žádné dispozice“ – viz AUK, AŠ, inv. č. 50. Žádost z MZA Brno z 20. 4. 1943.

41 NA, MŠ I, sign. 30 Archivy, B I, mj. žádost o mimořádnou dotaci za účelem opatření německých paleografických a diplomatických publikací.

42 AUK, AŠ, inv. č. 136. Blahopřání prof. J. Šustovi k jeho 70. narozeninám 19. 2. 1944.

43 Lehr, Stefan: „Den deutschen Einfluss beträchtlich steigern“. Archivare und Archive im Protektorat Böhmen und Mähren (1939–1945). In: Archivar. Zeitschrift für Archivwesen 61, 2008, Heft 4, November 2008, s. 370–376, zde s. 374.

44 NA, ÚŘP, Swientekova registratura, inv. č. 25, kart. 9. Vyjádření generálního ředitele pruských státních archivů dr. Zipfela k otázce zřízení německé archivní školy v Praze, 10. 10. 1943. Zipfel byl přesvědčen, že ani pro archiváře v nestátních archivech (městských, církevních, hospodářských) není vůbec nutné zřizovat v Praze německou archivní školu. Podle něho totiž tito archiváři nepo-

Působení Archivní školy během protektorátního období zůstává dodnes pozoruhodným jevem. V době, kdy byly zavřeny české vysoké školy, kdy sílil germanizační tlak, kdy se předpokládalo, že Češi nebudou potřebovat žádné vyšší vzdělání ani kulturu,⁴⁵ mohla dva roky plně fungovat instituce, která se z velké části věnovala výuce látky související s českými dějinami, učila česky a poskytovala prostor pro vysokoškolské profesory, kteří podle oficiální linie učit nesměli. Na tomto příkladu se ukazuje, že i jinak represivně-utlačovatelský režim se zdánlivě bdělým dohledem a neexistující ochotou k ústupkům může mít určité mezery. Je otázkou s obecnější platností, jak takové mezery vznikly, zda jako důsledek opomenutí, nebo jako plod vytrvalého odhodlání jednat a přesvědčovat. Vzhledem k podmínkám brutální nacistické okupace si pak můžeme položit ještě další otázku: nebylo tato snaha udržet v chodu instituci typu Archivní školy vykoupena ústupky snad až příliš velkými, jejichž negativní dopady by mohly převážít nad přínosy, které výuka ve škole měla? Podle toho, co o provozu školy v letech 1941–1943 víme, se zdá, že tomu tak nebylo a že v ní odborná činnost a odborné zájmy převažovaly nad politikou a ideologií. Jednoznačně ale na tuto otázku odpovědět nelze. Dostává se totiž až do takových sfér, do kterých sice může odborná historiografie vstoupit, její závěry tam ale nemají obecnou platnost.

Dějiny Archivní školy v době okupace jsou rozhodně zajímavou kapitolou. Lidem, kteří se zasloužili o její chod, nesporně náleží, bez ohledu na výše nastolené otázky, velké uznání.

třebují špičkové vzdělání, ale stačí jim speciální kursy některého vhodného archivu, kde by mohli získat potřebné praktické znalosti a dovednosti. V Praze by se takové kursy mohly konat pro celý „česko-moravský prostor“. Za vhodné místo k jeho uspořádání pokládal Zipfel pražský městský archiv. Za Zipfelovým jednoznačným odmítnutím zřízení německé archivní školy v Praze jistě můžeme tušit i jisté obavy z eventuální konkurence. Ředitel berlínského institutu nepochybně měl zájem na tom, aby Protektorát patřil do jeho pomyslného obvodu a aby zdejší případní zájemci o vrcholné archivní vzdělání směřovali do Berlína.

- 45 Je třeba si uvědomit, že mezi jarem 1941 a jarem 1943 se situace v Protektorátu, taktika okupačních orgánů i záměry a možnosti protektorátní vlády výrazně změnily. Zatímco na jaře 1941 ještě bylo možné bojovat (byť stále obtížněji) o udržení jistých hranic protektorátní autonomie a protektorátní vláda (v té době ještě pod předsednictvím gen. A. Eliáše) se o to i snažila, o dva roky později již působila skutečně spíše jako „prodloužená ruka“ okupačních orgánů a na samostatnější politiku, jejímž cílem by bylo kromě jiného právě udržování české kultury a vzdělanosti, zcela rezignovala. K tomu například Gebhart Jan – Kuklík Jan: *Velké dějiny Zemí Koruny české XVb 1938–1945*. Praha 2007, s. 183–199.

Příloha
Učební plán Archivní školy:⁴⁶
I. ročník

Předmět	Výuka 1. /2. semestr	Vyučující⁴⁷
Středověká paleografie	4/4	Zdeněk Kristen, zemský vrchní archivní komisař, úředník Archivu země České
Všeobecná středověká diplomatika se zvláštním zřetelem k Říši	4/2	Václav Vojtíšek, ústřední rada a archivář hl. města Prahy
Česká středověká diplomatika	–/3	Václav Vojtíšek
Chronologie	1/–	Zdeněk Kristen
Sfragistika, heraldika, genealogie	1/1	Václav Vojtíšek
Česká numismatika	1/1	Gustav Skalský, přednosta numismatického oddělení Národního musea
Předhistorická archeologie	2/–	Jaroslav Böhm, ředitel Arche- ologického ústavu v Praze
Dějiny umění a historická archeologie	2/2	Jan Květ, zemský musejní rada
Přehled dějin umění	–/3	Jan Květ
Prameny českých dějin	2/3	Jaroslav Prokeš, ředitel Archi- vu ministerstva vnitra v Praze
Základní právní pojmy a prameny římského a kanonického práva	2/2	Jiří Cvetler (advokát v Praze)
Středověká latina	2/–	Bohumil Ryba (univerzitní profesor)
Historický vývoj češtiny až do novo- věku	2/2	Jaroslav Prokeš
Historický vývoj němčiny až do novověku	3/3	Anton Blaschka, odborový rada Archivu ministerstva vnitra ⁴⁸

46 NA, ÚŘP, Swientekova registratura, inv. č. 25, kart. 9. Učební plán IX. běhu Archivní školy. Toto je plán schválený před začátkem IX. běhu. Jak bylo výše uvedeno, na podzim 1941 byl plán II. ročníku rozšířen o přednášky o historickém vývoji němčiny a češtiny a

47 NA, MŠ I, sign. 30 Archivy E – zde personálie přednášejících.

48 V létě 1941 byl povolán do armády, 4. 10. 1941 jej nahradil Arthur Zechel, vrchní komisař archivní služby v Archivu ministerstva vnitra – viz AUK, AŠ, inv. č. 118. A. Zechel byl germanista, který ale

Knihovnictví, technická knihověda, nauka o rukopisech, dějiny časopisectví, zřizování filmových archivů	1/–	Jan Šnobl, ministerský komisař MŠANO
Celkem	27/26	

II. ročník

Předmět	Výuka 1. /2. semestr	Vyučující
Novověká paleografie	3/2	František Roubík, odborový rada MŠANO, ředitel Historického ústavu
Všeobecná novověká diplomatika se zvláštním zřetelem k Říši	2/3	Týž
Česká novověká diplomatika	2/2	Týž
Všeobecná nauka archivní se zvláštním zřetelem k českým zemím	2/2	Bedřich Jenšovský, ředitel Archivu země České a ředitel Archivní školy
Archivnictví v Říši	2/–	Horst Oskar Swientek, archivní referent ÚRP
Právní dějiny v českých zemích se zvláštním zřetelem k německým právním dějinám	2/2	Václav Vaněček, univerzitní profesor
Dějiny zeměpanské správy v českých zemích	2/4	Jaroslav Prokeš
Dějiny autonomní správy v českých zemích	2/–	Bedřich Jenšovský
Nauka o veřejné správě, vývoj a dnešní stav veřejné správy v říši	3/3	Bohuslav Matouš, vrchní ministerský komisař v Archivu ministerstva vnitra
Muzejnictví	2/–	Karel Guth, Národní muzeum
Konzervace archiválií, návod k foto-technickým pracím	1/1	Václav Vojtíšek
Konzervace muzejních předmětů	2/–	Karel Guth
Celkem	25/19	

ovládal i češtinu. V VII. běhu Archivní školy na ní studoval jako hospitant.

Die Staatliche Archivschule während der Besetzung – Fortsetzung unter schwierigen Bedingungen

Der Aufsatz befasst sich mit dem Schicksal der Archivschule in der Zeit nach der Ausrufung des Protektorats Böhmen und Mähren. Die Zukunft der Schule war unsicher, insbesondere nach der Schließung der tschechischen Hochschulen im November 1939. Da aber die Auffassung durchgesetzt wurde, dass die Archivschule keine Hochschule ist, konnte der Unterricht fortgesetzt werden. Im Sommer 1940 endete der VIII. Jahrgang, und im Herbst desselben Jahres bat die Schulleitung um die Erlaubnis, den nächsten Kurs veranstalten zu dürfen. Das Genehmigungsverfahren war unter den Bedingungen des Protektorats komplizierter, dennoch führten die Verhandlungen mit den Besatzungsbehörden schließlich im März 1941 dazu, dass ein neuer Jahrgang gestartet werden durfte. Das Amt des Reichsprotektors legte jedoch mehrere Bedingungen fest: Die Zahl der Teilnehmer wurde auf 15 beschränkt, die Studiendauer auf zwei Jahre verkürzt, der Studienplan wurde um Fächer zur deutschen Geschichte und zur deutschen Archivistik ergänzt. Außerdem wurde darauf bestanden, dass ausschließlich Archivare in der Schule unterrichten durften. Unter diesen Auflagen konnte der Unterricht im Frühjahr 1941 wieder aufgenommen werden. Nicht einmal ein schwerer Schlag gegen die Schule und die gesamte tschechische Archivistik hat dies verhindert, nämlich die Verhaftung und der anschließende Tod ihres Direktors Bedřich Jenšovský. An der Spitze der Schule löste Jaroslav Prokeš ihn ab. Die Schule wurde im dramatischen Jahr 1942 weitergeführt, obwohl dort, wie sich Josef Kollmann als Augenzeuge erinnerte, „eine sehr unsichere und beengte Atmosphäre“ herrschte. Der IX. Jahrgang endete Anfang 1943. Die Schule existierte dann offiziell weiter, die Schulleitung beantragte aber die Durchführung eines neuen Jahrgangs nicht mehr. Die Tatsache, dass im Protektorat eine Institution legal wirken konnte, die sich hauptsächlich mit der tschechischen Geschichte befasste, deren Unterrichtssprache Tschechisch war und die eine Art höhere Ausbildung anbot, ist ein interessantes Phänomen, das bei der Betrachtung des Protektorats bisher relativ wenig beachtet wurde.

The State Archival School during the Occupation - Continuation in Difficult Conditions

The article deals with the fate of the Archive School after the proclamation of the Protectorate of Bohemia and Moravia. Its future was uncertain, especially after the closure of Czech universities in November 1939. However, as the concept prevailed that this was not a university, teaching could continue. In the summer of 1940, the VIII course ended, and in the autumn of the same year, the school management asked for permission of another course. In the protectorate's conditions, the approval process was more complicated, but negotiations with the occupying authorities eventually led to the opening of a new course in March 1941.

However, the Office of the Reich Protector set several conditions (limiting the number of students to 15, shortening the study period to two years, supplementing the study plan with subjects related to German history and German archiving). In addition, he insisted that only archivists could teach at school. Under these circumstances, teaching could start from the spring of 1941.

The education was not stopped even by a major blow to the school, which was the arrest and subsequent death of its director Bedřich Jenšovský. Jaroslav Prokeš then succeeded him at the head of the school. The school was kept running during the dramatic year of 1942, although as eyewitness Josef Kollmann recalled, it was “in a very uncertain and cramped atmosphere”. IX. course ended at the beginning of 1943. The school then continued to formally continue, although its management did not request a new course. The fact that in the Protectorate years an institution that was mainly engaged in Czech history, taught Czech and provided some form of higher education could operate legally is an interesting phenomenon, still relatively neglected when looking at the Protectorate period.

VÝUKA ARCHIVNICTVÍ A ŠKOLY V ZAHRANIČÍ

ARCHIVAUSBILDUNG IN DEUTSCHLAND: DIE ARCHIVSCHULE MARBURG

ROBERT MEIER

Auch die Archivschule Marburg begeht 2019 ein Jubiläum.¹ 1949, also vor 70 Jahren, wurde sie in Marburg eröffnet, und führte in der Bundesrepublik Deutschland das 1930 in Berlin gegründete Institut für Archivwissenschaft fort, das mit dem Land Preußen untergegangen war. In Prag wie in Berlin/Marburg könnte man fragen, inwieweit diese Ausbildungseinrichtungen für den Archivnachwuchs beeinflusst waren von Entwicklungen der jeweiligen nationalen Geschichte (und unsere Vorgänger, jedenfalls die deutschen, hätten dies gewiss getan, weil sie den Archiven so etwas wie eine nationale Mission als Hüter der Vergangenheit zuschrieben). Ich will dies hier aber nicht weiter verfolgen, sondern lediglich einen ganz kursorischen Blick auf die Entwicklung der Archivausbildung in Deutschland werfen.

Am Anfang standen die Bayern: Die bis heute tätige Münchner Archivschule wurde erstmals 1821 (und endgültig 1882) gegründet.² Im Deutschen Kaiserreich nach 1871 waren Archive Sache der Länder. Deren Vorbehalte gegen einen zu großen Einfluss Preußens auch auf diesem Gebiet verhinderten die Gründung eines Reichsarchivs. Preußen selbst prüfte seine Archivaspiranten 1894–1904 in Marburg im Anschluss an hilfswissenschaftliche Studien, die an der Marburger Universität absolviert wurden. Diese Zeit ist als die erste Marburger Archivschule in die Geschichte eingegangen. Schon damals kämpfte die (preußische) Archivverwaltung mit der Frage, ob mehr Wissenschaft oder mehr Praxisorientierung in der Ausbildung die besseren Archive hervorbringe. Ganz zufrieden war man mit der Durchführung der Prüfungen in Marburg jedenfalls nicht, weshalb die Prüfung 1904 nach Berlin verlegt wurde. Dort dauerte es dann noch fast drei Jahrzehnte, ehe mit dem Institut für Archivwissenschaft, das dem Geheimen Preußi-

1 Aus der älteren Literatur seien hier nur genannt: Heinemeyer, Walter: 40 Jahre Archivschule Marburg. *Archiv für Diplomatik* 35, 1989, S. 631–671, und Papritz, Johannes: Die Archivschule Marburg. *Archivum. Revue internationale des Archives* 3, 1953, S. 61–76.

2 Sagstetter, Maria Rita: Stand und Perspektiven der Archivarsausbildung in Bayern. In: Uhde, Karsten (Hg.): *Berufsbild im Wandel – aktuelle Herausforderungen für die archivarische Ausbildung und Fortbildung*. Marburg 2005, S. 227–250.

schen Staatsarchiv (GStA) angegliedert war, eine Ausbildungsstätte für die deutschen Archivare entstand. Entscheidender Mann war damals der Direktor des Geheimen Preußischen Staatsarchivs Albert Brackmann (1871–1952). Die Gründung in Berlin spiegelte auch im Archivbereich das Gewicht, das Preußen schon im Deutschen Reich und dann auch in der Weimarer Republik gehabt hatte: Die preußische Archivverwaltung hatte mit großem Abstand die meisten Archive und die meisten Mitarbeiter. Aber die anderen Länder (außer Bayern) akzeptierten das preußische Übergewicht, indem sie das preußische Angebot annahmen und ihre Referendare nach Berlin schickten. Eine andere Möglichkeit gab es nicht, wollte man die Studierenden wenigstens in der Ausbildung über den Tellerrand der eigenen Praxis hinausblicken lassen.

Nach dem Ende der nationalsozialistischen Herrschaft fand sich das GStA dann in desolatem Zustand wieder, (West)Berlin mit Dahlem lag isoliert innerhalb der sowjetischen Besatzungszone.³ 1947 hoben die Alliierten Preußen als Staat auf. Zwar gab es im GStA 1945/46 Bestrebungen, mit dem Institut für Archivwissenschaft als Ausbildungsinstitution für ganz Deutschland weiterzumachen, aber dies dürfte angesichts der Umstände illusorisch gewesen sein. So kam es im Westen zu neuen Überlegungen: Archivare aus der englischen Besatzungszone planten 1946 eine Archivschule in Münster, Archivare der US-Zone brachten als Standort Marburg ins Spiel. Marburg war eine kaum zerstörte Stadt im Zentrum Deutschlands mit Universität und Bibliotheken (darunter auch Auslagerungen der Staatsbibliothek aus Berlin) sowie einem modernen Archivneubau aus dem Jahr 1938 und einer umfangreichen Urkundenüberlieferung im Staatsarchiv. Die Archivschule war als Teil des Staatsarchivs geplant, dessen Archivare sollten als Dozenten fungieren, ergänzt durch Professoren der Universität. Auch die Amerikaner kannten Marburg gut: Sie hatten hier 1945 einen ihrer zentralen *collecting points* für Kunstwerke und anderes Kulturgut eingerichtet. Der amerikanische Kulturoffizier Lester K. Born war für die Errichtung der Archivschule in Marburg von kaum zu überschätzender Bedeutung.

Und schließlich war in Marburg Ludwig Dehio seit 1946 Leiter des Staatsarchivs. Dehio war einer der ganz wenigen Archivare im deutschen Staatsdienst mit jüdischer Herkunft im Sinne der Nürnberger Rassegesetze.⁴ Er war am GStA tätig gewesen und hatte die Zeit des Nationalsozialismus am Brandenburg-Preußischen

3 Vgl. Kloosterhuis, Jürgen, Staatsarchiv ohne Staat. Das GStA in den ersten Nachkriegsjahren, 1945 bis 1947. Eine archivgeschichtliche Dokumentation. In: Kriese, Sven (Hg.): Archivarbeit in und für den Nationalsozialismus. Die preußischen Staatsarchive vor und nach dem Machtwechsel von 1933. Berlin 2015, S. 479–599.

4 Zum deutschen Archivwesen in der Zeit des Nationalsozialismus und danach seien hier nur genannt: Kriese, Sven: Archivarbeit (wie Anm. 3) und Eckert, Astrid: Kampf um die Akten. Die Westalliierten und die Rückgabe von deutschem Archivgut nach 1945. Stuttgart 2004.

Hausarchiv in Charlottenburg überstanden. Mit Dehio stand in Marburg einer der wenigen völlig unbelasteten Archivare als Leiter der neuen Archivschule zur Verfügung – eine ideale Konstellation. Archivwissenschaftliche Themen waren seine Sache nicht, vielmehr beschäftigten ihn die großen Fragen der Politikgeschichte. Dehios Hauptwerk „Gleichgewicht und Hegemonie. Betrachtungen über ein Grundproblem der neueren Staatengeschichte“ erschien 1948. Seit 1946 fungierte er als Herausgeber der Historischen Zeitschrift und saß damit an einer Schaltstelle der deutschen Geschichtswissenschaft. Die personellen Entscheidungen, die die Archivschule bis in die 1970er Jahre prägen sollten, waren interessanterweise bereits bei ihrer Gründung 1949 sämtlich gefallen: Kurt Dülfer (1908–1973, Leiter der Archivschule 1963–1973) arbeitete seit 1946 am Staatsarchiv, Johannes Papritz (1898–1992), der Nachfolger Dehios als Leiter von Staatsarchiv und Archivschule, wurde zum 1. Januar 1949 als Staatsarchivrat in Marburg ernannt und Walter Heinemeyer (1912–2001) kam ebenfalls 1949 ans Staatsarchiv Marburg. Alle drei hatten das Institut für Archivwissenschaft in Berlin absolviert, standen also für Kontinuität.

1949 begann der erste Referendar-Kurs in Marburg, bald darauf der erste Kurs der Anwärter. Die Studierenden der Archivschule wurden und werden von ihren Ausbildungsverwaltungen eingestellt (und besoldet) und zur theoretischen Ausbildung nach Marburg abgeordnet. Die Archivschule ist bis heute eine verwaltungsinterne Ausbildungsstätte. Dies ist, wenn ich richtig sehe, mittlerweile bei den Archivaren innerhalb Europas singulär, innerhalb der deutschen Struktur aber keineswegs: Polizei, Finanzverwaltung, Arbeitsverwaltung, Zoll und viele andere verfügen ebenfalls über verwaltungsinterne (Fach-) Hochschulen.

Was wurde in Marburg unterrichtet? Betrachtet man das Curriculum, war 1949 der enge Anschluss ans IfA auffällig. Man versuchte, genau dort weiterzumachen, wo das IfA aufgehört hatte (den Unterricht in nationalsozialistischer Weltanschauung, den Ernst Zipfel, Leiter des Reichsarchivs und zentraler Mann des deutschen Archivwesens in der NS-Zeit, am IfA gegeben hatte, ließ man natürlich weg). Das bedeutete vor allem eine Ausrichtung an den klassischen Hilfswissenschaften, wie sie im 19. Jahrhundert entstanden waren. Johannes Papritz hat diesen Traditionsstrang 1953 besonders hervorgehoben und ihn sogar bis zur 1829 gegründeten Pariser Ecole des Chartes verlängert: Theodor Sickel, so Papritz, hatte in Paris studiert und vermittelte die dortigen Traditionen ans Wiener Institut für Österreichische Geschichtsforschung, wo er 1856 Dozent wurde.⁵ Dort wiederum studierte Paul Fridolin Kehr, über den diese Traditionen 1894 nach Marburg kamen. Sämtliche in Paris unterrichteten Fächer fanden sich, so Papritz, im Prüfungsplan der ersten Marburger Archivschule. Damit

5 Papritz, J.: Die Archivschule Marburg. Archivum 3, 1953, S. 61–76.

konstruierte Papritz eine sich auf die Hilfswissenschaften stützende gesamteuropäische Tradition der Archivausbildung, die schließlich auf direktem Weg nach Marburg führte.

Papritz verfasste in den 1960er Jahren seine mehrbändige „Archivwissenschaft“, die in den 1970ern publiziert wurde. 1983 ließ die Archivschule eine Neuauflage von 1000 Exemplaren drucken. Damals muss sich der Text schon veraltet angefühlt haben, Neuentwicklungen im EDV-Bereich etwa kamen nicht vor. Kern von Papritz' „Archivwissenschaft“ ist das Verhältnis zwischen Schriftstück und Eintrag, aus dem Papritz eine eigenwillige Theorie der Kompositionsstufen entwickelte. International anschlussfähig war das kaum, von insgesamt 57 Bibliotheksnachweisen im *worldcat*⁶ befinden sich nur 19 in Europa außerhalb Deutschlands, 14 in den US und je einer in Australien und Südafrika.⁷ Besser sieht es bei Adolf Brennekes „Archivkunde“ (1953) aus, einem für den Unterricht in Marburg und die deutsche Archivwissenschaft gleichermaßen wichtigen Buch.⁸ Brenneke starb 1946, sein Schüler Wolfgang Leesch edierte das Buch posthum aus Vorlesungsmitschriften am IfA. In der „Archivkunde“ geht es vor allem um die Geschichte einzelner Archive und um „Archivkörper“, also um Überlegungen zur Entstehung von Archivtektoniken. Der *worldcat* weist 184 Exemplare nach, etwa die Hälfte in Bibliotheken außerhalb Deutschlands. Als weitere die Marburger Ausbildung prägende Schrift sei hier noch Heinrich Otto Meisners zuerst 1935 publizierte „Aktenkunde“ erwähnt. Meisner, der ebenfalls am IfA ausgebildet worden war und dort als Dozent gewirkt hatte, war am Reichsarchiv in Potsdam tätig gewesen. 1950 wurde er wichtig für die neue Ausbildungsstätte der DDR für Archivare, das Institut für Archivwissenschaft in Potsdam. Von den 85 im *worldcat* nachgewiesenen Exemplaren seiner „Aktenkunde“ befinden sich etwa 25 im vor allem deutschsprachigen Ausland, die zweite Auflage unter dem Titel „Urkunden- und Aktenlehre der Neuzeit“ (Leipzig 1952) hat etwa 50 außerdeutsche Bibliotheksnachweise vor allem aus den USA. Als Fazit dieser Beobachtungen könnte man thesenartig festhalten, dass mit der Archivschule in Marburg 1949 in Westdeutschland die Wiedergründung einer verwaltungsinternen Ausbildungsstätte gelang, diese stark an der Fortsetzung der Traditionen des IfA orientiert war und international wenig wahrgenommen wurde. Durchmustert man die Quellen der Zeit, wird man kaum sagen können, dass man innerhalb der deutschen Archivare nach 1945 den Bedarf gesehen hätte, sich nach den Jahren der Isolation im Nationalsozialismus internationalen Debatten im Archivwesen zu öffnen. In den 1950er Jahren sah dann

6 www.worldcat.org.

7 Wobei der Nachweis wegen der Vielzahl der Teilbände schwierig ist.

8 Zu Brenneke siehe jetzt: Brenneke, Adolf: Gestalten des Archivs. Nachgelassene Schriften zur Archivwissenschaft, hrsg. von Dietmar Schenk und Rainer Hering. Hamburg 2018.

aber Papritz selbst diese Notwendigkeit, holte internationale Gastdozenten nach Marburg und ging mit den Studierenden auf Reisen. Bereits 1952 fand der erste *stage* der Archivschüler in Paris statt.

Bis 1994 war die Archivschule Teil des Staatsarchivs Marburg, dann gelang unter der Leitung von Dr. Angelika Menne-Haritz die Ausgründung in unmittelbarer Nähe des Staatsarchivs. Unter Menne-Haritz öffnete sich die Archivschule internationalen Records-Management-Ansätzen, in diese Jahre fallen auch erste Überlegungen zur Rolle der Archive in der digitalen Welt. In Deutschland war es die Zeit der Berufsbild-Debatte: Erstmals begriffen sich die Archivare nicht mehr vor allem als Historiker. Organisatorisch wurde die Archivschule 1995 selbständige Behörde im Geschäftsbereich des Hessischen Ministeriums für Wissenschaft und Kunst, 2002 wurde sie in einen Landesbetrieb umgewandelt. Seit 2012 firmiert die Archivschule als Hochschule für Archivwissenschaft. Seit 2013 sind die Aufgaben im Hessischen Archivgesetz verankert: Die Archivschule übernimmt die Ausbildung für den Bund und die Länder, sie ist zuständig für Fort- und Weiterbildung der Mitarbeiter in Archiven und betreibt archivwissenschaftliche Forschung.

Seit 2010 wird die Archivschule von Dr. Irmgard Christa Becker geleitet. Die Ausbildung an der Archivschule stand in diesem Jahrzehnt im Zeichen der Anpassung an die europäische Hochschulentwicklung, Stichworte Modularisierung und Bologna-Prozess. Für die Referendarsausbildung ist dieser Prozess durchgeführt (wobei die Arbeit an den Modulen wohl niemals abgeschlossen werden wird), bei den Fachhochschul-Kursen sind wir noch mittendrin. Weitere Schwerpunkte der neuesten Zeit sind Hochschuldidaktik und das Qualitätsmanagement in der Lehre. Immer weiter ausgebaut wurde in den letzten Jahren das Angebot in der Fortbildung. Hier gibt es eine ganz erhebliche Nachfrage, und die Archivschule ist als „Marke“ fest etabliert. Schließlich gelang es 2019, die Finanzierung der Archivschule auf eine neue Grundlage zu stellen.

Wie sieht es also aus bei den deutschen Archivaren im Sinne der Konferenzfrage „Domäne des Dilettantentums“? Eine eigene Ausbildungsstätte wird man wohl als Zeichen dafür nehmen können, dass man sich nicht als dilettantisch, sondern als professionell begriff und begreift. Wobei die Ausbildung selbst dann immer diese Professionalität einlösen muss, und nicht die bloße Existenz der Institution die Professionalität schon garantiert. In diesem Sinne muss sich die Ausbildung immer wieder reformieren und veränderten Bedingungen anpassen.

STUDIA ARCHIWISTYCZNE NA UNIWERSYTECIE IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU

IRENA MAMCZAK-GADKOWSKA

W 2019 roku Uniwersytet im. Adama Mickiewicza obchodził 100-lecie swojego istnienia. Równie długą historię mają starania o kształcenie archiwistów w Poznaniu. Pierwszą próbę, zmierzającą do utworzenia Instytutu Archiwalnego w Poznaniu, podjął po odzyskaniu przez Polskę niepodległości profesor Józef Paczkowski, wybitny archiwista, pierwszy Naczelnny Dyrektor Archiwów Państwowych i profesor Uniwersytetu Poznańskiego. Jakkolwiek idea ta nie została zrealizowana, to jednak w latach 1926–1933 J. Paczkowski prowadził wykłady z archiwistyki dla studentów Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Poznańskiego.¹

Projekty uniwersyteckiego kształcenia archiwistów w Poznaniu zostały zrealizowane dopiero wraz z powołaniem 22 listopada 1972 r. Zakładu Archiwistyki na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (UAM). Jego kierownictwo objął profesor Franciszek Paprocki, doświadczony i zasłużony archiwista i historyk, w latach 1956–1961 kierownik Katedry Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu.² Po jego śmierci Zakładem Ar-

1 Archiwum Państwowe Poznań (APP), Spuścizna J. Paczkowskiego, Sign. 3, s. 274–279; Archiwum Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu (AUAM), Protokoły posiedzeń Senatu Uniwersytetu Poznańskiego 1919–1939, Sign. 15/S/9, s. 16–20; Mamczak-Gadkowska, Irena: Paczkowski Józef (1861–1933). In: Słownik biograficzny archiwistów polskich, t. I, pod red. Bielińska, Maria, Janosz-Biskupowa, Irena. Warszawa – Łódź 1988, s. 161–163; Mamczak-Gadkowska, Irena: Z historii kształcenia archiwistów w Polsce. Niezrealizowane projekty kształcenia archiwalnego z pierwszych lat II Rzeczypospolitej. In: Z uczniami, kolegami i przyjaciółmi w świecie nauki. Prace dedykowane Profesorowi Bohdanowi Ryszewskiemu w osiemdziesiątą rocznicę urodzin. Olsztyn 2014, s. 239–255.

2 AUAM, Akta personalne prof. Franciszka Paprockiego, Sign. 523/1071; Kronika Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu za lata akademickie 1972/1973 – 1974/1975, za rektoratu prof. dr hab. Benona Miśkiewicza. Poznań 1976, s. 111; Matelski, Dariusz: Franciszek Paprocki (1911–1978) – Archiwista, historyk i dydaktyk. In: Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny II/III, 1994–1995, s. 134–151; Mamczak-Gadkowska, Irena: Franciszek Paprocki, pierwszy kierownik Zakładu Archiwistyki Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. In: Archiwista Polski 1, 2009, s. 9–21; Dorobek naukowy toruńskiego ośrodka archiwistyki. Franciszek Paprocki. In: Dorobek naukowy i dydaktyczny toruńskiego ośrodka archiwistyki, red. Robótka, Halina. Toruń 2011, s. 147–159.

chiwistyki UAM kierowali koleni profesorowie, historycy i archiwiści. W 1978 kuratorem jednostki został profesor Jerzy Strzelczyk. W latach 1988–2012 Zakładem Archiwistyki kierował profesor Stanisław Sierpowski. Od 2012 r. kierownikiem Zakładu jest profesor Irena Mamczak-Gadkowska.

W ciągu ponad czterdziestu lat istnienia Zakładu Archiwistyki byli z nim związani liczni pracownicy naukowcy.³ Aktualnie kadre naukowo-dydaktyczną Zakładu stanowią 4 profesorowie: Krzysztof Strykowski, I. Mamczak-Gadkowska, Rafał Galuba, Magdalena Biniaś-Szkopek i 2 doktorów: Magdalena Heruda-Kiełczewska i Zuzanna Jaśkowska-Józefiak. W zakresie realizacji procesu dydaktycznego na przestrzeni kilkudziesięciu lat Zakład Archiwistyki ściśle współpracował i nadal współpracuje z innymi zakładami Instytutu Historii UAM (obecnie Wydziału Historii UAM), z Archiwum Państwowym w Poznaniu, Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz innymi archiwami miejscowych urzędów i instytucji.

Ta szeroka, kilkudziesięcioletnia współpraca Zakładu Archiwistyki z archiwami poznańskimi, a zwłaszcza z Archiwum Państwowym pozostaje gwarantem wysokiego poziomu kształcenia i przygotowania zawodowego studentów. Wykłady z metodyki archiwalnej, zarządzania dokumentacją, zarządzania archiwami powierzano zawsze wybitnym archiwistom, którzy przez całe swoje życie zawodowe byli związani z poznańskim Archiwum. Długoletnim współpracownikiem, a następnie pracownikiem Zakładu była docent Irena Radtke (w Zakładzie Archiwistyki w latach 1975–1988), autorka licznych prac na temat kancelarii, zwłaszcza kancelarii miasta Poznania, kancelarii pruskiej i współczesnej, oraz opracowań z zakresu metodyki archiwalnej i kształtowania narastającego zasobu archiwalnego.⁴ Po jej przejściu na emeryturę wykłady prowadził profesor Stanisław Nawrocki (w Zakładzie Archiwistyki w latach 1988–2000), wieloletni wicedyrektor Archiwum Państwowego, autor licznych prac z zakresu teorii i metodyki archiwalnej, rozwoju form kancelaryjnych, informacji naukowej, wielki zwolennik komputeryzacji archiwów.⁵ Po jego śmierci wykłady z zakresu metodyki archiwalnej i zarządzania dokumentacją współczesną prowadzi profesor Krzysztof Strykowski (w Zakładzie Archiwistyki od 2000 r.), wicedyrektor Archiwum Państwowego w Poznaniu, autor licznych prac historycznych, współ-

3 Mamczak-Gadkowska, Irena: Czterdzieści lat studiów archiwistycznych na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. In: *Przegląd Archiwalno-Historyczny* 2, 2015, s. 8. Artykuł zawiera pełny wykaz pracowników Zakładu oraz pełną wersję historii studiów archiwistycznych w Poznaniu, według stanu na 2015 r.

4 Mamczak-Gadkowska, Irena: Irena Radtke (1923–2014). In: *Archiwista Polski* 4, 2014, s. 104–117; Rogal, Elżbieta: Irena Radtke (1923–20014). In: *Przegląd Archiwalno-Historyczny* 1, 2014, s. 311–317.

5 Nawrocki, Stanisław: *Archiwistyka i regionalizm*. Poznań 1995; *Bibliografia prac prof. dr hab. Stanisława Nawrockiego za lata 1955–1995*, ibidem, s. 11–34.

autor podręcznika z zakresu metodyki archiwalnej, autor opracowań na temat problematyki kancelaryjno-archiwalnej.

Regularne studia archiwistyczne na Wydziale Historycznym UAM zostały uruchomione w roku akademickim 1975/1976. Studia te były jednak poprzedzone cieszącymi się dużym zainteresowaniem studentów wykładami oraz proseminariami i seminariami z archiwistyki, prowadzonymi przez profesora F. Paprockiego od chwili powołania w Zakładzie Archiwistyki w 1972 roku. Opracowany przez niego program studiów archiwistycznych oparty był na doświadczeniach dydaktycznych specjalizacji toruńskiej oraz zagranicznych szkół archiwalnych, zwłaszcza niemieckich. W latach siedemdziesiątych XX w. znacznie wzrosła w Polsce ilość uniwersytetów kształcących archiwistów, co miało związek z reformą administracyjną i powołaniem 49 województw. Wzrosło wówczas także zapotrzebowanie na kadrę archiwalną. Program kształcenia na uniwersyteckich specjalnościach archiwistycznych w Polsce w tym czasie był podobny.⁶ Obejmował on takie przedmioty, jak: wstęp do archiwistyki i teorii archiwalnej, rozwój form kancelaryjnych, paleografia, neografia gotycka i ruska, metodyka archiwalna, zarządzanie dokumentacją współczesną oraz informacja naukowa. Uzupełnieniem tak realizowanego programu były dwie czterotygodniowe, wakacyjne praktyki archiwalne, realizowane w archiwach państwowych, wyznaczonych przez Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, głównie w Warszawie, Toruniu, Kaliszu, Lesznie, Białymstoku, Suwałkach, Piotrkowie Trybunalskim i Siedlcach.⁷ Od lat 90. XX w. uczelnie, a właściwie sami studenci decydują o miejscu odbywania praktyki archiwalnej.

W latach osiemdziesiątych, w związku z uzyskaniem przez uniwersytety autonomii i samodzielności programowej, zaistniały możliwości większego zindywidualizowania realizowanego dotychczas programu studiów archiwistycznych poprzez zwiększenie liczby godzin przeznaczonych na przedmioty specjalistyczne, a nawet wprowadzenia do programu studiów nowych, dotychczas nierealizowanych przedmiotów. Program nauczania ulegał znacznej modyfikacji zależnej zarówno od rozwoju archiwistyki, jak i od możliwości kadrowych Zakładu Archiwistyki oraz współpracujących z nim zakładów naukowych Instytutu Historii i Archiwum Państwowego w Poznaniu. Do programu studiów archiwistycznych na UAM wprowadzono wówczas: edytorstwo źródeł, historię ustroju, konwersatorium z regionalistyki. Zwiększono liczbę godzin przeznaczonych na realizację

6 Lewandowska, Maria: Z problematyki kształcenia archiwistów w Polsce 1945–1985. In: *Archeion* 72, 1981, s. 43 i dalsze; Lewandowska, Maria: Uwagi o aktualnych programach specjalizacji archiwistycznych w Polsce. In: *Archeion* 86, 1986, s. 182–199.

7 Mamczak-Gadkowska, Irena: Specjalizacja archiwistyczna na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. In: *Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny* IV, 1996, s. 123–135.

zajęć z zarządzania dokumentacją archiwalną oraz informatyki. W tym kształcie program studiów przetrwał do lat dziewięćdziesiątych.

Od końca lat osiemdziesiątych wiele miejsca w programie uniwersyteckiego kształceniu archiwistów zajmuje informatyka. Wprowadzenie komputerów do archiwów, urzędów i innych instytucji sprawiło, że zajęcia z informatyki stały się integralnym elementem kształcenia przyszłych archiwistów. Niezależnie od tego, w latach 1990–1996 Zakład Archiwistyki UAM wspólnie z Zakładem Archiwistyki UMK oraz przy współpracy z Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych organizował w Poznaniu dwutygodniowe kursy komputerowe, tzw. Letnie Szkoły Komputerowe, które ukończyło ponad stu studentów oraz pracowników archiwów państwowych.⁸

W latach 90. XX w. specjalność archiwistyczna w Poznaniu przekształciła się w trzyletni *collège* archiwistyczny, skupiający nie tylko studentów studiów historycznych, ale również innych kierunków humanistycznych, jak np. filologia polska, romańska, rosyjska, bibliotekoznawstwo, archeologia, socjologia, prawo, geografia, dziennikarstwo, a także studenci uczelni katolickich. Bardzo pozytywne i cenne doświadczenia w zakresie kształcenia na specjalności archiwistycznej studentów innych kierunków studiów zostały w nieodległej przyszłości wykorzystane w dwustopniowym modelu kształcenia uniwersyteckiego (licencjat, magisterium), po wprowadzeniu w Polsce systemu bolońskiego, który pozwala – po ukończeniu studiów licencjackich – na wybór innego kierunku studiów.

Program studiów został poza tym wzbogacony o wykłady monograficzne z archiwistyki, zwane wykładami otwartymi. Adresowane one były nie tylko do studentów archiwistyki, ale także do pozostałych studentów oraz pracowników Instytutu Historii, a także czynnych zawodowo archiwistów. Celem wykładów, oprócz poszerzenia wiedzy archiwalnej, było i jest zapoznanie słuchaczy z wybitnymi, polskimi i zagranicznymi teoretykami i praktykami z dziedziny archiwistyki i zarządzania dokumentacją. W zakresie kształtowania programu nauczania oraz jego kolejnych modernizacji pracownicy Zakładu Archiwistyki UAM korzystali z doświadczeń innych uniwersytetów oraz Sekcji Edukacji i Szkolenia Archiwalnego Międzynarodowej Rady Archiwów (International Council on Archives Section for Archival Education and Training ICA/SAE).⁹ Istotnej ewolucji uległy również wakacyjne, miesięczne praktyki archiwalne. Pierwsza praktyka, realizowana jest głównie w archiwach zakładowych: archiwach urzędów państwowych i samorządowych, archiwach uczelni wyższych, bibliotek naukowych i muzeów

8 Galuba, Rafał, Matelski, Dariusz: Pierwsza Letnia Szkoła Komputerowa. In: *Archeion* 93, 1994, s. 393–394; Sierpowski, Stanisław: Kształcenie ustawiczne. In: *Archiwista Polski* 3–4, 2001, s. 97.

9 Członkiem ICA/SAE jest Irena Mamczak-Gadkowska, w latach 1996–2000 była ona członkiem Komitetu Wykonawczego Sekcji.

oraz instytucji bankowych, natomiast druga w archiwach z zasobem historycznym: Archiwum Państwowym, Archiwum PAN oraz Archiwum Archidiecezjalnym. Program studiów archiwistycznych na UAM obejmował także i obejmuje nadal objazd naukowy po archiwach centralnych w Warszawie.

Podpisanie przez Polskę Deklaracji Bolońskiej w 1999 r. i przystąpienie do Europejskiego Obszaru Szkolnictwa Wyższego wpłynęło na zmianę systemu kształcenia uniwersyteckiego w Polsce, w tym także uniwersyteckiego kształcenia archiwistów.¹⁰ Począwszy od roku akademickiego 2005/2006, studia archiwistyczne na UAM trwają pięć lat z podziałem na studia licencjackie i magisterskie. Najlepsi studenci archiwistyki mają także możliwość kontynuacji nauki na studiach doktoranckich. Zanim jednak nastąpiło przejście UAM na dwustopniowy system boloński, na początku XXI w. wprowadzono tu jednolite, pięcioletnie studia archiwistyczne. Umożliwiło to wprowadzenie do programu studiów trzech miesięcznych praktyk archiwalnych: po drugim, trzecim i czwartym roku studiów. Chociaż ten model kształcenia był realizowany zaledwie przez pięć lat, jest oceniany bardzo wysoko zarówno przez kadrę Zakładu Archiwistyki, jak i absolwentów tych studiów. Umożliwiał on bowiem studentom zdobycie wiedzy teoretycznej, a także szerokich kwalifikacji i umiejętności praktycznych.

Przejście Instytutu Historii UAM na dwustopniowy system kształcenia wpłynęło na zmianę naboru na studia archiwistyczne. Od roku akademickiego 2005/2006, historia ze specjalnością archiwistyczną posiada własny nabór studentów jako jeden z kierunków proponowanych studentom przez Instytut Historii UAM. Począwszy od roku akademickiego 2008/2009, zmieniła się także nazwa kierunku studiów na nową: historia – archiwistyka i zarządzanie dokumentacją. Zmiana nazwy kierunku pociągnęła za sobą znaczne poszerzenie programu studiów o przedmioty z zakresu zarządzania dokumentacją współczesną, w tym także elektroniczną, zarządzania archiwami, kancelarii współczesnej i informacji naukowej.¹¹

Jakkolwiek system boloński jest różnie oceniany w środowisku uniwersyteckim, jego wielką zaletą jest możliwość podejmowania i realizowania przez studentów studiów zagranicznych w ramach programu Erasmus. Studenci archiwistyki

10 Problematyce tej poświęcona była konferencja naukowa zorganizowana 2008 r. na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie. Materiały tej konferencji zostały opublikowane w pracy: *Kształcenie archiwistów i zarządców dokumentacji w kontekście wdrażania Procesu Bolońskiego. Materiały Konferencji Sekcji Edukacji Archiwalnej Stowarzyszenia Archiwistów Polskich i Zakładu Archiwistyki Instytutu Historii UMCS Lublin, 23–24 października 2008 r.*, red. Mamczak-Gadkowska, Irena. Poznań 2009.

11 Aktualny program studiów na kierunku Historia – specjalność archiwistyka i zarządzanie dokumentacją na UAM znajduje się na stronie internetowej Wydziału Historii.

UAM chętnie korzystają z tych możliwości i odbywają jedno- lub dwusemestralne studia, głównie na uniwersytetach niemieckich, czeskich, węgierskich, francuskich, hiszpańskich i włoskich.

Dwustopniowy system kształcenia archiwistów na Wydziale Historycznym UAM spowodował zmiany w porównaniu z jednolitym, pięcioletnim programem kształcenia, realizowanym w pierwszych latach XX w. Na studiach licencjackich blok przedmiotów specjalistycznych liczy ok. 900 godzin, a na studiach magisterskich ok. 450 godz. Stanowi to mniej więcej połowę liczby godzin przeznaczonych na studia, a drugą część stanowią przedmioty historyczne. Uzupełnieniem zajęć dydaktycznych i praktyki archiwalnej jest realizowany na I roku studiów magisterskich objazd naukowy po archiwach historycznych, zarówno polskich, jak i lub zagranicznych.¹²

W programie studiów licencjackich z zakresu archiwistyki i zarządzania dokumentacją znajdują się przedmioty należące do kanonu wykształcenia archiwalnego, takie jak: podstawy archiwistyki, metodyka opracowania dokumentacji współczesnej, zarządzanie dokumentacją współczesną i historia archiwów polskich. Bardzo ważną rolę w kształceniu archiwistów odgrywają zagadnienia kancelarii, poczynając od rozwoju form kancelaryjnych, aż do problematyki kancelarii i dokumentacji współczesnej. Uzupełniają je przedmioty z zakresu informacji: informacja naukowa, archiwa w społeczeństwie informacyjnym, archiwalne pomoce informacyjne oraz profilaktyka i konserwacja w archiwach. Zostały również wprowadzone przedmioty nowe, takie jak: prawo archiwalne i prawo administracyjne. Tak realizowany program studiów I stopnia, stanowiący pewną całość i uzupełniony praktyką w archiwach zakładowych, przygotowuje specjalistów od kancelarii współczesnej i zarządzania dokumentacją, umożliwia więc w ten sposób absolwentom tych studiów podejmowanie pracy w kancelariach i archiwach zakładowych urzędów i instytucji. W programie studiów magisterskich dokonano znaczących zmian pod kątem przygotowania absolwentów do pracy w archiwach historycznych i zarządzania archiwami. Mając to na uwadze, w programie studiów realizowane są zajęcia z teorii i metodyki archiwalnej, ze szczególnym uwzględnieniem metodyki opracowania archiwaliów staropolskich oraz zajęcia z paleografii łacińskiej, neografii gotyckiej i ruskiej. Osobną grupę zajęć stanowią wykłady z zarządzania archiwami oraz e-administracji, nowoczesnej informacji (informacji archiwalnej i zarządzania informacją), a także zajęcia z kancelarii tajnej i ochrony informacji niejawnych. Program studiów magisterskich uzupełniają

12 Kwiatkowska, Wiesława: Jak kształcić archiwistów? Programy nauczania na polskich uniwersytetach w ostatniej dekadzie. In: Zatrzymać przeszłość. Dogonić przyszłość. Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Wrocław 5–7 września 2012, red. Chorążyczewski, Waldemar, Strykowski, Krzysztof. Wrocław 2013, s. 139–151.

zajęcia z public relations i popularyzacji w archiwach, zajęcia dotyczące archiwów zagranicznych i międzynarodowej współpracy archiwalnej, edytorstwa źródeł oraz ochrony dziedzictwa kulturowego.

Duże znaczenie w historii kształcenia archiwistów na Wydziale Historycznym UAM, podobnie jak na innych uniwersytetach kształcących archiwistów w Polsce, miało wypracowanie w środowisku akademickim modelu kompetencji zawodowych archiwistów i zarządców dokumentacji. Wobec problemów związanych z kształceniem archiwistów, wynikających z wprowadzenia systemu bolońskiego oraz znacznego zróżnicowania programowego w kształceniu archiwistów na poziomie wyższym, z inicjatywy powstałej w 2007 r. Sekcji Edukacji Archiwalnej Stowarzyszenia Archiwistów Polskich oraz przedstawicieli toruńskiego, uniwersyteckiego środowiska archiwistów, przystąpiono do wypracowania standardów programowych dla studiów z zakresu archiwistyki i zarządzania dokumentacją zarówno w ramach kierunku studiów, jak i specjalności. Prace działającego w latach 2007–2009 zespołu roboczego, składającego się przede wszystkim z przedstawicieli ośrodków kształcenia archiwalnego na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika, Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza, Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej, Uniwersytecie Warszawskim, Uniwersytecie Wrocławskim i Uniwersytecie Śląskim doprowadziły do wypracowania modelu kompetencji zawodowych, który został zaprezentowany uczestnikom konferencji poświęconej edukacji archiwalnej w Toruniu w 2009 r., a następnie opublikowany na stronach internetowych SAP oraz w czasopiśmie „Archiwista Polski”.¹³ Model ten, przyjęty po szerokich konsultacjach w środowisku archiwalnym, ministerialnym i uniwersyteckim, stanowi punkt wyjścia dla budowania lub doskonalenia programów kształcenia archiwistów i zarządców dokumentacji w wyższych uczelniach w Polsce, zarówno na poziomie licencjackim, jak i magisterskim.

W czterdziestopięcioletniej historii kształcenia archiwistów na Wydziale Historycznym UAM program nauczania ulegał stałej ewolucji. Niezmienne pozostały tradycje specjalności archiwistycznej, a mianowicie stała współpraca naukowa i dydaktyczna Zakładu Archiwistyki UAM z miejscowymi archiwami i urzędami. Dzięki tej współpracy część zajęć dydaktycznych (niezależnie od praktyk wakacyjnych w archiwach) była i jest realizowana w archiwach różnych urzędów i instytucji. Integralną częścią programu studiów archiwistycznych

13 Chorańczewski, Waldemar, Kwiatkowska, Wiesława: Model kompetencji zawodowych archiwistów i zarządców dokumentacji. Wersja końcowa. In: *Kształcenie archiwistów i zarządców dokumentacji. Model kompetencji zawodowych*, red. Kwiatkowska, Wiesława. Poznań 2009, s. 13–27; Dokumenty Stowarzyszenia Archiwistów Polskich. Model kompetencji zawodowych archiwistów i zarządców dokumentacji. Rekomendacja Zarządu Głównego Stowarzyszenia Archiwistów Polskich uchwalona 4 listopada 2010 r. In: *Archiwista Polski* 4, 2010, s. 13–21.

pozostają praktyki archiwalne.¹⁴ W programie studiów archiwalnych realizowane są dwie miesięczne praktyki archiwalne: pierwsza, po drugim roku studiów licencjackich – w archiwach zakładowych urzędów i instytucji; druga, po pierwszym roku studiów magisterskich – w archiwach państwowych z zasobem historycznym.

Niezależnie od praktyk archiwalnych poznańskie archiwa, biblioteki ze zbiorami specjalnymi oraz muzea i urzędy organizują dla studentów archiwistyki i zarządzania dokumentacją liczne staże i wolontariaty. Jedna z tych inicjatyw zasługuje na szczególne wyróżnienie. Od 2003 r., na mocy porozumienia Prezydenta Miasta Poznania i Rektora UAM, Urząd Miasta Poznania organizuje czteromiesięczne, płatne staże dla studentów UAM. Każdego roku bierze w nich udział stu studentów UAM różnych kierunków i specjalności, w tym także liczni studenci archiwistyki i zarządzania dokumentacją.

Poznański ośrodek archiwistyczny może poszczycić się znaczącym dorobkiem naukowym. Działalność naukowo-badawcza pracowników Zakładu Archiwistyki obejmuje szeroką problematykę z zakresu: teorii i metodyki archiwalnej, archiwoznawstwa, kancelarii, zarządzania dokumentacją współczesną, archiwaliów w bibliotekach i muzeach, edytorstwa źródeł i źródłoznawstwa, informacji naukowej w archiwach, prawa archiwalnego i historii regionalnej, historii Polski i powszechnej XX w.

Pracownicy Zakładu Archiwistyki razem z archiwistami Archiwum Państwowego w Poznaniu, są autorami i redaktorami podręczników, monografii i skryptów wykorzystywanych w kształceniu archiwistów. Najważniejsze z nich to: „Metodyka pracy archiwalnej” przygotowanego przez profesorów Stanisława Nawrockiego i Stanisława Sierpowskiego (w latach 1992–2004 ukazało się pięć wydań tego podręcznika); dwóch tomów wyboru źródeł zatytułowanych „Dzieje archiwistyki polskiej”, pod redakcją Stanisława Sierpowskiego i Dariusza Matelskiego (t. 1, Poznań 1988, t. 2, Poznań 1993); podręcznika pt. „Rozwój form kancelaryjnych na ziemiach polskich od średniowiecza do końca XX wieku” (Poznań 1998) pióra Stanisława Nawrockiego; trzykrotnie wydawanego „Vedemecum kancelaryjno-archiwalnego” (Poznań 2001, 2006 i 2011) pod redakcją Krzysztofa Strykowski; dziejów archiwów polskich „Archiwa państwowe w II Rzeczypospolitej” (Poznań 2006) opracowanych przez Irenę Mamczak-Gadkowską; skryptów autorstwa Rafała Galuby, zawierających przepisy prawne i metodyczne dla archiwistów: „Przepisy metodyczne dla archiwów” (Poznań 2002), „Archiwa przepisy prawne (2000–2007)”, (Poznań 2007); pracy „Archiwa państwowe w latach 1918–2011”. „Podstawy prawne działalności (Poznań 2013)” przygotowanej przez Rafała Galubę; skryptu Jarosława

14 Robótka, Halina: Praktyki studenckie w świetle potrzeb dydaktycznych uczelni – teoria i praktyka. In: *Archeion* 87, 1990, s. 179–185.

Wiśniewskiego z zakresu archiwów w bibliotekach i muzeach „Archiwa w bibliotekach i muzeach” (Poznań 2000); skryptu do nauki czytania pisma staroruskiego i rosyjskiego, przygotowanego przez Krzysztofa Pietkiewicza „Cyrylica. Skrypt do nauki odczytywania pisma staroruskiego i rosyjskiego dla studentów archiwistyki” (Poznań 1996); skryptu do paleografii autorstwa Magdaleny Biniaś-Szkopek, Małgorzaty Delimaty i Łukasza Skrzypczaka „Podstawy paleografii łacińskiej: skrypt dla studentów archiwistyki” (Poznań 2007).

Niezależnie od dorobku z zakresu teorii i metodyki archiwalnej, archiwoznawstwa, prawa archiwalnego i źródłoznawstwa, w dorobku naukowych pracowników Zakładu Archiwistyki znajdują się liczne prace z zakresu historii Polski i powszechnej (od średniowiecza po historię współczesną), historii regionalnej, biografistyki i edukacji archiwalnej.¹⁵

Zakład Archiwistyki na przestrzeni kilkudziesięciu lat organizował liczne konferencje naukowe poświęcone szeroko pojętej problematyce archiwalnej oraz kształceniu archiwistów. Tylko w ostatnich latach zorganizowano konferencje poświęcone między innymi: dokumentacji masowej, archiwom prywatnym, nowym funkcjom archiwów, współczesnej dokumentacji-współczesnym archiwom, metodyce i standardom opracowania archiwalnego oraz 100-leciu polskich archiwów państwowych. Zaowocowały one następującymi publikacjami: „Dokumentacja masowa” (Poznań 2012), „Nowe funkcje archiwów”, (Poznań 2015), „Współczesna dokumentacja-współczesne archiwa” (Poznań 2018), „Metodyka i standardy opracowania archiwalnego” (2018).¹⁶ Pracownicy Zakładu biorą też aktywny udział w konferencjach, zjazdach i kongresach archiwalnych organizowanych w kraju i za granicą.¹⁷

15 Pełniejsze informacje na temat dorobku naukowego pracowników Zakładu Archiwistyki znajdują się na stronie internetowej Instytutu Historii UAM. Patrz także: Kulecka, Alicja: Podręczniki archiwalne (pomiędzy teorią a praktyką). In: Podręczniki archiwalne od koncepcji do realizacji, red. Kwiatkowska, Wiesława i Rosa, Agnieszka, Poznań 2012, s. 37–49; Wnuk, Małgorzata: Polskie podręczniki do nauczania archiwistyki na wybranych uniwersytetach – przegląd i zestawienie, ibidem, s. 49–87.

16 Dokumentacja masowa. Z problematyki kształtowania zasobu archiwalnego, red. Mamczak-Gadkowska, Irena i Strykowski, Krzysztof, Poznań 2012; Nowe funkcje archiwów, red. Mamczak-Gadkowska, Irena i Strykowski, Krzysztof. Poznań 2015; Metodyka i standardy opracowania archiwalnego, red. Mamczak-Gadkowska, Irena, Strykowski, Krzysztof. Poznań 2019.

17 Sierpowski, Stanisław: Nowe kierunki kształcenia archiwistów. In: Archeion 94, 1995, s. 346–349; Mamczak-Gadkowska, Irena: Problematyka kształcenia archiwalnego na konferencjach Sekcji Edukacji i Szkolenia Archiwalnego Międzynarodowej Rady Archiwów w latach 1996–2000. In: Archiwa i archiwiści w dobie społeczeństwa informacyjnego. Pamiętnik IV Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Szczecin, 12–13 września 2002, red. Nałęcz, Daria, t. 1. Toruń 2002, s. 405–417; Mamczak-Gadkowska, Irena: Posiedzenie Komitetu Wykonawczego Sekcji Edukacji i Szkolenia Międzynarodowej Rady Archiwów. In: Archiwista Polski 4, 1997, s. 45–48; Mamczak-

Począwszy od 2014 r. Instytut Historii UAM wraz z Archiwum Państwowym w Poznaniu wydają czasopismo archiwalne „Przegląd Archiwalno-Historyczny”, którego redaktorem jest profesor Krzysztof Strykowski, a które powstało na bazie „Poznańskiego Rocznika Archiwalno-Historycznego”, wydawanego w latach 1993–2013 przez Archiwum Państwowe w Poznaniu.

Zakład Archiwistyki UAM nie prowadzi studiów zaocznych, ale od roku akademickiego 2011/2012 uruchomił studia eksternistyczne dla pracowników kancelarii i archiwów, którzy nie posiadają wykształcenia wyższego z zakresu archiwistyki i zarządzania dokumentacją, a począwszy od roku akademickiego 2011/2012, Podyplomowe Studia Archiwistyki i Zarządzania Dokumentacją.

Począwszy od 1995 r. na Wydziale Historycznym UAM działa Studenckie Koło Naukowe Stowarzyszenia Archiwistów Polskich, które współpracuje ze Stowarzyszeniem Archiwistów Polskich (członkowie Koła są członkami SAP – Oddział w Poznaniu).¹⁸ Członkowie Koła wykazują wiele inicjatyw w zakresie organizacji wykładów monograficznych, ponadprogramowych wyjazdów do archiwów polskich i zagranicznych oraz wygłaszają referaty na organizowanych corocznie, począwszy od 1997 r., Ogólnopolskich Zjazdach Studentów Archiwistyki.

Specjalizację archiwistyczną na UAM ukończyło ponad tysiąc osób. Znaczna część słuchaczy studiów archiwistycznych na Wydziale Historycznym UAM uzupełniała swoją wiedzę z archiwistyki i zarządzania dokumentacją na seminariach licencjackich i magisterskich, prowadzonych w przeszłości przez profesorów i doktorów habilitowanych: F. Paprockiego, I. Radtke, S. Nawrockiego i S. Sierpowskiego, a obecnie na seminariach licencjackich i magisterskich profesorów: K. Strykowskiego, I. Mamczak-Gadkowskiej, R. Galuby i M. Biniaś-Szkopek. Udział w seminariach z archiwistyki nie jest obowiązkowy, część studentów archiwistyki i zarządzania dokumentacją, ze względu na zainteresowania naukowe, uczestniczy w seminariach z zakresu nauk pomocniczych historii, regionalistyki oraz historii.

Liczba studentów studiujących archiwistykę i zarządzanie dokumentacją na Wydziale Historycznym UAM w latach 1975–2015 kształtowała się różnie

-Gadkowska, Irena: IX Sympozjum Międzynarodowe na temat kształcenia archiwalnego. In: *Archeion* 100, 1999, s. 431–433; Strykowski, Krzysztof, Chorążyczewski, Waldemar: Czym dzisiaj żyją archiwa na świecie? In: *Archiwista Polski* 3, 2008, s. 7–19; Strykowski, Krzysztof, Chorążyczewski, Waldemar: Strategia działań Międzynarodowej Rady Archiwów na lata 2008–2018. In: *Archiwista Polski* 3, 2008, s. 21–26; Strykowski, Krzysztof, Międzynarodowa Konferencja Okrągłego Stołu Archiwów – Toledo, 24–29 października 2011 r. In: *Archiwista Polski* 2, 2012, s. 111–121.

18 Wojciechowski, Przemysław: Z życia Koła SAP na UAM. In: *Biuletyn Stowarzyszenia Archiwistów Polskich Oddział w Poznaniu* III, 1995, s. 18–19; Dzikowska, Agnieszka, Zwierzykowski, Michał: Sprawozdanie z działalności Studenckiego Koła Naukowego SAP na Wydziale historycznym UAM w Poznaniu w 1997 r. In: *Poznański Rocznik Archiwalno-Historyczny* V, 1998, V, s. 219–221.

– średnio od 20 do ok. 60, obecnie ok. 20–30 studentów rocznie. Podkreślić należy, że od chwili uruchomienia studiów archiwistycznych w Poznaniu nabór studentów na tę specjalność odbywa się corocznie, a w ostatnich latach nie tylko na studiach dziennych, ale także eksternistycznych i podyplomowych. Część studentów, korzystając z przywileju studiowania na dwóch kierunkach, podejmuje równolegle naukę na innych wydziałach i kierunkach UAM, a nawet na innych uczelniach. W pierwszych latach istnienia specjalności archiwistycznej na UAM studenci najczęściej łączyli studia archiwistyczne ze specjalnością nauczycielską. W ostatnich latach natomiast studenci specjalności archiwistycznej w ramach drugiego kierunku wybierają przede wszystkim studia prawnicze, administracyjne i filologiczne.

Losy absolwentów poznańskich studiów archiwistycznych nie były do tej pory przedmiotem szczegółowych badań. Wiadomo jednak, że wielu z nich podejmuje pracę zgodnie z wyuczonym zawodem w archiwach państwowych, kościelnych, archiwach zakładowych różnego typu (urzędów administracji, uczelni, banków, telewizji, placówek służby zdrowia itp.), archiwach outsourcingowych, oddziałach zbiorów specjalnych bibliotek. Rośnie liczba absolwentów zatrudnianych w administracji państwowej i samorządowej, kancelariach prawnych itp. Najwybitniejsi absolwenci specjalizacji archiwistycznej podejmują pracę naukową w Instytucie Historii UAM, a także na innych uniwersytetach, w placówkach naukowych Polskiej Akademii Nauk oraz instytutach naukowo-badawczych w kraju, a także w regionalnych towarzystwach naukowych.

Kształcenie archiwistów na Wydziale Historycznym UAM ma bogate tradycje oraz liczący się dorobek naukowy i dydaktyczny. Na pozycję specjalności archiwistyka i zarządzanie dokumentacją na Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu wpływają nie tylko dokonania pracowników Zakładu Archiwistyki ale także stale doskonalona oferta dydaktyczna dla studentów, zgodna z rozwojem teorii i praktyki archiwalnej.

Die Archivistik an der Adam-Mickiewicz-Universität in Posen

Im Beitrag wird die Geschichte der Archivistik an der Geschichtsfakultät (heute Fakultät für Geschichte – Wydział Historii) der Adam-Mickiewicz-Universität in Poznań / Posen präsentiert, die von einem anerkannten Posener Archivar und Historiker, Professor Franciszek Paprocki, gegründet wurde. Die Verfasserin zeigt die Entwicklung dieser Studien anhand ihrer Benennung, Programme und Bildungsmodelle. Sie macht auf die Besonderheiten der Ausbildung der Archivare in Posen aufmerksam, die in einer engen wissenschaftlichen und didaktischen Zusammenarbeit mit örtlichen Archiven und Behörden beruht. Der Artikel verweist nicht nur auf die Möglichkeit des Didaktik-Studiums, das sowohl in der Vergangenheit als auch in der Gegenwart angeboten wurde und wird, sondern auch auf den Beitrag der Archivare aus Posen für die Forschung: Sie können sich rühmen, zahlreiche Lehrbücher und Skripten zum Archivstudium und Geschichtsarbeiten veröffentlicht zu haben sowie in Zusammenarbeit mit dem Staatsarchiv eine Archivzeitschrift herauszugeben.

Studies of Archival Science at Adam Mickiewicz University in Poznań

The contribution deals with history of archival studies at the Historical Faculty (at present the Faculty of History – Wydział Historii) of Adam Mickiewicz University in Poznań, the founder of which was a renowned archivist and historian from Poznań Professor Franciszek Paprocki. The authoress introduced development of these studies in the context of their names, programmes and models of education. She stressed specifics of Poznań archival education based on the narrow scientific and didactic cooperation with the local archives and Offices. The article does not only refer to an offer of didactic study which has been practised both in the past and at present but also to the scientific contribution of Poznań archivists who may be proud of a considerable number of textbooks and manuals for archival studies as well as historical works and together with the State Archives of issuing of archival journal.

ELEMENTY PRAWNE W PRZYGOTOWANIU ZAWODOWYM ARCHIWISTY. UWAGI Z PERSPEKTYW POLSKIEJ

MAREK KONSTANKIEWICZ

Zagadnienia znajdujące się na pograniczu archiwistyki i nauki prawa są ważnymi elementami warsztatu zawodowego archiwisty. Tym samym powinny one odgrywać doniosłą rolę w przygotowywaniu do tej profesji. Poniższy tekst przedstawia uwagi o aktualnych potrzebach w tym zakresie i możliwościach ich zaspokajania w warunkach polskich. Zostały one sformułowane w oparciu o doświadczenia wynikające z prowadzonego na Uniwersytecie Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie kształcenia archiwistów – od 1978 r. w ramach specjalności na studiach historycznych zaś od 2012 r. w formie samodzielnego kierunku studiów.¹

Z punktu widzenia potrzeb zawodowych archiwistów można wyróżnić dwa obszary ich zainteresowania prawem. Pierwszy dotyczy prawa dawnego, czyli elementów historyczno-prawnych koniecznych do rozpoznania kontekstu narastania materiałów archiwalnych. Drugi to prawo współczesne (obecnie obowiązujące), które jest narzędziem prowadzenia działalności archiwalnej i wykonywania składających się na nią zadań.

Historyczno-prawne elementy warsztatu zawodowego archiwisty związane są z normami prawnymi, które nie mają już mocy obowiązującej. Ich znajomość, oparta na ich prawidłowej interpretacji jest jednak konieczna dla rozumienia dokumentów archiwalnych i całości z ich złożonych takich jak akta sprawy, seria akt, zespół archiwalny. Wynika to z tego, że dokumenty te w momencie swego powstania, ale także i później gdy były przechowywane miały walor prawny – służyły wykonywaniu władzy i stosowaniu czy stanowieniu prawa. Treść norm prawnych, które przy ich pomocy stanowiono lub wykonywano jest więc kontekstem niezbędnym do rozumienia formy i treści dokumentów. Zarazem obszar ten stanowi swego rodzaju kondominium archiwistyki z jednej strony i dyplomacji z drugiej.

1 Konstankiewicz, Marek: Elementy prawne i administracyjne w uniwersyteckim kształceniu archiwistów. *Res Historica* 28, 2009, s. 61–70; Konstankiewicz, Marek: *Rechtliche und administrative Aspekte der universitären Ausbildung von Archivaren*. *ÄČ* 64, 2014, suplementum, *Výuka archivnictví – vývoj, úkoly a perspektivy*, *Mezinárodní konference* 14.–16. 3. 2012, s. 40–48.

Element historyczno-prawne odnoszą się do prawa z najdawniejszych epok, z których pochodzą przechowywane w archiwach dokumenty. Ciągłe narastanie zasobu archiwalnego, powiększanie się go o dokumentację powstającą współcześnie powoduje stałe przesuwanie się horyzontu tego rodzaju zainteresowań w kierunku coraz to nowszych epok i czasów nieodległych od współczesności.

Jako szczególnie interesujące archiwistów obszary regulacji prawnych niejako tradycyjnie wskazywano prawo ustrojowe – regulujące organizację i kompetencje władz, urzędów i instytucji. Warto jednak mieć na uwadze także normy prawa materialnego oraz proceduralnego, gdyż ich stosowanie odzwierciedlone jest w formie i treści dokumentów.

Rozpoznanie i zrozumienie kontekstu powstania dokumentów archiwalnych jest istotne z punktu widzenia realizacji wszystkich funkcji archiwalnych. Najbardziej oczywisty wydaje się związek z opracowaniem archiwaliów, a szczególnie z nadaniem im układu. Choćby praktyczne stosowanie zasady proveniencji poprzez prawidłowe ustalenie przynależności zespołowej archiwaliów jest niemożliwe bez znajomości ustroju, organizacji i trybu działania instytucji wytwarzających akta.²

Także w wykonywaniu pozostałych funkcji archiwalnych znajomość kontekstu prawnego narastania archiwaliów jest doniosła. Trudno bez niej wyobrazić sobie dokonywanie prawidłowej selekcji archiwalnej, czyli typowania akt mających wartość historyczną. Również udostępnianie archiwaliów wymaga prawidłowego ustalenia w toku jakich procedur prawnych one powstały. Przykładowo obecnie obowiązujące w Polsce przepisy prawa uzależniają stosowanie niektórych restrykcji w dostępie do materiałów archiwalnych od ich charakteru wynikającego z wytworzenia ich w toku odpowiednich procedur prawnych.³

Drugą grupę elementów prawnych w warsztacie zawodowym archiwisty stanowią te związane z prawem aktualnie obowiązującym. Chodzi tu w szczególności o normy określające zasady postępowania z materiałami archiwalnymi, a więc będące jednym z narzędzi zarządzania archiwaliami w całym cyklu ich życia (od wytworzenia poprzez różne etapy archiwizacji po opracowanie i wykorzystywanie). W tym obszarze interesujące są normy prawne aktualnie obowiązujące, z tym że cechują się one stosunkowo dużą zmiennością.

Regulacja działalności archiwalnej w Polsce ma już ponad sto lat. Przez ten czas obowiązywały dwa akty rangi ustawowej (dekrety z 1919 r. i 1951 r.) zaś obec-

2 Laszuk, Anna: Zasada zespołowości w praktyce archiwów państwowych. In: Zasada zespołowości w praktyce archiwów państwowych. Studia i materiały. Red. Rosowska Ewa. Warszawa 2017, s. 60–65.

3 Konstankiewicz, Marek; w: Konstankiewicz Marek, Niewęgłowski Adrian: Narodowy zasób archiwalny i archiwa. Komentarz. Warszawa 2016, s. 232–237.

nie normatywnych podstaw dla działania archiwów dostarcza ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach.⁴ Przed jej wejściem w życie, niektóre kwestie związane z ochroną prawną materiałów archiwalnych określone były w przepisach dotyczących ochrony zabytków. Ustawa z 1983 r. stanowiła regulację kompleksową i wyłączną, jednak późniejsze zmiany prawne sprawiły, że obecnie ochrony materiałów archiwalnych częściowo dotyczą niektóre przepisy ustawy z 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a w odpowiednim zakresie także ustawy z dnia 25 maja 2017 r. o restytucji narodowych dóbr kultury.⁵

Zawarte w ustawodawstwie archiwalnym regulacje dotyczące dostępu do materiałów archiwalnych zostały w ostatnich dwudziestu latach istotnie uzupełnione o przepisy szeregu innych aktów prawnych. Wskazać tu należy uregulowania ochrony danych osobowych, przyznające szerokie uprawnienia każdej osobie, której dotyczą przetwarzane dane osobowe, także te zawarte w materiałach archiwalnych, z drugiej wskazujące warunki dopuszczalności udostępniania danych osobowych, choćby dla celów badawczych. Od dnia 25 maja 2018 r. normuje te zagadnienia akt prawa Unii Europejskiej.⁶ Powszechne uprawnienia dostępne do części zasobu archiwalnego lub też informacji na jego temat przyznają przepisy ustaw z 2001 r. o dostępie do informacji publicznej oraz z 2016 r. o ponownym wykorzystywaniu informacji sektora publicznego.⁷

Oprócz wiedzy na temat wyżej wyliczonych regulacji, potrzebnym wydaje się wyposażenie archiwistów w umiejętności związane z posługiwaniem się aktami prawa powszechnie obowiązującego. Chodzi tu o umiejętność samodzielnego odszukiwania tekstów norm i ich interpretowania. Jest to o tyle istotne, iż normy dotyczące dokumentacji i archiwaliów nie tylko są rozproszone pomiędzy wiele aktów prawnych, ale podlegają dynamicznym zmianom. Tego rodzaju umiejęt-

4 Odpowiednio: Dziennik Praw Państwa Polskiego 1919, nr 14, poz. 182; Dziennik Ustaw (dalej: Dz. U.) 1951, nr 19, poz. 149; Dz. U. 2020, poz. 164, z późn. zm. O ustawie z 1983 r. szerzej: Konstankiewicz, Marek: *Polski zakon o narodnim archivnim fondu a archivech ze 14. července 1983 a jeho proměny v letech 1989–2015*. AČ 66, 2016, s. 253–261.

5 Odpowiednio teksty jednolite: Dz. U. 2020, poz. 282 i Dz. U. 2019, poz. 1591.

6 Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2016/679 z dnia 27 kwietnia 2016 r. w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych). Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej seria L 2016, nr 119, s. 1.

7 Odpowiednio teksty jednolite: Dz. U. 2019, poz. 1429 i 2019, poz. 1446. Grot, Dariusz: *Ku przeszłości otwartej. Dostępność archiwów państwowych w Polsce w latach 1918–2014*. Warszawa 2015, s. 210 i 275–283; Niestrój, Henryk: *Ponowne wykorzystywanie w archiwach*. In: *Ponowne wykorzystywanie informacji sektora publicznego*. Warszawa 2016, s. 315–335; https://www.gov.pl/documents/31305/0/ponowne_wykorzystywanie_informacji_sektora_publicznego_-_podrecznik.pdf/dbcc1070-efd6-85d1-cf22-81df4e87b48a [19. 10.2016].

ności muszą być wsparte podstawową wiedzą o systemie źródeł prawa, systemie informacji o prawie i regułach interpretowania tekstów normatywnych. Mogą się ona również przydać (przy wykorzystaniu wiedzy z zakresu historii ustroju) do posługiwania się historycznymi tekstami normatywnymi.

W Polsce dominuje model uniwersyteckiego kształcenia archiwistów w ramach studiów historycznych jako jednej z ich specjalności. Od niedawna niektóre uniwersytety uruchomiły samodzielne kierunki studiów archiwistycznych, co pozwoliło rozbudować ich programy o wiele niezbędnych dla warsztatu tej profesji elementów. Jak już wspomniano, w tym nurcie znalazł się już w 2012 r. Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej uruchamiając studia na kierunku „Archiwistyka i Nowoczesne Zarządzenie Zapisami Informacyjnymi”. Ich program na poziomie licencjackim obejmuje zarówno zajęcia poświęcone historii administracji i sądownictwa (osobno do końca XVIII wieku oraz w XIX i XX wieku) jak i dotyczące współczesnych podstaw prawnych pracy archiwisty („Podstawy prawne działalności archiwalnej”) i zarządcy dokumentacją („Podstawy prawne postępowania z informacją i dokumentacją”), które uzupełnia przedmiot „Podstawy ustroju Polski współczesnej”. Natomiast na studiach magisterskich okazję do pogłębienia tych treści dają zajęcia z przedmiotów „Historia ustroju Polski i Unii Europejskiej” oraz „Prawne podstawy dokumentu” (ten ostatni na jednej ze specjalności w ramach kierunku).

W roku 2010 Zarząd Główny Stowarzyszenia Archiwistów Polskich zarekomendował „Model kompetencji zawodowych archiwistów i zarządców dokumentacji” opracowany przez Sekcję Edukacji Archiwalnej tego stowarzyszenia. Wśród kompetencji na poziomie podstawowym wskazano tam między innymi znajomość norm prawnych regulujących postępowanie z dokumentacją, znajomość i umiejętność wykorzystywania źródeł (zbiorów) takich przepisów prawnych obowiązujących obecnie i w przeszłości oraz umiejętność interpretowania tych norm, a także niezbędną do osiągnięcia powyższych efektów znajomość podstawowych zasad ustroju państwa, systemu źródeł prawa oraz zasad działania instytucji publicznych.⁸ Należy podkreślić, że stosowanie tej rekomendacji przez uczelnie odbywa się na zasadzie dobrowolności.

Inną formą kształcenia archiwistów w Polsce są dwuletnie szkoły policealne pozwalające uzyskać kwalifikacje technika archiwisty. Umiejętność stosowania odpowiednich przepisów prawa pojawia się jako kompetencja wymagana od absolwentów w standardzie kształcenia w zawodzie technika archiwisty.⁹ Natomiast

8 Model kompetencji zawodowych archiwistów i zarządców dokumentacji. Rekomendacja Zarządu Głównego Stowarzyszenia Archiwistów Polskich uchwalona 4 listopada 2010 r. *Archiwista Polski* 2010, nr 4, s. 13–19.

9 Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 16 maja 2019 r. w sprawie podstaw programo-

nie zostało ujęte w żadne ramy formalne kształcenie archiwistów na studiach podyplomowych, prowadzonych przez szereg uczelni, między innymi przez Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej.

Elementy prawne w warsztacie zawodowym archiwistów można podzielić na dwie grupy. Pierwszą stanowią te służące objaśnieniu treści i formy dokumentów archiwalnych, czyli związane z epoką, w której te dokumenty powstały oraz były archiwizowane. Druga grupa to normy określające zasady działania współczesnych archiwów – przede wszystkim gromadzenie i udostępnianie przez nie archiwaliów. Posługiwanie się w pracy archiwisty wszystkimi tymi normami zarówno historycznymi jak i obecnie obowiązującymi wymaga znajomości ogólnych instytucje prawa oraz zasad interpretacji aktów prawnych. Nie oznacza to przemiany archiwisty w prawnika, jednak niedopuszczalny jest całkowity brak u archiwisty wiedzy i umiejętności związanych z prawem.

wych kształcenia w zawodach szkolnictwa branżowego oraz dodatkowych umiejętności zawodowych w zakresie wybranych zawodów szkolnictwa branżowego. Dz. U. 2019 r. poz. 991.

Rechtliche Elemente bei der Berufsausbildung eines Archivars – Notizen aus polnischer Sicht

Die Fragen an der Grenze zwischen dem Archiv- und dem Rechtswesen sind wichtige Elemente in der professionellen Ausstattung eines Archivars und sollten eine wichtige Rolle bei der Vorbereitung auf diesen Beruf spielen. Der Beitrag enthält einige Anmerkungen zu aktuellen Anforderungen in diesem Bereich und zu den Möglichkeiten, wie diese in Polens Bedingungen zu erfüllen. Sie wurden auf Grund von Forschungserfahrungen an der Marie-Curie-Skłodowski-Universität in Lublin formuliert. Die juristischen Elemente in der Berufspraxis der Archivare lassen sich in zwei Gruppen teilen. Die erste Gruppe bilden diejenigen, die zur Erläuterung von Inhalt und Form der Archivdokumente dienen – sie sind also mit der historischen Periode verbunden, in der sie entstanden und archiviert worden waren. Zur zweiten Gruppe zählen Normen, die die Grundsätze für die Arbeit der heutigen Archive festlegen – vor allem für das Sammeln und die Zugänglichmachung der Archivalien. Die Umsetzung dieser Normen – sowohl der historischen, als auch der aktuell geltenden – bei der Arbeit erfordert allgemeine Kenntnisse rechtlicher Institutionen sowie Grundsätze für die Auslegung von Rechtsakten. Dies bedeutet nicht, dass der Archivar sich in einen Juristen verwandeln soll, es kann aber bei den Archivaren nicht akzeptiert werden, wenn sie rechtliche Normen und die mit dem Recht verbundenen Fertigkeiten nicht kennen.

Legal Features in Professional Preparation of an Archivist – Notes from the Polish Perspective

Problems existing on the borderline between archival science and that of law are important features of the professional workshop of an archivist and should play an important role in the preparation for this profession. The contribution presents notes to topical demands in this field of work and to the possibilities to fulfil them within the Polish conditions. These notes were formulated under the experience from the research ongoing at the Marie Curie Skłodowska University in Lublin. The legal features in the professional practice of archivists are possible to divide into two groups: the first group contains those features dealing with the contents and form of archival documents i. e. connected with the historical period in which they originated and were archived. The second group comprises standards containing principles for functioning of present archives esp. gathering documents and making them accessible. Using all these standards either historical or currently valuable requires overall knowledge of legal institutions and principles for interpretation of legal instruments. It does not mean changing an archivist into a lawyer but it is impossible for the archivist to ignore legal standards and skills connected with the law.

OD DYPLOMATYKI I EDYTORSTWA ŹRÓDEŁ KU SPECJALNOŚCI ARCHIWALNO-EDYTORSKIEJ. KONCEPCJE KSZTAŁCENIA ARCHIWISTÓW NA UNIWERSYTECIE WROCŁAWSKIM K. MALECZYŃSKIEGO I W. KORTY

LUCYNA HARC

W maju 1945 r. Ministerstwo Oświaty Rządu Tymczasowego Rzeczypospolitej Polskiej skierowało do Wrocławia Grupę Naukowo-Kulturalną w celu zabezpieczenia dorobku materialnego, zwłaszcza zaś bazy naukowej po niemieckich uczelniach, bibliotekach, archiwach oraz innych instytucjach nauki i kultury. Na jej czele stanął prof. dr Stanisław Kulczyński, botanik i były rektor Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie oraz organizator i pierwszy rektor polskiego Uniwersytetu Wrocławskiego. Zdecydowaną większość grupy stanowili pracownicy lwowskiego uniwersytetu i tamtejszych placówek kultury, którzy po wysiedleniu z Ukrainy trafili wczesną wiosną 1945 r. do Krakowa, a stamtąd do Wrocławia. Wśród nich znajdował się prof. dr hab. Karol Maleczyński. We Wrocławiu przystąpił on do organizowania Uniwersyteckiego Studium Historii. Pierwsi studenci historii rozpoczęli naukę w listopadzie 1945 r., kiedy działalność naukową zainicjowała cała uczelnia. Wkrótce Studium przekształcone zostało w Instytut Historyczny, którym prof. K. Maleczyński jako dyrektor kierował do 1952 r.¹

W pierwszych powojennych latach na studiach historycznych we Wrocławiu przygotowywano studentów wyłącznie do zawodu nauczyciela. Konieczność poszerzenia profilu kształcenia zawodowego na Uniwersytecie Wrocławskim na kierunku historia o specjalność archiwalną dostrzegł jako pierwszy prof. K. Male-

1 Dekret z dnia 24 sierpnia 1945 r. o przekształceniu Uniwersytetu Wrocławskiego i Politechniki Wrocławskiej na polskie państwowe szkoły akademickie. In: Dziennik Ustaw, 1945, nr 34, poz. 207; Wrzesiński, Wojciech: Uniwersytet Wrocławski w latach 1945–2002, edd. Kulak, Teresa, Pater, Mieczysław, Wrzesiński, Wojciech: Historia Uniwersytetu Wrocławskiego 1702–2002. Wrocław 2002, s. 202–215.

czyński. Docenienie profesjonalnego przygotowania do zawodu archiwisty wynikało bez wątpienia z dwóch powodów: własnego doświadczenia zawodowego oraz obszarów i kierunków podjętych przez niego badań.

Urodzony w 1897 r. we wsi Grębów, w powiecie tarnobrzeskim Karol Maleczyński zapisał się na studia na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w 1915 r., ale z powodu wcielenia do armii austriackiej faktycznie rozpoczął je dopiero w 1920 r. Pod opieką wybitnego mediewisty, prof. Stanisława Zakrzewskiego, już w 1924 r. obronił doktorat poświęcony relacjom Polski i Rusi w średniowieczu. Na nieco ponad rok pozostał na uczelni jako asystent w Katedrze Historii Polski Średniowiecznej. W 1925 r. odszedł jednak z uniwersytetu i zatrudnił się jako asystent w Archiwum Ziemińskim we Lwowie, które w 1933 r. włączone zostało do Archiwum Państwowego we Lwowie. Pracując w archiwum Karol Maleczyński prowadził badania naukowe z zakresu mediewistyki, bardzo silnie bazujące na źródłach archiwalnych. Nawiązał też wówczas współpracę z prof. Janem Ptaśnikiem, wydawcą *Monumenta Poloniae Vaticana*.² Jej efektem był wyjazd Maleczyńskiego do Rzymu w 1928 r. na półroczne stypendium przyznane przez Ministerstwo Wyznań i Oświecenia Publicznego, któremu podlegały archiwa w okresie międzywojennym. Celem było poprowadzenie badań w Archiwum Watykańskim oraz przygotowanie studium na temat organizacji archiwów we Włoszech.³ Po powrocie do Lwowa w tym samym 1928 r. habilitował się na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. Został też prywatnym docentem, cały czas pracując w archiwum. W 1932 r. wyjechał na ponad pół roku do Paryża, gdzie w renomowanej *École des Chartes* miał okazję zapoznać się z głównymi nurtami europejskich, zwłaszcza francuskich badań z zakresu dyplomatyki, edytorstwa źródeł i szeroko rozumianego źródłoznawstwa. Cały czas poświęcał swą uwagę także studiom nad historią średniowiecza, zwłaszcza nad okresem panowania Bolesława Krzywoustego oraz podejmował się prac edytorskich. Docenieniem jego dokonań naukowych była nominacja profesorska na Wydziale Humanistycznym lwowskiego uniwersytetu, którą Maleczyński otrzymał tuż przed wybuchem II wojny światowej. Pracy na uczelni jednak nie dane było mu podjąć. Do 1940 r. zatrudniony był w Archiwum Państwowym we Lwowie, a później miał się różnych doraźnych zajęć, m. in. był bibliotekarzem.⁴

2 *Monumenta Poloniae Vaticana*, ed. Ptaśnik, Joannes. Cracoviae 1913–1914, t. 1–3.

3 Maleczyński, Karol: *Archiwa włoskie*. Warszawa 1929 (odbitka z *Archeionu* 5, 1929).

4 Archiwum Uniwersytetu Wrocławskiego (AUWr.), Teczka osobowa Profesora Karola Maleczyńskiego, s. 1–11. Szerzej na temat biografii prof. K. Maleczyńskiego zob.: Korta, Wacław: Karol Maleczyński, sylwetka uczonego i człowieka. In: Maleczyński, Karol: *Studia nad dokumentem polskim*. Wrocław 1971, s. 8–9; Bobowski, Kazimierz: Pionier wśród historyków – profesor Karol Maleczyński. In: *Śląski Kwartalnik Historyczny* Sobótka 52, 1997, s. 295–296; idem: *Nauki Pomocnicze Historii*. In: *Śląski Kwartalnik Historyczny* Sobótka 54, 1999, s. 165; Wiszewski,

Wkrótce po przyjeździe do Wrocławia i wznowieniu działalności naukowej, prof. K. Maleczyński oddał się badaniom mediewistycznym, skupionym odąd na historii Wrocławia i Śląska. Wynikały one w głównej mierze z definiowanej przez niego wprost i wielokrotnie potrzeby zbudowania w przesiedlonych tu mieszkańcach, przybyłych w większości – jak sam Maleczyński – z Kresów Wschodnich, przekonania o polskości ziem, odbieranych powszechnie jako obce kulturowo. Już dwa lata po przybyciu do Wrocławia prof. K. Maleczyński opublikował popularny zarys historii miasta, a w 1948 r. naukowe opracowanie dziejów Wrocławia do 1526 r.⁵ Sam został kierownikiem Zakładu Historii Śląska i Słowiańszczyzny Zachodniej. W 1957 r., w wyniku zmian organizacyjnych na Uniwersytecie Wrocławskim, objął Katedrę Historii Polski i Powszechnej do XV w.⁶

Występując jeszcze jako organizator Instytutu Historycznego prof. K. Maleczyński skierował w maju 1951 r. wniosek do Ministerstwa Szkół Wyższych i Nauki o utworzenie na Uniwersytecie Wrocławskim specjalizacji archiwalnej na III roku historii. Działania te były nieprzypadkowe. W tym bowiem czasie Ministerstwo podejmowało decyzje o utworzeniu tej zupełnie nowej specjalizacji na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, Uniwersytecie Jagiellońskim i Uniwersytecie Warszawskim.⁷ Warta uwagi jest argumentacja, do jakiej odwołał się prof. K. Maleczyński. W uzasadnieniu złożonego przez siebie wniosku napisał, że za powołaniem specjalizacji archiwalnej przemawia stan archiwów śląskich, które wymagają intensywnych prac porządkowych, trudniejszych niż w innych częściach Polski. Bez wyszkolonej kadry, znającej specyfikę terenu, historię ustroju Śląska, historię archiwów i zbiorów śląskich nie będzie możliwe opracowanie niezwykle bogatych materiałów archiwalnych. Bez tego z kolei trudno wyobrazić sobie podjęcie rzetelnych badań nad przeszłością Śląska, priorytetowych i już ze-

Przemysław: Karol Maleczyński (1897–1968), ed. Strzelczyk, Jerzy: Mediewiści. Poznań 2011, s. 171–174.

5 Maleczyński, Karol: *Dzieje Wrocławia*, cz. 1: Do roku 1526. Katowice 1948.

6 Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 15 maja 1952 r. w sprawie połączenia niektórych katedr w instytuty bądź zespoły katedr na Uniwersytetach: Warszawskim, Jagiellońskim, Wrocławskim im. Bolesława Bieruta, Poznańskim, Łódzkim, Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie i Mikołaja Kopernika w Toruniu, In: *Monitor Polski* 1952, nr 44, poz. 629, § 3, ust. B; Zarządzenie Ministra Szkolnictwa Wyższego z dnia 19 października 1953 r. w sprawie zmian organizacyjnych na uniwersytetach, In: *Monitor Polski* 1953, nr 98, poz. 1354, § 4, ust. 1a; Czapliński, Władysław, Kokoszyńska-Lutmanowa, Maria: *Wydział Filozoficzno-Historyczny (do r. 1952 część Wydziału Humanistycznego)*, ed. Longchamps, Franciszek: *Uniwersytet Wrocławski w latach 1945–1955*, t. I. Wrocław 1959, s. 89–90, 93; Bobowski: *Pionier*, s. 298.

7 Tomczak, Andrzej: *Kształcenie archiwistów w Polsce i innych krajach europejskich*. In: *Archeion* 66, 1978, s. 39; Lewandowska, Maria: *Z problematyki kształcenia archiwistów w Polsce w latach 1945–1985*, In: *Archeion* 82, 1987, s. 45; Tandecki, Janusz: *Dzieje i dorobek naukowy toruńskiego uniwersyteckiego ośrodka kształcenia archiwistów*. In: *Archiwista Polski* 6, 2001, 3–4, s. 43.

społowo zainicjowanych w Instytucie Historycznym. Podkreślił, że odpowiednie przygotowania zawodowego dla potrzeb śląskich archiwów nie były w stanie zapewnić inne uczelnie. Zwrócił też uwagę, że krzywdzącym byłoby skazywanie wszystkich podejmujących we Wrocławiu studia historyczne jedynie na specjalizację nauczycielską. Wniosek, poparty przez Wrocławskie Towarzystwo Naukowe oraz przez miejscową organizację partyjną, wysłany został do Ministerstwa. Działania te nie przyniosły jednak pozytywnego skutku, a prośba prof. K. Maleczyńskiego została odrzucona.⁸

Przytoczona w piśmie do Ministerstwa argumentacja nie była przypadkowa. W 1951 r. ukazał się bowiem drukiem pierwszy tom wydanego przez prof. K. Maleczyńskiego *Kodeksu dyplomatycznego Śląska*, a prace nad kolejnymi tomami kontynuował on aż do końca życia. W sumie wydane zostały drukiem trzy tomy, czwarty pozostał w rękopisie.⁹ W tamtym czasie było to jedyne tak szeroko zakrojone przedsięwzięcie edytorskie w Polsce. Jednocześnie prof. K. Maleczyński przystąpił do pisanja pierwszego tomu wydanej przez Polską Akademię Nauk *Historii Śląska* oraz do redagowania całej serii.¹⁰ Wiedział zatem jak mało kto, że bez dobrze przygotowanych kadr z zakresu klasycznych nauk pomocniczych historii, zwłaszcza dyplomatyki i paleografii, wykształconych w zakresie opracowania obfitego, ale i trudnego łacińskiego i staroniemieckiego zasobu dokumentowego i aktowego, nie będzie możliwe podjęcie prac edytorskich i badań naukowych dotyczących dziejów Śląska.

W 1958 r. prof. K. Maleczyński i jego żona, prof. Ewa Maleczyńska, wówczas prodziekan Wydziału Filozoficzno-Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego, podjęli po raz kolejny zabiegi o uruchomienie zajęć z archiwistyki i powołanie w tym celu odrębnej katedry. W dniu 1 lipca 1959 r. Minister Szkolnictwa Wyższego wydał decyzję o utworzeniu na Uniwersytecie Wrocławskim Katedry Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki. Na posiedzeniu Rady Wydziału w dniu 9 grudnia 1959 r. zapadła decyzja o powierzeniu prof. K. Maleczyńskiemu kierownictwa nowoutworzonej Katedry. W pełni miała ona rozpocząć działalność po skompletowaniu obsady personalnej i przygotowaniu zmian w programie studiów od roku akademickiego 1960/1961. W czerwcu 1960 r. prof. K. Maleczyński powołany został przez Ministra Szkolnictwa Wyższego na kierownika Katedry Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki na Uniwersytecie Wrocławskiego, początkowo na okres czterech lat.¹¹

8 AUWr., Akta Wydziałowe W II (W II), 24/1951. Na ten temat por.: Harc, Lucyna: Wrocławska archiwistyka. Od powstania ku perspektywom na przyszłość. In: *Res historica* 28, 2009, s. 147–148.

9 *Kodeks dyplomatyczny Śląska*, ed. Maleczyński, Karol i in., t. 1–3. Wrocław 1951–1963.

10 *Historia Śląska*, t. 1: Do roku 1763, ed. Maleczyński, Karol; cz. 1: Do połowy XIV w. Wrocław 1960.

11 AUWr., W II, L. dz. WXI – 25/2/57/58; AUWr., Protokoły posiedzeń Rady Wydziału Filozo-

Kształcenia archiwistów na Uniwersytecie Wrocławskim rozpoczęło się w roku akademickim 1960/1961 i objęło najpierw studentów studiów zaocznych, uczęszczających na zajęcia w soboty i niedziele. W programie studiów znalazł się wówczas przedmiot o nazwie „archiwistyka”. Kolejny krok stanowiło skompletowanie zespołu odpowiednio przygotowanego do prowadzenia na II i III roku studiów stacjonarnych i zaocznych zajęć z zakresu nauk pomocniczych historii oraz zajęć z archiwistyki. Do pracy na stanowiskach starszych asystentów w Katedrze Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki prof. K. Maleczyński zaprosił trójkę swych uczniów, którzy pod jego kierunkiem napisali prace magisterskie: mgr Annę Skowrońską, mgr Bronisława Turoń oraz mgr Lecha Tyszkiewicza.

Zajęcia z archiwistyki umieszczone zostały w całości na III roku studiów, a pierwsze zaliczenia wpisane zostały do indeksów w 1963 r. W roczniku, który jako pierwszy mógł w nich wziąć udział, archiwistykę wybrało zaledwie pięciu studentów.¹² Od samego początku zakładano, że w zakresie archiwistyki kształconych będzie od 5 do 10 studentów zaocznych. Mieli to być głównie skierowani na studia pracownicy w pierwszej kolejności archiwów i składnic archiwalnych oraz ewentualnie także muzeów powiatowych, stacji naukowych i innych podobnych placówek. Dość szybko, bo już na początku 1962 r., władze Wydziału Filozoficzno-Historycznego wystąpiły do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego z wnioskiem o poszerzenie liczby przedmiotów i godzin, w celu zwiększenia zakresu kształcenia w ramach specjalizacji archiwalnej. Zaproponowano wówczas wprowadzenie dwóch egzaminów oraz praktyki archiwalnej dla tych osób, które nie pracowały w archiwach. Postulat uzyskał zgodę Ministerstwa i od nowego roku akademickiego przyszli archiwiści w trakcie sześcioletnich studiów zaocznych uczestniczyli w zajęciach z nauk pomocniczych historii kończących się egzaminem oraz w zajęciach z archiwistyki obejmujących polskie ustawodawstwo archiwalne, rodzaje archiwów w Polsce, terminologię archiwalną, etapy porządkowania zbiorów specjalnych, podział akt na kategorie, inwentaryzację, zasady brakowania, konserwację archiwaliów, techniki korzystania z materiałów archi-

ficzo-Historycznego, 26 II 1958, s. 362, 30 IV 1958, s. 386; 9 XII 1959, s. 101–102; Tomczak: Kształcenie, s. 39; Bobowski: Pionier, s. 298; Kłapcińska, Ewa: Kształcenie archiwistów na Uniwersytecie Wrocławskim. In: *Archiwista Polski* 6, 2001, 3–4, s. 74; Harc: *Wrocławska archiwistyka*, s. 148.

12 AUWr, *Dziennik studencki. Kierunek Historia/z*, W II – 521/z, 1960/61 – 1964/65; Turoń, Bronisław: *Metody prowadzenia zajęć na specjalizacji archiwalnej we Wrocławiu*, ed. Tomczak, Andrzej: *Problemy kształcenia archiwistów na Uniwersytetach. Materiały sesji odbytej 12 IX 1981 r. w Toruniu z okazji 30-lecia specjalizacji archiwistycznej na UMK*. Toruń 1982, s. 78. Maria Lewandowska podała, że specjalizacja archiwalna na Uniwersytecie Wrocławskim utworzona została rok później, a więc w 1961 r.: Lewandowska: *Z problematyki kształcenia*, s. 46. Zob. także: Harc: *Wrocławska archiwistyka*, s. 148.

walnych, ale także archiwa jako warsztat pracy naukowej i podstawowe informacje o archiwach zagranicznych. Zajęcia kończyły się egzaminem. W programie znalazła się również sześciotygodniowa praktyka archiwalna. Jej celem było powtórzenie zagadnień z teorii archiwalnej i praktyczne zapoznanie się z zasobem archiwalnym i jego opracowaniem.¹³

Od roku akademickiego 1966/1967 do pracowników Katedry Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki dołączył doc. dr Wacław Korta. Urodzony w 1919 r. w Woli Nieszkowskiej koło Bochni naukę w gimnazjum ukończył krótko przed wybuchem II wojny światowej. Studia podjął dopiero po jej zakończeniu, w wieku 26 lat, najpierw na Uniwersytecie Jagiellońskim, a następnie na Uniwersytecie Wrocławskim. Jeszcze jako student w 1950 r. zatrudniony został na stanowisku asystenta w Katedrze Historii Polski i Powszechnej do XV w. Podjął badania skoncentrowane na historii średniowiecznej Śląska. Zainteresowania źródłoznawcze i edytorskie sprawiły, że po kilkunastu latach przeniósł się do Katedry Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki. Jemu też dwa lata później powierzono funkcję kierownika Katedry po tym jak tuż przed przejściem na emeryturę w lipcu 1968 r. zmarł prof. K. Maleczyński.¹⁴

W 1970 r. prof. W. Korta podjął starania o uruchomienie kształcenia archiwistów na studiach dziennych w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego. W całym powojennym okresie na studiach historycznych we Wrocławiu w trybie stacjonarnym przygotowywano bowiem jedynie do pracy w zawodzie nauczyciela. Do ciekawych i wartych przytoczenia należą motywy, które legły u podstaw tych zabiegów. Zwracając się do Dyrekcji Instytutu Historycznego w piśmie z 7 maja 1970 r. prof. W. Korta stwierdził, że dotychczas wszyscy studenci historii stacjonarnej musieli uczestniczyć w zajęciach ze specjalizacji pedagogicznej, nawet jeśli nie posiadali predyspozycji do wykonywania zawodu nauczyciela. Jednocześnie podkreślił, iż w licznych instytucjach państwowych i zakładach pracy brakuje specjalistów posiadających przygotowanie archiwalne. Co więcej, zauważył, że w prasie coraz częściej spotkać można ogłoszenia osób, które nie posiadają odpowiedniego przygotowania, a oferują usługi archiwalne, co przynieść może szkody dla szybko narastającego zasobu archiwalnego. Propozycja prof. W. Korty zakładała zatem przygotowywanie studentów studiów dziennych nie tylko do pra-

13 AUWr., W II, L. dz. WXI – 50/158/61/62; AUWr., W II – 24/62 Program zatwierdzony przez Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego Nr DUE-IV-3-21/62; Kłapcińska: Kształcenie archiwistów, s. 75; Harc: Wrocławska archiwistyka, s. 148–149.

14 Bobowski, K.: Pionier, s. 300; idem: Wacław Korta (26 VIII 1919 – 2 II 1999). In: Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka 54, 1999, s. 277; Derwich, Marek, Mrozowicz, Wojciech, Żerelik, Rościśław: Przedmowa, edd. Derwich, Marek, Mrozowicz, Wojciech, Żerelik, Rościśław: Memoriae amici et magistri. Studia historyczne poświęcone pamięci Prof. Wacława Korty (1919–1999). Wrocław 2001, s. 5–6.

cy w archiwach państwowych, ale także w archiwach zakładowych. Prof. W. Korta sugerował, aby specjalność archiwalna realizowana była od trzeciego do piątego roku studiów w takim samym wymiarze godzinowym, jak specjalizacja pedagogiczna. W przygotowanym programie zajęć z archiwistyki znalazły się następujące przedmioty: polskie ustawodawstwo archiwalne, rodzaje archiwów w Polsce, najważniejsza terminologia archiwalna, porządkowanie zbiorów archiwalnych, podział akt na kategorie, inwentaryzacja zbiorów archiwalnych, ogólne zasady brakowania, konserwacja archiwaliów, techniki korzystania z materiałów archiwalnych, archiwa jako warsztat pracy naukowej, podstawowe wiadomości o archiwach zagranicznych. Zajęcia te uzupełniać miały rozbudowane warsztaty z nauk pomocniczych historii przydatnych w pracy archiwisty lub badacza źródeł (dyplomatyka, chronologia, paleografia i neografia, genealogia, sfragistyka i heraldyka). Planowana była również praktyka archiwalna.

Po uzyskaniu pozytywnej opinii Dyrekcji Instytutu Historycznego prof. W. Korta powtórzył argumentację za utworzeniem specjalności archiwalnej na studiach dziennych na kierunku historia w piśmie skierowanym w tym samym miesiącu do Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego. We wniosku tym dodatkowo wskazywano, że w Instytucie Historycznym pracuje kadry naukowo-dydaktyczna posiadająca doświadczenie zdobywane od lat w czasie zajęć ze specjalizacji na studiach zaocznych. Inicjatywę Instytutu Historycznego poparła w czerwcu 1970 r. Rada Wydziału Filozoficzno-Historycznego. Pozytywną opinię dla wniosku skierowanego do Ministerstwa wystawił w czerwcu 1970 r. dr Leon Chajn, pełniący w latach 1965-1976 stanowisko Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. W odpowiedzi na prośbę o wydanie opinii dla Ministerstwa Oświaty i Szkolnictwa Wyższego podkreślił, że specjalność z zakresu archiwistyki na studiach stacjonarnych prowadził jedynie Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika w Toruniu, który nie był w stanie pokryć potrzeb archiwów państwowych i archiwów zakładowych na wykwalifikowaną kadrę archiwistów. Zasugerował jednocześnie, aby program kształcenia archiwistów na Uniwersytecie Wrocławskim skonsultowany został z Naczelną Dyrekcją Archiwów Państwowych.¹⁵

W związku z trwającymi w Ministerstwie pracami nad reformą studiów historycznych, która miała wejść w życie od roku akademickiego 1971/72 dopiero w marcu 1972 r. Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego wyraziło zgodę na eksperymentalne wprowadzenie na wrocławskiej historii specjalizacji archiwalnej na studiach dziennych.¹⁶ Już wkrótce prof. W. Korta postanowił pójść nieco dalej.

15 Registratura Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego (Registratura IH UW), Dydaktyka.

16 AUWr., W II, L. dz. W II – 24-9/70; Registratura IH UW, Dydaktyka. Program zatwierdzony w trybie eksperymentu przez Ministerstwo Oświaty i Szkolnictwa Wyższego Nr DU-1-4011 I –

Dążąc do przekształcenia programu eksperymentalnego w realizowany stale przygotował pod koniec 1972 r. pismo zatytułowane „Uzasadnienie potrzeb wprowadzenia specjalizacji archiwalnej na kierunku historii studium stacjonarnego”.

Skromny pod względem treści i liczby godzin program specjalizacji archiwalnej, bazujący na programie realizowanym na studiach zaocznych, zaproponował zastąpić nowym. Opracowany projekt przewidywał zmianę nazwy specjalizacji z archiwalnej na archiwalno-edytorską oraz znaczne poszerzenie zarówno liczby godzin przewidzianych na nią, jak i treści nauczania. W założeniu studenci przygotowywani mieli być już nie tylko do pracy w archiwach historycznych i zakładowych, ale także w wydawnictwach, jak również jako pracownicy naukowo-techniczni w instytutach naukowo-badawczych, w tym w Polskiej Akademii Nauk. Dyrekcja Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego zabiegając o uzyskanie zgody na prowadzenie tej specjalizacji wskazywała, że kształcący archiwistów na poziomie uniwersyteckim, jako jedyny w Polsce, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu nie jest w stanie sprostać ogólnokrajowemu zapotrzebowaniu na tego typu specjalistów.¹⁷ Odnotowano też brak absolwentów szkół wyższych, którzy odpowiednio przygotowani mogliby podjąć pracę w wydawnictwach oraz w placówkach realizujących programy badawcze bazujące na źródłach archiwalnych. Przygotowany pod kierunkiem prof. W. Korty program specjalizacji archiwalno-edytorskiej składał się z następujących przedmiotów: podstawy archiwistyki, akta władz i urzędów z wszystkich okresów historycznych, wybrane zagadnienia z zakresu nauk pomocniczych historii średniowiecznej, nowożytnej i najnowszej, nauka o dokumencie i księdze wpisów, nauka o akcie oraz o dokumentacji pozaaktowej, zagadnienia edytorskie oraz praktyczne zajęcia edytorskie. W ramach tych ostatnich studenci mieli odczytywać i przepisywać teksty obcojęzyczne, zapoznać się z zasadami krytycznej edycji i sporządzaniem przypisów do tekstów źródłowych, wykonywaniem ćwiczeń praktycznych z adiustacji, korekt szpaltowych i łamanych, mieli w czasie wizyt i wyjść na zewnątrz zaznajomić się z pracą redakcji wydawniczych i z pracą drukarni. Zajęcia rozłożone zostały w czasie pomiędzy pierwszym a czwartym rokiem studiów, a łącznie przewidywano na nie 450 godzin dydaktycznych. Wzbogacały je wycieczki do wybranych archiwów, stacji mikrofilmowania i wydawnictw oraz ośmiotygodniowa praktyka archiwalna.¹⁸

sp/8/72; Kłapińska: Kształcenie archiwistów, s. 75. Bronisław Turoń podał błędnie, że zajęcia z archiwistyki na studiach dziennych rozpoczęły się rok wcześniej, czyli w roku akademickim 1971/72: Turoń: Metody prowadzenia zajęć, s. 78; Harc: Wrocławska archiwistyka, s. 149–150.

17 Utworzone w 1951 r. specjalizacje archiwalne na Uniwersytecie Warszawskim i Uniwersytecie Jagiellońskim ze względu na brak kadry dydaktycznej już w 1953 r. zaprzestały kształcenia archiwistów. Na ten temat zob.: Tomczak: Kształcenie archiwistów, s. 39; Lewandowska: Z problematyki kształcenia, s. 45; Tandecki: Dzieje i dorobek, s. 43.

18 Registratura IH UW, Dydaktyka; AUWr., Dział Nauczania Uniwersytetu Wrocławskiego (DN

Niestety, w lipcu 1973 r. zapadła odgórna decyzja ministerialna redukująca czas trwania studiów magisterskich na kierunku historia z pięciu lat w programie realizowanym stacjonarnie i z sześciu lat w trybie zaocznym do zaledwie czterech lat (ośmiu semestrów). Co więcej, wszystkim uniwersytetom kształcącym historyków, w tym archiwistów, narzucono jednolity program studiów. Liczba godzin zajęć przeznaczonych na archiwistykę została w nim zredukowana do 260–300.¹⁹ Wprowadzony został też limit przyjęć na specjalizację archiwalną. Dla historii na Uniwersytecie Wrocławskim wynosił on maksymalnie 30 miejsc.

Prof. W. Korta zgłaszając koncepcję specjalności archiwalno-edytorskiej był w trakcie prac nad przygotowaniem do druku pierwszego tomu wydawnictwa źródłowego, które w zamierzeniu miało stanowić kontynuację przedwojennych prac podjętych przez niemieckich historyków. W 1975 r. ukazał się redagowany przez niego pierwszy tom *Regestów śląskich*, obejmujących dokumenty pochodzące z kancelarii śląskich z lat 1343–1348.²⁰ Planując przygotowanie kolejnych woluminów (ukazało się w sumie 5 tomów zawierających łącznie regesty 3654 dokumentów śląskich do 1360 r.)²¹ prof. W. Korta wiedział najlepiej, jak bardzo brakuje odpowiednio przygotowanych specjalistów, którzy byliby w stanie zebrać, archiwalnie opracować, a następnie przygotować do publikacji trudne dokumenty późnośredniowieczne. Podobnie zatem jak prof. K. Maleczyński także i on opracowując koncepcję kształcenia archiwistów i edytorów źródeł kierował się poniekąd własnym interesem badawczym, który jednak na końcu służyć miał włączeniu do szerszego obiegu naukowego cennego zasobu dokumentowego, dotyczącego dziejów Śląska. Zainteresowania badawcze obu uczonych – mediewistów sprawiły, że prace edytorskie dotyczyły głównie dokumentów średniowiecznych. Choć różnie oceniane w momencie publikacji i częściowo przestarzałe z dzisiejszej perspektywy, zarówno kolejne trzy tomy *Kodeksu Dyplomatycznego Śląska* oraz pięć tomów *Regestów śląskich*, przyczyniły się do podjęcia przez obu

UWr.), 5000, 2, Senat Uniwersytetu (SU) 1-4010; Sp.-2/73; Kłapcińska: Kształcenie archiwistów, s. 75–76; Harc: Wrocławska archiwistyka, s. 151–152.

19 Na temat reformy studiów historycznych z 1973 r. zob.: Tomczak: Kształcenie archiwistów, s. 40–41; Janosz-Biskupowa, Irena: Kształcenie archiwistów na uniwersytetach polskich. In: Archeion 67, 1979, s. 25–26; Chorążyczewski, Waldemar, Kwiatkowska, Wiesława: Kształcenie archiwistów na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w latach 1951–2001. Dzieje i dorobek naukowy toruńskiego uniwersyteckiego ośrodka kształcenia archiwistów. In: Archiwista Polski 6, 2001, 3–4, s. 60–61; Harc: Wrocławska archiwistyka, s. 152.

20 Regesty śląskie, ed. Waław Korta, t. 1: 1343–1348. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1975.

21 Regesty śląskie, ed. Waław Korta, t. 2–5. Wrocław 1983–1992. Por.: Żerelik, Rościsław: Drugie powojenne pokolenie mediewistów wrocławskich. Profesorowie Marian Haisig, Waław Korta, Roman Heck, edd. Kucharski, Wojciech, Bock-Matuszyk, Katarzyna, Strauchold, Grzegorz, Nauka w powojennym Wrocławiu 1945–2015. W 70. rocznicę powstania polskiego środowiska naukowego we Wrocławiu. Wrocław 2015, s. 114.

profesorów starań do zainicjowania kształcenia archiwistów na Uniwersytecie Wrocławskim.

Warto również przypomnieć, że to prof. K. Maleczyński i prof. W. Korta zainicjowali badania nad kancelariami na Śląsku, inspirując wielu pracowników naukowych do podjęcia studiów z zakresu dyplomatyki. Z czasem model ten nazwany został „szkołą wrocławską” badań dyplomatycznych. Wielu spośród uczniów obu profesorów trafiło do pracy w archiwach, nie tylko na Śląsku, a część z nich podjęła się trudu edycji materiałów archiwalnych. Kształcenie archiwistów od początku lat 60-tych XX w. na Uniwersytecie Wrocławskim wyrosło zatem z przekonania obu profesorów, że do pracy w archiwach powinni trafić profesjonalnie przygotowani absolwenci historii. Bez odpowiednio wykształconych specjalistów archiwa na Śląsku mogły by bowiem stać się „domeną dyletanctwa”.

Von der Diplomatie und Quellenedition zur archiv-editorischen Spezialisierung. Das Konzept der Ausbildung von Archivaren an der Universität Breslau von Prof. K. Maleczyński und Prof. W. Korta

Die Ausbildung der Archivare an der Universität Breslau begann im akademischen Jahr 1960/1961 aufgenommen. Es war das Ergebnis langjähriger Bemühungen von Prof. Dr. Karol Maleczyński. Er erkannte den Bedarf einer professionellen Ausbildung für diesen Beruf, denn er selbst arbeitete seit 1925 als Archivar zunächst im Landesarchiv und später im Staatsarchiv in Lemberg (Lwów) und nach seiner Habilitation 1929 an der Johann-Kasimir-Universität in Lemberg. Aufgrund seiner Erfahrungen im Archivbereich und seines Beitrags zur Verarbeitung von Quelleneditionen, wie *Kodeks Dyplomatyczny Śląska*, strebte Karol Maleczyński viele Jahre lang die Errichtung eines Lehrstuhls für historische Hilfswissenschaften und Archivwissenschaften (*Katedra Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki*) in Lemberg (Wrocław) an, zu der es erst 1960 gekommen ist. Das von ihm konstituierte Team von wissenschaftlichen Mitarbeitern, später genannt als „Lemberger Schule“, führte die Forschung im Bereich der Diplomatie.

Maleczyński hob zudem die Notwendigkeit hervor, die Ausbildung der Archivare in Lemberg anzubieten, mit Rücksicht auf reiche Archivquellen in Niederschlesien und den Bedarf, diese im Rahmen einer Edition zu bearbeiten und in der Forschungspraxis auszuwerten. Nach seinem Tod im Jahr 1968 übernahm Doz. Dr. Waclaw Korta die Leitung des Lehrstuhls. Dieser stellte 1972 sein Konzept vor: Das Archivistik-Studium sollte zur archiv-editorischen Spezialisierung umgestaltet, die Zahl der Unterrichtsstunden erhöht und die Studieninhalte erweitert werden. Dieses innovative Projekt, das angenommen und in die Praxis umgesetzt wurde, wurde nach kurzer Zeit unterbrochen und im Juli 1973 sogar aufgelöst. Dazu kam es im Zusammenhang mit der Entscheidung des Ministeriums für Aufklärung und Hochschulwesen, das Magisterstudium im Bereich Geschichte von fünf auf vier Jahre zu verkürzen.

From the Subject of Diplomats and Publishing of Sources to the Archival-Editing Specialization: Archival Studies at the Wrocław University according to the Conceptions of Professors K. Maleczyński and W. Korta.

Education of archivists at the Wrocław University had its beginning in the academic year 1960/1961 as the result of long-time endeavour of Professor Dr. Karol Maleczyński who took a professional preparation for archivists as a necessity. He himself had worked as an archivist in Lwów since 1925, at first in the Land Archives, then in the State Archives and after habilitation in 1929 he was connected to the Jan Kazimir University in Lwów. His experience from archival work and his own contribution to editing sources as in *Kodeks Dyplomatyczny Śląska* caused professor Maleczyński for many years to strive for establishment of

the Department of Auxiliary Sciences of History and Archival Science (Katedra Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki) in Wrocław which was established as late as in 1960. He created a team of experts who did research in the field of diplomatics, later called a "Wrocław school". Professor K. Maleczyński stressed the importance of archival education in Wrocław, owing to rich archival sources preserved in Lower Silesia, and the need to edit them and their use in research practice. After K. Maleczyński's death in 1968, Senior Lecturer Dr. Waclaw Korta became the head of the Department and introduced a conception of changes of the subject of archival science onto archival-editing specialization, including more lessons and broadening the contents of such education. This innovative project which was accepted and put into practice was after a short time interrupted and finally concluded in July 1973 due to the decision of Ministry of Education and Public Instruction and it led to shortening of master's study in history from five to four years.

ARCHIWISTYKA JAKO ODREBNA NAUKA? GŁOS Z POLSKI

JANUSZ ŁOSOWSKI

Wstęp

Jeszcze kilkadziesiąt lat temu pytanie zawarte w tytule tego tekstu byłoby uznane za typowo retoryczne i nie wywoływałoby jakichkolwiek wątpliwości. Niemal powszechnie uważano, że archiwistyka, którą rozwijali historycy zatrudnieni w archiwach i pracujący na rzecz szeroko rozumianego środowiska badaczy przeszłości, stanowiła część nauki historycznej. Obecnie jest inaczej, rozwinął się bowiem proces stopniowej emancypacji archiwistyki, będący następstwem wzrostu roli archiwów we współczesnym społeczeństwie. Wynika on z przejmowania przez archiwa coraz większej ilości dokumentacji, zastosowania w nich nowoczesnych technologii i używania ich w coraz większym zakresie w procesie opracowania i udostępniania, a także udostępniania przechowywanej w nich dokumentacji rosnącej liczbie użytkowników.

Rozważanie tego problemu w moim przekonaniu stanowi bardzo ważny problem teoretyczny dotyczący istoty archiwistyki. Od wielu lat zajmujący się nią badacze raczej unikają zajmowania się badaniem jej teoretycznych podstaw, skupiając się na problemach archiwoznawczych czy metodycznych, co samo w sobie jest zjawiskiem pozytywnym. Jednak nie można rezygnować z analiz statusu naszej dyscypliny, ponieważ wzmacniają one samoświadomość archiwistów w zakresie jej użyteczności czy nawet niezbędności szczególnie dla środowiska naukowego oraz ułatwiają zrozumienie jej roli wśród przedstawicieli innych dyscyplin i nauk. Właściwe określenie statusu archiwistyki wywiera bezpośredni wpływ na dydaktykę tej dyscypliny realizowaną w szkołach wyższych, oddziałującą też na społeczne pojmowanie zadań archiwistyki.

Tekst ten zawiera przegląd poglądów polskich badaczy reprezentujących różne stanowiska w tej kwestii oraz ocenę wartości argumentacji, jaką przedstawili w uzasadnieniu swoich poglądów. Uwzględnienie wszystkich publikacji odnoszących się do tego problemu zajęłoby dużo miejsca, a w artykule tym, który musiał mieć ograniczoną objętość, zaprezentowano poglądy najbardziej znanych autorów, prezentując przedstawione przez nich zasadnicze tezy. Rodzima literatura wykorzystana w trakcie opracowania artykułu dowodzi ewolucji poglądów w kwestii statusu archiwistyki, która może zainteresować archiwistów z innych krajów i mieć znaczenie bardziej uniwersalne.

Drugim celem tego tekstu było przedstawienie czytelnikom praktycznych i teoretycznych następstw tezy o samodzielności archiwistyki, na które praktycznie do tej pory nie zwracano uwagi. Z tego względu zaprezentowałem też argumentację uzasadniającą pogląd przeciwny, jakim jest teza o historycznym statusie dyscypliny archiwalnej, czyli uznaniu jej za dyscyplinę stanowiącą część nauki historycznej. Można mieć nadzieję, że ustalenia dokonane w tym artykule wywołają szersze zainteresowanie badaczy problemem statusu naukowego archiwistyki, któremu poświęca się zbyt mało uwagi w literaturze naukowej.

Traktowanie archiwistyki jako umiejętności praktycznej

W okresie międzywojennym archiwiści polscy skupiali się na kwestiach praktycznych związanych z realizacją przez archiwa zadań związanych z opracowaniem i przechowywaniem dokumentacji. Z tego powodu refleksja nad statusem archiwistyki schodziła na plan dalszy. Nic więc dziwnego, że dominował pogląd, iż archiwistyka jest umiejętnością praktyczną, który wyznawali historycy zatrudnieni w archiwach. Dobrze widać to na przykładzie dr. Kazimierza Konarskiego, najwybitniejszego polskiego archiwisty okresu międzywojennego, który pełnił wtedy funkcję dyrektora warszawskiego Archiwum Akt Dawnych. W swoim podręczniku archiwistyki wydanym w okresie międzywojennym K. Konarski pojmował archiwistykę jako działalność praktyczną, prowadzoną przez historyków zatrudnionych w archiwach, co znalazło odzwierciedlenie w jego treści. Przedstawił w niej pojęcie zespołu archiwalnego, klasyfikację dokumentacji, ich inwentaryzację, istotę skrowidza oraz problem konserwacji akt.¹

Archiwistyka jako część nauki historycznej

Po II wojnie światowej pierwszym badaczem, który wskazał na naukowy status archiwistyki był Aleksander Gieysztor, ówczesny docent Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego. Uczynił to w podręczniku nauk pomocniczych historii, w którym osobny rozdział poświęcił nauce o archiwach.² Wymieniony autor tak określając tę dyscyplinę wcale nie zamierzał odrywać ją od historii. Mało tego, nie ma żadnych wątpliwości, że pojmował ją jako część nauki historycznej, tak jak inne dyscypliny określane jako pomocnicze takie dyplomatyka, paleografia czy też sfragistyka. Nie można wykluczyć, że podręcznik ten wpłynął na ewolucję poglądów dr. K. Konarskiego w tej kwestii. W kolejnym opracowaniu dotyczącym podstaw archiwistyki archiwista ten traktował ją jako naukę pomocniczą historii taką jak paleografia, genealogia, czy sfragistyka, ułatwiającą badaczom dotarcie do poszukiwanego przez nich materiału źródłowego.³

1 Konarski, Kazimierz: *Nowożytna archiwistyka polska i jej zadania*. Warszawa 1929.

2 Gieysztor, Aleksander: *Zarys nauk pomocniczych historii*. Warszawa 1948, s. 195–255.

3 Tenże: *Podstawowe zasady archiwistyki*. In: *Archeion* 19–20, 1951, s. 20.

Rok później w definicji zawartej w pierwszym polskim słowniku archiwalnym, w którego opracowaniu K. Konarski uczestniczył, określono archiwistykę jako wiedzę o archiwach i archiwaliach.⁴ W tej zwięzłej definicji nie rozstrzygnięto kwestii związków między archiwistyką i historią. W świetle poglądu tego archiwisty wyrażonego wcześniej można sądzić, że nie był on zwolennikiem osłabiania wzajemnych związków tych obszarów nauki. Na tę zmianę w pojmowaniu pozycji dyscypliny wpłynęły poglądy archiwistów niemieckich oraz archiwistyka sowiecka, której doświadczenia nasi archiwiści wykorzystywali w coraz większym stopniu. Tego przykładem był podręcznik Konstantina Mitiajewa, profesora Instytutu Historyczno-Archiwalnego w Moskwie. Ukazał się on w polskim tłumaczeniu dwa lata później i był szeroko wykorzystywany w naszych archiwach. Wbrew twierdzeniu doc. Kazimierza Arłamowskiego, dyrektora Archiwum Państwowego w Przemyślu, archiwistykę określono w nim jako naukę a nie jedynie jako umiejętność praktyczną.⁵

Później pogląd o historycznym statusie archiwistyki wyrażali inni badacze. Henryk Lesiński, dyrektor Archiwum Państwowego w Szczecinie, uczynił to w swoim koreferacie do referatu K. Arłamowskiego, wygłoszonego na piątej archiwalnej konferencji metodycznej, która odbyła się w 1961 roku.⁶ Lesiński wyraził tam pogląd, że archiwistyka jest nauką pomocniczą historii, ponieważ wszystkie wysiłki archiwistów zmierzały w kierunku zaspokojenia potrzeb historyków w trakcie udostępnienia dokumentacji znajdującej się w archiwach, niezbędnej do prowadzonych badań naukowych.⁷

Stanowisko zbliżone do poglądu H. Lesińskiego, chociaż momentami chwiejne, zajął doc. Stanisław Nawrocki, kierownik działu w Archiwum Państwowym w Poznaniu oraz profesor w Instytucie Historii tamtejszego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza. W swoim artykule najpierw określił archiwistykę za odrębną naukę, uzasadniając swój pogląd posiadaniem przez nią własnego przedmiotu badań, wykorzystywaniem specyficznych metod badawczych oraz istnieniem struktur dydaktycznych w uniwersytetach, zajmujących się badaniem archiwistyki i jej nauczaniem.⁸ Natomiast w dalszych wywodach ostatecznie zaliczył ar-

4 Bachulski, Aleksy, Konarski, Kazimierz, Wolff, Adam: *Polski słownik archiwalny*. Warszawa 1952, s. 5.

5 Mitiajew, Konstantin: *Teoria i praktyka pracy archiwalnej*, tłum. Witold Suchodolski, Konstanty Murza-Murzicz, Antoni Rybarski, Andrzej Sienkiewicz. Warszawa 1954, s. 16. Zob. też uwagi Bańkowskiego, Piotra. *Postulaty badawcze polskiej nauki o archiwach*. In: *Archeion* 37, 1962, s. 51 zawarte w koreferacie do referatu K. Arłamowskiego.

6 Arłamowski, Kazimierz: *Postulaty badawcze w zakresie archiwistyki współczesnej i organizacji badań*. In: *Archeion* 37, 1962, s. 27–47.

7 Lesiński, Henryk: *Problem naukowego rozpoznania archiwów*. In: *Archeion* 37, 1962, s. 61.

8 Nawrocki, Stanisław: *Zagadnienie metod badawczych i metodologii w archiwistyce*. In: *Archeion* 69, 1979, s. 23.

chiwistykę do nauk historycznych ze względu na jej związki z historią. Zdaniem tego autora archiwiści zajmowali się materiałami źródłowymi wykorzystywanymi przez historyków, dlatego archiwistyka spełniała analogiczną rolę jak dyplomatyka, chronologia, sfragistyka czy metrologia, wykorzystując wyniki badań tych nauk. Ostatecznie jednak ze względu na jej szeroki zakres badawczy uznał, że archiwistyka przekroczyła granice nauki pomocniczej historii.⁹

Jako dyscyplinę historyczną traktowali archiwistykę autorzy późniejszych podręczników dyscyplin pomocniczych historii Stanisława Pańków, pracownica Archiwum Państwowego w Krakowie i Zbigniew Perzanowski, młody pracownik Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie,¹⁰ oraz Ireneusz Ihnatowicz, profesor Instytutu Historycznego Uniwersytetu Warszawskiego.¹¹ Ten ostatni nie zajmował się rozpatrywaniem problemu statusu archiwistyki, bardziej skupiając się na kwestiach związanych z historią i działalnością archiwów, co można wnioskować z toku jego wywodów.¹² Natomiast konsekwentnie na historyczny charakter archiwistyki, zwanej przez niego za A. Gieysztorem nauką o archiwach, zwracał uwagę Józef Szymański,¹³ profesor w Instytucie Historii UMCS w Lublinie. Charakterystyczne, że w ostatnim wydaniu swojego podręcznika skłaniał się do przyznania jej samodzielnego statusu, uznając możliwość traktowania każdej z dyscyplin pomocniczych historii za część archiwistyki.¹⁴

Dążenia do emancypacji archiwistyki

W latach sześćdziesiątych uwidoczniła się zmiana w określaniu miejsca archiwistyki i jej relacji z innymi dyscyplinami. Zaczęto bowiem wysuwać tezę o jej samodzielności. W polskiej literaturze po raz pierwszy sformułował ją, i to w wersji bardzo szerokiej, zasłużony pracownik Archiwum Państwowego w Krakowie doc. Adam Kamiński w swoim koreferacie do wymienionego wyżej referatu doc. K. Arłamowskiego. Kamiński stwierdził, że archiwistyka jest taką samą nauką jak historia, filologia czy medycyna. Było to maksymalne podwyższenie rangi tej dyscypliny, jakiego wcześniej nie uczynił żaden z badaczy. Jednocześnie uznał on, że mimo swojego samodzielnego statusu może ona pełnić funkcję służebną wobec historii, będąc jednocześnie jej nauką pomocniczą.¹⁵

9 Tamże.

10 Pańków, Stanisława, Perzanowski, Zbigniew: *Nauki pomocnicze historii*. Kraków 1957, s. 78–79.

11 Ihnatowicz, Ireneusz: *Nauki pomocnicze historii XIX i XX wieku*. Warszawa 1990.

12 Tamże, s. 94.

13 Szymański, Józef: *Nauki pomocnicze historii*, Lublin 1968 i późniejsze wydania Warszawa 1972, 1977, 1983.

14 Tenże: *Nauki pomocnicze historii*. Warszawa 2002, s. 504–505.

15 Kamiński, Adam: *Potrzeby badawcze naszej archiwistyki*, In: *Archeion* 37, 1962, s. 56.

Interesujące, że wymieniony wyżej K. Arłamowski w swoim referacie unikał zajęcia stanowiska w tej kwestii. Uznał archiwistykę jako naukę,¹⁶ ale nie określił jej relacji z historią. Autor ten, pełniący przez wiele lat stanowisko dyrektora Archiwum Państwowego w Przemyślu, uznał naukowość i samodzielność archiwistyki kilka lat później. Stało się to w artykule, który przygotował z inicjatywy Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych w Warszawie. Dowodził w nim, że archiwistyka posiada właściwy przedmiot badania i sposób uzasadnienia swoich tez, niezależnie od innych dziedzin poznania. Jego zdaniem pozycji archiwistyki nie umniejszał służebny charakter archiwów wobec użytkowników, którym udostępniała przechowywaną dokumentację.¹⁷ Autor ten uważał, że owa służebna funkcja archiwów bezpośrednio wpływała na rangę archiwistyki. Dokonywanie przez archiwa oceny materiałów archiwalnych oraz ich brakowanie, ułatwiało historykom wykorzystywanie materiałów źródłowych, uwalniając ich od konieczności zapoznawania się z treścią wielkiej ilości akt o znaczeniu drugorzędym.¹⁸

Pogląd o naukowości i samodzielności archiwistyki znalazł najpełniejsze odzwierciedlenie w pracy Bohdana Ryszewskiego, wtedy asystenta w Instytucie Historii i Archiwistyki toruńskiego UMK. Powstała on na podstawie rozprawy doktorskiej, która stała się w tym okresie najważniejszym opracowaniem polskim z zakresu teorii archiwistyki. Autor ustalił w niej kryteria pozwalające rozstrzygnąć problem naukowości określonej dziedziny wiedzy, aspirującej do tej roli i na ich podstawie doszedł do wniosku, że archiwistyka spełniała większość z nich. Posiadała osobną nazwę, odrębność organizacyjną, w postaci placówek archiwalnych oraz struktury naukowo-dydaktyczne w wyższych uczelniach. Miała także własne cele poznawcze, odrębny przedmiot badań naukowych oraz dostosowany do niego zestaw problemów a także fachową terminologię spełniającą kryteria naukowe.¹⁹ Wśród znamion naukowości nie wskazał odrębnych metod, wykorzystywanych przez archiwistykę, ale uznał, że dla uznania archiwistyki za naukę nie jest konieczne spełnienie wszystkich wymienionych kryteriów.

Naukowość archiwistyki uznał też dr C. Biernat, dyrektor Archiwum Państwowego w Gdańsku, w swojej monografii, która stała się podstawą zakończonego sukcesem przewodu habilitacyjnego w toruńskim UMK. Naukowy status tej dyscypliny autor ten uzasadniał posiadaniem własnego przedmiotu badań oraz jego zakresu. W jego przekonaniu zajmowała się bowiem dokumentacją archi-

16 Arłamowski, Kazimierz: Postulaty badawcze w zakresie archiwistyki..., In: *Archeion* 37, 1962, s. 40.

17 Arłamowski, Kazimierz: Archiwistyka, jej natura i definicja. In: *Archeion* 53, 1970, s. 22.

18 Tamże.

19 Ryszewski, Bohdan: Archiwistyka. Przedmiot, zakres, podział (Studia nad problemem), In: *Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu* 76, 1971, z. 2, s. 51.

walną, która nie stanowiła przedmiotu badania innej dyscypliny.²⁰ Jednocześnie przyznał, że mogła ona stanowić część historii jako jedna z jej nauk pomocniczych. Uznał też, że wykorzystanie w archiwistyce wyników innych dyscyplin naukowych takich jak nauki pomocnicze historii, ustrój, prawo, chemia, informatyka, statystyka i wiele innych nie ograniczała samodzielności archiwistyki, jeśli tylko służyły one poznaniu, opracowaniu lub przekształceniu określonego wycinka rzeczywistości, jaki stanowiła dokumentacja archiwalna.²¹

Ekstremalny przypadek rozwinięcia tezy o naukowości archiwistyki stanowiła rozprawa doc. Tadeusza Grygiera, byłego dyrektora Archiwum Państwowego w Olsztynie, radykalnie zrywająca z dotychczas bardzo umiarkowanymi poglądami polskich archiwistów w kwestii zakresu tej dyscypliny. Zaproponował on stworzenie z niej meganauki, łączącej obszary wcześniej pozostające poza nią i analizowane przez inne dyscypliny. W jego koncepcji archiwistyka miała składać się z części teoretycznej i praktycznej. W tej pierwszej znalazły się teoria archiwalna oraz nauka o scrinium badająca dzieje kancelarii, registratury i archiwum oraz nauka o repozyturaliach zajmująca się dokumentacją w aspekcie systematycznym, analitycznym i genetycznym.²²

W części praktycznej autor umieścił problemy zarządu aktami, archiwialiami, organizacją pracy scrinium oraz technikę archiwalną. Do trzeciej części archiwistyki w ujęciu doc. T. Grygiera należało archiwoznawstwo, łączące zbiór wyników badań i doświadczeń z zakresu wiedzy o scrinium i repozyturaliach.²³ Koncepcja tego autora miała liczne wady, do których można zaliczyć nadmierne rozszerzenie zakresu archiwistyki i praktycznie włącznie do niej dyplomatyki oraz dziejów kancelarii, skomplikowanie podziału oraz liczne niekonsekwencje przejawiające się zachodzeniem na siebie zakresów poszczególnych części składowych tak bardzo szeroko pojmowanej archiwistyki. Z tego względu nie zyskała uznania wśród polskich archiwistów, praktycznie uległa zapomnieniu i obecnie stanowi przykład konstrukcji teoretycznej tworzonej bez uwzględnienia istniejących realiów naukowych i praktycznych.

B. Ryszewski w swojej pracy habilitacyjnej, opublikowanej w roku 1985, gdy był jeszcze dyrektorem Biblioteki Uniwersyteckiej w Toruniu, podtrzymał tezę o naukowości archiwistyki, ale kwestią statusu archiwistyki szerzej nie zajmował się.²⁴ Bardziej interesowały go problemy metod badawczych archiwistyki,

20 Biernat, Czesław: *Problemy archiwistyki współczesnej*. Warszawa 1977, s. 24, 41.

21 Tamże.

22 Grygier, Tadeusz: *Zagadnienia podziału wewnętrznego archiwistyki*. In: *Archeion* 78, 1978, s. 150–152.

23 Tamże, s. 162–164.

24 Ryszewski, Bohdan: *Problemy i metody badawcze archiwistyki*. Toruń 1985, s. 11.

a szczególnie możliwości ich potencjalnej modernizacji. Poświęcił też nieco uwagi kwestii oceny archiwistyki w aspekcie metodologii apragmatycznej, czyli oceną rezultatów badawczych archiwistyki, stwierdzając, że posiada ona twierdzenia ogólne, którymi są uogólnienia sprawozdawcze, ale nie można znaleźć w jej dorobku ogólnych praw nauki.²⁵

W nowym wieku pogląd o samodzielności archiwistyki głosili badacze ze środowiska toruńskiego, zainspirowani poglądami wymienionego wyżej badacza. H. Robótka, profesor w Instytucie Historii i Archiwistyki w toruńskim UMK, w swoim podręczniku przeznaczonym dla początkujących studentów specjalizacji archiwalnej akcentowała atrybuty samodzielności archiwistyki takie jak własny zakres pojęć, przedmiot, zakres badawczy oraz własne metody umożliwiające prowadzenie badań.²⁶ Według tej autorki do zakresu badawczego należy badanie dziedziny archiwalnej, na którą składa się działalność archiwów we wszelkich aspektach a więc gromadzenia, przechowywania oraz opracowania zasobu archiwalnego.²⁷ W węższym znaczeniu archiwistyka używanym przez historyków była uważana za jedną z nauk pomocniczych historii.²⁸

Obecnie do zwolenników samodzielnego statusu archiwistyki można zaliczyć również W. Chorążyczewskiego, innego profesora wymienionej wyżej uczelni, który swój pogląd przedstawił w podręczniku tej dyscypliny, przeznaczonym dla szerokiego kręgu odbiorców i upowszechnianym jedynie w wersji elektronicznej. Tendencję do usamodzielniania się archiwistyki metaforycznie nazwał „wybijaniem się na niepodległość”, które jego zdaniem dokonywało się za sprawą badaczy zatrudnionych w jednostkach badawczych oraz szkołach wyższych. Za Joachimem Lelewelem, klasykiem polskiej dziewiętnastowiecznej historiografii, potraktował ją jako naukę pomocniczą historii organizującą historykowi zasób źródeł, wprowadzającą do niego ład oraz wyposażającą go w narzędzia pozwalające mu wyszukiwać w zasobie potrzebne informacje. Jednak według niego archiwistyka zajęła miejsce na styku nauk historycznych oraz informacyjnych i obecnie brakuje jedynie oficjalnego uznania jej samodzielności ze strony organów zarządzających nauką.²⁹ Jest nauką historyczną posiadającą silny związek z dyplomatyką. Może być również traktowana jako nauka informacyjna, ponieważ zajmuje się również informacją archiwalną.³⁰

25 Tamże, s. 170–171.

26 Robótka, Halina: Wprowadzenie do archiwistyki. Toruń 2002, s. 66.

27 Tamże.

28 Tamże.

29 Chorążyczewski, Waldemar: Archiwistyka dla początkujących (wersja 1). Toruń 2014, s. 3. (https://repozytorium.umk.pl/bitstream/handle/item/2191/Archiwistyka_dla_poczatkujacych_wersja_1.pdf?sequence=1 [21. 9. 2019]).

30 Tamże, s. 4.

Konsekwencje uznania archiwistyki za odrębną naukę

Uznanie archiwistyki jako odrębnej nauki bez wątpienia wzmacniało prestiż osób zajmujących się nią od strony praktycznej jak i teoretycznej. Szczególnie uprawianie nowej nauki czyniło z nich niemalże szermierzy postępu i nowoczesności, co w społeczeństwie intensywnie rozwijającym się w każdej niemal dziedzinie zapewniało miejsce elitarne przynajmniej w hierarchii uznania i poprawiało samopoczucie archiwistów. Jednak rozważaniom poświęconym naukowemu statusowi dyscypliny nie towarzyszyła głębsza refleksja dotycząca skutków tego rozstrzygnięcia. A przecież musiały być one bardziej doniosłe niż przypuszczali zwolennicy usamodzielnia tej dyscypliny.

Radykalne zerwanie związków z historią powoduje pytania o specyfikę nowej nauki i potrzebę jej istnienia. Samo posiadanie przez nią odrębnego przedmiotu jeszcze nie stanowiło wystarczającej podstawy do radykalnego rozerwania więzi łączącej ją z historyczną macierzą. Wszak inne dyscypliny historyczne, określane jako pomocnicze, takie jak paleografia, sfragistyka, heraldyka czy numizmatyka także posiadają własny obszar badawczy, ale nie wykazują tak silnych tendencji emancypacyjnych. Używanego w odniesieniu do nich określenia „nauk pomocniczych historii” nie należy rozumieć dosłownie i trzeba traktować je nie jako nauki odrębne w stosunku do historii lecz uznawać za dyscypliny stanowiące jej integralną część historii.

Zwolennikom tezy o odrębności archiwistyki nie udało się też wykazać posiadania przez nią odrębnych metod, co stanowi jedno z podstawowych kryteriów naukowości. B. Ryszewski w drugiej monografii poświęconej problemom teoretycznym, wyraził pogląd, że jedyną oryginalną i specyficzną metodą, jaką posługuje się archiwistyka stanowi metoda rekonstrukcji zespołu archiwalnego.³¹ Szczegółowo scharakteryzował w niej pozostałe metody, w głównej mierze zaczerpnięte z innych nauk, w tym historii, informacji naukowej oraz cybernetyki, które jego zdaniem mogłyby wzbogacić instrumentarium naukowe nowej nauki.³²

Brak własnych metod, poza jedną, wspomnianą wyżej, skazuje nową naukę na metodologiczny eklektyzm, co oczywiście nie jest wadą, ale stanowi istotną przeszkodę w dążeniach emancypacyjnych archiwistyki i powoduje u niej brak tożsamości oraz wyrazistego oblicza. Archiwistyka jako nowa nauka będzie stanowić zlepek różnych obszarów badawczych zaczerpniętych z różnych nauk, z których na czoło zaczną wysuwać się problemy zastosowania technologii informatycznych. Ze względu na ich szybkie zmiany archiwa będą zmuszone do stałego prowadzenia działań dostosowawczych, które staną się dla nich priorytetem.

31 Tenże: *Problemy i metody badawcze...*, s. 166.

32 Tamże, s. 104–158 (rozdział V).

Wykorzystywanie ich przynosi duże korzyści, zwłaszcza w zakresie digitalizacji materiałów archiwalnych oraz zapewniania dostępu do niego użytkownikom za pośrednictwem Internetu. Jednak zaangażowanie w te pracochłonne przedsięwzięcia ma swoją cenę, ponieważ tego rodzaju działania odciągają archiwistów od opracowania zasobu i zniechęcają do stopniowego podnoszenia jakości pomocy informacyjnych, na podstawie których udostępnia się użytkownikowi materiały archiwalne.

Oderwanie się od podglebia historycznego grozi archiwistyce zawężaniem badanej problematyki i ujmowaniem jej bez uwzględniania historycznego kontekstu. To zagrożenie doskonale scharakteryzował przed laty znakomity polski mediewista Antoni Gąsiorowski, wówczas docent, kierujący ówczesnie poznańską Pracownią Słownika Historyczno-Geograficznego Wielkopolski w Instytucie Historii PAN w Warszawie. Jego słowa zostały wypowiedziane w trakcie obrad sekcji nauk pomocniczych historii na XI Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Toruniu w roku 1974 w koreferacie do referatu dr. M. Bielińskiej, poświęconego ocenie polskich badań nad kancelariami okresu staropolskiego. Zamieściłem je niżej, ponieważ do dzisiaj niewiele straciły ze swojej aktualności i koniecznie należy je zadedykować zwolennikom tendencji emancypacji archiwistyki jako swoistą przestrozę.³³

Warto wczytać się dokładnie w słowa tego badacza i wyciągnąć z nich odpowiednie wnioski, mając cały czas świadomość, że odnosiły się one do odmiennego okresu historycznego oraz trochę innej problematyki. Zagrożenie, na które zwrócił uwagę ten uczony, jest dalej aktualne i polega na zastępowaniu analizy problemów prostą prezentacją podstawowych faktów, pozbawioną jakichkolwiek uogólnień czy nawiązania do szerszych problemów rzeczywistości, w której archiwa działały. I tego rodzaju praktykę można usprawiedliwiać właśnie oderwa-

33 Autor ten stwierdził: „-Tendencja do usamodzielnienia się poszczególnych nauk pomocniczych historii – a dyplomatyka i archiwistyka zdają się iść w czołówce tych ruchów emancypacyjnych – są nie tylko sprzeczne z obowiązującym na coraz bardziej pojęciem historii integralnej, niosą też ze sobą walną groźbę zatury historycznego myślenia u badaczy dokumentu, aktu, kancelarii. Nie jest to obawa teoretyczna. Wypływa ona z lektury niejednej z pojawiających się na naszym rynku naukowym prac reprezentujących owe interesujące nas dyscypliny. Szereg z tych prac tworzy konstrukcje grzeszące brakiem znajomości generalnych linii rozwojowych społeczeństwa, którego wytworem są badane akta. Skutek to w dużej mierze odejścia od historii jako punktu wyjścia i jednocześnie ostatecznego celu pracy dyplomatyka czy archiwisty. Nie bez powodu też najwybitniejsze osiągnięcia dyplomatyki są dziełem ludzi, którzy nigdy nie ograniczali się tylko do badań dyplomatycznych (S. Krzyżanowski, S. Kętrzyński, K. Maleczyński) a i wielkie monografie archiwalne wychodziły spod pióra badaczy, którzy nie tylko byli archiwistami (O. Balzer, A. Kłodziński, S. Kutrzeba, J. Siemieński, J. Karwasińska) –”. Gąsiorowski Antoni: *Staropolski dokument i kancelaria jako przedmiot badań historycznych* (koreferat), In: *Nauki pomocnicze historii na XI Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Toruniu*, pod red. Andrzeja Tomczaka. Warszawa – Łódź 1976, s. 54–55.

niem się archiwistów od gruntu badań historycznych, ponieważ archiwistyka jako odrębna nauka, równorzędna w stosunku do historii, wcale nie musi odwoływać się do stosowanych przez nią wzorców badania naukowego. Bowiem jeśli nie jest częścią historii, to może sobie pozwolić na dowolne kształtowanie problematyki badawczej oraz wykorzystanie różnych metod.

Doskonale widać to na przykładzie monografii poświęconych dziejom archiwów. Ich działalność opisywano tak, jakby zawsze funkcjonowały w państwie demokratycznym i nie ulegały żadnym politycznym wpływom.³⁴ A tymczasem z zachowanych źródeł, w tym także ze wspomnień archiwistów, wynika, że w okresie powojennym organy partii komunistycznej decydowały o obsadzie funkcji naczelnego dyrektora archiwów państwowych oraz stanowisk dyrektorów placówek regionalnych, które znajdowały się w tzw. nomenklaturze komitetów wojewódzkich PZPR. W okresie stalinowskim archiwiści zatrudnieni w archiwach państwowych musieli uczestniczyć w szkoleniach ideologicznych prowadzonych przez pracowników aparatu partyjnego. Ponadto pod wpływem czynników politycznych w archiwach wprowadzono surowe przepisy o dyscyplinie pracy oraz zorganizowano tak zwane współzawodnictwo pracy.

Ponadto pomija się problem zarządzania archiwami. Analiza stylu, w jakim to czynili poszczególni dyrektorzy, stanowi ważny problem badawczy, ponieważ może wzbogacić wiedzę o funkcjonowaniu administracji zarówno w okresie międzywojennym, pierwszych latach powojennych oraz w okresie PRL. Zasadniczymi kwestiami wydają się tutaj kompetencje archiwalne osób pełniących funkcje dyrektorskie, prowadzona przez nich polityka personalna, stosunek do panującej ideologii oraz wyznawanych przez nich poglądów politycznych. Istotne jest także podejście dyrektorów do podnoszenia kwalifikacji przez podwładnych, w tym także do ich pracy naukowej. Mam świadomość, że w zachowanej dokumentacji nie będzie łatwo odnaleźć informacje na ten temat, ale jeszcze żyją archiwiści, którzy pamiętają swoich zwierzchników i sposób kierowania przez nich archiwami. Należy tylko zwrócić się do nich z prośbą o złożenie relacji i odniesienie się w nich do wskazanych wyżej problemów.

Oslabienie tożsamości historycznej otwiera drogę do różnych zadziwiających działań polegających na wysuwaniu problemów pod wpływem modnych w krajach zachodnich kierunków filozoficznych, nie zawsze mających bezpośredni związek z rzeczywistością historyczną, szczególnie w polskich realiach. Do takich eksperymentów zaliczam próby wprowadzania sposobu myślenia i pisan

34 Z dawniejszych opracowań tego rodzaju można wymienić monografię archiwum przemyskiego Konieczny, Zdzisław: *Dzieje archiwum przemyskiego i jego zasobu 1874–1987*. Przemysł 1988, a z nowszych Kołodziej, Edward: *Zarys dziejów Archiwum Akt Nowych w latach 1919–2008*. Warszawa 2008.

uprawianego przez przedstawicieli postmodernizmu, które w moim przekonaniu stanowią dla archiwistyki ślepą uliczkę. Prace przedstawicieli tego kierunku nie wnoszą niczego konstruktywnego do analizowanej dyscypliny, ponieważ archiwum jest dla nich bardziej metaforą czy symbolem niż realną instytucją posiadającą swoje określone prawem zadania.

Przykładem może być artykuł prezentujący przemyślenia czołowych przedstawicieli tego kierunku dotyczące archiwum. Przytaczane tam opinie wywołują najdelikatniej określając zdziwienie jeśli nie sprzeciw. Oto Bruno Latour, filozof i historyk nauki, stwierdził, że rzeczy zachowane w archiwum są najwyższą porażką etnograficzną, która wynika z ich totalnej biurokratyzacji i racjonalizacji.³⁵ Natomiast zdaniem innego prominentnego postmodernisty M. Foucaulta w archiwum władzy formalizuje się historię, kontroluje się nie tylko teraźniejszość ale też przeszłość i przyszłość, a władza w nim jest totalna.³⁶ Te zadziwiające słowa pozostają w sprzeczności ze zdrowym rozsądkiem i elementarnym doświadczeniem wyniesionym z pracy archiwalnej, dlatego trudno zgodzić się z konkluzją sformułowaną przez autorów w końcowej części tekstu, że archiwa stoją przed ważnym zadaniem, jakim jest przepracowanie myśli postmodernistycznej, aby dotrzymywać kroku nieuniknionym przemianom w łonie historii.³⁷

Oczywiście wymienieni filozofowie mieli prawo do wyrażania najbardziej skrajnych poglądów, ale w tekście naukowym odnoszącym się do nich powinny być poddane analizie oraz weryfikacji. Natomiast w żadnym wypadku nie mogą być traktowane jako niepodważalne dogmaty, które muszą być koniecznie zaakceptowane lub rozpatrzone przez polskich archiwistów. Byłoby lepiej, gdyby zwolennicy aplikacji postmodernizmu na gruncie polskiej archiwistyki wykazywali większy dystans wobec mód intelektualnych i nie ulegali im tak łatwo. Gdyby wykazywali więcej wiary w tradycyjne reguły postępowania badawczego, w tym stosowali krytycyzm wobec źródeł informacji, nie byłoby potrzeby poszukiwania autorytetów naukowych tam, gdzie ich nie można znaleźć.

Logiczną konsekwencją usamodzielnienia archiwistyki stanowi niebezpieczeństwo niekorzystnych zmian w programach nauczania w wyższych uczelniach. Następuje sukcesywne zmniejszanie wymiaru zajęć poświęconych historii poszczególnych okresów, dziejom kancelarii i naukom pomocniczym historii. Odzwierciedla to zmianę myślenia twórców programu, jaka dokonała się w ostatniej dekadzie w związku z wprowadzeniem nowego kierunku archiwistycznego, który zastąpił specjalność archiwalną funkcjonującą w ramach studiów historycznych.

35 Bewicz, Piotr, Sitkiewicz, Aleksandra: Zmagania z postmodernizmem o koncepcje archiwum według La Capry, Derridy i Foucaulta. In: *Archeion* 116, 2015, s. 106.

36 Tamże, s. 108.

37 Tamże, s. 109.

Bez wątpienia musi ona wpływać na obniżenie rangi historii w świadomości studentów. Pytanie, czy ta tendencja jest nieuchronna, czy też można ją odwrócić, pozostaje otwarte.

Wymienioną wyżej tendencję ilustruje program kierunku archiwistyka i zarządzanie dokumentacją obowiązujący aktualnie w roku akademickim 2019/2020 w toruńskim Uniwersytecie Mikołaja Kopernika. Na studiach licencjackich prowadzi się zajęcia z 56 przedmiotów, oprócz proseminariów, seminariów, zajęć językowych, sportowych oraz wykładów ogólnouniwersyteckich czy też ogólnowydziałowych. Przedmiotów historycznych (historia różnych epok, dzieje kancelarii) jest w nim 20 (36%), natomiast pozostałych 36 (archiwalnych, zarządzania dokumentacją, komunikacji społecznej, informacji i nowoczesnych technologii stosowanych w archiwach i pracy biurowej),³⁸ co stanowi 64 % całości programu. Na studiach magisterskich wymienionej uczelni te proporcje są niemal identyczne, ponieważ spośród 34 przedmiotów tylko 12 można zaliczyć do historii (35%), a pozostałe 22 przynależą do pozostałych grup (65%).³⁹

W lubelskim UMCS, w ramach kierunku archiwistyka i nowoczesne zarządzanie zapisami informacyjnymi, który powstał znacznie później niż w Toruniu, bowiem w roku 2012, przewaga przedmiotów niehistorycznych również wyraźnie występuje. Aktualnie w programie studiów licencjackich oprócz seminarium, wykładu monograficznego, translatorium językowego oraz wykładu fakultatywnego znajduje się 35 przedmiotów, z których tylko 13 (37%) można zaliczyć do historycznych (historia Polski, dzieje administracji, archiwów, biurokracji, dzieje dyscyplin badających dokumentację). Pozostałe 22 przedmioty (63%) dotyczą już innej problematyki. Wśród nich aż 12 obejmują zagadnienia nowoczesnych technologii informatycznych.⁴⁰ Na studiach magisterskich występuje łącznie tylko 18 przedmiotów, nie licząc seminarium, wykładu monograficznego, translatorium językowego oraz wykładu fakultatywnego, spośród których tylko 7 można zaliczyć do historycznych (historia najnowsza, historia ustroju, nauki pomocnicze historii), co stanowi 38 %. Pozostałych 11 przedmiotów (62 %) nie posiada charakteru historycznego.⁴¹

Przewaga przedmiotów związanych z nowymi technologiami informatycznymi, które dostarczają wiedzy rudymen tarnej, pozwalającej poznać jedynie ich podstawy i w żadnym wypadku nie przynoszącej wiedzy pogłębionej może wywołać

38 https://www.historia.umk.pl/panel/wp-content/uploads/PS_AZD_I_19-20.pdf [28. 1. 2020].

39 https://www.historia.umk.pl/panel/wp-content/uploads/PS_AZD_II_19-20.pdf [28. 1. 2020].

40 <https://archiwistykainowoczesnezarzadzanie.wordpress.com/opis-studiow/program-studiow/> [30. 1. 2020].

41 <https://archiwistykainowoczesnezarzadzanie.wordpress.com/opis-studiow/program-studiow/> [30. 1. 2020].

różne wątpliwości. Jest wątpliwe, aby uczestnictwo w zajęciach z nowych technologii informatycznych pozwoliły im osiągnąć wysokie kwalifikacje specjalistyczne. Raczej można sądzić, że jedynie zapewnią im osiągnięcie jedynie wstępnej orientacji w tej problematyce. Duża ilość przedmiotów specjalistycznych poświęconych poszczególnym funkcjom czy też czynnościom wykonywanym w archiwach, paradoksalnie wcale nie musi pomóc adeptom nowej nauki w zgłębieniu tajników zawodu archiwisty. Bowiem wiedza dotycząca czynności praktycznych poznawanych na podstawie literatury zazwyczaj szybko ulega zapomnieniu, zwłaszcza jeśli ile nie została powiązana z doświadczeniami praktycznymi.

Historyczna tożsamość archiwistyki

Wśród niektórych zwolenników emancypacji archiwistyki występuje przekonanie, że opracowanie dokumentacji wytworzonej w okresie po II wojnie światowej nie wymaga już takich kwalifikacji historycznych, jakie były potrzebne przy zajmowaniu się aktami z dawniejszych epok. Jest ono jednak tylko częściowo słuszne. Na pewno przy opracowaniu nie są potrzebne umiejętności paleo- czy neograficzne, ze względu na sporządzanie ich przy użyciu maszyny do pisania. Jednak w dalszym ciągu potrzebna jest wiedza historyczna, ponieważ tylko ona gwarantuje właściwe rozumienie nie tylko treści materiałów aktowych zgromadzonych w archiwach oraz określenie okoliczności ich powstania oraz funkcji, jakie miały pełnić w urzędach czy instytucjach.

Wiedzy tej nie można uzyskać z literatury naukowej, ponieważ historycy czasów najnowszych rzadko zajmują się badaniami dziejów urzędów czy instytucji, szczebla regionalnego czy lokalnego, działających po wojnie i tworzących pokaźną część zasobu archiwalnego. Z tego powodu brakuje użytecznych opracowań, których lektura mogłaby ułatwić pracę archiwistom. Dlatego muszą oni samodzielnie zdobywać wiedzę historyczną o strukturze, zakresie działania i organizacji pracy kancelaryjnej aktotwórców działających w ostatnich dziesięcioleciach i współcześnie, szczegółowo analizując przechowywane w archiwach materiały aktowe oraz właściwie interpretując je dzięki umiejętnościom uzyskanym na studiach historycznych.

Niektóre rodzaje dokumentacji powojennej posiadają swoją odrębność formalną i specyfikę językową, która utrudnia jej interpretację. W aktach wytworzonych przez struktury rządzącej w Polsce po wojnie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, przechowywanych w archiwach państwowych, na szeroką skalę używano tak zwanej nowomowy, czyli sztucznego języka wytworzonego w celu osiągnięcia zamierzonych celów politycznych, najczęściej deformującego rzeczywistość. Trudno się przez nią przebić archiwistom nieposiadającym gruntownej wiedzy o okresie totalitarnym, w którym była używana. Aby właściwie ją interpretować nie wystarczą nawet studia historyczne, gdyż ilość zajęć z historii najnowszej nie jest w nich wy-

stracająca. Do tego potrzebna jest długa praktyka polegająca na konsekwentnym poznawaniu jej tajników. Podobny problem z językiem występuje w dokumentacji aparatu bezpieczeństwa cywilnego i wojskowego oraz formacji wojskowych powołanych nie tylko do utrzymywania porządku publicznego ale także do fizycznego zwalczania przeciwników politycznych, zgromadzonej Instytutu Pamięci Narodowej oraz archiwach wojskowych.⁴² Równie ważny jest też język używany przez pracowników operacyjno-śledczych w okresie PRL,⁴³ który badacze i archiwiści powinni w pewnym sensie znać, aby rozumieć treść akt.

Także dokumentacja z okresu po roku 1989 istnienia już niepodległej Rzeczypospolitej Polskiej, którą ciągle przejmują archiwa państwowe, posiada swoją specyfikę, chociaż nie ma takich problemów z jej odczytaniem czy zrozumieniem treści jak w przypadku materiałów z wcześniejszych epok. Jest jej jednak bardzo dużo, więcej niż dokumentacji z dawniejszych okresów, z tego względu przeprowadzenie w jej masie efektywnych poszukiwań wymaga od archiwistów o wiele większej wiedzy o organizacji aktotwórców oraz zawartości wytworzonej przez nich dokumentacji. A jest to wiedza ściśle historyczna, którą archiwiści nie mogą uzyskać z literatury tylko w wyniku prowadzenia intensywnych kwerend źródłowych oraz analizy zawartości przejętych akt. To stwierdzenie stanowi ważną przesłankę, potwierdzającą tezę o koniecznym związku archiwistyki z wiedzą historyczną.

Kolejnym argumentem świadczącym o niezbędności kompetencji historycznych w pracy archiwalnej są badania dziejów archiwów, biografii archiwistów, historii zespołów i ich zawartości, stanowiące przedmiot działu archiwistyki, określonego w Polsce mianem archiwoznawstwa. Przyciągają one uwagę bardzo dużej części archiwistów, co odzwierciedlają spisy treści polskich czasopism archiwalnych. Wydaje się, że praktycznie nie ma archiwisty, posiadającego dorobek naukowy z dziedziny archiwistyki, który nie napisałby przynajmniej jednego tekstu o charakterze archiwoznawczym. I nie należy traktować takiego stanu jako swego rodzaju wynaturzenia czy anomalii, ponieważ podobne opracowania powstają w innych krajach.

Teksty poświęcone dziejom archiwów powiększają stan wiedzy archiwistów o historii placówek archiwalnych, w których są zatrudnieni i umacniają ich zawodową tożsamość. Sukcesy w pracy bieżącej, mierzone ilością obsłużonych petentów oraz udostępnionych jednostek archiwalnych oraz osiągnięcia naukowe w postaci wydanych monografii, tomów źródłowych czy też artykułów zamieszczonych w czasopismach naukowych mogą stanowić przedmiot dumy archiwi-

42 Kamiński, Łukasz. *Lingua securitatis*. In: *Pamięć i Sprawiedliwość* 1(3), 2003, s. 209–216.

43 Uniszewski, Zdzisław: *Żargon zawodowy pracowników śledczych i operacyjnych. Problematyka kryminalistyczna*. Wrocław 1999.

stów. Przyczyniają się też do kształtowania pozytywnego obrazu archiwów w społeczeństwie, zwykle postrzeganych jako urzędy, a w rzeczywistości pełniących także funkcję instytucji dokumentacyjnych, naukowych, a w niektórych przypadkach również kulturotwórczych.

Z kolei teksty charakteryzujące zawartość archiwów czy też zespołów archiwalnych służą w pierwszej kolejności nie tylko samym archiwistom ale przede wszystkim historykom, informując ich o wartościowych źródłach stanowiących element zasobu archiwalnego. Zazwyczaj stanowią cenną pomoc ułatwiającą badaczom przeszłości wyszukiwanie potrzebnych informacji i pozwalającą na skrócenie przeznaczonego na to czasu. Można sobie wyobrazić, ile trudu zajęłoby zainteresowanym badaczom uzyskanie informacji zawartych w artykułach archiwoznawczych. A teksty opisujące materiały aktowe znajdujące się w archiwach zagranicznych pozwalają historykom nie tylko oszczędzić czas przeznaczony na kwerendy ale także zmniejszać ich koszty finansowe.

Istotną rolę pełnią też monografie i artykuły poświęcone sylwetkom archiwistów. Nie tylko stanowią cenne uzupełnienie studiów nad dziejami archiwów, ale także wzbogacają wiedzę o inteligencji jako warstwie społecznej, do której należeli archiwiści. Tak jak artykuły poświęcone historii placówek archiwalnych umacniają również tożsamość środowisk archiwalnych. Z czysto ludzkiego punktu widzenia przywracają bowiem społecznej pamięci dokonania najwybitniejszych pracowników archiwów, w tym także ofiarę ich życia, jak to było w przypadku polskich archiwistów zamordowanych w okresie okupacji niemieckiej czy też sowieckiej. Stali się ofiarami obu reżimów totalitarnych walcząc w szeregach wojska, uczestnicząc w działalności konspiracyjnej jak również prowadząc zakazaną przez okupantów działalność oświatową czy kulturalną.

Również ocena i selekcja dokumentacji, jedno z najważniejszych zadań archiwistyki współczesnej, zdaniem B. Ryszewskiego wymaga poznania kancelarii, organizacji jak i funkcji twórców dokumentacji a także znajomości różnych dziedzin nauki, działalności praktycznej jak również studiów nad wykorzystaniem archiwaliów.⁴⁴ Te dwa ostatnie zagadnienia można traktować jako problemy historyczne, ponieważ odnoszą się do przeszłości. Ocena ta nie może zostać przeprowadzona należycie również bez bardzo dobrej znajomości warsztatu historycznego, w tym metod badawczych, oraz należytej orientacji w potrzebach źródłowych profesjonalnych badaczy historii. Znajomość zawartości akt pozwala selekcjonować dokumentację mniej użyteczną do badań naukowych i pozostawić najbardziej wartościowe materiały archiwalne.

Przy rozpatrywaniu problemu statusu archiwistyki jako odrębnej nauki konieczne należy zadać pytanie o jej społeczną przydatność. Czy jest ona potrzebna

44 Ryszewski, Bohdan: *Problemy i metody badawcze archiwistyki*. Toruń 1985, s. 47.

szerokim kręgom obywateli tak samo jak medycyna, prawo, matematyka, fizyka, chemia, informatyka czy nawet psychologia? I tutaj odpowiedź musi być jednoznaczna i zdecydowanie negatywna. Przeciętnemu obywatelowi archiwistyka nie jest niezbędna do życia, zwłaszcza, że do archiwum udaje się on w wyjątkowych przypadkach. Staje się tak, gdy zwykle potrzebuje jakiegoś zaświadczenia, najczęściej potwierdzającego jego staż pracy, prawo do nieruchomości lub w przypadku poszukiwania informacji o charakterze genealogicznym. A przecież istnieje cała rzesza mieszkańców, która nigdy nie skorzysta z usług jakiegokolwiek placówki archiwalnej, ponieważ nie będzie miała takiej potrzeby i ten stan musimy uznać za całkowicie naturalny.

Archiwa bez względu na ich formę fizyczną, papierową czy też cyfrową, wykorzystywane są głównie przez historyków. Do nich należy wyłączyć historyków prawa i ustroju, ponieważ oni również wykorzystują do swoich badań źródła archiwalne w takim samym szerokim zakresie jak historycy reprezentujący inne specjalności. Sporą grupę użytkowników archiwów stanowią genealodzy oraz amatorzy przeszłości, gromadzący materiały do dziejów własnej rodziny czy też miejsca zamieszkania. Ich także należy zaliczyć do grona historyków, ponieważ badają przeszłość tylko w węższym zakresie, czyniąc to czasem w sposób amatorski.

Zdarza się, że archiwiści chcąc udowodnić ogólnospołeczne znaczenie instytucji, w których są zatrudnieni używają argumentu, że użytkownikami są prawnicy, socjologowie, dziennikarze czy też przedstawiciele innych profesji. Jednak z przeprowadzonych badań ilościowych wynika, że stanowią oni nieliczną grupę, co pośrednio potwierdza tezę o zdecydowanej przewadze historyków wśród użytkowników archiwów. Na jej potwierdzenie można przytoczyć wiele różnych analiz, z których podam wyniki jednej, jednak bardzo wymowne i pouczające, odnoszące się do działania wybranego polskiego archiwum prowincjonalnego.

W roku 2012 w Archiwum Państwowym w Piotrkowie Trybunalskim ze zgromadzonych w nim akt skorzystało 142 historyków i 202 genealogów, co razem daje liczbę 344 użytkowników badających przeszłość dla celów naukowych lub indywidualnych. Natomiast 282 osoby poszukiwały materiałów dotyczących własności. Pozostałą grupę użytkowników współtworzyli obywatele wykorzystujący materiały archiwalne dla celów socjalnych (26), publicyści (26) i inni (18).⁴⁵ Jednak, jeśli weźmie się pod uwagę bardziej miarodajną ilość akt udostępnionych użytkownikom, to przewaga grupy historycznej okaże się już zdecydowana. Osobom prowadzącym badania naukowe i genealogom udostępniono łącznie tego roku

45 Matuszak, Tomasz: *Misja, wizja i strategia – rzecz o zarządzaniu i funkcjonowaniu archiwów*. In: *Nowe funkcje archiwów*. Pod red. Ireny Mamczak-Gadkowskiej i Krzysztofa Strykowski. Poznań 2015, s. 44.

w wymienionym archiwum 14.496 jednostek archiwalnych, podczas gdy użytkownicy zaliczeni do pozostałych grup wykorzystali jedynie 2.966 jednostek,⁴⁶ a więc niemal pięć razy mniej.

Obecnie nic nie wskazuje na to, aby sytuacja miała się radykalnie zmienić i z zasobu archiwów zaczęła korzystać rzesza użytkowników niebędących historykami. Zwłaszcza, że coraz więcej informacji oferuje Internet oraz prasa w postaci papierowej jak i elektronicznej. Archiwiści muszą dbać o zaspokajanie ich potrzeb informacyjnych, a można się spodziewać, że będą one systematycznie rosły. Proste przepisanie oryginalnych tytułów jednostek aktowych udostępnianych w archiwach już w przyszłości nie wystarczy użytkownikom i będą oczekiwali od nich, aby dostosowały poziom aparatu informacyjnego do zmian technologicznych, jakie dokonały się w społeczeństwie. Sporządzanie pomocy wyższego rzędu, a więc sumariuszy czy też indeksów, a przede wszystkim inwentarzy analitycznych,⁴⁷ które powinny występować w archiwach na szerszą skalę, chociaż do tej pory tak nie jest, wymaga już od archiwistów znacznie więcej niż dotychczas. Chodzi tu nie tylko o bardziej wydatny nakład pracy czy kompetencje historyczne ale także o cechy osobowe takie jak konsekwencja, zaangażowanie, cierpliwość i pracowitość.

Szybkie upowszechnienie dokumentacji elektronicznej na skutek rewolucji informatycznej stanowiło dobrą okazję do odcinania historycznych korzeni archiwistyki i wyolbrzymiania wpływu nowych technologii na specyfikę pracy archiwów. Znalazło to praktyczny wyraz w pomyśle tworzenia tzw. archiwistyki cyfrowej. Jego gorliwi zwolennicy ogłosili nawet śmierć tradycyjnego archiwum wymyślonego w XIX wieku.⁴⁸ Uznali też, że w przyszłości archiwiści nie będą potrzebni, ponieważ zastąpią ich automaty, które będą działały z użyciem odpowiednich algorytmów, a magazyny archiwalne zostaną zastąpione przez centra informacji.⁴⁹ W tej wizji miejsce archiwistów mieli zająć specjaliści od zarządzania informacją, powołani do przetwarzania danych bez względu na ich zawartość. Przewidziano też udział w pracy archiwalnej ekspertów dziedzinowych (historyków, socjologów i antropologów).⁵⁰ Według twórców wizji „nowoczesnych” archiwów, przetrwanie archiwów jest uzależnione od gruntownej zmiany form

46 Tamże.

47 Wskazywał na to Ryszewski, Bohdan: Przegląd i i systematyka pomocy archiwalnych polskich i obcych opublikowanych w ostatnim ćwierćwieczu, In: *Archeion* t. 88, 1990, s. 11 oraz w pracy: *Problemy komputeryzacji archiwów*. Toruń 1994, s. 14–15.

48 Bończa-Tomaszewski, Nikodem. Podstawowe problemy archiwistyki cyfrowej. In: *Narodowe Archiwum Cyfrowe. Wizja – projekt – ludzie*. Warszawa 2010, s. 128.

49 Tamże, s. 138.

50 Tamże.

działania archiwów.⁵¹ Idąc tym tropem myślenia można dojść do wniosku, że skoro w archiwach cyfrowych nie będą potrzebni archiwiści, to tym bardziej nie będzie w nich miejsca dla historyków, uosabiających „paradygmaty” z XIX wieku. Są to tylko prognozy, które niekoniecznie muszą się sprawdzić.

Zwolennicy tezy emancypacyjnej wyciągają zbyt daleko idące wnioski z uwidaczniającej się przewagi dokumentacji elektronicznej nad dokumentacją papierową. Upowszechnianie się tej dokumentacji bez wątpienia zmieni metodykę archiwalną. Szeregu czynności, które dawniej bardzo absorbowały archiwistów, takich jak przekazywanie akt do archiwów, ich segregacja czy systematyzacja w przypadku opracowania dokumentacji elektronicznej nie będzie się już wykonywać. Natomiast należy oczekiwać, że na większą skalę wystąpią też nowe problemy, nieznane tradycyjnej metodyce wypracowanej dla dokumentacji w formie papierowej. Na pewno będzie konieczność regularnej wymiany sprzętu komputerowego, dokonywania zmian oprogramowania, regularnego przenoszenia zapisów elektronicznych na nowe nośniki (migracji danych), a także doskonalenia parametrów skanowania dokumentacji papierowej. Archiwa już natrafiają na problem finansowania cyklicznych zmian oprogramowania i sprzętu komputerowego, a także opłacania kosztów coraz droższego przechowywania olbrzymich ilości danych na nośnikach elektronicznych, które będą dostępne w postaci zapisów cyfrowych za pośrednictwem Internetu.

Potrzebę rozwijania historycznej tożsamości archiwistyki paradoksalnie uzasadniają prognozy znanych archiwistów europejskich dotyczące przyszłej roli archiwów. Zdaniem Erica Ketelaara, w latach 1997–2009 profesora archiwistyki Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu w Amsterdamie, przyszłość placówek dokumentacyjnych takich jak biblioteki czy archiwa nie będzie opierała się o informację zunifikowaną, taką samą dla każdego użytkownika. Opierając się na opinii innego znawcy Nicolasa Negroponte informacja ta będzie musiała być ściśle spersonalizowana, czyli dopasowana do indywidualnych, a więc zróżnicowanych, potrzeb użytkowników. Jeśli do zasobu archiwów trafią nowe materiały, o których istnieniu dawniejsi użytkownicy nie wiedzieli, to będą powiadamiani za pośrednictwem linków lub oddzielnych komunikatów.⁵²

Obecnie trudno rozstrzygnąć, czy prognoza wymienionego autora okaże się trafna. Gdyby tak się stało, to jasne jest, że osiągnięcie wskazanego wyżej celu mogą zapewnić archiwiści perfekcyjnie znający zasób, w tym także dokumentację w postaci elektronicznej, a także rozumiejący potrzeby użytkowników. Tego rodzaju kompetencje będą mogli osiągnąć historycy, posiadający należyłą wiedzę o przeszłości, konsekwentnie zapoznający się z treścią przechowywanej dokumen-

51 Tamże.

52 Ketelaar, Eric. „Cyfrowe życie” w archiwum dla ludzi. In: *Archeion* 107, 2004, s. 152–153.

tacji, rozumiejący treść zawartych w nich informacji i potrafiący je analizować. A jeśli będzie się do tego wykorzystywać bazy danych czy też nowe pomoce informacyjne, to przecież przy ich opracowaniu będą musieli być zatrudnieni historycy a nie przedstawiciele innych zawodów, nawet, jeśli sporadycznie znajdzie się dla nich miejsce w placówkach archiwalnych.

Wnioski

1. W okresie międzywojennym archiwistykę traktowano w Polsce jako umiejętność praktyczną posiadaną przez historyków zatrudnionych w archiwach. Po wojnie zapatrywania na jej status uległy zmianie i uważano, że jest ona dyscypliną pomocniczą historii. Od lat sześćdziesiątych XX wieku zaczął upowszechniać się pogląd określający archiwistykę jako odrębną naukę posiadającą własny przedmiot badań, terminologię i struktury badawcze. Przeważa on również obecnie wśród polskich badaczy zajmujących się problemami teoretycznymi tej dyscypliny. Jednak do tej pory nie rozważano konsekwencji takiego poglądu, a szczególnie oddzielenia od historii nowej nauki, które niosą z sobą liczne niebezpieczeństwa.
2. Zerwanie więzi z historią powoduje utratę przez archiwistykę historycznej tożsamości i wyrazistego oblicza. W takiej sytuacji na czoło problemów badawczych wysuwają się problemy zastosowania technologii informatycznych, które mogą stać się na długi czas priorytetem. Prace z tym związane w dużej mierze uzasadnione i potrzebne na pewno odciągną archiwistów od zadania ważniejszego, jakim jest opracowanie zasobu i stopniowego podnoszenia jakości pomocy informacyjnych, służących użytkownikom do wyszukiwania potrzebnych im informacji.
3. Oderwanie się od kontekstu historycznego grozi archiwistyce zawężaniem badanej problematyki i ujmowaniem jej w aspekcie opisowym a nie analitycznym bez uwzględniania historycznego kontekstu. Tendencję tę można dostrzec w niektórych polskich publikacjach, szczególnie poświęconych dziejom poszczególnych archiwów. Wyraźnie występuje w nich tendencja do pomijania wpływu czynników politycznych na działalność placówek archiwalnych, który miał miejsce w okresie komunistycznym. Ten wpływ nie zawsze uchwytny w materiale aktowym można dostrzec w zachowanych wspomnieniach archiwistów.
4. Osłabienie więzi z historią otwiera przed archiwistami drogę do poszukiwania inspiracji w pracach przedstawicieli różnych modnych kierunków filozoficznych, których przydatność dla humanistyki jest co najmniej dyskusyjna. Do takich można zaliczyć niektóre prace postmodernistów m. in. B. Lattoura czy M. Foucaulta, w których wyrażają oni szokujące opinie o archiwach niepoparte żadnymi rzeczowymi argumentami. Bezkrytyczne podejście do tych opracowań, niezgodne z regułami warsztatu historycznego, można traktować jako jedno

- z następstw stopniowego odchodzenia w praktyce badawczej od myślenia w kategoriach historycznych przez osoby zajmujące się problemami archiwistyki.
5. Konsekwencję usamodzielnienia archiwistyki stanowi niebezpieczeństwo niekorzystnych zmian w programach nauczania w wyższych uczelniach, polegających na wyraźnym zmniejszaniu wymiaru zajęć poświęconych historii poszczególnych okresów oraz dyscyplinom pomocniczym historii. Dostrzegalna przewaga przedmiotów dostarczających wiedzy o procedurach postępowania w urzędach i archiwach oraz nowych technologiach informatycznych osłabia historyczny i humanistyczny wymiar tych studiów. Jest to cena, jaką płaci się za postęp techniczny dokonujący się w pracy biurowej i archiwalnej.
 6. Podstawę historycznego charakteru archiwistyki, bardzo osłabianego współcześnie, stanowi niezbędność archiwów jako placówek przejmujących, przechowujących i udostępniających dokumentację w celu zaspokojenia potrzeb szeroko rozumianego środowiska historycznego. Obejmuje ono zarówno profesjonalnych badaczy jak i osoby bez formalnego wykształcenia historycznego, zainteresowane poznawaniem dziejów. Dzięki temu archiwa nie tylko wykonują swój urzędowy obowiązek, ale także przyczyniają się do kształtowania obrazu przeszłości.
 7. Wiedza historyczna jest potrzebna przy wykonywaniu wszystkich niemal czynności archiwalnych związanych z dokumentacją. Szczególnie jest ona niezbędna przy opracowaniu zasobu, sporządzaniu pomocy archiwalnych, ocenie i selekcji dokumentacji oraz popularyzowaniu wiedzy o działalności archiwów i jego zasobie. Dotyczy to nie tylko dokumentacji z dawnych epok ale także czasów najnowszych. Wykorzystywanie dokumentacji współczesnej wymaga również specjalistycznej wiedzy historycznej obejmującej znajomość faktów, terminologii, specyficznego języka źródeł aktowych, a także metod badania ze względu na ich masowość. Historyków nie zastąpią w pracy archiwalnej przedstawiciele innych dyscyplin naukowych.
 8. To nie nowoczesne technologie, w tym technika komputerowa, stanowią istotę archiwistyki, choć są one w obecnej chwili nie tylko bardzo pożyteczne ale wręcz niezbędne. Jej sednem jest dokumentacja archiwalna i zawarte w niej informacje oraz podejmowane wobec niej czynności, zmierzające do jej udostępnienia wszystkim zainteresowanym. Jest ona produktem historycznym, czyli materialnym wytworem urzędów, instytucji, organizacji i osób, dlatego fachowo zajmować się nią mogą bez względu na jej postać, papierową czy elektroniczną, profesjonalści a więc zatrudnieni w archiwach historycy posiadający profesjonalne wykształcenie niezbędne w pracy archiwalnej.

Die Archivistik als selbständiges Wissenschaftsfach? Eine Stimme aus Polen

In der Zwischenkriegszeit galt die Archivistik in Polen als ein Komplex von praktischen Fertigkeiten der in Archiven beschäftigten Historiker. Nach dem Zweiten Weltkrieg verwandelte sich dieses Konzept allmählich in die Ansicht, dass es eine historische Hilfswissenschaft ist. In den 1960er breitete sich die Idee aus, dass die Archivistik eine selbständige Wissenschaftsdisziplin mit ihrem eigenen Forschungsgebiet, ihrer Terminologie und ihren Forschungsstrukturen ist. Diese Meinung herrscht unter polnischen Forschern, die sich mit den theoretischen Problemen der jeweiligen Wissenschaft befassen, bis heute vor. Bisher hat sich jedoch niemand damit beschäftigt, welche Folgen dieses Konzept hat, vor allem die Trennung der neuen Disziplin von der Geschichtswissenschaft, die viele Fallstricke mit sich bringt.

Die Trennung von der Geschichtswissenschaft führt dazu, dass das Archivwesen seine historische Identität und sein unverwechselbares Gesicht verliert. In den Vordergrund treten Probleme um den Einsatz von Informationstechnologien. Die damit verbundenen Tätigkeiten – weitgehend verständlich und nützlich – lenken die Archivare von ihrer viel wichtigeren Aufgabe ab, die in einer Verarbeitung der Archivbestände und schrittweisen Erhöhung der Qualität der Archivhilfsmittel beruht. Die Trennung vom historischen Kontext bedroht die Archivistik, indem die untersuchten Themen eingeschränkt und ohne historischen Kontext beschrieben werden, wobei die deskriptive Methode vor dem analytischen Vorgehen begünstigt wird. In Folge dieser schwächeren Bindung zur Geschichte suchen die Archivare nach Anregungen in Arbeiten verschiedener moderner philosophischen Tendenzen, einschließlich der Postmoderne, deren Nutzen für die Geisteswissenschaften kontrovers ist.

Eine weitere Folge der Emanzipation der Archivistik ist das Risiko negativer Änderungen der Bildungsprogramme an Universitäten, das heißt einer deutlichen Kürzung der Unterrichtsstunden, in denen die Geschichte einzelner historischer Perioden und die historischen Hilfswissenschaften gelehrt werden. Das offensichtliche Übergewicht von Unterrichtsfächern, die das Wissen über Verfahrensabläufe in Büros und Archiven sowie über neue Informationstechnologien erweitern, schwächt die historische und geisteswissenschaftliche Dimension dieser Studien ab. Die Grundlage des, in jüngster Zeit erheblich geschwächten, historischen Charakters der Archivistik-Studien ist die Notwendigkeit, dass die Archive als Institutionen fungieren, die die Dokumente aufnehmen, aufbewahren und zugänglich machen, um den Bedürfnissen eines breiten Kreises der Historiker gerecht zu werden.

Für die Archivare ist historisches Wissen erforderlich, um fast alle Aktivitäten im Zusammenhang mit Dokumenten durchführen zu können, insbesondere die Archivbestände zu bearbeiten, die Archivhilfsmittel zu erstellen, die Dokumente auszuwerten und auszuwählen beziehungsweise das Wissen über die Tätigkeit

und die Bestände in Archive zu popularisieren. Auch die Verwendung zeitgenössischer Dokumente erfordert Fachwissen auf dem Gebiet der Geschichte. Es sind nicht moderne Technologien, einschließlich IT, die die Grundlage der Archivierung bilden, obwohl sie derzeit nicht nur nützlich, sondern sogar notwendig sind. Den Kern der Archivarbeit bilden die Archivdokumente, die darin enthaltenen Informationen und die damit verbundenen Aktivitäten, einschließlich ihrer Bereitstellung für alle Interessenten.

Archival Science – Is It a Separate Scientific Branch? The Voice from Poland

In the interwar period in Poland keeping of records was perceived as a collection of practical skills of historians employed in the archives. After the war this view changed into the meaning that it was an auxiliary science of history. In the sixties of 20th century the idea prevailed that keeping of records is an independent science with its own topics for research, with its own terminology and research structures. Now, the same view prevails among Polish researchers dealing with theoretical problems of archival science. No one has yet dealt with the consequences of such interpretation especially with separation of a new scientific discipline from history which brings a lot of problems.

Thus keeping of records loses its historical identity and face. Problems connected with the use of IT come to the fore. The coherent activities, though understandable and necessary, divert archivists from more important tasks, e. g. working with archival fonds and gradual enhancing of the quality of archival aids. Separation from historical context can endanger archival science in a way that it may narrow problems and stress a descriptive view before analytic one in spite of the historical context. The weakening of linkage with history opens the way for the archivists to seek inspiration in the works of representatives of various modern philosophical trends including postmodernism, the contribution of these is inconsistent for human subjects.

Another consequence of separation archival science consists in the risk of unfavourable changes in educational programmes at universities, as the classes of history of individual periods have been restricted the same applies for auxiliary sciences of history. There prevail subjects broadening knowledge in procedural processes in offices and archives, and in information technologies, it weakens historical and human scope of these studies. The fundamentals of historic character of archival science, though being reduced in the last few years, form necessity of functioning archives as the institutions for accepting documents, preserving them and making them accessible to meet the needs of broad group of historians.

Historical knowledge is necessary for nearly all archival activities connected with the documents, working out fonds, creating archival aids, evaluation and choice of documents, or popularization of archival work and archival collections.

Using contemporary records also requires specialized knowledge from history. Thus not a modern technology, including computing technology, forms an essence of archival science even though they are useful and necessary at present. The core is constituted from archival documents, as well as pieces of information they contain, activities connected, including making them accessible for all interested.

KSZTAŁCENIE ARCHIWISTÓW NA GÓRNYM ŚLĄSKU I EDYCJE MIEJSCOWYCH ŹRÓDEŁ HISTORYCZNYCH

ANTONI BARCIAK

Historyczny Górny Śląsk dziś to teren dwóch podstawowych jednostek administracyjnych jakimi są województwa. Są to województwo śląskie z głównym ośrodkiem Katowicami i województwo opolskie z Opolem na czele. W tym pierwszym historyczne ziemie Górnego Śląska stanowią jedynie 48 % jego powierzchni, bo jego większość wraz z Częstochową, to zasadniczo historyczne ziemie małopolskie. Na tym obszarze działają teraz trzy Uniwersytety, gdzie studenci historii mogą wybrać specjalizację archiwalną. Są to powstały w 1968 r. w Katowicach z połączenia Wyższej Szkoły Pedagogicznej i Filii Uniwersytetu Jagiellońskiego Uniwersytet Śląski, powołany w 1994 r. w Opolu na bazie Wyższej Szkoły Pedagogicznej i Filii KUL w Nysie Uniwersytet Opolski i wreszcie powstały w 2018 r. w Częstochowie z funkcjonującej tu od 1974 r. Wyższej Szkoły Pedagogicznej, przekształconej w 2004 r. w Akademię im. Jana Długosza, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza. Specjalizację archiwalną zamierzano w początkach XXI wieku otworzyć także na Wydziale Administracyjno-Prawnym Akademii Polonijnej w Częstochowie.¹

W Europie szkoły archiwalne zaczęły pojawić się już w XIX wieku, co wiązało się z powstawaniem archiwów i z narastaniem zasobów archiwalnych. Również w Polsce rosła rola archiwów, czego wyrazem było uruchomienie najpierw w Toruniu w 1951 r. i następnie we Wrocławiu w 1961 r. w ramach studiów historycznych specjalizacji archiwalnej.² Sukcesywnie taką specjalizację uruchamiały inne polskie uniwersytety. Tak też było w wymienionych wyżej ośrodkach uczelnianych na Górnym Śląsku.

Archiwistyka zdobywała przy tym coraz większe znaczenie, a od pewnego też czasu traktuje się ją jako oddzielną naukę, co doprowadziło, po wielu próbach do

1 Krochmal, Jacek: Kształcenie w zakresie archiwistyki i zarządzania dokumentacją współczesną w polskich uczelniach wyższych. In: *Archeion* 105, 2003, s. 60.

2 Skupieński, Krzysztof: Dyskusja nad perspektywami kształcenia archiwistów na polskich uniwersytetach – studium pytań czy odpowiedzi? In: *Archeion* 105, 2003, s. 23n.

utworzenie na uniwersytetach nowego kierunku studiów – archiwistyki, której studiowanie kończy się uzyskaniem stopnia magistra archiwistyki, początkowo jedynie w Toruniu w 2006 r.,³ następnie od 2012 r. także w Lublinie.

Najstarszy na terenach dwóch wspomnianych województw Uniwersytet w Katowicach, czyli Uniwersytet Śląski, podjął się kształcenia archiwistów w ramach specjalizacji archiwalnej na kierunku „Historia” w 1978 r.⁴ Jeszcze w 1976 r. powołano tu Zakład Metodologii Historii i Archiwistyki, a w 1978 r. Zakład Metod Badań Historycznych i Nauk Pomocniczych Historii, przekształcony następnie w Zakład Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii. Program studiów na tej specjalizacji przygotował pracujący wcześniej w Archiwum w Katowicach Jerzy Jaros. Po jego śmierci i po podjęciu pracy na Uniwersytecie przez pracownika Archiwum Państwowego w Katowicach Edwarda Długajczyka powstał w 2001 r. odrębny Zakład Archiwistyki. Wtedy to rozpoczęto zasadnicze reformy nauczania na specjalizacji archiwalnej w katowickim ośrodku, co wiązało się z pojawiającymi się nowymi tendencjami i potrzebami w nauczaniu archiwistyki. Obecnie na Uniwersytecie Śląskim funkcjonuje Zakład Historii Śląska i Archiwistyki. W Częstochowie Zakład Metodologii Historii i Archiwistyki powstał w 2002 r.,⁵ gdzie w 2004 r. uruchomiono specjalizację archiwalną. Dziś funkcjonuje tam Pracownia Nauk Pomocniczych Historii i Archiwistyki. Specjalizacja archiwalna w Opolu powstała w 2008 r. Jedynie w Katowicach specjalizacja archiwalna prowadzona jest zarówno na studiach stacjonarnych, jak i niestacjonarnych

Studia na specjalizacji archiwalnej na wspomnianych uczelniach, po wprowadzeniu systemu bolońskiego, poza Opolem, są dwustopniowe, czyli najpierw 3-letnie studia licencjackie i następnie 2-letnie studia magisterskie i kończą się uzyska-

3 Skupieński, K.: Dyskusja nad perspektywami kształcenia archiwistów, s. 25.

4 O specjalizacji tej w Katowicach por. Jaros, Jerzy: Specjalizacja archiwalna na Uniwersytecie Śląskim, Problemy kształcenia archiwistów na uniwersytetach. Materiały z sesji odbytej 12 IX 1981 r. w Toruniu z okazji 30-lecia specjalności archiwistycznej na UMK. Red. Tomczak, Andrzej. Toruń 1982, s. 86n.; Długajczyk, Edward: Aktualny stan archiwistyki na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach. In: Archiwistyka na studiach historycznych. Red. Roman, Wanda, Krystyna. Toruń 2002, s. 40n.; Gojniczek, Wacław, Kalinowska-Wójcik, Barbara: Z dziejów nauczania archiwistyki. Problemy nauczania archiwistyki i jego dziejów w Polsce. Z okazji trzydziestolecia specjalności archiwistycznej w UMCS. Res historia 28, 2009, s. 165 n. W publikacjach tych znajdujemy starsze programy studiów na specjalizacji archiwalnej łącznie z tzw. siatkami godzin. Por. też Sztoler, Grzegorz: Plany reformy kierunku archiwalnego na Uniwersytecie Śląskim. Pamiętnik I Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki. Red. Chorążyczewski, Waldemar, Degen, Robert: Toruń 1998, s. 35 n.; Żmijewska, Małgorzata: Specjalizacja archiwalna w Instytucie Historii Uniwersytetu Śląskiego w latach 1978–2000, Pamiętnik IV Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki, Katowice 12–14 kwietnia 2000 roku. Red. Krzemińska, Anna. Katowice 2000, s. 15n.

5 Por. Dziwoki, Julia: Specjalność archiwistyczna w Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. In: Archiwistyka na uniwersytetach. Archiwistyka w archiwach. Toruńskie konfrontacje archiwalne. T. 1. Red. Chorążyczewski, Waldemar, Rosa, Agnieszka. Toruń 2009, s. 278.

niem licencjatu z historii ze specjalnością archiwalną i następnie tytułu magistra historii z taką specjalnością. W Katowicach tworzone były zwykle kiedyś dwie grupy studenckie, z tym, że często po roku zredukowane bywały do jednej i liczyły zwykle od kilkunastu do dwudziestu kilku osób. Ostatnio tworzona jest jedna grupa tej specjalizacji na studiach dziennych. Na studiach niestacjonarnych funkcjonowała także jedna grupa. Jedna grupa funkcjonuje także w Częstochowie. W przypadku Opola tworzona była również jedna grupa z taką specjalizacją, ale ostatnio brakowało chętnych.

Specjalizacja i w ogóle studia archiwalne związane były do niedawna z naukami pomocniczymi historii, bo to one stanowiły istotną część takich studiów. Ostatnio i to coraz częściej słyszymy głosy o kryzysie tych właśnie nauk. W programach studiów historycznych na polskich uniwersytetach maleje liczba godzin przeznaczonych na zajęcia z tego przedmiotu. Do nauk pomocniczych historii zaliczano także archiwistykę. Znalazła się ona w starszych polskich podręcznikach nauk pomocniczych historii, np. w pierwszych wydaniach podstawowego dziś podręcznika nauk pomocniczych historii, opracowanego przez Józefa Szymańskiego.

W drugiej połowie XX wieku w Polsce można było zauważyć renesans nauk pomocniczych historii. Przyczynił się do tego zasadniczo Józef Szymański, który był inicjatorem organizowania naukowych, corocznych, międzynarodowych konferencji poświęconych tym naukom, które odbywały się początkowo w latach 1972–1975 w Wiśle. Podstawowym założeniem tych spotkań było zwrócenie uwagi na źródła historyczne w kontekście nauk pomocniczych historii. Stąd pierwsze spotkanie poświęcone było roli tych nauk w dydaktyce uniwersyteckiej. O rolę tę upominał się już w swoim wystąpieniu na X Powszechnym Zjeździe Historyków Polskich w Lublinie w 1968 r. mistrz J. Szymańskiego Aleksander Gieysztor. Utożsamiając nauki pomocnicze historii z naukami źródłoznawczymi mówił wtedy „historii nie robi się wyłącznie na podstawie źródeł, ale także nie robi się jej bez źródeł”.⁶ Postulował przy tym związki jednej z podstawowych nauk pomocniczych historii, szeroko rozumianej dyplomatyki, z nauką o archiwach.⁷

W Europie szkoły archiwalne, jak już wspomniano, zaczęły pojawić się w XIX w., a w ich programach dominowały nauki pomocnicze historii.⁸ Rosnące znaczenie zdobywała przy tym archiwistyka, którą od pewnego już czasu również na

6 Gieysztor, Aleksander: Miejsce nauk źródłoznawczych w wykształceniu historyka (zagajenie dyskusji). In: Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Lublinie 17–21 września 1968. Referaty II. Warszawa 1968, s. 360.

7 Tamże, s. 364.

8 Por. Mamczak-Gadkowska, Irena: Kierunki zmian w kształceniu archiwistów na przełomie XX i XXI wieku. In: Problemy nauczania archiwistyki i jego dziejów w Polsce. Z okazji trzydziestolecia specjalności archiwistycznej w UMCS. Res historia 28, 2009, s. 9.

polskim gruncie traktuje się jako oddzielną naukę. Doprowadziło to, o czym już wspomniano, do utworzenia nowego kierunku studiów archiwistyki, kończącego się uzyskaniem stopnia magistra archiwistyki. W niektórych polskich uczelniach wprowadzono także archiwistyczne studia doktoranckie.

Nowa sytuacja, reforma szkolnictwa wyższego i wprowadzenie tzw. procesu bolońskiego oraz inna niezwykle ważna przyczyna – rewolucja informatyczna,⁹ doprowadziły do konieczności zmian w programach nauczania także na specjalizacji archiwistycznej.¹⁰ Wiązało się to z odchodzeniem od nauczania jedynie historii archiwów i historii administracji. Zmiany te powodowały pojawienie się zupełnie nowych wyzwań i w konsekwencji wprowadzanie nowych programów kształcenia archiwalnego.¹¹ Nowym wyzwaniem była narastająca dokumentacja współczesna. Kończący dotąd studia archiwalne przygotowywani byli do pracy nad najstarszymi archiwaliami. Zadanie archiwisty kierowane zostało teraz coraz bardziej w kierunku zarządzania zarówno archiwami, jak i współczesną dokumentacją, która ciągle narastała i stawiała się przy tym coraz bardziej dokumentacją elektroniczną.

Równocześnie rozwijała się dyskusja sugerująca interdyscyplinarne podejście do nauczania tej nauki, jak również dyskusja czy tę nową dyscyplinę wiązać z historią czy z innymi kierunkami studiów.¹² W Polsce, także we wspomnianych trzech ośrodkach akademickich, dominuje nadal tendencja do wiązania archiwistyki z historią.

Wspomniane zmiany wymagały gruntownej w istocie reformy studiów archiwalnych. Wskazywano przy tym na podstawy i nowe tendencje, które winny przyświecać studiom archiwistycznym. I. Mamczak-Gadkowska wyliczała cztery takie podstawy i są to: ekspansja, innowacja, integracja i profesjonalizm.¹³ Koniecznością stało się wprowadzenie do programów studiów nowych przedmiotów związanych z zarządzaniem, informatyką, prawem. Odnoszono to zarówno do tych ośrodków, gdzie wprowadzono archiwistykę jako odrębny kierunek studiów, jak również do tych, gdzie archiwistyka była tylko specjalizacją w ramach studiów historycznych. Celem było odpowiednie przygotowanie do wykonywania zawodu wykwalifikowanej kadry nowoczesnych archiwistów, którzy mają się stawać coraz bardziej także urzędnikami państwowymi, pracując w archiwach i w kancelariach.¹⁴

9 Por. Mamczak-Gadkowska, Irena: *Kierunki zmian*, s. 10.

10 Por. W. Chrzężewski, Waldemar, Kwiatkowska, Wiesława: *Zmiany w nauczaniu archiwistów i zarządców dokumentacji na uniwersytetach polskich w kontekście wdrażania procesu bolońskiego*. In: *Problemy nauczania archiwistyki i jego dziejów w Polsce*. *Res historica* 28, 2009, s. 21n.

11 Nałęcz, Daria: *Archiwistyka – nowa czy stara dyscyplina nauki?* *Archeion* 105, 2003, s. 9n.

12 Skupieński, Krzysztof: *Dyskusja nad perspektywami*, s. 34n.

13 Por. Mamczak-Gadkowska, Irena: *Kierunki zmian*, s. 18.

14 Skupieński, Krzysztof: *Od archiwariusza do zarządcy dokumentacji. Ewolucja zawodu archiwisty*.

Do nazwy specjalizacji określanej jako „archiwalna”, czy „archiwistyczna” dołączono określenie „i zarządzania dokumentacją”, często uzupełnionej dodatkiem „współczesną”.¹⁵ Zmieniła się więc przede wszystkim również nazwa kierunku studiów oraz specjalizacji i przybrała teraz jednoznaczne brzmienie „Archiwistyka i zarządzanie dokumentacją”. To wtedy także w Katowicach specjalizacja ta nosząca najpierw nazwę archiwalnej zmieniła nazwę na specjalizację „Archiwalną i zarządzania dokumentacją”. Taką też nazwę dla tej specjalizacji przyjęto w dwóch pozostałych uniwersytetach na terenach wspomnianych województw.

Nowe programy nauczania archiwistyki i zarządzania dokumentacją wypracowane były na konferencjach i spotkaniach, jak chociażby tych organizowanych z okazji 50-lecia specjalności archiwalnej w Toruniu,¹⁶ czy 30-lecia tejże specjalności w Lublinie,¹⁷ czy na zjazdach archiwistów polskich, na spotkaniach odbytych w 2002 r. w Piotrkowie Trybunalskim, w Warszawie oraz wcześniejszych Międzynarodowych Kongresach Archiwistów.¹⁸ Spotkania te służyły równocześnie ujednoliceniu programów nauczania. Stąd dziś realizowane są w całej Polsce podobne programy nauczania archiwistyki i zarządzania dokumentacją na wszystkich polskich uczelniach, gdzie studiuje się archiwistykę.¹⁹ Odnosi się to również do górnośląskich ośrodków uczelnianych.

Można zauważyć, że od pewnego już czasu daje się odczuć narastający rozdźwięk między archiwistami praktykami i archiwistami teoretykami. Ten rozdźwięk był powodem zorganizowania w końcu 2007 r. w Toruniu na Uniwersytecie Pierwszych Toruńskich Konfrontacji Archiwalnych. W 2009 r. ukazał się tom zawierający wygłoszone wówczas referaty a także przebieg towarzyszącej im dyskusji.²⁰ Tom

sty na przestrzeni wieków. *Archiwista Polski* 23–24.2001. Nr 3–4, s. 81 n.; Stępiak, Władysław: Od archiwariusza do zarządcy dokumentacji. *Ewolucja zawodu archiwisty na przestrzeni wieków. Archiwista Polski* 23–24, 2001. Nr 3–4, s. 92 n.

15 Sierpowski, Stanisław: Kształcenie archiwalne na uniwersytetach polskich, *Archiwa polskie wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich. Toruń 2–4 września 1997. T. 2. Red. Nałęcz, Daria. Warszawa 1998*, s. 421 n.; Krochmal, Jacek: Kształcenie w zakresie archiwistyki i zarządzania, s. 47 n.

16 Drukiem materialny z tej konferencji opublikowane zostały w czasopiśmie – *Archiwista Polski* 6, 2001. Nr. 3–4.

17 Problemy nauczania archiwistyki i jego dziejów w Polsce. Z okazji trzydziestolecia specjalności archiwistycznej w UMCS. Red. Łosowski, Janusz. *Res historica* 28, 2009.

18 Mamczak-Gadkowska, Irena: Aktualne kierunki kształcenia archiwistów i archiwalnych badań naukowych na świecie w świetle badań opublikowanych przez Carola Couture’a. *Archeion* 105, 2003, s. 14n.

19 Taką wzorcową siatkę przedmiotów i godzin znajdujemy np. w artykule Krochmal, Jacek: Kształcenie w zakresie archiwistyki i zarządzania, s. 53.

20 *Archiwistyka na uniwersytetach. Archiwistyka w archiwach. Red.. T. I, Chorążyczewski, Walde-mar, Rosa, Agnieszka: Toruńskie Konfrontacje Archiwalne 1. Toruń 2009.*

ten zaświadcza o „kondycji polskiej archiwistyki początków XXI wieku”.²¹ To na tej konferencji podjęto raz jeszcze podstawowe dziś dla rozwoju archiwistyki zagadnienia, z jednej strony nowe idee przed jakimi staje dziś archiwistyka, a z drugiej podjęto problem edukacji archiwalnej. Nowe idee są bowiem wyzwaniem także dla edukacji archiwalnej. Wyzwaniem jest również komputeryzacja archiwów.

Programy studiów na specjalizacji archiwalnej zwłaszcza na Uniwersytecie Śląskim ulegały od początków wielokrotnie zmianom i różnym korektom. Zasadnicze zmiany dokonały się, podobnie jak na innych polskich uczelniach wyższych, w początkach XXI w. i były wynikiem kilku wspomnianych już ogólnopolskich konferencji i zjazdów. Wprowadzone zostały przede wszystkim nowe przedmioty, zwykle kosztem przedmiotów historycznych.²² Wynikiem ogólnym było generalnie zmniejszenie liczby godzin zajęć,²³ zwłaszcza zajęć historycznych.

Najważniejsze zmiany przyniósł więc wspomniany już przełom początków XXI wieku. W ośrodkach akademickich w Katowicach i w Częstochowie program studiów na specjalizacji archiwalnej i zarządzania dokumentacją realizowany jest od etapu licencjackiego i kontynuowany na drugim etapie studiów. W Opolu jedynie na studiach licencjackich. Wymiar godzin w Katowicach wynosi obecnie 390 godzin, w tym 270 godzin ćwiczeń i 120 godzin wykładów na studiach licencjackich i 210 godzin, w tym 150 godzin ćwiczeń oraz 60 godzin wykładów na studiach magisterskich. W Częstochowie na studiach licencjackich wynosi łącznie 375 godzin, w tym 75 godzin wykładów, 30 godzin warsztatów i 270 godzin konwersatoriów, zaś 225 godzin na studiach magisterskich, w tym 60 godzin wykładów, 15 godzin warsztatów i 150 godzin konwersatoriów. W Opolu wymiar ten realizowany na studiach licencjackich wynosi łącznie 395 godzin ćwiczeń i 90 godzin wykładów. Powyższe dane uzyskane zostały bezpośrednio od tych trzech uczelni.

Programy studiów na wspomnianej specjalizacji w uczelniach górnośląskich, różnią się między sobą. Aktualnie w Uniwersytecie Śląskim na studiach licencjackich tej specjalizacji realizowanych jest łącznie 8 przedmiotów zaś na studiach magisterskich 5. W Opolu na studiach licencjackich 17 przedmiotów. W Częstochowie 9 na studiach licencjackich i 12 na studiach magisterskich.

U podstaw specjalizacji archiwalnej leżą dziś w uczelniach gdzie funkcjonuje specjalizacja archiwalna, także w uczelniach górnośląskich takie przedmioty, jak: Wstęp do archiwistyki, Rozwój form kancelaryjnych, Zarządzanie dokumentacją współczesną, Metodyka i teoria archiwalna, Archiwoznawstwo, Informacja

21 Tamże, s. 9.

22 Chorańczewski, Waldemar, Kwiatkowska, Wiesława: Zmiany w nauczaniu archiwistów i zarządzców dokumentacji, s. 24n.

23 Por. Zestawienie godzin przewidzianych na specjalizację archiwalną na uniwersytetach sprzed reformy Krochmal, Jacek: Kształcenie w zakresie archiwistyki i zarządzania, s. 53.

archiwalna, Archiwistyka, Neografia niemiecka, Paleografia łacińska i ruska. Najbardziej bodaj wśród interesujących nas uczelni rozbudowany jest program specjalizacji archiwalnej w Częstochowie, gdzie mamy jeszcze takie przedmioty: Teorię archiwalną, Prawo archiwalne, ponadto tak specjalistyczne przedmioty jak: Profilaktyka, Ochrona oraz konserwacja zbiorów archiwalnych, Archiwa Polonii, Archiwa prywatne – spuścizny, Public relations w archiwach, Informatyka w archiwach zakładowych, Wstęp do archiwistyki kościelnej, Opracowanie i opis archiwaliów, Promocja archiwów w społeczeństwie, Infobrokerstwo – zarządzanie informacją, Archiwa w wirtualnym świecie – nowoczesne metody wyszukiwawcze, Standaryzacja opisu archiwalnego, Ewidencja akt w archiwach. Standardowe bazy danych. W Katowicach mamy ponadto przedmioty: Urzędy, kancelarie i archiwa w Europie, Komputerowe edytorstwo publikacji elektronicznych, Polonika w świecie. W Opolu są prowadzone ponadto zajęcia: Archiwalne i biblioteczne bazy danych, Informacja naukowa w archiwach i udostępnianie zbiorów, Zarządzanie zasobami sieciowymi, Digitalizacja archiwalna, Organizacja i zasoby archiwów w krajach europejskich. W Katowicach i w Częstochowie mamy Edytorstwo i zajęcia z historii ustroju Polski od początków. W Częstochowie i w Opolu godne odnotowania są odrębne zajęcia z podstaw prawnych działalności archiwalnej. Łatwo przy tym zauważyć, że przynajmniej niektóre z tych przedmiotów oznaczone są różnymi nazwami i zdają się w części powielać podobne treści lub je rozbudowywać nadając im różne nazwy.

Analiza programu studiów na specjalizacji archiwalnej w trzech uczelniach Górnego Śląska pozwala dojść do przekonania, że studia te pozwalają bardziej na uzyskanie wiedzy teoretycznej. Praktyczną wiedzę zdobyć można na części tylko zajęć, zwłaszcza na zajęciach z paleografii, translatoriach, których zresztą brakuje w programach.

W Opolu obok paleografii i neografii pisma łacińskiego jest też paleografia ruska. Podobnie w Częstochowie, gdzie w sprawozdaniach podkreśla się rolę i wagę zajęć z paleografii i neografii.²⁴ W Katowicach kładzie się nacisk na paleografię niemiecką, ale odbywają się też zajęcia z paleografii łacińskiej. Program studiów specjalizacji archiwalnej i zarządzania dokumentacją na tym terenie kładzie, zgodnie z aktualnymi preferencjami, większą wagę do edukacji w zakresie nowoczesnych technik archiwistycznych, preferując nauczanie informatyki i komputeryzację archiwów, co zalecane jest przy różnych okazjach.²⁵

Praktyczną wiedzę studenci zdobywać mają przede wszystkim w ramach praktyk zawodowych odbywanych w różnych archiwach, często także w archiwach

24 Dziwoki, J.: *Specjalność archiwistyczna*, s. 280.

25 Zwracała na to uwagę Mamczak-Gadkowska, Irena: *Aktualne kierunki kształcenia archiwistów*, s. 19n.

zakładowych, a więc praktycznie w składnicach akt, a nawet w kancelariach np. miejskich. Odbywają się one w przypadku omawianych górnośląskich ośrodków akademickich w czasie studiów licencjackich (tu zwykle w wymiarze dwóch tygodni) i następnie w czasie studiów magisterskich (zwykle do jednego miesiąca). W Katowicach praktyki te trwają cztery tygodnie w ramach studiów licencjackich i tyleż w ramach studiów magisterskich. W Opolu łącznie 4 tygodnie. W ośrodku tym (Opole) program studiów specjalizacji archiwistycznej uwzględnia obok praktyk w archiwach także praktyki w bibliotekach. To podczas tych praktyk student zdobywać winien umiejętności praktyczne i dzieje się to zdecydowanie lepiej, gdy praktyki odbywane są w archiwach państwowych. W Katowicach w ramach umowy między Instytutem Historii a miejscowym Archiwum Państwowym znaczna część zajęć specjalizacji odbywa się w Archiwum.²⁶ Jest to niewątpliwie dobra inicjatywa. Praktykowane są wreszcie wyjazdy naukowe studentów specjalizacji po wybranych archiwach w całej Polsce, w tym zwłaszcza w archiwach najważniejszych. W ramach studenckich kół naukowych działają wreszcie sekcje studentów archiwistyki. W Katowicach sekcja taka powstała w 2003 r. i była to jednak z najprężniej działających sekcji w ramach studenckiego Koła Naukowego Historyków i była organizatorem jednego ze zjazdów takiej sekcji w Kolach Naukowych.²⁷ Sekcja studentów archiwistyki powstała także w Częstochowie.²⁸

Pozostaje jednak pytanie na ile absolwenci tej specjalizacji przygotowani są do pracy w archiwum i jaka jest ich przyszłość, wobec braku znaczącego zapotrzebowania na rynku pracy?

Ocenia się, że do 2008 r. specjalizację archiwalną na Uniwersytecie Śląskim ukończyło około 500 osób.²⁹ Jedynie część z nich zatrudniona została w archiwach, głównie w Archiwum Państwowym w Katowicach i w jego Oddziałach, a także w Instytucie Pamięci Narodowej w Katowicach, czy archiwach zakładowych. Problem podejmowania odpowiadającej wykształceniu pracy dla absolwentów archi-

26 Gojniczek, Wacław, Kalinowska-Wójcik, Barbara: Między teorią a praktyką. Pięć lat doświadczeń Zakładu Archiwistyki Uniwersytetu Śląskiego w prowadzeniu zajęć dydaktycznych w Archiwum Państwowym w Katowicach. In: *Archiwistyka na uniwersytetach. Archiwistyka w archiwach. Toruńskie konfrontacje archiwalne*. T. I. Red. Chorążyczewski, Waldemar, Rosa, Agnieszka. Toruń 2009, s. 301n.

27 Por. Kubica, Anna, Muszyńska, Agata: Sprawozdanie z działalności Studenckiego Koła Naukowego Historyków Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach za lata 2000–2011, ze szczególnym uwzględnieniem przedsięwzięć w dziedzinie archiwistyki. *Pamiętnik XIII Ogólnopolskiego Zjazdu Studentów Archiwistyki. Kancelarie oraz archiwa wczoraj i dziś*. Red. Łosowski, Janusz, Markowska, Elżbieta. Warszawa 2012, s. 288n.; Danielczyk, Bożena: 35-lecie działalności Studenckiego Koła Naukowego Historyków. Rozwój sekcji archiwalnej. In: *Badania nad dziejami regionu piotrkowskiego*. Z. 4. Piotrków Trybunalski 2005, s. 117n.

28 Dziwoki, Julia: *Specjalność archiwistyczna*, s. 287.

29 Gojniczek, Wacław, Kalinowska-Wójcik, Barbara: *Z dziejów nauczania archiwistyki*, s. 173.

wistyki, braku zapotrzebowania na takich absolwentów, jest problemem powszechnym w całej Polsce i podnoszony był niejednokrotnie.³⁰

Na terenach Górnego Śląska działają trzy archiwa państwowe: największe w Katowicach i jest to jedno z największych archiwów w Polsce, posiadające Oddziały w Bielsku-Białej, Cieszynie, Gliwicach i w Raciborzu. Archiwum Państwowe w Opolu i Archiwum Państwowe w Częstochowie. To ostatnie jest jednym z mniejszych archiwów. Archiwa te zatrudniają zasadniczo absolwentów specjalizacji archiwalnej, z tym, że zobowiązani są do studiów uzupełniających, głównie ukończenia studiów podyplomowych w zakresie archiwistyki i zarządzania dokumentacją, kiedyś jeszcze edytorstwa w ośrodku uniwersyteckim, który ma największe tradycje przygotowania archiwistów, czyli w Toruniu.

Górny Śląsk to ziemia słabiej rozpoznana w starszym szczególnie okresie dziejowym. Dzieje całego Śląska, zwłaszcza te starsze, postrzegane są w Polsce zwykle poprzez pryzmat dziejów Śląska Dolnego. Zmienia się to zasadniczo dopiero od wieku XX, kiedy to wzrosło zainteresowanie polskich historyków tą ziemią, zwłaszcza tą częścią, która włączona została do państwa polskiego w 1922 r. Podstawa źródłowa dla starszych dziejów tej części śląskiej ziemi jest słaba. Źródła są bardzo rozproszone w różnych archiwach, często zagranicznych. Można je znaleźć jeszcze dzisiaj w archiwach prywatnych, także w parafiach. Wydawany od połowy XIX wieku we Wrocławiu Kodeks dyplomatyczny Śląska w małym stopniu uwzględniał zasoby archiwalne znajdujące się na tym terenie. Ponadto zasób archiwalny zdaje się tu być słabiej rozpoznany. Konieczne są tu nowe edycje źródeł. Wymaga to jednak zaplecza w postaci osób, które mogłyby się podjąć opracowania takich edycji. Tych jednak w naszym środowisku nie jest zbyt wiele. Młodsze pokolenie historyków, wykształcone w uczelniach wyższych tego regionu wydawania źródeł podejmuje się zupełnie wyjątkowo. Trudno pozyskiwać chętnych do wydawania źródeł. Wydawnictwa źródłowe nie cieszyły się u nas do niedawna specjalnym uznaniem liczącym się w dorobku naukowym. Konieczność znajomości odczytywania starych tekstów, zwłaszcza łacińskich, przy braku odpowiedniego przygotowania zniechęca potencjalnych edytorów. Stąd wydawcami źródeł są zwykle starsi doświadczeni pracownicy archiwów.

Ambitny i bardzo trafiony program edycji źródeł śląskich realizowany przez Instytut Śląski w okresie międzywojennym zakończył się wraz w wybuchem II wojny światowej. Wiele razy postulowano już powrót do tego programu.

Wyjątkowo cenne przekazy źródłowe odnoszące się do dziejów Górnego Śląska są słabo, jak już zaznaczono rozpoznane. Na wydanie czekają księgi miejskie, jak chociażby najstarsza niezwykle cenna księga miejska Pszczyny. Do niedaw-

30 Skupiński, Krzysztof: Dyskusja nad perspektywami kształcenia archiwistów na polskich uniwersytetach – stadium pytań i odpowiedzi? *Archeion* 105, 2003, s. 23n.

na panowało przekonanie, że zachowały się tylko nieliczne. Znano i wydano jedynie księgę miejską Woźnik³¹ i księgę Mysłowic.³² Na wydanie czekają liczne tu urbarze.³³ Zachowały się dla tego terenu księgi sądowe.³⁴ Cennym źródłem jest obszerny Kataster Józefiński, przechowywany w Archiwum Państwowym we Wrocławiu. Na wydanie czekają księgi brackie. Odnosi się to również do różnych przekazów źródłowych odnoszących się do nowszej i najnowszej historii. Zabiegi zmierzające do edycji np. pism znanego działacza i polityka śląskiego Wojciecha Korfantego nie dały dotąd rezultatu. Przykłady można tu mnożyć.

Rejestr wydawanych źródeł dla omawianego regionu zawiera wydawana Bibliografia historii Śląska. Od 2000 roku wydawana jest wspólnie z Opawą a od 1997 r. także dodatkowo z Marburgiem. Ujmuje zatem publikacje wydawane zarówno w Polsce, jak i w Niemczech i w Czechach odnoszące się do Śląska, w tym także Śląska Górnego. W osobnym dziale ujęte są również wydawnictwa źródłowe. Już pobieżny przegląd wskazuje, że dla Górnego Śląska znaczna część tych wydawnictw to wspomnienia i edycja mniejszych przekazów źródłowych, np. w postaci jednostkowych lub kilku dokumentów odnoszących się do poszczególnych miejscowości. Edycji tych ważnych, podstawowych przekazów źródłowych nie jest wiele.

Wyróżniają się tu wydawnictwa źródłowe odnoszące się do Cieszyna i Ziemi cieszyńskiej. W Cieszynie wychodziła seria wydawnicza źródeł historycznych pod nazwą *Acta Historiae Silesiae Superioris*. Wyszło dotąd 20 tomów, a wydawcą bezwzględnej większości był Idzi Panic i Krzysztof Nowak.³⁵ Źródła

31 Protokolarz miasta Woźnik. Opr. Musioł, Ludwik, Rospond, Stanisław. Wrocław 1972; Protokolarz miasta Woźnik 1598–1623. Opr. Szczech, Bernard. Woźniki 2002; Protokolarz miasta Woźnik 1624–1638. Opr. Szczech, Bernard. Woźniki 2002.

32 Protokolarz albo „Czerwona księga” Mysłowic. Red. Barciak, Antoni. Mysłowice 2002.

33 Edycji doczekało się tylko kilka. Vier oberschlesische Urbare des 16. Jahrhunderts. Wyd. Kuhn, Walter. Würzburg 1973; Urbarze gliwickie 1534 i 1580/1596. Wyd. Błaszczuk, Włodzimierz, Horwat, Jerzy, Jedyak, Zdzisław. Gliwice 1988.

34 Ostanie wydano Księgi sądowe wiejskie z Chorzowa i Dębu z lat 1534–12804. Opr. Jedynak, Zdzisław przy współpracy Sośnierz Andrzej. Chorzów 2015.

35 Dyplomatiariusz skoczowski. Wyd. Panic, Idzi. Cieszyn 1998; Mowy szkolne ks. Leopolda Szerznika. Wyd. Panic, Idzi. Cieszyn 2003; Najstarsze metryki cieszyńskie. Wyd. Panic, Idzi. Cieszyn 2006; Najstarszy kopiarz wsi Ochaby. Wyd. Kajzer, Karol. Cieszyn 1997; Od Wydziału Gminnego do Rady Miasta w Ustroniu w latach 1861–2001. Wyd. Szkaradnik, Lidia. Ustroń 2001; Opis powinności wataśkich z 1647 roku. Wyd. Panic, Idzi. Cieszyn 2004; Ordynacja ziemiska cieszyńska. Wyd. Panic, Idzi. Cieszyn 2001; Osobliwości skoczowskie. Wyd. Panic, Idzi. Cieszyn 2013; „Podhale” na Zaolziu. Wyd. Nowak, Krzysztof. Cieszyn 2005; Polska a Zaolzie (1957–1967). Wyd. Nowak, Krzysztof. Cieszyn 2006; Sprawozdania wizytacyjne biskupów wrocławskich (z roku 1717). Wyd. Panic, Idzi. Cieszyn 1994; Urbacz Cieszyński z 1557 r. Wyd. Panic, Idzi. Cieszyn 2001; Urbacz Cieszyński z 1621 r. Wyd. Panic, Idzi. Cieszyn 2003; Urbacz cieszyńskiego klucza dóbr książęcych z 1646 roku. Wyd. Panic, Idzi. Cieszyn 2005; Władza a PZKO:

cieszyńskie znalazły uznanie także innych wydawców, którzy opublikowali szereg ważnych przekazów. Wydane zostały materiały geneologiczno-heraldyczne do dziejów szlachty księstwa cieszyńskiego,³⁶ Dziennik Johanna Tilgnera,³⁷ protokoły posiedzeń Rady Narodowej.³⁸ To źródła odnoszące się niemal w całości do Śląska Cieszyńskiego. Inne części Górnego Śląska nie doczekały się tylu ważnych wydań źródeł. Z tych najbardziej istotnych wymienić tu należy edycję protokołów posiedzeń Naczelnej Rady Ludowej,³⁹ czy pierwszy tom Archiwum Powstań Śląskich.⁴⁰ Kończy się wydawanie Regestów górnośląskich, obejmujący okres do końca XV wieku.⁴¹ Obejmuje on tylko dokumenty, które przechowywane są na terenie Górnego Śląska. Cennym wydawnictwem jest Katalog dokumentów z Archiwum Archidiecezjalnego w Katowicach.⁴²

Nie jest to pełne zestawienie. To tylko informacja o najważniejszych edycjach źródłowych z Górnego Śląska, wydanych od lat 70-tych XX wieku.

Polski Związek Kulturalno-Oświatowy w polityce i opinii władz czechosłowackich: 1947–1969. Wyd. Nowak, Krzysztof. Cieszyn 2004; Wybór źródeł do dziejów społeczno-gospodarczych i religijnych Śląska Cieszyńskiego. Wyd. Panic, Idzi, Machaj, Anna. Cieszyn 2002; Wybór źródeł do dziejów Ustronia. T. I. Wyd. Panic, Idzi. Cieszyn – Ustroń 1996; Wybór źródeł do dziejów Ustronia. T. II. Wyd. Nowak, Krzysztof. Cieszyn – Ustroń 1998; Wybór źródeł do dziejów Ustronia. T. III. Wyd. Nowak, Krzysztof. Cieszyn – Ustroń 1999; Zaolzie w opiniach konsułów polskich (1948–1960). Wyd. Nowak, Krzysztof. Cieszyn 2003.

- 36 Leopold Jan Szersznik – Materiały genealogiczno-heraldyczne do dziejów szlachty księstwa cieszyńskiego. Wyd. Gojniczek, Wacław. Cieszyn 2004
- 37 Johann Tilgner. Dziennik. Wyd. Panic, Idzi. Kraków 2002.
- 38 Protokoły posiedzeń plenarnych Rady Narodowej Księstwa Cieszyńskiego (1918–1920). Cz. I. Wyd. Długajczyk, Edward. Skrzypek, Miłosz. Cieszyn 2016.
- 39 Protokoły posiedzeń Naczelnej Rady Ludowej na Górnym Śląsku. Teksty źródłowe 1921–1922. Wyd. Długajczyk, Edward. Opole 1972.
- 40 Archiwum Powstań Śląskich. Seria I T. I. Okres pierwszego powstania 1919 roku. Wyd.. Długajczyk, Edward, Parys, Paweł. Katowice 2017.
- 41 Regesty dokumentów przechowywanych na Górnym Śląsku. Red. Barciak, Antoni, Müller, Karel. T. I Wrocław- Opawa 2004; T. II. Opawa – Opole – Katowice 2011; T. III. Katowice – Opawa – Opole 2017.
- 42 Dokumenty w Archiwum Archidiecezjalnym w Katowicach. Opr. Szäffer, Wojciech. Katowice 2015.

Die Ausbildung von Archivaren in Oberschlesien und die Edition lokaler historischer Quellen

Auf dem Gebiet zweier schlesischer Woiwodschaften – der Woiwodschaft Schlesien und der Woiwodschaft Opole – gibt es drei Universitäten: Die älteste unter ihnen ist die Schlesische Universität. Daneben gibt es noch neuere Universitäten in Opole und in Częstochowa, wobei die letztgenannte Stadt auf dem historischen Gebiet Kleinpolens liegt. An allen drei Universitäten kann man im Fach Geschichte die Spezialisierung Archivistik studieren, die heute als Archivistik und Schriftgutverwaltung bezeichnet wird. Die neuen Umstände, die Reform der Hochschulstudien sowie die Umsetzung des Bologna-Prozesses, die steigende Menge der Archivadokumente und die Revolution im IT-Bereich forderten auch Änderungen in Bildungsprogrammen und im spezialisierten Fach Archivistik. Diese Änderungen brachten neue Herausforderungen und führten zur Entstehung neuer Bildungsprogramme für künftige Archivare. Die Hauptaufgabe ist es, hochqualifizierte und modern denkende Archivare auf ihren Beruf ausreichend vorzubereiten, die zunehmend als Staatsbeamte in Archiven und in Büros arbeiten sollen. Die Studienprogramme dieser Spezialisierung, die auf allgemein akzeptierten Prinzipien basieren, weisen an den drei Universitäten gewisse Unterschiede auf, ihr Kanon bleibt aber gleich. Problematisch ist allerdings, dass die meisten Absolventen der Archivistik keine Beschäftigung in ihrem Fach finden können.

Das Gebiet Oberschlesiens bietet ziemlich wenig Archivmaterial für die ältere Zeit. Zudem sind die vorliegenden Schriftstücke sehr verstreut und wenig durchforscht. Auf die Notwendigkeit, die örtlichen Archivquellen herauszugeben, wurde schon vor dem Zweiten Weltkrieg hingewiesen. Abgesehen von einigen partiellen Erfolgen ist die Quellenedition zu diesem Gebiet eher Sache älterer Archivare.

Education of Archivists in Upper Silesia and Editing of Historical Sources

Three universities have been in the area of two Silesian Voivodeships i. e. Silesian and Opole: the oldest of them being Silesian University and younger ones being in Opole and Częstochowa, the latter one lying in the historical territory of Lesser Poland. The specialization of archival science is possible to study at all three universities at the departments of history, at present under the name of Archival Science and Record Management. A new situation, i. e. the reform of university studies and introducing of so called Bologna Process as well as a growing amount of archival documents and revolution in the IT area, have forced changes in educational programmes and archival specialization. These changes brought quite a few new challenges and thus introduced new programmes for education of future archivists. The main task remains – a satisfactory preparation for future profession of qualified and modern-thinking archivists who may also be more and more state officials working in the archives and in the offices. The study programmes of this

specialization at the three universities, which are based on the generally accepted principles, have been a bit different though their “canon” remains the same. There is still the problem that most of the graduates from archival specialization cannot find a job in their field of work.

The territory of Upper Silesia does not offer many archival materials from older periods. Besides that, the preserved written documents have been scattered and not satisfactorily examined. Even before World War II, the necessity of editing local archival sources had been stressed. Nevertheless, editing of these sources, though partially successful, has been more or less a matter for older archivists.

**OSOBNOSTI ARCHIVNICTVÍ
A POMOCNÝCH VĚD
HISTORICKÝCH.
PŘEDSTAVITELÉ PVH PŘED
ZŘÍZENÍM STÁTNÍ ARCHIVNÍ
ŠKOLY**

JOHANN MICHAEL HEINECCIUS (1674–1722) UND DIE ENTSTEHUNG DER SIEGELKUNDE ALS AKADEMISCHE DISZIPLIN

THOMAS VOGTHERR

Die wissenschaftliche Beschäftigung mit Siegeln beginnt mit Jean Mabillon, dem Begründer der Diplomatik. Der Benediktiner Mabillon (1632–1707) veröffentlichte erstmals 1681 seine *De re diplomatica libri sex*, das Werk, mit dem er nicht nur der Diplomatik den Namen gab, sondern gleichzeitig auch ihr erstes Handbuch vorlegte.¹ Auf ungleich breiterer Materialgrundlage und bedeutend ausführlicher als sein jesuitischer Konkurrent Daniel Papebroch (1628–1714) in seinem *Propylaeum antiquarium circa veri et falsi discrimen in vetustis membranis* von 1675² hatte Mabillon wesentliche Beiträge zur sogenannten inneren Urkundenkritik geliefert und auch das äußere Erscheinungsbild der Urkunden analysiert.

Ohne dass das im Titel seines *De re diplomatica* explizit deutlich wurde, hatte Mabillon sich aber auch mit Siegeln beschäftigt. Der Liber secundus seines Werkes trägt den Titel *Cujus argumentum est diplomatum stilus, subscriptiones, sigilla, et notae chronologicae* und umfasst in der zweiten Auflage von 1709 immerhin 163 Seiten.³ Hinzu kommen noch Erörterungen von Siegelabbildungen im Supplementband.⁴ Freilich hatte Mabillon in diesen Passagen den Schwerpunkt seines Erkenntnisinteresses eindeutig auf den möglichen Wert von Siegeluntersuchungen beim *discrimen veri ac falsi* von Urkunden gelegt, hatte also keinen originären Beitrag zur Wissenschaftsdisziplin der Siegelkunde geleistet.

Wenige Jahre nach dem Erscheinen von Mabillons Werk wurde von Johann Michael Heineccius (1674–1722) unter dem Titel *De veteribus Germanorum ali-*

1 Paris 1681 (weiter: Mabillon, *De re diplomatica*). – Ein „Supplementum“ erschien Paris 1704 (weiter: Mabillon, *Supplementum*), eine zweite Auflage des Gesamtwerkes Paris 1709. Diese zweite Auflage steht nach einem Exemplar der Staatsbibliothek Preußischer Kulturbesitz in Berlin online zur Verfügung unter: <http://x0b.de/mabillon/> [20. 3. 2020].

2 In: *Acta Sanctorum*. Aprilis. Bd. 2. Antwerpen 1675, S. I–XXXI.

3 Mabillon, *De re diplomatica*, S. 54–216. – Einige wenige weitere Erwähnungen von Siegeln in Mabillons Werk lassen sich am einfachsten über den Index universalis unter den Stichwörtern „sigilli, sigilla, sigillorum“ ermitteln (ohne Seitenzahl nach S. 648).

4 Mabillon, *Supplementum*, S. 45–48 caput XI.

arvmque nationvm sigillis, eorvmque vsu et praestantia, syntagma historicvm („Historische Zusammenstellung über die alten Siegel der Deutschen und anderer Nationen, über deren Gebrauch und wichtige Eigenschaften“) ein erstes Handbuch der Siegelkunde veröffentlicht (Abb. 1).⁵ Mit diesem Werk begründete dieser deutsche Theologe und Pfarrer die Hilfswissenschaft der Siegelkunde auf wissenschaftlicher Ebene. Gleichzeitig ist er einer der ersten deutschsprachigen Autoren überhaupt, die die Forschungen Mabillons rezipierten.⁶

Johann Michael Heineccius (Heinecke) wurde 1674 im sächsischen Eisenberg geboren. Sein Vater war dort Stadtlehrer, gehörte also zur gebildeten Oberschicht des kleinen Landstädtchens; seine Mutter stammte aus einer Ratsherrenfamilie. Heineccius war der älteste unter mehreren Brüdern. Einer seiner jüngeren Brüder, Johann Gottlieb (1681–1741), sollte es als Jurist an den Universitäten in Franeker, Frankfurt/Oder und Halle zu einiger Bekanntheit als Vertreter eines modernen Privatrechts und Verfasser einschlägiger Lehrbücher bringen.⁷

Johann Michael Heineccius studierte 1693–1696 in Jena und erwarb dort den philosophischen Magistergrad, 1697 schrieb er sich für kurze Zeit in Gießen ein. Eine Reise von dort führte ihn über Frankfurt, Mainz, Koblenz und Köln nach Holland, wo er den Jesuiten Daniel Papebroch persönlich kennenlernte. Nach seiner Rückkehr lehrte Heineccius kurzzeitig an der Universität in Helmstedt, wo er zum Professor der Theologie ernannt werden sollte.

Stattdessen jedoch wurde Heineccius 1699 zum Diakon, also zweiten Geistlichen an der Frankenberger Kirche St. Peter und Paul in Goslar berufen. Von Goslar aus wechselte er 1708 als Pastor an St. Ulrich nach Halle/Saale, wurde zunächst Adjunkt des Kirchinspektors im Saalkreis um Halle, 1709 Konsistorialrat im brandenburgischen Herzogtum Magdeburg, bald später dann Oberpfarrer und Inspektor der städtischen Kirchen in Halle. Gleichzeitig promovier-

5 Leipzig 1709, 2. unveränderte Auflage Leipzig 1719 (weiter: Heineccius, *Syntagma*). Diese zweite Auflage ist online verfügbar unter: <https://reader.digitale-sammlungen.de//resolve/display/bsb10329111.html> [20. 3. 2020].

6 Zu einem anderen sehr frühen Vertreter der Mabillon-Rezeption in Deutschland vgl. Kölzer, Theo: Mabillons „De re diplomatica“ in Deutschland: Johann Nikolaus Hert (1651–1710). In: Papstgeschichte und Landesgeschichte. Festschrift für Hermann Jakobs zum 65. Geburtstag, hg. von Joachim Dahlhaus/Armin Kohnle. Köln 1995, S. 619–628, wo Herts „Dissertatio de fide diplomatum“ (1699) diskutiert wird. Hert war Professor für Staatslehre und Rechtswissenschaft an der Universität Gießen; Sellert, Wolfgang: Art. „Hert, Johann Nikolaus“ in: Neue deutsche Biographie. Bd. 8. Berlin 1969, S. 700f. – Ein anderer früher Mabillon-Kenner auf deutschem Boden war der Helmstedter Jurist Johannes Eisenhart (1643–1707): Eisenhart, Johannes: De iure diplomatum. Helmstedt 1703. Über ihn: Lent, Dieter: Art. „Eisenhart, Johannes“. In: Braunschweiges Biographisches Lexikon. 8.–18. Jahrhundert. Braunschweig 2006, S. 190.

7 Wardemann, Patricia: Johann Gottlieb Heineccius (1681–1741). Leben und Werk. Frankfurt/M. 2007, dort vor allem S. 1–20.

te ihn die Universität Helmstedt zum Doktor der Theologie und wollte ihn 1720 sogar noch auf die ordentliche Professur für Theologie berufen. Jedoch lehnte Heineccius den Ruf ab, wurde stattdessen zum stellvertretenden Generalsuperintendenten des Herzogtums Magdeburg ernannt, starb aber bald danach am 11. September 1722.⁸

Heineccius verkörperte den zu seiner Zeit weit verbreiteten Typus des gelehrten Pfarrers, der sich mit der Geschichte derjenigen Orte, an denen er tätig war, ebenso intensiv beschäftigte wie mit Themen der biblischen Geschichte und der aktuellen Theologie. Beispielhaft dafür seien genannt: 1705 veröffentlichte er eine lange Zeit grundlegend gebliebene Sammlung von Quellen zur Geschichte Goslars und seiner Umgebung.⁹ Im gleichen Jahre erschien, gemeinsam mit dem in Grönningen (nordöstl. von Halberstadt) tätigen Pfarrer und Geschichtsforscher Johann Georg Leuckfeld (1668–1726) herausgegeben, eine weitere Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte vor allem Norddeutschlands.¹⁰ 1711 legte Heineccius eine umfängliche Darstellung der griechisch-orthodoxen Kirche vor.¹¹ Im Jahre 1715 schließlich nahm er zur aktuellen Theologie seiner Zeit ausführlich Stellung, indem er sich mit den theologischen Vorstellungen der sog. Französischen Propheten um Maximilien Misson und seine englischen Mitstreiter Richard Bulkeley und John Lacy beschäftigte, die insgesamt als Vertreter eines protestantischen Schwärmertums bezeichnet werden können und der vermittelnd angelegten Theologie der Brandenburger zuwiderliefen.¹² Dass Heineccius darüber hinaus in erheblichem Umfang Gelegenheitsschriften veröffentlichte, vor allem allgemeine

-
- 8 Die größte Menge an Biographica findet sich im Druck der Leichenpredigt: Franck, Johann Georg: Einen rechtschaffenden Knecht und Haußhalter Gottes (...). Halle 1722; online verfügbar unter: <https://digital.staatsbibliothek-berlin.de/werkansicht/?PPN=PPN875995098> [20. 3. 2020]. – Eine umfangreichere Studie zu Heineccius mit allen weiteren notwendigen Nachweisen ist in Vorbereitung.
 - 9 Antiquitatum Goslariensium et vicinarum regionum liber. Frankfurt/Main 1705. – Online verfügbar unter: <https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/65992/1/> [20. 3. 2020].
 - 10 Scriptores rerum Germanicarum. Cum variis diplomatibus et indicii in unum volumen collecti. Frankfurt/Leipzig/Halberstadt 1705. – Online verfügbar unter: <https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/65992/1/> [20. 3. 2020].
 - 11 Eigentliche und wahrhaftige Abbildung der alten und neuen Griechischen Kirche. Leipzig 1711. – Online verfügbar unter: <https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/27187/1/> [20. 3. 2020].
 - 12 Schriftmäßige Prüfung der so genannten Neuen Propheten und ihres ausserordentlichen Zustandes, Worinnen zugleich die Einwendungen und Ausflüchte des Herrn Misson, des Herrn John Lacy's und des Ritters Richard Bulkeley und anderer neuen Scribenten (...) gründlich untersucht und widerlegt werden. Halle 1715. – Online verfügbar unter: <https://digital.slub-dresden.de/werkansicht/dlf/111644/1/> [20. 3. 2020]. – Zur kurzlebigen, aber intensiven Diskussion um die Französischen Propheten vgl. Laborie, Lionel: *Enlightening enthusiasm. Prophecy and religious experience in early-eighteenth century England*. Oxford 2015.

Kirchenjahrspredigten und Leichenpredigten, macht ihn zu einem außerordentlich produktiven Autor seiner Zeit.

Heineccius wollte mit seinem siegelkundlichen Werk erklärtermaßen Mabilions Grundlagen ergänzen und auf Siegel als historische Quellenart hinweisen. *Inuenies hic velut in nucleo constipata, quae alibi vix reperias, animaduersiones de sigillis criticas, obseruationes historicas iucundas, aliaque locupletandae medii aevi historiae non parum profutura, adeo vt haec tractatio supplementi instar esse possit ad Mabillonii Opus de Re Diplomatica, vtpote in quo de sigillis pauca admodum & de Germanicis vix aliqua occurrunt.*¹³ („Man findet hier im Kern Dinge, die man anderswo kaum finden wird: kritische Wahrnehmungen zu Siegeln, aufschlussreiche historische Beobachtungen und anderes, was die Geschichte des Mittelalters bereichert und nicht wenig nützlich sein wird, sodass diese Abhandlung als eine Ergänzung zu Mabilions Werk ‚De re diplomatica‘ angesehen werden kann, zumal darin über Siegel nur wenig und von deutschen Siegeln kaum etwas zu lesen ist.“) Siegel und Münzen, so Heineccius an gleicher Stelle, *praeter primum vsum suum, etiam medii aevi historiam iuuant, & multis de rebus nos praeclare erudiunt.*¹⁴ („... bereichern über den eigentlichen Gebrauch hinaus auch die Geschichte des Mittelalters und belehren uns hervorragend über verschiedene Dinge.“)

Heineccius behandelt im Verlaufe seiner Darstellung alle zur damaligen Zeit denkbaren Themenbereiche im Umkreis von Siegeln und deren Gebrauch und liefert eine kaum zu überbietende Stofffülle. Allein das ausführliche und für den Barock in seiner Weitschweifigkeit typische Inhaltsverzeichnis umfasst nicht weniger als sechs eng bedruckte Seiten.

Das Werk enthält – ganz dem Titel entsprechend – zwei große Teile:

1. *De natvra et constitvtione sigillorum* („Natur und Beschaffenheit der Siegel“): Darin werden u.a. Themen wie die rechtliche Bedeutung (*fides*), die Begriffsgeschichte, der frühe Siegelgebrauch, Siegelstoffe, Siegelbilder und -inschriften, Siegel verschiedener Gruppen von Siegelführern, Sekret- und Rücksiegel, Siegelanbringung und Siegelfälschungen behandelt.

2. *De vsu et praestantia sigillorum* („Gebrauch und wichtige Eigenschaften der Siegel“): Darin werden u.a. Siegel als (sprachliche und historische) Quellen analysiert, die Unterschiede zwischen Siegeln und Münzen, Sprache der Umschriften, Gestaltungen der Siegelbilder erörtert und Siegel als Quellen der Heraldik vorgestellt.

Nur am Rande hingegen spielen Fragen des Siegelrechts eine Rolle, für die mit der damals schon älteren Abhandlung des Marburger Historikers Theodor Höpningk (1591–1641), die postum 1642 in Nürnberg unter dem Titel *De Sigillorum*

13 Heineccius, Syntagma, vor S. 1, aus dem Vorwort zur Erstauflage 1709.

14 Ebd.

prisco et novo iure Tractatus Practicus erschienen war, ein einschlägiges Standardwerk bereits vorlag.¹⁵

Schaut man sich beispielhaft zwei unterschiedlich angelegte Kapitel in Heineccius' Werk an, so lässt sich seine Vorgehensweise damit gut charakterisieren. Die beiden längsten Kapitel seines Werkes widmen sich *De imaginibus & inscriptionibus, quae in Caesarum Regumque Romanorum ut & Imperatricum sigillis occurrunt*,¹⁶ zum anderen *De usu Sigillorum historico*.¹⁷ Im ersten der beiden Kapitel geht es im Kern um die von mittelalterlichen Kaisern und Königen überlieferten Siegel. Zwar setzt Heineccius einen kurzen Abschnitt über die Siegel der antiken „Kaiser“ seit Caesar voran, aber erst mit Karl dem Großen beginnt die Reihe der bis zu Friedrich III. gesammelten und einzeln diskutierten Siegelbelege. In allen Fällen bezieht sich der Autor zunächst und vor allem auf die gedruckt vorliegenden Veröffentlichungen von Urkunden und Siegelbildern, die er ausführlich analysiert, deren Bildbeschreibungen bzw. Siegelabbildungen er wiedergibt, übrigens eng mit den am Ende des Werkes folgenden Tafeln mit Abbildungen, auf die im Text regelmäßig verwiesen wird. Jeweils am Ende der Belegreihe eines Kaisers folgen systematisch angelegte Zusammenfassungen der Befunde, bisweilen ergänzt um die Diskussion von Besonderheiten, etwa bei der Darstellung der Reichsinsignien auf den Majestätssiegeln seit der späten Ottonenzeit, der besonderen Bedeutung von Goldbullen und Bleisiegeln der Kaiser oder der – besonders bei Karl dem Großen – intensiven Diskussion der Frage nach Echtheit oder Fälschung von Siegel.

Hervorzuheben ist, dass Heineccius vorwiegend in denjenigen Fällen, in denen er keine gedruckten Abbildungen von Siegeln ausfindig machen konnte, auf ungedruckte Urkunden in Archiven zurückgreifen konnte, zu denen er den Zugang gewährt bekam. So benutzt er Siegel an Urkunden des Corveyer Archivs als Belege für Arnulf, Heinrich I., Heinrich II. und andere Herrscher. Den Zugang dazu verdanke er, so schreibt Heineccius, *Reverendissimi ac Celsissimi Principis ac Prae-sulis Corbeiensis gratiae*.¹⁸ Der Corveyer Abt Florenz von dem Velde (1696–1714), aus den Niederlanden stammend, 1704–1714 gleichzeitig Präsident der Bursfelder Kongregation, hatte Heineccius das Archiv geöffnet und ihm die mittelalterlichen

15 Ebd., S. 8. – Höpingks Werk ist online verfügbar unter: [https://dfg-viewer.de/show/?tx_dlf\[id\]=https%3A%2F%2Farchive.thulb.uni-jena.de%2Fcollections%2Fservlets%2FMCrmeTSServlet%2FHisBest_derivate_00005469%3FXSL.Style%3Ddfg&set\[image\]=1](https://dfg-viewer.de/show/?tx_dlf[id]=https%3A%2F%2Farchive.thulb.uni-jena.de%2Fcollections%2Fservlets%2FMCrmeTSServlet%2FHisBest_derivate_00005469%3FXSL.Style%3Ddfg&set[image]=1) [20. 3. 2020]. Über ihn: Art. „Höpingk, Theodor“, in: Hessische Biographie, URL: <https://www.lagis-hessen.de/pnd/124442862> [20. 3. 2020].

16 Heineccius, *Syntagma*, S. 73–115 (Kapitel I, 9).

17 Ebd., S. 189–213 (Kapitel II, 3).

18 Ebd., S. 89 (hier das Zitat), 94 u.ö.

Urkunden der Abtei zugänglich gemacht.¹⁹ Ähnlich genoss der bestens vernetzte Heineccius offenbar auch das Privileg, im Archiv des Stifts Quedlinburg und in anderen Archiven nach Urkunden selber suchen oder durch Freunde suchen lassen zu dürfen. Die Zugänglichkeit solcher geistlichen Archive war – wie der Archivzugang im frühen 18. Jahrhundert im Allgemeinen – vom Wohlwollen der Archivinhaber abhängig und wurde in der Regel nicht ermöglicht.²⁰ Heineccius stellt insofern eine Ausnahme seiner Zeit dar, auch in der Offenheit, in der er über dieses Entgegenkommen in seinem Werk berichtet.

Kennzeichnend für den Charakter des Werkes von Heineccius ist die enge Verbindung zwischen Text und Bild: Nahezu Seite für Seite des Kapitels sind mit Querverweisen von Siegelbeschreibungen im Text zu Siegelabbildungen auf den 17 Tafeln am Ende des Bandes versehen (Abb. 2–3). Sie besitzen für die Nachvollziehbarkeit des im Text Gesagten zentrale Bedeutung und stellen ein typisches Beispiel für die im Barock zunehmende Bebilderung von wissenschaftlichen Handbüchern dar: Wie wenig später Bessels *Chronicon Gotwicense*²¹ und wie zahlreiche andere Werke zu Gegenständen der Historischen Hilfswissenschaften bezieht Heineccius aus der Kombination zwischen Text und Bild elementare Informationen und generiert einen erheblichen Mehrwert gegenüber reinen Textpassagen.

Das zweite der beiden genannten Kapitel, das sich mit Siegeln als historischen Quellen auseinandersetzt, nähert sich streckenweise Fragestellungen der Kulturgeschichte an, wie sie um und noch nach 1900 praktiziert wurde und am ehesten mit einer Geschichte der materiellen Kultur gleichgesetzt werden kann. Siegel könnten, so Heineccius, anders als Münzen auch die Geschichte des Mittelalters illustrieren, denn die mittelalterlichen Münzen *maxime saepius sunt sterilia & ob omissas notas chronologicas admodum obscura*.²² Diese Einschätzung deckt sich

19 Über den Abt vgl. die knappe Darstellung von Günter Tiggesbäumker, ca. 2008, <http://www.hvv-hoexter.de/wp-content/uploads/2010/07/Florenz-von-dem-Felde-legt-seine-ewigen-Gel%C3%BCbde-ab.pdf> [20. 3. 2020]; Brüning, H. Joachim: Herzog Anton Ulrich von Braunschweig-Lüneburg zu Wolfenbüttel und Abt Florenz von Corvey. In: *Westfälische Zeitschrift* 126/127, 1976/77, S. 329–371, zur Biographie des Abtes Florenz S. 330. – Das in Corvey überlieferte Tagebuch des Abtes Florenz konnte für diesen Beitrag nicht berücksichtigt werden.

20 Friedrich, Markus: *Die Geburt des Archivs*. München 2013, u.a. S. 242–249; vorwiegend an süd-deutschen Beispielen: Penz, Helga: *Erinnern als Kulturtechnik: Klosterarchive des Barock*. In: *Europäische Geschichtskulturen um 1700 zwischen Gelehrsamkeit, Politik und Konfession*, hg. von Thomas Wallnig u.a. Berlin 2012, S. 91–106.

21 Bessel, Gottfried: *Chronicon Gotwicense*. Teil 1. Tegernsee 1732, mit ca. 40 Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text. – Über ihn: Fischer, Emmeram: *Gottfried Bessel – der „deutsche Mabillon“*. In: *Gottfried Bessel (1672–1749). Diplomat in Kurmainz, Abt von Göttingen, Wissenschaftler und Kunstmäzen*. Mainz 1972, S. 203–215.

22 Heineccius, *Syntagma*, S. 190.

mit einer seinerzeit noch weitverbreiteten Geringschätzung der mittelalterlichen Numismatik und Geldgeschichte im Verhältnis zur antiken, die erst in den Jahrzehnten nach dem Erscheinen des Werkes von Heineccius überwunden werden sollte.²³ In der Folge reiht Heineccius eine ganze Reihe weiterer Fragen aneinander, zu denen seiner Meinung nach die Siegelkunde Beiträge zu leisten imstande sei: von den Ursprüngen der Einzelkirchen über genealogische Informationen bis hin zur Geschichte von Fürsten und Fürstentümern, die aus den auf Siegel angebrachten Titeln der Siegelinhaber zu erschließen sei.

In den Bereich der materiellen Kultur begibt sich Heineccius dann mit Überlegungen zum *Usus sigillorum in studio antiquitatum: Quod igitur in antiquis ritibus numi, idem in mediae aetatis rebus moribusque sigilla praestant, idque multo felicius, quam numi bracteati, in quibus artificum ruditas prohibuit, quo minus res, ita ut erant, depingerentur*.²⁴ („Was also für die antiken Riten die Münzen, das halten hinsichtlich der Gegenstände und Sitten des Mittelalters die Siegel bereit, und das umso besser als die Brakteaten-Münzen, bei denen die Roheit der Künstler es verhinderte, die Dinge so abzubilden, wie sie sind.“) Der Themenkatalog in den folgenden Abschnitten ist ebenso bunt wie augenscheinlich zufällig: Von Mitren der Bischöfe über Barttrachten von Klerikern, Waffen, Fahnen, Rüstungen, Bekleidung (auch von Frauen), Schmuck und Kronen (Abb. 4) bis zu Pallien werden die verschiedensten, auf Siegeln abgebildeten Details genannt und teilweise in Abbildungen wiedergegeben.

Das Kapitel endet mit einer überraschend modern erscheinenden Fragestellung, die auch in einer heutigen Siegelkunde ihren Platz hätte: *Nvm sigilla principum vultus exacte referant*.²⁵ Man könne, so Heineccius, den Eindruck gewinnen, als seien die Wiedergaben der Gesichter der Siegelführer *non satis accurate*, aber es gebe eben Unterschiede zwischen den einzelnen Siegeln. Heineccius setzt sich mit der Literatur auseinander, bezieht eine vermittelnde Position und behauptet, dass die Siegel mindestens die Elemente des Gesichts so wiedergeben, dass sie dem tatsächlichen Aussehen der Siegelinhaber nicht wirklich widersprechen. Deswegen könne man *ex sigillis sibi formare ideam de eius vultu, cuius sigillum videmus*. Nicht nur an dieser Stelle bleibt der Verfasser dieses ersten siegelkundlichen Standardwerkes hinter den Überlegungen seiner Jahre zurück. Der mangelnde Porträtcharakter von Siegeln des Mittelalters galt schon zu seiner Zeit als Tatsache; Heineccius' Versuch einer „Ehrenrettung“ mutet seltsam naiv an.

23 Vogtherr, Thomas: Von der Münzbelustigung zur akademischen Disziplin. Anmerkungen zum Verhältnis von Numismatik und Geschichtswissenschaft. In: Abhandlungen der Braunschweigischen Wissenschaftlichen Gesellschaft 53, 2003, S. 13–31.

24 Heineccius, Syntagma, S. 197.

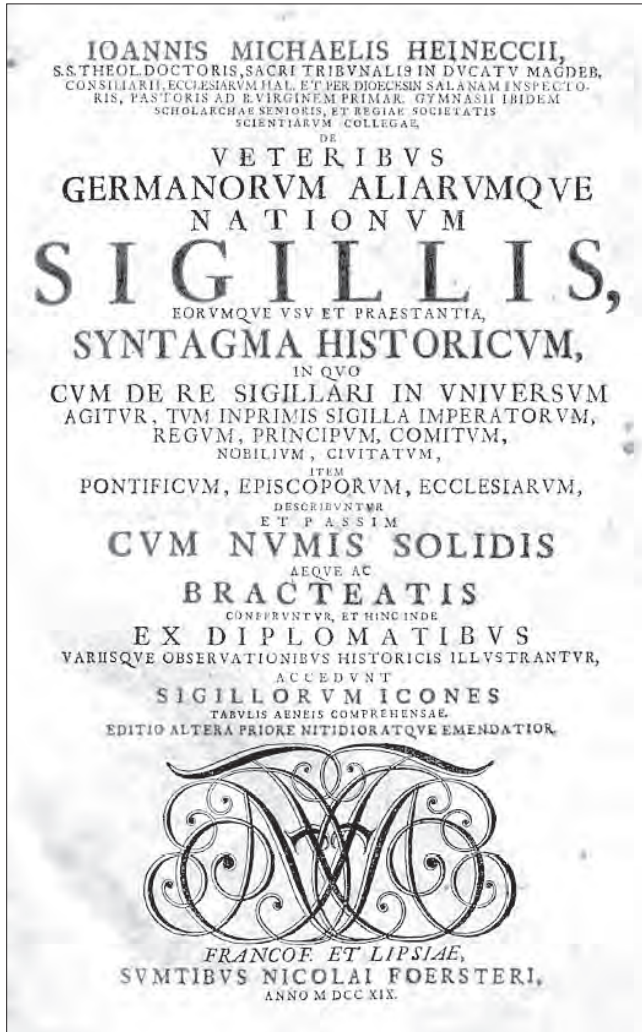
25 Ebd., S. 212f.

Die Siegelkunde des Johann Michael Heineccius blieb in Deutschland für lange Zeit das einzige überblicksartige Handbuch und Standardwerk.²⁶ Erst die bedeutenden Siegelcorpora, die um 1900 veröffentlicht wurden, erweiterten die Materialbasis so weit, dass auch moderne Handbücher entstehen konnten, die – wie das für Wilhelm Ewalds Standardwerk gilt – im deutschen Sprachraum dann wieder für lange Zeit nicht überholt blieben.²⁷

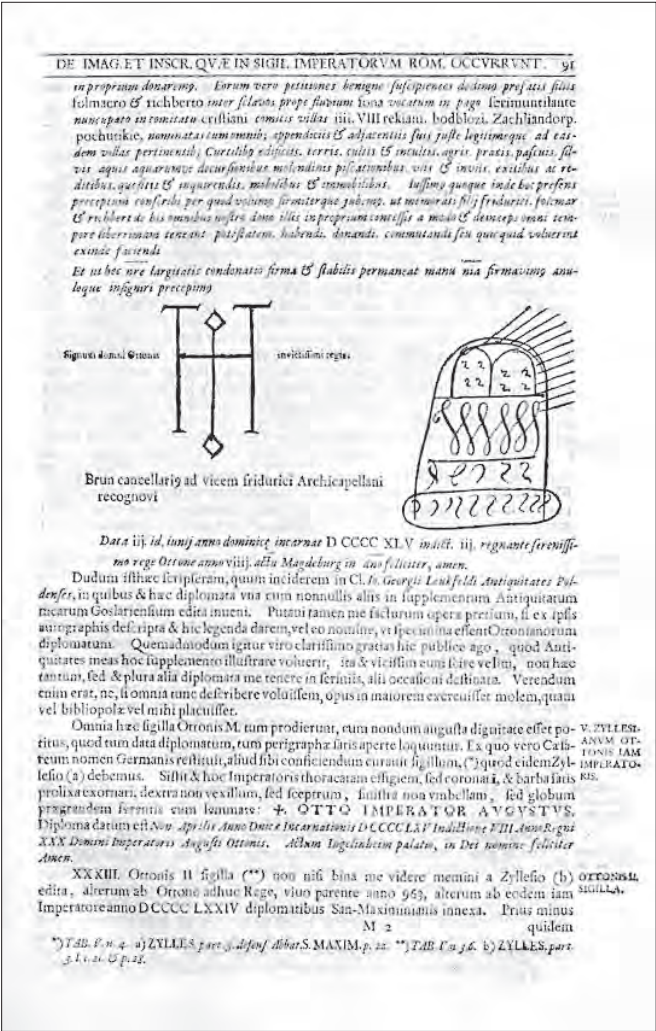
Die Leistung von Heineccius besteht einerseits in der Grundlegung dieser historischen Hilfswissenschaft in Deutschland: Der Pioniercharakter des Handbuchs ist unbestritten. Seine Leistung liegt aber auch darin, dass er das kaum vorher erschienene diplomatische Grundlagenwerk von Mabillon in entscheidenden Fragen ergänzte, teilweise auch verbesserte. Drittens sind Heineccius Beispielreihen von Siegeln zu verdanken, die lange Zeit als Referenz für die weitere Erforschung mittelalterlicher Siegel im deutschen Sprachraum herangezogen wurden. Letztens ist aber besonders darauf hinzuweisen, dass Heineccius auch Vorarbeiten für eine Kulturgeschichte des Siegelwesens geleistet hat, die erst in jüngster Zeit wieder wissenschaftlich weitergeführt wird.

26 Baring, Daniel Eberhard: *Clavis diplomatica*. Hannover 21754, S. 23, nennt ihn deswegen unter den *Scriptores de sigillis* an erster Stelle.

27 Ewald, Wilhelm: *Siegelkunde*. München 1914 (Nachdruck 1972).

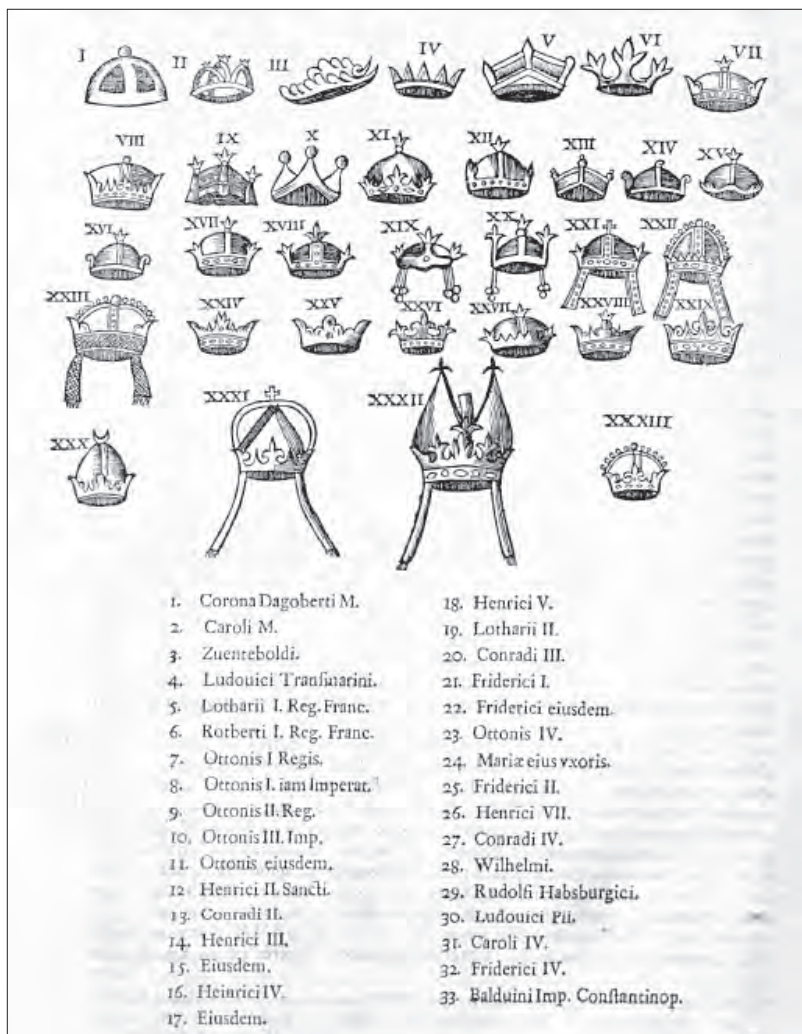
Titelblatt von Johann Michael Heineccius, *De Veteribvs Germanorvm aliarvmqve Nationvm Sigillis, eorvmqve Vsv et Praestantia, Syntagma Historicvm*, 2. Auflage, Frankfurt/Leipzig 1719.

Eine typische Seite aus Heineccius: Oben der Schluss eines Abdrucks einer Urkunde König Ottos I. von 945 mit den Anzeichnungen des Monogramms und des Rekognitionszeichens, ganz unten auf der Seite in den Anmerkungen die Hinweise auf die Siegelabbildungen, die zu dieser Urkunde und zu den Urkunden Ottos II. gehören.

Eine typische Tafel aus Heineccius mit den Abbildungen von Siegeln Ottos I., Ottos II. und Ottos III. sowie den Bleibullen der Päpste Benedikt VII. (974-983), Sergius IV. (1009-1012) und Nikolaus II. (1058-1061).

Beiträge zur Realienkunde aus Siegeln: Abzeichnungen von königlichen
 bzw. kaiserlichen Kronen
 (Heineccius, Syntagma S. 208).

POMOCNÉ VĚDY HISTORICKÉ V PUBLIKACÍCH PROFESORŮ HISTORIE C. K. FRANTIŠKOVY UNIVERZITY V OLOMOUCI

EMA ŠIMKOVÁ

Kdekoliv se v dnešní době vyskytne slovní spojení „pomocné vědy historické“ v souvislosti s vysokoškolskou výukou, vyvolá nepochybně velké části posluchačů či čtenářů v mysli jako automatickou asociaci představu Vademeka pomocných věd historických, které je již mnoho let neodmyslitelným základem počátečního pomocněvědného studia historických oborů na českých vysokých školách.¹ Není ovšem učebnicí první a jedinou. V této souvislosti se nám nabízí otázka – co bylo před Vademekem? Jaké pojetí pomocných věd historických se pokoušeli předávat skrze své učebnice profesori našich univerzit? A jaké ti z naší univerzity?

Vznik tzv. „staré“ univerzity v Olomouci ² je spojen s Tovaryšstvem Ježíšovým, v jehož rukou – přes veškeré státní zásahy do svého fungování – zůstala až do zrušení řádu roku 1773. Již jako státní byla pět let poté přesunuta do Brna, kde ovšem nebyly vhodné podmínky (zejména materiální) pro její existenci, takže se roku 1782 vrací zpět do Olomouce. Tentokrát ovšem – ve shodě se školskou politikou Josefa II. – pouze jako lyceum, byť s právem udělovat doktorské grady. Na univerzitu bylo olomoucké vysoké učení znovu povýšeno až císařem Františkem I. roku 1827, kdy také získalo čestný název C. k. Františkova univerzita v Olomouci. Ani tu však nečekala dlouhá budoucnost, už roku 1851 byla zrušena filozofická fakulta, která na základě Exner-Bonitzovy reformy středoškolského studia přestala plnit funkci přípravy pro fakulty zbývající, a její zrušení se patrně jevílo jako levnější a schůdnější proti druhé variantě, kterou byla celková reforma filozofického studia. O čtyři roky později potkal stejný osud i fakultu věd právních a státních. Reálně existující stav byl pak potvrzen roku 1860, kdy došlo k oficiálnímu zrušení

1 Hlaváček, Ivan, Kašpar, Jaroslav, Nový, Rostislav: Vademecum pomocných věd historických. 3. vydání. Jinočany 2002.

2 K dějinám olomoucké univerzity viz zejména Navrátil, Jan (red.): Kapitoly z dějin olomoucké university 1573–1973. Ostrava 1973; Šantavý, František – Hošek, Emil: Organizace, pečeti a insignie olomoucké univerzity v letech 1573–1973. Olomouc 1980. Tam i odkazy na další literaturu.

C. k. Františkovy univerzity a v Olomouci zůstala pouze samostatná teologická fakulta s právem promočním.

Za počátek výuky historie³ na filozofické fakultě je tradičně označován rok 1806, kdy byly na základě nového studijního řádu zavedeny povinné přednášky ze všeobecných dějin.⁴ Nejednalo se o počátek výuky v pravém slova smyslu, dějiny se v Olomouci vyučovaly v různé podobě už dříve, ale většinou šlo o specializované předměty na teologické či právnické fakultě, případně o krátké „epizody“.⁵

Výše zmíněným rokem začalo poměrně dlouhé období (ukončeno bylo až zrušením filozofické, resp. právnické fakulty⁶), které však rozhodně nemůžeme nazvat dobou setrvalého rozvoje a vzestupu. Roku 1815 byl sice program přednášek rozšířen o výuku rakouských dějin, ovšem o deset let později byly veškeré přednášky z historie prohlášeny za nepovinné. Povinně je sice museli v následujících letech navštěvovat kandidáti doktorátu filozofie⁷ a dále stipendisté, studenti osvobození od školného apod., ale i přesto počet zapsaných posluchačů klesal až k pěti či šesti.⁸ U přednášek z pomocněvědných disciplín vedlo jejich zařazení mezi „volné“ předměty až k situaci, že se po několik prvních let reálně nekonaly, ač byly vypisovány. Šlo o léta 1826–1833 a jejich obsahem měla být původně diplomatika a heraldika, od r. 1828 doplněné v rámci dvouletého cyklu o numismatiku.⁹ Za šestnáct let¹⁰ si je zapsalo celkem 349 posluchačů, z nichž 247 absolvovalo i příslušnou zkoušku.¹¹

3 Samostatná profesura pomocných věd historických, jak ji známe např. z pražské univerzity, v Olomouci nikdy zřízena nebyla.

4 V případě Olomouce slouží dosud jako základní text k tomuto tématu studie Zdeňka Kristena, kterou později doplnila a v některých ohledech upřesnila Stanislava Kovářová. Kristen, Zdeněk: Studium historie na vysokém učení v Olomouci do r. 1855. In: Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci. Historie III. Praha 1956, s. 5–42; Kovářová, Stanislava: Pomocné vědy historické na staré olomoucké univerzitě. In: Slavme chvíli... Sborník k 70. narozeninám Jana Bistřického. Ústí nad Orlicí 1999, s. 78–82.

5 Zde je možno jmenovat existenci mimořádné profesury literárních dějin na filozofické fakultě v letech 1776–1782, která byla od r. 1779 spojena s přednáškami ze světových dějin. K jejímu zániku přispělo několik nepříznivých okolností – šlo o nepovinný předmět s malým počtem studentů, jehož profesor neměl zaručený stálý plat. V situaci, kdy byla univerzita redukována na lyceum, se tedy tato profesura stala logickým adeptem zrušení. Kristen, Z.: Studium historie, s. 22–24.

6 Viz Kristen, Z.: Studium historie, s. 32–38; Kovářová, S.: Pomocné vědy, s. 81.

7 Předměty rigorózních zkoušek k doktorátu z filozofie byly filozofie, všeobecné dějiny a matematika s fyzikou.

8 Kristen, Z.: Studium historie, s. 27.

9 Výuka měla probíhat střídavě – v jednom roce diplomatika a heraldika, ve druhém numismatika. Kristen, Z.: Studium historie, s. 27.

10 Akademické roky 1834–1849. Kovářová, S.: Pomocné vědy, s. 78.

11 Průměrně bylo tedy 22 posluchačů ročně, reálný počet se pohyboval v rozmezí od dvou do 49.

Ani po svém povýšení na univerzitu nebylo olomoucké vysoké učení považováno za vysněnou metu akademické kariéry,¹² tím méně pak v dobách, kdy bylo pouhým lyceem. S tím související nižší finanční ohodnocení vyučujících, kterému nijak nepomáhal ani již výše zmíněný malý počet zájemců o studium (nepovinných) historických disciplín a relativní uzavřenost pevnostního města – zde můžeme hledat příčiny faktu, že olomoucká profesura sloužila spíše jako „přestupní stanice“ a i za vcelku krátkou dobu, kterou zde popisujeme, se na ní vystřídal poměrně velký počet vyučujících.¹³

Čtyři z olomouckých profesorů historie můžeme identifikovat jako autory historického textu příručkového/učebnicového typu. Jsou to Martin Johann Wikosch, jehož *Grundriss der Universalgeschichte* vyšel ve Vídni roku 1812,¹⁴ dále Joseph Leonhard Knoll, publikující roku 1821 v Olomouci úvodní svazek nikdy nepokračujících sedmidílných dějin Moravy.¹⁵ O více než dvacet let později vydal v Praze Karl Johann Vietz své *Das Studium der allgemeinen Geschichte*¹⁶ a Adolf Ficker v Olomouci úvodní díl díla *Grundriss der Weltgeschichte*.¹⁷

Údaje čerpány z Kovářová, S.: *Pomocné vědy*, s. 81.

- 12 Franz J. Richter je ve své práci označuje za „Universität zweiten Ranges“. Richter, Franz Johann: *Kurze Geschichte der Olmützer Universität und des Ursprungs der mähr. schles. Gymnasien*. Olmütz 1841, s. 31.
- 13 Včetně suplujících to bylo celkem deset profesorů, konkrétně se jednalo o následující pány:
Martin Johann Wikosch (1754–1826), v Olomouci 1806–1807, poté přešel na vídeňskou univerzitu
Ignaz Beidtel (1783–1865), vyučoval 1807–1810, poté přešel na olomouckou fakultu věd právních a státních
Joseph Leonhard Knoll (1775–1841), v Olomouci 1810–1832, poté přešel do Prahy, 1838 do Vídně
Karl Johann Vietz (1798–1872), v Olomouci 1832–1840, poté přešel do Prahy
Johann Nepomuk Kaiser (1792–1865), v Olomouci 1840–1842, poté přešel do Vídně
Adolf Ficker (1816–1880), v Olomouci 1843–1850, poté z politických důvodů přesunut do Černovic
Joseph Fick (1800–1881), v Olomouci 1850–1853 (oficiálně 1854), poté přešel do Haus-, Hof- und Staatsarchivu ve Vídni
V letech 1842–1843 suploval Michael Franz von Canaval, 1853–1855 (už na fakultě věd právních a státních) Karl Fridrich Stumpf a Antonín Gindely.
Viz Kristen, Z.: *Studium historie*. Kovářová, S.: *Pomocné vědy*. K životním datům také Zimprich, Richard: *Zur Geschichte des k. k. Lyzeums in Olmütz (1782–1827)*. Steinheim am Main 1964. Zimprich, Richard: *Die Professoren der k. k. Franzensuniversität zu Olmütz (1828–1855)*. Steinheim am Main 1962.
- 14 Wikosch, Martin Johann: *Grundriss der Universalgeschichte*. *Alte Geschichte*. I. Band. 1. Abtheilung. Wien 1812.
- 15 Knoll, Joseph Leonhard: *Mittelpunkte der Geschichtsforschung und Geschichtschreibung in Böhmen und Mähren als Einleitung in die sieben Bücher Mährischer Geschichten*. Olmütz 1821.
- 16 Vietz, Karl Johann: *Das Studium der allgemeinen Geschichte nach dem gegenwärtigen Stand der historischen Wissenschaft und Literatur*. Prag 1844.
- 17 Ficker, Adolf: *Grundriß der Weltgeschichte*. *Erste Abtheilung*. *Die theoretische Einleitung in das gesammte historische Studium und die Geschichte des Alterthums enthaltend*. Olmütz 1846.

Již z uvedeného stručného přehledu jsou zřejmé dvě zásadní skutečnosti. Tou první je fakt, že ani jeden z textů není specializovanou učebnicí pomocných věd historických. Druhou pak to, že se jedná o práce dvou druhů. Zatímco Knollova kniha se zaměřuje na dějiny regionální, moravské, zbývající tři publikace odkazují již svými názvy na dějiny světové. Práce Josepha Leonharda Knolla se od tří zbývajících výrazně liší i celkovým zaměřením a pojetím výkladu. Jedná se totiž o dějiny historiografie na území Čech a Moravy od středověkých počátků do druhé poloviny 17. století, koncipované na základě autorovy poměrně originální ideje jakýchsi středisek (*Mittelpuncte*) historického bádání.¹⁸ Výběr pojednávaného tématu pak vychází z Knollova přesvědčení o roli výuky všeobecných dějin na univerzitách, kterou má být jednak vzdělání mládeže, ale také formace profesorů, aby se z nich stali noví badatelé o dějinách vlasti. Každý z nich by se měl hlavně věnovat dějinám země, kde působí, tím by vznikl základ pro dějiny celého rakouského státu. Knoll tedy pracuje na dějinách Moravy, k níž připojuje ve své práci i Čechy, které podle něj v posledních dvou tisíciletích nelze oddělovat.¹⁹ Teoretickému úvodu do studia dějin a výkladu o pomocných disciplínách historie se však vůbec nevěnuje.

K rozboru pro potřeby tohoto článku tak můžeme využít pouze tři zbývající učebnice – Wikoschovu, Vietzovu a Fickerovu.

Kniha Martina Johanna Wikosche²⁰ je prvním ze tří oddílů²¹ prvního svazku jeho nárysu obecných dějin,²² věnovaného úvodu do studia a nejstarší historii. Již v předmluvě Wikosch deklaruje účel své práce, určené primárně studentům (tedy ani odborníkům, ani široké veřejnosti), v nichž má vzbuzovat „patriotický smysl“.²³ Specifičností rakouského prostředí, kde je hlavním cílem

18 Blíže ke Knollově osobě i k jeho dílu (kromě již několikrát citovaných článků Z. Kristena a S. Kovářové) Kovářová, Stanislava: Josef Leonard Knoll, 1775–1841. In: *Historiografie Moravy a Slezska* 1, Olomouc 2001, s. 51–60. Kovářová, Stanislava: Olomoucké působení historika Josefa Leonarda Knolla. *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis. Facultas philosophica. Historica* 25 (Sborník prací historických. Sv. 13.), 1990, s. 31–46. Kovářová, Stanislava: Olomoucké dopisy profesora dějin Josefa Leonarda Knolla hraběti Antonínu Bedřichovi Mitrovskému. *Ročenka Státního okresního archivu v Olomouci*. 3 (22), 1994, s. 268–273.

19 Knoll, J. L.: *Mittelpuncte*, s. V.

20 Kromě výše uvedené literatury k jeho životu viz také heslo Wikosch, Martin Johann. In: Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 56. Theil. Wiedemann – Windisch. Wien 1888, s. 102.

21 Další dva oddíly vyšly téhož roku taktéž ve Vídni. Wikosch, Martin Johann: *Grundriss der Universalgeschichte. Alte Geschichte. I. Band. 2. Abtheilung*. Wien 1812. Wikosch, Martin Johann: *Grundriss der Universalgeschichte. Alte Geschichte. I. Band. 3. Abtheilung*. Wien 1812.

22 Další svazky tohoto díla nevyšly.

23 Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. VII–VIII.

výchova učených a vědecky vzdělaných úředníků, také zdůvodňuje vydání textu, který by mohl být považován – vzhledem k počtu již existujících podobných kompendií – za zbytečný.²⁴

Námi sledované problematice – tedy pomocným vědám historickým – je věnováno zhruba padesát stránek v prvním oddíle.²⁵ Předchází je krátký úvod do studia všeobecných dějin²⁶ a text o historických pramenech,²⁷ následovány jsou podrobnějším pojednáním o „Universalhistorie“ a její metodě²⁸ a speciální kapitolou věnovanou historické antropologii.²⁹

Pojem pomocných věd historických – „Hilfswissenschaften der Geschichte“ – které definuje jako znalosti, sloužící historii, aby ověřila a dokázala pravdivost faktů, ovšem autor chápe šířeji než je zvykem v dnešní době. Zahrnuje sem dvě skupiny disciplín, označované jako filozofická a malá (historická) kritika, přičemž první jmenovaná podle Wikosche zkoumá události – okolnosti toho, kde, kdy, skrze koho a jak se něco událo, tedy tzv. vnitřní znaky pravdivosti události. Historická kritika se zabývá prameny a svědectvími – vnějšími znaky pravdivosti.³⁰

24 Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. III–V.

25 Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 25–75.

26 Zde je vysvětlen pojem „dějiny (Geschichte)“, jejich rozdělení a předmět zkoumání, ze kterého jsou vyloučeny všechny jevy probíhající na základě známých zákonitostí, periodické či předvídatelné. Přírodní jevy jsou připuštěny potud, pokud mají vliv na lidské jednání. Dále text pojednává o vlastnostech (zpracovaných) dějin, metodách práce a žádoucích vlastnostech historika. Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 1–4 a 20–24.

27 To se věnuje zejména podrobnému dělení historických pramenů. Hlavními kategoriemi jsou prameny nepsané a psané, nepsané se dále dělí na „traditio“ – tedy ústně předávané (ságy, mýty apod.) a prameny „němé“, vytvořené jak přírodou, tak člověkem (prameny hmotné, obrazové a nehmotné – zvyky a tradice). U pramenů psaných Wikosch rozlišuje prameny veřejné, které považuje za důvěryhodnější a kam řadí i historické záznamy (kroniky, analý) psané na příkaz státu, a soukromé včetně historických záznamů vytvořených bez úředního příkazu. Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 5–20.

28 Probrány jsou žánry politických dějin, nároky kritické filozofie na všeobecné dějiny, klasifikace národů dle jejich důležitosti pro dějiny, historiografie atd. Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 74–105.

29 Plný název je „Historische Anthropologie oder von den Veränderungen der Menschen und den wirksamen Ursachen und Hilfsmitteln zur Entwicklung des Menschengeschlechts.“ Kapitola se zabývá zejména vysvětlováním antropologických rozdílů mezi různými rasami a národy, k probíraným tématům patří klima, příčiny rozdílů v barvě, velikosti a vzdělání (Bildung), klasifikace národů dle kultury, vliv náboženství a klasifikace náboženských systémů, vznik a rozvoj společenského života a státu, formy vlády, objevy a vynálezy, vědy a umění, vznik a rozšíření obchodu. Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 106–172.

30 „Sie (historická kritika – pozn. EŠ) untersucht, ob eine Urkunde oder Münze ächt, ob das Wort oder Factum darin enthalten, ob der Text bey einem Schriftsteller unverdorben sey. Welchen Sinn ein veraltetes Wort habe.“ Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 25–26, citace s. 26.

K filozofické kritice řadí nauky, které jsou schopné zodpovědět jednotlivé výše zmíněné otázky – geografii pro pojem prostoru a otázku „kde“, chronologii pro pojem času a otázku „kdy“ a přírodovědu, psychologii a státovědu, odhalující příčiny a působící fyzické a morální síly, a tím vysvětlující „skrze koho“ a „jak“.³¹

Většina dnešních pomocných věd historických pak v pojetí profesora Wikosche spadá pod kritiku historickou, kam řadí genealogii, numismatiku, diplomatiku, sfragistiku, heraldiku a epigrafiku, a kromě nich ještě nauku o starožitnostech, statistiku a filologii.³² Tyto disciplíny dále nijak nečlení, ani se blíže nevyjadřuje k logice jejich pořadí v rámci seznamu, které ovšem dodržuje i u podkapitol, věnovaných jednotlivým oborům či jejich skupinám (diplomatika se sfragistikou a heraldikou, nauka o starožitnostech se statistikou a epigrafikou s filologií).³³ Samotné podkapitoly jsou poměrně stručné, jedno- či dvoustránkové a obvykle se omezují na stručnou definici příslušného oboru a okruhu jeho zájmu, k nimž doplňují jeho význam pro historické bádání a propojenost s dalšími pomocněvědnými disciplínami. Výklad je pak zpravidla doplněn odkazy na další literaturu.³⁴

V případě oborů filozofické kritiky vynechává podkapitoly o přírodovědě, psychologii a státovědě s odvoláním na skutečnost, že se jedná o samostatné disciplíny v rámci filozofie. O to větší prostor však ponechává zbývajícím dvěma vědám, které označuje za věrné a nerozlučné družky historie, za dvě oči, skrze něž rozeznáváme vlákno událostí, neboť bez času a prostoru není možné samotné myšlení a bez jejich udání neexistuje žádná historická událost.³⁵ V případě geografie je délka podkapitoly zhruba dvojnásobná v porovnání s disciplínami historické kritiky,³⁶ její struktura i míra detailnosti jsou ovšem srovnatelné.

U chronologie se obojí liší řádově. Její více než pětaticetistránkový výklad³⁷ pokrývá téměř tři čtvrtiny rozsahu kapitoly věnované celým „Hilfswissenschaften der Geschichte“ a kromě základních definic nabízí i vcelku systematické vysvětlení některých aspektů disciplíny. Po úvodu, věnovaném mimo jiné úvahám

31 Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 25.

32 Wikosch je uvádí v pořadí: genealogie, numismatika, diplomatika, sfragistika, heraldika, nauka o starožitnostech, statistika, epigrafika, filologie.

33 Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 26–34.

34 Ke každému oboru je uvedeno maximálně pět titulů, nejčastěji německých, případně francouzských či latinských. Nejčastěji uváděným autorem je Johann Christoph Gatterer, dále zde figuruji např. Jean Mabillon (diplomatika), Gregor Gruber (diplomatika), Joseph Eckhel (numismatika), Claude-François Menestrier (heraldika) a další.

35 Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 35.

36 Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 35–38.

37 Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 38–75.

o vnímání času, o původu a rozvoji jeho měření a počítání a o základních problémech chronologie,³⁸ následují samostatné podkapitoly zaměřené na podrobné vysvětlení solárního a lunárního roku, juliánské a gregoriánské reformy (včetně problematiky přijetí gregoriánské reformy v různých státech a aktuálního rozdílu mezi oběma kalendáři), různých počátků roku.³⁹ Dále je zařazena podkapitola vysvětlující nejdůležitější (nejběžnější) používané éry a epochy včetně návodů na přepočet konkrétních dat. Součástí této pasáže je i vysvětlení problémů spojených s používáním počítání let od stvoření světa a se zaváděním křesťanského letopočtu. Následující tři části se podrobně zabírají zlatým počtem, epaktami, kruhem slunečním, indikcemi a nedělními písmeny, a to včetně návodů pro jejich užití v chronologických výpočtech. Jako poslední podkapitola chronologie je pak zařazen text zabývající se tvorbou chronologicko-synchronistických tabulek a zejména bibliografií tabulek již v dané době existujících.⁴⁰

O více než třicet let mladší učebnice⁴¹ Karla Johanna Vietze⁴² se od té Wikoschovy liší základní koncepcí, jako jediná z námi zkoumaných se specializuje na teoretický úvod do studia historie, aniž by pokračovala vlastním výkladem dějin. Za cíl si klade zejména aktualizaci pohledu na minulost dle potřeb doby s přihlédnutím k rakouským poměrům a rakouské literatuře. Výběrovost bibliografie ostatně považuje za povinnost spisovatele své současnosti, neboť soudí, že odborných titulů existuje příliš mnoho.⁴³

Obsah knihy je rozčleněn na tři hlavní části, z nichž první se zabývá definováním základních pojmů, druhá dějepisným bádáním, jeho prameny a pomocnými disciplínami, a třetí psaním dějin, jak ve smyslu metody psaní, tak také historií již napsaného – historiografií. Počtem stran je nejrozsáhlejší druhá část, která zaujímá téměř přesnou polovinu více než dvousetstránkové publikace.

Součástí druhé kapitoly je i výklad věnovaný pomocným vědám historickým, jejichž definice a dělení se liší jak od současných zvyklostí, tak od systému M. J. Wikosche. Základem Vietzovy konstrukce je široce pojímaná nauka o historických pramenech, dále dělená na tři oblasti. První z nich nazývá „Historische

38 Mezi ty Wikosch řadí nespolehlivost nejstarších letopočtů, různost délky roku a rozmanitost užívaných ér. Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 39.

39 Zde jindy vcelku neutrální komentátor kritizuje začátek roku o Velikonocích – nevhodnější svátek nemohl být podle něj vybrán. Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 49.

40 Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 72–74.

41 Vietz, Karl Johann: *Das Studium der allgemeinen Geschichte nach dem gegenwärtigen Stand der historischen Wissenschaft und Literatur*. Prag 1844.

42 K životopisu: Vietz, Karl. In: Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 50. Theil. Vastag – Villani. Wien 1884, s. 284.

43 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. III–IV.

Doctrinen“ a řadí sem obory, které jsou výhradně nebo z velké části pěstovány pouze kvůli dějinám. Další jsou „Hilfswissenschaften der Geschichte“, samostatné vědy, které studium dějin zprostředkovávají, podporují a činí užitečným. Jako třetí je doplňuje „*Theorie der Zeugenbeweise*“, řešící teoretické otázky určování důvěryhodnosti pramenů (a jejich autorů).⁴⁴

Z výše uvedených charakteristik jednotlivých oblastí vyplývá, že dnešní pomocné vědy historické zařadil Karl Johann Vietz mezi tzv. Doctrinen – konkrétně zde jmenuje heraldiku se sfragistikou, numismatiku, epigrafiku s paleografií, diplomatiku a genealogii. Právo existence nezávislé na historii dává pouze chronologii, kterou řadí mezi Hilfswissenschaften spolu s geografii. Kromě nich jsou zde uvedeny antropologie s etnografií, lingvistika s filologií a jazyky, státní a národní právo společně s ekonomikou a statistikou a konečně filozofie včetně svých dějin.⁴⁵

Pořadí uvádění jednotlivých disciplín má zejména v případě Vietzových Doctrinen svou vlastní logiku, související se zařazením pramenů, kterými se daný obor zabývá, do strukturovaného systému. Jeho základem jsou tři základní kategorie – pověsti (Sagen), památníky bez písma⁴⁶ a psaná svědectví (v knize v tomto pořadí). Jako první tedy přichází heraldika, neboť erby jsou téměř vždy bez nápisu (devízy). Na pomezí nepsaných a psaných pramenů řadí Vietz mince, téměř vždy opatřené nápisem či opisem,⁴⁷ a nápisy, ale ne například pečeti, u nichž považuje za důležitější jejich těsné sepětí s heraldikou. Doménou diplomatiky jsou pak podle něj písemné prameny, stejně jako u genealogie, i když zde uznává existenci důležitých rodových posloupností předávaných původně ústní tradicí.⁴⁸

Do výkladu o dělení historických pramenů jsou tak průběžně zakomponovány pasáže zaměřené na příslušnou „*Doctrine*“. Jejich rozsah je samozřejmě větší, než tomu bylo u Wikoschových textů, ale nejde o řádovou odlišnost.⁴⁹ Text sám o sobě je zpravidla poněkud systematictější, kromě definice oboru a jeho přínosu pro historii obvykle uvádí výčet důležitých pojmů (s vysvětlením i bez) a – ve shodě s názvem celé knihy – také obsáhlou (stručně) komentovanou bibliografii, zaměřenou zejména na novější produkci⁵⁰ včetně edic a periodik.

44 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 34 a 60–61.

45 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 35nn. Na s. 61 jsou – v souvislosti s matematickou chronologií a fyzickou geografii – dále jmenovány logika, psychologie, matematika a fyzika. Další pozornost jim ale věnována není.

46 Ty dále dělí na přírodní a vytvořené člověkem. Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 37–40.

47 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 42.

48 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 54–55.

49 Rozsah se pohybuje od dvou do pěti stran.

50 Mezi desítkami doporučených titulů nechybí ani osvědčené autority jako Johann Christoph

Zajímavou novinkou – alespoň vzhledem k první rozebírané práci – je (jediný) výskyt pojmu „paleografie“. Ta je Vietzem zmiňována v souvislosti s epigrafikou jakožto nauka o starých abecedách.⁵¹ Autor v textu zmiňuje i další úkoly, které dnes paleografii přisuzujeme – problematiku čtení zkratk, vývoje středověkého a novověkého písma⁵² – ty ovšem spojuje s diplomatikou, „naukou, která učí číst staré písemnosti a listiny a zevrubně jim rozumět“.⁵³ Diplomatika v jeho pojetí je pak disciplínou požívající nebývalé vážnosti, mimo jiné i proto, že její pěstování vede k lepší péči o archivy a k jejich lepšímu využití.⁵⁴ A to přes suchou a namáhavou práci, kterou představuje.⁵⁵

Nejrozsáhlejší výklad – alespoň v rámci dnešních pomocných věd historických – je ovšem opět věnován chronologii, byť se jeho délka od ostatních neliší o tolik jako ve Wikoschově případě.⁵⁶ Stejně jako jeho předchůdce na olomouckém vysokém učení ji i Karl Johann Vietz považuje, spolu s geografii, za jedno ze dvou očí historie, bez jejichž „kdy“ a „kde“ by „z historického výkladu zbyl jen mlhavý útvar“.⁵⁷ Také jejich pojetí je velmi podobné, snad pod vlivem použité literatury. Větší rozdíly postřehneme jen ve třech případech. Jednak je to větší význam přisuzovaný éře od stvoření světa, kterou by Vietz preferoval jako jednotící prvek v rámci všeobecných dějin. Stejně jako Wikosch však musí uznat, že dosavadní výsledky chronologických výpočtů – i přes to, že se jim věnovaly největší kapacity oboru – toto neumožňují.⁵⁸ Druhým z rozdílů je širší prostor věnovaný orientálním éram – kromě hidžry zmiňuje i letopočty Dálného Východu, vcelku ve shodě s dalšími pasážemi, kde také projevoval zájem i o exotičtější prostředí než je obvyklý latinský kulturní okruh.⁵⁹ Ve třetím případě pak autor dostal svému závazku aktualizovat poznatky a chronologický výklad doplnil o pojednání o francouzském revolučním kalendáři.⁶⁰

Gatterer, Jean Mabillon nebo Joseph Eckhel.

51 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 46.

52 Za nejtěžší pro badatele považuje čtení kurzívy z 16. a 17. století. Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 50.

53 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 49.

54 Sem řadí mimo jiné edice pramenů, k nimž uděluje několik praktických rad (textová kritika, rekonstrukce ztraceného originálu z dochovaných opisů, výběr materiálu apod.). Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 49–52.

55 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 51 a 53.

56 Text je zhruba desetistránkový. Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 61–70.

57 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 61.

58 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 63.

59 Zde s. 67–68. Podobně např. v epigrafice pojednává o nápisech egyptských, kartaginských, foinických, mexických, runových... Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 46–47.

60 Vietz, K. J.: *Das Studium*, s. 69–70.

U publikace budoucího významného statistika Adolfa Fickera⁶¹ se vracíme k celkové koncepci podobné té Wikoschově. Opět se jedná o první díl příručky světových dějin,⁶² vybavený teoretickým úvodem do studia historie. O přesných cílech a ambicích knihy nejsme blíže informováni, neboť není opatřena předmluvou. Z její struktury však můžeme soudit, že primárně má sloužit výuce dějepisu ve školském prostředí a na rozsáhlejší uvedení do historického bádání rezignovala.

„Úvodu do studia“ je ve více než třísetstránkové publikaci věnováno šestnáct stránek čistého textu.⁶³ Ten začíná obligátními definicemi různých významů pojmu *Geschichte* a *Geschichtswissenschaft* (za součásti historické vědy – vydělené jen z ryze praktických důvodů – považuje např. i statistiku a politickou geografii),⁶⁴ po nichž následuje pasáž zaměřená na historické prameny jako základ historického bádání. Prostor srovnatelný se dvěma předchozími pracemi zaujímá jejich systematické členění, jehož základem je opět rozdělení na prameny psané a nepsané, zdůvodněné tezí, že teprve písmo „stvořilo dějiny“.⁶⁵ Podrobnější třídění vcelku odpovídá oběma předchozím systémům, mimořádné je dělení písemných pramenů podle typu použitého písma (obrázkové, slovní, slabičné, hláskové), čímž překračuje v této souvislosti většinou dodržované hranice „civilizovaného“ světa.⁶⁶ Také dělení textů v hláskovém písmu je propracovanější.⁶⁷ V návaznosti na systém historických pramenů je probrána nutnost jejich kritického posouzení a jsou vyjmenovány fáze vlastní kritiky, z nichž první v sobě zahrnuje posouzení autenticity, správné porozumění prameni a kritiku textovou.⁶⁸

61 Viz Ficker, Adolf. In: Wurzbach, Constant von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 4. Theil. Egervári-Füchs. Wien 1858, s. 218–219.

62 Ficker, Adolf: *Grundriß der Weltgeschichte*. Erste Abtheilung. Die theoretische Einleitung in das gesammte historische Studium und die Geschichte des Alterthums enthaltend. Olmütz 1846. Druhý díl vyšel v době Fickerova působení v Černovicích. Ficker, Adolf: *Grundriß der Geschichte der Neuzeit*. Czernowitz 1851.

63 Ficker, A.: *Grundriß der Weltgeschichte*, s. 3–18.

64 Ficker, A.: *Grundriß der Weltgeschichte*, s. 3–5.

65 Ficker, A.: *Grundriß der Weltgeschichte*, s. 7.

66 Jako příklad použití obrázkového písma jsou uvedeni např. severoameričtí Indiáni – Irokézové, slovní písmo reprezentují egyptské hieroglyfy, slabičné písmo pak Tibet. Ficker, A.: *Grundriß der Weltgeschichte*, s. 10.

67 Prameny psané v hláskovém písmu dělí na nápisy (ty dále na nápisy na památnících a nápisy na mincích), listiny v širším slova smyslu (obvykle používají pohodlnější psací materiál než nápisy) a psané dějiny. U listin v širším slova smyslu dále rozlišuje izolované záznamy (*Abgerissene Notizen* – seznamy vítězů olympiád, chrámové záznamy, středověké kroniky, listy a zprávy o jednotlivých událostech atd.), zákony a listiny v užším slova smyslu (písemné záznamy k založení, upewnění, změně a zrušení práv a povinností jak v soukromých, tak veřejných vztazích – dle Fickera nezměrně důležité pro takzvaný středověk). Ficker, A.: *Grundriß der Weltgeschichte*, s. 10.

68 Ficker, A.: *Grundriß der Weltgeschichte*, s. 11–13.

Znalosti nezbytné k získání historické látky a k patřičnému zacházení s kritikou nazývá Ficker „Hilfskenntnisse der Geschichte“, přičemž připouští – vzhledem k jejich dosavadnímu rozvoji a dosažené systematickosti – i jejich označování za „historische Hilfswissenschaften“. ⁶⁹ V pořadí navázaném na dříve uvedenou strukturu historických pramenů sem podle něj náleží fyzická geografie, topografie, etnografie, nauka o jazyku (Sprachenkunde), nauka o mýtech (Mythographie), genealogie, heraldika, numismatika, epigrafika, diplomatika a „nauka o spisovatelích“ (Schriftstellerkunde). ⁷⁰ Jakýkoliv výklad k jednotlivým disciplínám chybí, k prostému výčtu autor jen dodává, že platné služby historii prokazují i další vědy, především „Chronographie“ a „topische Metrographie“, ⁷¹ ale i filozofie a veškeré nauky zabývající se státem a církví. Ty by také měly právo být zahrnuty mezi „historische Hilfswissenschaften“ – a vzhledem k obecné souvislosti všech odvětví lidského vědění by pak vlastně nesmělo být vynecháno žádné z nich. ⁷²

Zbývajících několik málo stran úvodu do studia využívá autor ke stručnému osvětlení principů výstavby historického textu a logického řazení poznatků (periodizace, kauzalita). Neopomíjí ani základní vlastnosti historického stylu psaní, od kterých přechází k závěrečnému vysvětlení pojmu „Weltgeschichte“, tvořícímu přechod k vlastnímu historickému výkladu počínajícímu stvořením světa a biblickými dějinami. ⁷³

Právě světová historie počínající stvořením a biblickými dějinami ⁷⁴ se dá považovat za jakýsi symbol doby a prostředí, ve které učebnice profesorů Wikosche, Vietze a Fickera vznikly a do které patřily. Je to období, jehož školský systém se vyznačoval pevným státním i církevním dohledem nad organizací, jednotlivými aktéry i obsahem výuky, který nesměl v žádném případě zpochybňovat oficiální katolickou nauku. Odtud tedy samozřejmě přijímání knihy Genesis jako seriózního historického pramene, odtud Vietzova rozsáhlá kapitola o „historické antropologii“ snažící se racionálně vysvětlit rozdíly mezi jednotlivými etniky, existující navzdory jasnému faktu, že všichni lidé pocházejí z jednoho rodičov-

69 Ficker, A.: Grundriß der Weltgeschichte, s. 13.

70 Ficker, A.: Grundriß der Weltgeschichte, s. 14.

71 V případě „Chronographie“ se dle dobové literatury jedná o jiný název pro chronologii, tuto variantu podporuje i fakt, že chronologie jinde zmiňována není. „Topische Metrographie“ by pak měla být analogií chronografie (chronologie), věnující se historickému měření prostoru. V dnešní terminologii tedy jde patrně o historickou metrologii. Viz Wachsmuth, W.: Entwurf einer Theorie der Geschichte. Halle 1820, s. 115–119.

72 Ficker, A.: Grundriß der Weltgeschichte, s. 14.

73 Ficker, A.: Grundriß der Weltgeschichte, s. 14nn.

74 Viz tamtéž; Wikosch, M. J.: Grundriss der Universalgeschichte, s. 173.

ského páru, Adama a Evy.⁷⁵ Odtud stesky nad nemožností dopočítat se exaktně roku stvoření.⁷⁶ Ovšem, z druhé strany, právě odtud můžeme tušit i původ poměrně interdisciplinárního přístupu k definici pomocněvědných disciplín, kde přiznávají významné postavení (fyzické) geografii. I když v tomto případě nelze opominout ani vliv organizace tehdejšího filozofického studia, které zahrnovalo i přírodovědné předměty.

Obecně můžeme shrnout, že všichni tři autoři s pojmem pomocné vědy historické operují, ovšem jeho význam není u všech stejný. Zatímco Wikoschovo a Fickerovo pojetí se se současným chápáním pomocných věd jako desíti (Vademekem daných) disciplín alespoň částečně překrývá – i když oba pánové chápou daný pojem šířeji – v případě Vietzova systému patří mezi „Hilfswissenschaften“ pouze chronologie, ostatní řadí mezi tzv. Doctrinen. V zásadě se všichni naopak shodnou na rozlišování pomocných oborů, ať už jakkoliv nazývaných, na obory spjaté s historií pevněji a obory samostatné, související pouze volněji.

Rozsah (případně absence) podrobnějšího výkladu k jednotlivým pomocným vědám potom primárně plyne z určení všech tří učebnic pro předmět všeobecných dějin, kde tyto disciplíny tvoří pouze součást teoretického úvodu do studia. Připomeňme si také, že filozofické studium před polovinou devatenáctého století bylo jakýmsi mezistupněm mezi gymnáziem a studiem na dalších fakultách, byť bylo možné jej završit doktorátem. Výuka historie tomuto odpovídala – stejně jako tomu odpovídaly její učebnice. Vážný zájemce o hlubší studium pomocných věd historických měl k dispozici jednak odkazy na další literaturu, jednak specializované předměty. Oba dva směry vedly nejčastěji k podrobným příručkám J. Ch. Gatterera či G. Grubera.⁷⁷

Zvláštní zmínku si na tomto místě zaslouží dvě z pomocných věd historických, jejichž názvy se – paradoxně – ve studijních programech tehdejší filozofie nevy-skytují. První z nich je chronologie, již je ve zkoumaných publikacích věnováno mnohem více prostoru než ostatním disciplínám, a to včetně praktických návodů k některým výpočtům, občas snad využitelným v praktickém životě (přepočty mezi jednotlivými stále využívanými kalendáři). Druhou je pak paleografie, zmi-

75 Také podle M. J. Wikosche v kapitole věnované rozdílu mezi lidmi byl člověk bezprostředně stvořen a podle poznatků současné vědy je možnost vývoje z neorganické hmoty pouhou pohádkou. Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 106.

76 Dle Wikoschova textu „rok jedna (Anno Eins) zmizel spolu s Rájem“. Wikosch, M. J.: *Grundriss der Universalgeschichte*, s. 41. Viz také dřívější odkazy na výklady k chronologii.

77 Gatterer, Johann Christoph: *Abriss der Diplomatie*. Göttingen 1798. Gatterer, Johann Christoph: *Abriss der Heraldik*. Neue und verbesserte Ausgabe. Göttingen 1792. Gatterer, Johann Christoph: *Abriss der Chronologie*. Göttingen 1777. Gruber, Gregor Maximilian: *Kurzgefaßtes Lehrsystem seiner diplomatischen und heraldischen Kollegien*. Wien 1789. V případě jejich užití v Olomouci viz Kristen, Z.: *Studium historie*, *passim*.

ňovaná naopak – a zcela v rozporu s dnešním stavem – naprosto marginálně. Zde se nabízí domněnka o příbuznosti tehdy běžně používaných novogotických písem s písmem středověku, která mohla badatelům ulehčovat čtení pramenů. Naopak jasně prokazatelné je dobové zahrnutí (dnešní) paleografické problematiky do oblasti zájmu diplomatiky.⁷⁸

Poslední otázkou, kterou je možno si v této souvislosti klást, je, zda byly učebnice z pera olomouckých profesorů v Olomouci také užívány. Z dosavadních poznatků plyne,⁷⁹ že na olomoucké univerzitě byla používána pouze jedna z nich – Wikoschova – po dobu jednoho roku.

78 Např. psací látky, rozbor a vývoj písma, ligatury a zkratky. Viz citované práce J. Ch. Gatterera a G. Grubera.

79 Kristen, Z.: *Studium historie*, s. 26.

Historische Hilfswissenschaften in den Publikationen von Geschichtswissenschaftlern der k. k. Franzens-Universität in Olmütz

Das Hauptthema des Artikels (nach einer kurzen Einführung in die Geschichte der Universität / des Lyzeums in Olomouc / Olmütz und des dortigen Unterrichts der Geschichtswissenschaften im langen 19. Jahrhundert) ist das Konzept der historischen Hilfswissenschaften in Lehrbüchern von Autoren, die mit der Philosophischen Fakultät in Olmütz beruflich verbunden waren. Dabei handelte es sich um Martin Johann Wicosch (1754–1826), Karl Johann Vietz (1798–1872) und Adolf Ficker (1816–1880). Bei der Analyse wird ein besonderes Augenmerk auf den Begriff „historische Hilfswissenschaften“ gelegt, auf seinen Inhalt (d. h. welche Disziplinen diesem zugeordnet werden) sowie auf die Länge und den Inhalt der Erläuterungen zu den einzelnen Disziplinen. Mit Rücksicht darauf, wie unterschiedlich die drei untersuchten Texte sind, fällt auf, dass ein großer Raum der Chronologie gewidmet und im Gegenteil dazu die Paläographie fast vollständig ausgelassen wurde. Zudem ist interessant, mit welcher Selbstverständlichkeit auch (ausgewählte) Disziplinen der Naturwissenschaft als historische Hilfswissenschaften eingestuft werden.

Auxiliary Sciences of History in the Publications of History Professors at the C. K. František University in Olomouc

The main topic of the article, besides a short introduction to history of Olomouc University/Lyceum and teaching of historical disciplines in the long 19th century there, is the way of interpretation of auxiliary sciences of history in the textbooks written by the men professionally connected with Olomouc Faculty of Arts: Martin Johann Wicosch (1754–1826), Karl Johann Vietz (1798–1872) and Adolf Ficker (1816–1880). The analysis pays attention primarily to usage of the term “auxiliary sciences of history”, disciplines put among them, also length and subject matter of each reading. With respect to differences in the three examined texts the space devoted to chronology is remarkable while palaeography was almost omitted. As the third interesting piece of information gained from the study is an understanding that among the auxiliary sciences of history are put some disciplines of natural science.

JOSEF EMLER

IVAN HLAVÁČEK

Jméno Josefa Emlera jako představitele nejen české historiografie, ale i jako reprezentanta české kultury v nejširším slova smyslu patří v rámci druhé poloviny 19. století doslova k těm nejpřednějším.¹ Samozřejmě je tomu tak zejména pro jeho doslova gigantickou práci editorskou, ale stejně tak je třeba vyslovit velké uznání i jeho dalším činnostem: vědecké v užším slova smyslu, dále pak učitelské, osvětové i organizační. O té první a do značné míry i o té druhé, je v historických kruzích všeobecná povědomost a ví se, že ani dnes po více než 120 letech po jeho smrti se bez jeho edičních počínů neobejdeme a i s jeho vědeckými závěry je třeba se vypořádávat. A pokud jsou tyto Emlerovy edice už nahrazeny či nahrazovány moderními, vždy se s nimi tyto musí poměřovat. Ovšem vedle toho vydaného zůstalo ještě leccos toliko v přípravě a tak teprve dnes – po více než sto čtyřiceti letech – dochází k jejich přiměřenému zpřístupnění.² Mám pochopitelně především na mysli nedokončené Pozůstatky desk zemských v r. 1541 pohořalých, odkaz to Františka Palackého. Nicméně nejde mi jen o impozantní množství počítáno na stránky, které velmi krátkozrace, ba přímo hloupě – abych se vyjádřil spisovně o jeho neomaleném výrazu – kritizoval enfant terrible české vědy a kultury 19. století Martin Hattala (1821–1903), „slavný“ autor Brusy jazyka českého.³

1 Literatura je poměrně rozsáhlá. Hlavní roli v ní hrají dva sborníky, jež vyšly u výročí Emlerova narození. V prvním šlo o jubileum stoleté, v druhém o jubileum stopadesátileté: Památník Josefa Emlera k stému výročí jeho narození, red. Václav Vojtíšek, Praha 1936; Josef Emler (1836–1899). Příspěvky k jeho učitelské, vědecké a organizační činnosti, red. Ivan Hlaváček. Praha 1989 (vedle základní rozpravy autora tohoto příspěvku se to týká zejména statí Mileny Běličové a Jiřího Berana). Oba sborníky provází i Emlerova bibliografie, která v druhém případě vyplňuje i některé mezery sborníku prvního. Do širokého rámce vývoje české historiografie druhé poloviny 19. století jej zařadil František Kutnar v Přehledných dějinách českého a slovenského dějepiscetví, které napsal spolu s Jaroslavem Markem. Cituji vydání z roku 1997 dle rejstříku. V Hlaváčkově statí ve sborníku z r. 1989 na s. 74 jsou seznámenány porůznu se do roku 1989 objevivší příležitostné statí. Ty lze doplnit ještě o slovníkové heslo v Biografickém slovníku Českých zemí sešit 15. Praha 2012, s. 588–589. Pokud bude třeba, bude na některé jednotliviny upozorněno níže.

2 Srv. Hanousek, Jan: Několik úvah editora nad zpřístupněním Pozůstatků desk zemských. Mikulovské kolejní kabinety pomocných věd historických II. Brno 2019, s. 86–96.

3 Srv. citaci v knize Zdeňka Nejedlého: T. G. Masaryk III. Na pražské universitě. Praha 1935, s. 71, když se plasticky popisuje prostředí na pražské univerzitě oné doby.

Nicméně musím upozornit na to, že Emlerovi nešlo jen o kvantitu jednoho žánru našich písemných pramenů, nýbrž vedle dominujících pramenů diplomatických i o prameny vyprávěcí, kdy byl nosným autorem několika svazků klíčové edice našich středověkých vyprávěcích pramenů *Fontes rerum Bohemicarum*. Ty ponechávám ovšem stranou, nikoliv proto, že bych je podceňoval, ale že jsou dostatečně známé a stále „v provozu“. Upozorňuji jen na ty diplomatické ve vlastním smyslu toho slova s podotčením, že Emler začínal ediční činnost s materiály raně novověkými jako adlatus Antona Gindelyho. Hlavní zásluhu má ale v materiálu pozdně středověkém, kde tři svazky jím vydaných listinných registů pro dobu posledních Přemyslovců až Jana Lucemburského, tedy *Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae* (svazky 2–4) těžko budou nahrazena, i když je jim možno z hlediska akribie leccos vytknout. Ovšem to záleželo na předlohách, které měl k dispozici, neboť do značné míry vycházel z opisů nejrůznějších kopistů a velmi kolísavé kvality. Emler si ovšem více než dobře uvědomoval, že už pozdní středověk, ne až raný novověk přinášel u nás nejen velkou diverzitu úředních písemností proti době předchozí, a tak doslova svými edicemi objevoval význam i těch zdánlivě okrajových podkladů, které si česká středověká společnost na všech stupních správních struktur pro své fungování vytvářela. A jejich škála – dotud takřka netušená – byla překvapivě široká. Jinak řečeno: nebyly to jen listiny v užším slova smyslu, ale celá řada dalších diplomatických kategorií, jejichž ojedinělé představitele Emler doslova a do písmene vynesl na světlo světa a historickému bádání zpřístupnil. A také tím ovšem ukázal, že často, ba většinou, to nebyly solitéry, jak se to jeví dnes, ale šlo o představitele mnohdy ve 14. století už běžných, i když dnes nenávratně zaniklých druhů, vedených často v sériové podobě. I když v této aktivitě Emler nebyl jediný, rozhodně byl ale nejagilnější. A dodávám, že často šlo o priority nejenom v českém kontextu, ale i v mezinárodním srovnání. Stačí jen telegraficky vedle notoricky známých stěžejních edic listin vyjmenovat namátkou další kategorie: listy, formulářové sbírky, kopiáře, účetní a berní materiál, inventáře, nekrologia, úřední knihy jak správy zemské, tak městské, církevní, včetně vizitačních resp. inkvizičních protokolů, i vrchnostenské. A vzpomene-li čtenář si na něco, nač jsem v tomto telegrafickém výčtu zapomněl, určitě by i v tom Emlerovu stopu také našel. Ale jak jsem naznačil: o těchto věcech je v důsledku bibliografií a zejména ovšem právě pro jejich aktuálnost informací dostatek. Nicméně bych rád zdůraznil výše řečené zřetelněji metodologickou poznámkou. Tyto, tedy nelistinné doklady, jsou totiž zpravidla dochovány v izolovaných jednotlivinách, často jen fragmentech folií a leckdy o jejich existenci máme povědomí jen nepřímé. To ale přesto naznačuje, že jde o kategorie, které nebyly tak výjimečné, jak je dnes známe, ba naopak. Je třeba to dochované chápat jako představitele více či méně již obecněji rozšířených typů materiálů v různých správních strukturách. Protože ale svou funkčností a působením byly zpravidla už v době svého vzniku

výrazně limitovány, nebyl už primárně zájem ani důvod o jejich dochování dbát, je jejich deperditnost podstatně výraznější, než je tomu u vlastních listin, i když i tam máme k dispozici často jen zlomek toho, co ve středověku existovalo. Ale třeba se vrátit k Josefu Emlerovi.

Jako první se nabízí jeho působení učitelské. Tu je nejdříve třeba zmínit jeho prehistorii, totiž Emlerovo vlastní školení historické. Toho se mu dostalo na nedávno (1854) vzniknuvším Institutu für österreichische Geschichtsforschung ve Vídni. Vznik tohoto ústavu je spojen se jménem hraběte Lva Thuna jako oborového ministra kultu a vyučování. Ten totiž vyslal V. V. Tomka na stáž do Paříže. A ten se svým způsobem shlédl (právem) v tamní École Nationale des Chartes (založené 1821), o níž referoval Thunovi s takovým entuziasmem,⁴ že ten dal základní impuls k založení podobného ústavu v mocnářství.

I když zakládajícím ředitelem Institutu se stal poměrně nevýrazný, byť velmi pracovitý Joseph Chmel, byl brzy zastíněn dynamickým a současně ovšem také autoritativním Theodorem von Sickelem. A to tak autoritativním, že ještě dodnes, či alespoň do nedávna, si někteří naši posluchači jeho jméno se vznikem Institutu nesprávně spojují. A vtiskl mu tak výrazný ráz, že Institut se stal jak vědeckým, tak učitelským pracovištěm mezinárodního významu. Ten pak přetrval i po jeho odchodu do Říma, kde se stal ředitelem nově zřízeného Rakouského historického ústavu. Emler se ve Vídni stal Sickelovým žákem a byl jím záhy pověřován i různými badatelskými úkoly. A mohu dodat, že tento přátelský vztah vydržel i po odchodu Emlerově do Prahy, kdy Emler sám mohl být Sickelovi v lecčems k užítku – stejně tak ovšem i Sickel Emlerovi. Zejména pochopitelně v jeho postupu na univerzitě. Ale k tomu bylo ještě daleko.

Neboť Emler neměl po příchodu do Prahy v české společnosti první měsíce na různých ustláno. Jako homo novus – nadto příšedší z Vídně – byl přijat s nedůvěrou. Ta se ale brzy rozptýlila a Emler, který začal svou kariéru přechodně jako gymnaziální učitel, záhy přešel do krátce předtím založeného (1862) Českého zemského archivu, aby pak definitivně zakotvil v Archivu města Prahy po boku českého národního básníka – ale také významného editora – Karla Jaromíra Erbena. Tento archiv se stal pak jeho pevným zázemím jak pro univerzitu, kdy se stal vlastně pomocně vědným seminářem, tak pro všechny další aktivity. Emlerovy odborné kroky ovšem směřovaly na univerzitu. Toto směřování ale nebylo bez dvojího úskalí. První překážkou bylo nejdřív stanovisko policie, která v Emlerovi viděla nebezpečný element a po jistou dobu blokovala jeho možný postup. A druhá překážka byla osobního rázu. Emler totiž na Institutu studoval společně s Matthiasem Pangerlem (1834–1879), svým spolužákem ve Vídni, přítelem a rovněž zdatným editorem, který současně s ním přešel do Prahy. Pro jeho

4 Stačí nalistovat jeho Paměti I. Praha 1904, s. 336n. a zejména s. 353n.

německý původ se mu ovšem dostalo upřednostnění. Zasáhl však osud a Pangerl velmi záhy zemřel, a tak Emler měl cestu volnou. I když teprv na druhý pokus, když totiž překonal nedůvěru v jeho, jak bych to řekl, státní, či snad spíš dynastickou spolehlivost. Tak se Emler mohl na ještě jednotné univerzitě etablovat. Ale snahy české společnosti po vlastní samostatné univerzitě nabývaly na intenzitě a třeba konstatovat, že i Emler tu projevil velkou dávku iniciativy, která nakonec vedla v r. 1882 ke kýženému výsledku.⁵ A tak se stal už od počátku jejím platným členem až do doby, bylo to v r. 1896, kdy jej nemoc vyřadila z aktivní činnosti tu, i v samotném archivu. Jeho školením prošli prakticky všichni přední představitelé první generace tzv. Gollovy školy a koluje informace o tom, jak dobrosrdečně jej tito posléze úctyhodní muži, zejména je to dosvědčeno o Václavu Novotném, parodovali.

Ale nejen univerzitou a archivem a s nimi spojenou pedagogickou, vědeckou a archivní prací (tu je dnes skoro nepředstavitelné, co všechno v ní patřilo k jeho povinnostem), byl vzdělanec (a chcete-li vlastenec) živ. Co je v této souvislosti už úvodem třeba zaznamenat, je péče o zájemce o vážnou vědeckou práci s archiváliemi. Tak neváhal třeba některé zahraniční zájemce osobně uvádět do různých pražských archivů. Pro ty domácí pak byl pražský městský archiv otevřen takřka permanentně. Mezi nimi vynikal zejména Zikmund Winter, jehož „tlustospisy“, budované zejména na městskopražském materiálu, vzbuzovaly nezdědka posměch tehdy mladých pozitivistů, leč často se z nich úspěšně opisuje-vypisuje i v současnosti.

Ale slíbil jsem, že budu mluvit zejména o „jiném“ Emlerovi. Tu je ovšem třeba pohlédnout do struktury každodenního intenzivního života české pražské společnosti druhé půle 19. století, zejména pak života vědeckého. i když ani ten obecně kulturní nemůže zůstat stranou. Klíčovou kulturní institucí takřka po celé 19. století bylo České muzeum už od svých počátků v r. 1818. A Emlerův význam rostl vlastně po celou dobu 19. století a teprve poté začíná se vznikem nových institucí vzrůstající se společnosti jeho priorita ustupovat poněkud do pozadí. Jeho význam ovšem podstatně přesahoval Prahu a byly to zejména dva jeho nástroje, které výrazně směřovaly do centra kulturních a vědeckých snah doby. Časopis zvaný familiárně *Muzejník*, ve své české podobě (v německé verzi nepřekonal několik málo ročníků) vyrostl v respektovaný centrální vědecký časopis v humanitních vědách, který se orientoval především na historii v nejširším slova smyslu, i když v něm nalézaly útočiště i jiné obory, zejména když byli jeho redaktory filologové či literární historici. V obou případech orientovaných výrazně bohemisticky. Po Palackém a jeho současníkách byl totiž bezprostředně redaktorem muzejní kni-

5 Malým, ale přesvědčivým dokladem je jeho vlastnoruční koncept jednoho významného dokumentu. Viz Hlaváček, Ivan: K podílu Josefa Emlera na boji o českou univerzitu v roce 1872. *AUC-HUCP* 28/1, 1988, s. 107–115.

hovník Antonín J. Vrátko a po něm klasický filolog Jan Lepař, jenž končil rokem 1870. A v příštím roce, tedy 1871 se na titulním listě *Muzejníku* objevilo jméno pětatřicetiletého Josefa Emlera, který se mu následně věnoval plných dvacet let. I když vedle něho se objevily v 50. letech Památky archaeologické (i v nich se redakčně krátkodoběji uplatnil), v r. 1861 časopis *Právník*, 1874 *Listy filologické*, v 80. letech pak Masarykovo *Athenaeum*, *Muzejník* si své vůdčí postavení v humanitních vědách uchoval. A u těchto dvou emlerovských decenií je třeba se zastavit a uvědomit si Emlerovu tehdejší muzejníkovou dvoudomost. Jako autor, ale především jako redaktor. A obě funkce plnil Emler naplno. I když s jeho jménem jako autora se tam setkáváme zdánlivě zřídka, přesto i ji plnil ve vrchovaté míře, aby přitom plynule přecházel i do funkce redaktorské. Z jeho pera totiž pocházejí doslova stovky nepodepsaných, resp. jen šifrou označených zpráv o literatuře, které upozorňovaly na novinky literatury v širokém oborovém spektru. Zejména jde sice o českou literaturu, ale objevují se i stručné sice, ale výstižné informace rovněž o zahraničních publikacích. Tu je třeba výslovně konstatovat, že se často – zřejmě z nedostatku kvalifikovaných spolupracovníků – pouští i na pole velmi vzdálená, když se mu zdálo, že dílo stojí za zaznamenání. Nebudu zahlcovat citacemi ani číslu, ale snad několik exotičtějších příkladů nebude na škodu. Tak upozorňuje na český překlad S. Smilesova *Základu blahobytu*, V. Šafaříkovy *Dějiny chemie*, dokonce přichází i upozornění na F. Vejdovského práci o bakteriích. Valná většina se ovšem týká historie, pochopitelně převážně české; a to nejen středověké, ale i nové a z tehdejšího hlediska i nejnovější.⁶ A protože Emler byl i editorem řady korespondencí svých starších současníků, není se třeba divit, že se na stránkách *Muzejníku* často objevuje jak filologie, tak literární historie. Proto lze ostatně vysvětlit, že v článkových partiích se jeho jméno objevuje více než střídmo. Napočítal jsem pouhých 15 textů, i když edice korespondence Josefa Jungmanna s Antonínem Markem by vydala za objemnou knihu. Na místě je tu ovšem také upozornění na Emlerovo rozloučení se s redaktorstvím *Muzejníku*, v němž příliš sebekriticky přiznává, že tu své ambice dostatečně nenaplnil. K tomu snad lze jen dodat, že to ani nebylo v lidských silách. Když se Emler ujímal redakce *Muzejníku*, činil tak s odhodláním učinit z něho kritický časopis. Měly se v něm střetávat různé názory (on to jednou dokonce ve své korespondenci nazval poněkud drastičtější „rvačkami“). Že se mu jeho záměry v plné šíři prosadit nepodařilo, mu není možno ani v nejmenším vytýkat u uvědomění si, kolik času a úsilí mu vedle dalších aktivit věnoval. Při listování *Muzejníkem* oněch let tomu dáme za pravdu, neboť se mu dařilo získávat pro časopis přispěvatele zvučných jmen s příspěvky,

6 Stačí tu nalistovat nedocenitelný rozpis obsahu *Muzejníku*, který pilně učinil P. Kneidl a V. Břeňová svým dvousvazkovým *Rejstříkem* 125 ročníků *Časopisu Národního musea* 2, Praha 1963 a najít heslo Josef Emler.

kteře jsou dodnes citovány, a je z nich těženo. Přitom on sám byl za všech okolností osobou vnitřně nejen konciliantní, ale přímo mužem, který ve své otevřenosti a upřímnosti snad neměl nepřítel. A to ani v táboře konzervativců, ani liberálů (neřízená střela Hattala byl výjimkou), ba ani v táboře německém, kde naopak měl také řadu přátel.

Ovšem Muzejník tvořil jen jednu složku Emlerovy lásky a práce pro muzeum jako takové. Dlouholeté jednatelství ve Společnosti českého muzea, které bral velmi vážně, by si zasloužilo víc než pouhé upozornění. Tak alespoň zmínku je nutno učinit o muzeální Matici české, jejíž význam osvětový byl ještě v době Emlerově zcela mimořádný. Z jeho dalších muzeálních povinností musím zmínit alespoň ještě jednu. Její viditelný výsledek zná sice každý, ale málokdo ví o tom, do jaké míry za to vděčíme právě jemu. Je to totiž dnešní hlavní budova Národního muzea, jíž Emler jako pověřenec pro její stavbu věnoval mnoho péče a to až k těm nejkonkrétnějším jednotlivinám, jako byly třeba výstavní vitríny do expozic. Pro inspiraci zajel či zajížděl dokonce až do Vídně...

Ale máme před sebou ještě další instituce, kde byl Emler spiritus agens ať jako autor či inspirátor. Zastavme se nejdřív u Královské české společnosti nauk, která při své tehdejší bilingvnosti získávala stále více a více také jeho zásluhou českou podobu. V jejích Pojednáních (Abhandlungen) i ve Věstníku (Anzeiger) vycházela řada Emlerových edic ať v české či německé podobě a přinášely objevné materiály. Zpravidla o nich nejprv referoval v zasedáních její filologicko-historické sekce, kde se rovněž uplatňoval obecněji jako její sekretář se vším, co k této funkci patřilo. Ale ještě tu byl i Historický spolek, vážená instituce, vydávající zejména historické edice, na nichž nemalý podíl měl právě, no ovšem, Josef Emler. Podle svého osobního svědectví začínal často svůj pracovní den děláním korektur ještě v posteli, na něž už čekal sluha, aby je odnesl do tiskárny. A bylo by trestuhodné, kdybych nezmínil důležitou sociální instituci, totiž Svatobor, podpůrný spolek pro kulturní potřeby české společnosti, zejména na podporu českých spisovatelů, ale i vědeckých pracovníků, kde byl též platným členem. A byl by se jistě aktivně uplatnil i v České akademii věd a mění, která ale vznikla až v době, kdy Emlerovy síly byly vyčerpány a jeho život se poznenáhlu uzavíral...

Bohužel ze souboru opisů Emlerovy rozsáhlé korespondence, kterou pečlivě dokumentoval pražský městský archiv, nezbylo v důsledku požáru Staroměstské radnice za květnového povstání nic. I když její omezené okruhy byly vydány, bude se jednou muset podniknout kompletní heuristika znovu, která ukáže Emlerovu povahu i osobní vlastnosti, které tu mohly být naznačeny jen letmo, v plné šíři. Nicméně i z toho, co dosud známe jak z jejích trosek, tak z různých pamětí, jednoznačně vyplývá nejen Emlerova vědecká poctivost, ale neméně i jeho charakter. Rád bych proto ukončil těchto pár poznámek citátem z jubilejní črty Emlerovi věnované osobou nepoměrně významnější, než jsem já. Byl to Jan Neruda, který

napsal o Emlerovi už v roce 1883 v *Humoristických listech* (ta slova ovšem nebyla míněna žertem) také tato slova: „Dějepisci náležejí všude, zvláště ale a právem, u nás k aristokracii literární. ... Ještě je v šachtách českých dějin dosti kovu nevyváženého, neprozkoumaného. A tu lze říci, že Emler náleží mezi kovkopy jak nejpilnější, tak nejšťastnější.“⁷

Emlerova busta je v Panteonu Národního muzea sice po novotě opět na předním místě a stejně tak zůstává jeho jméno a osoba významným článkem naší kultury, i když se na ni pozapomíná.

7 Přetisk in: Neruda, Jan: *Podobizny II 1882–1891*. Praha 1952, s. 270–272. Citát na s. 271.

Josef Emler (1836–1899)

Josef Emler absolvierte Geschichtsstudium an der Universität in Wien in einem der ersten Kurse der damals neuentstandenen und dank Theodor von Sickel modernen Arbeitsstelle für die historischen Hilfswissenschaften, nämlich dem Institut für österreichische Geschichtsforschung. Nach den Studien ging er nach Prag, dort fasste er, nach einigen kurzen Beschäftigungen in seinem Fach und als Lehrer, in dem kurz zuvor errichteten Archiv der Hauptstadt Prag festen Fuß. Daneben war er als Lehrer an der damals noch nicht geteilten Prager Universität und nach deren Teilung 1882 an der tschechischen Universität tätig. Er ist bekannt als ein beliebter Lehrer und unermüdlicher Herausgeber narrativer, vor allem aber diplomatischer historischer Quellen. Weniger bekannt ist, dass Emler einer der führenden Kulturträger und Organisatoren des tschechischen öffentlichen Lebens war. Es genügt, auf zahlreiche Funktionen hinzuweisen, denen er sich mit vollem Einsatz widmete und deren Höhepunkt sein Beitrag zum Bau des Hauptgebäudes des heutigen Nationalmuseums war. Zu seinen bedeutendsten Funktionen zählten die Mitgliedschaft in der Königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, in der Tschechischen Akademie der Wissenschaften und Künste sowie in der Gesellschaft des vaterländischen Museums in Böhmen, in der er zwei Jahrzehnte lang als Redakteur der führenden tschechischen Fachzeitschrift im Bereich der Geisteswissenschaften, der Zeitschrift des böhmischen Museums wirkte.

Josef Emler (1836–1899)

Josef Emler graduated from history at the Vienna University, in one of the first courses given by a newly established and, thanks to Theodor von Sickel, modern workplace for auxiliary sciences of history, in the Institut für österreichische Geschichtsforschung. After his studies he left for Prague and had a few temporary jobs in his profession as well as in teaching. Then he took post in the Capital City of Prague Archives, which was shortly before it formed, and also as a pedagogue of the subject at Prague University (having not been divided at that time). In 1882, after the division of the University, he left for the Czech University. He has been known as a popular teacher and a tireless editor of historical narrative and especially diplomatic sources. It is a historical "instrumentarium" used to a large extent to present. On the other hand, it is less known that Josef Emler belonged to the notable cultural workers and organizers of the Czech public life. We can point out various functions he devoted himself to and at the top there was his fundamental participation in the construction of the main building of the present National Museum. The most important functions of his were: a member in Královská česká společnost nauk (Royal Bohemian Society of Sciences), in Česká akademie věd a umění (Czech Academy of Sciences and Art) and in Společnost Českého musea (Society of Bohemian Museum) where he used to be an editor of a leading journal for human sciences i. e. Časopis českého musea (Journal of Bohemian Museum).

GUSTAV FRIEDRICH, JEHO UČEBNÁ KNIHA PALAEOGRAFIE LATINSKÉ A VÝUKA PALEOGRAFIE V RÁMCI STÁTNÍ ARCHIVNÍ ŠKOLY

MARIE RYANTOVÁ

Při přípravě budoucích archivářů nemůže chybět výuka paleografie a jinak tomu nebylo ani v případě Státní archivní školy. Významné místo v souvislosti s tím zaujímala v českých zemích osobnost Gustava Friedricha a jeho zájem o tuto pomocnou vědu historickou. Obsahem tohoto příspěvku proto budou informace jednak o přípravě vydání Friedrichovy knihy *Učebná kniha palaeografie latinské* (zejména na základě korespondence s Josefem Kalouskem), jednak o výuce paleografie v rámci Státní archivní školy.

Není jisté sporu o tom, že *Učebná kniha palaeografie latinské* představovala významný příspěvek ke studiu paleografie v českých zemích, kde do konce 19. století stačilo o této pomocné vědě historické vyjít jen několik více méně populárních prací. Není mým cílem podat detailní charakteristiku této obecně známé publikace, která nadlouho plnila roli jediného domácího dostupného zdroje informací o starověkých, národních a středověkých písmech, chci pouze přiblížit, jak tato kniha vznikala, resp. jak bylo její vydání dojednáváno v korespondenci Gustava Friedricha s českým historikem Josefem Kalouskem.¹ Ten byl nejen profesorem filosofické fakulty pražské university, ale na konci 19. století patřil také k významným osobnostem jak Královské české společnosti nauk, tak České akademie věd a umění: v KČSN zastával od 4. prosince 1888 do 5. listopadu 1890 funkci generálního tajemníka a hned nato byl až do 2. prosince 1914 (tedy takřka do konce svého života) tajemníkem I., filosoficko-historicko-jazykozpytné třídy, v ČAVU zaujímal od října 1911 až do prosince 1914 funkci předsedy I. třídy.² Zejména v KČSN tak měl významný podíl zvláště na vydávání různých publikací – což platilo i ve Friedrichově případě.

1 Ryantová, Marie (ed.): Korespondence Josefa Kalouska s českými historiky I. Praha 2019, s. 91–111.

2 K J. Kalouskovi naposledy zejména Jiroušek, Bohumil: Josef Kalousek. Historik v národní společnosti druhé poloviny 19. století. Praha 2018; k působení v KČSN a v ČAVU Šlechtová, Alena – Levora, Josef: Členové České akademie věd a umění 1890–1952. Praha 2004, s. 139.

Gustav Friedrich začal na své knize věnované paleografii pracovat během svého pobytu ve Vídni, kde pobýval od roku 1894 jako mimořádný posluchač Institutu für österreichische Geschichtsforschung a současně student filosofické fakulty vídeňské university.³ O rok později sice neuspěl u zkoušky, která by ho opravňovala k tomu, aby se stal řádným členem IÖG a posluchačem jeho XXI. kursu, ale díky finanční pomoci z Prahy v podobě stipendia mohl v pobytu a studiu pokračovat a v roce 1897 uspěl i u závěrečných zkoušek.⁴ Friedrich na ústavu vzorně plnil přidělené povinnosti, ale vzhledem k tomu, že IÖG byl tehdy zejména díky prof. Mühlbacherovi pokládán (podle slov Václava Vojtíška) „za vzornou školu paleografie“⁵ a uchovával i cennou paleografickou sbírku,⁶ rozhodl se věnovat právě paleografii. Souviselo to i s jeho perspektivou na pražské fakultě, protože prof. Goll byl ochoten připustit jej k docentuře z pomocných věd historických, ale s podmínkou, že musí předložit hodnotnou práci; Goll tehdy zdůrazňoval, že pokud má G. Friedrich rozepsanou „Latinskou paleografii“, měl by si s jejím dokončením pospíšet.⁷ V záležitosti Friedrichovy docentury získal Jaroslav Goll i podporu prof. Mühlbachera⁸ – to vše se však přihodilo až na jaře a v létě roku 1897, zatímco ve vzájemné korespondenci s J. Kalouskem se první zmínka o Friedrichově knize objevila již v dopise J. Kalouska G. Friedrichovi z 18. listopadu 1896.⁹ Tehdy Kalousek vyslovil naději: „Z Akademie [tj. České akademie věd a umění] doufám, že Vám vymůžeme honorář 200 zl. za Paleografii“ – a poradil Friedrichovi, aby poslal rukopis knihy České akademii se žádostí o podporu na její vydání. Jeho rada nebyla prosta taktizování: „Jest dobře přijíti se žádostí na začátku roku anebo hned nyní před jeho začátkem, a to proto, že rubrika na podpory bývá brzo vyčerpána, a když byste čekal až na vytištění, možná, že byste podporu nedostal, než až na účet roku 1898.“ Již tehdy se počítalo s tím, že kniha měla být vydána u firmy Bursík a Kohout. Gustav Friedrich poslechl a 20. ledna 1897 informoval Kalouska, že žádost podal a přiložil k ní část rukopisu, která zatím byla opsána načisto; zbytek plánoval dodat referentovi určenému Akademií, přičemž doufal, že jím bude právě J. Kalousek. Podle jeho předpokladu měla mít kniha rozsah asi 11 archů a navíc další arch s podrobným věcným rejstříkem, autor plánoval připojit i „podrobnější návod k řešení zkratk“. Dodal: „Účel práce je dvojitý: má býti rukověť k přednáškám a spolu rádcem pro podrobnější studium. Z toho vy-

3 Vojtíšek, Václav: O Gustavu Friedrichovi (1871 – 4. 6. – 1971). AČ 21, 1971, č. 2, s. 65–88, tam s. 83–84; dále č. 3, 158–169, č. 4, s. 214–234; 22, 1972, č. 2, s. 86–104; č. 3, s. 149–168.

4 Vojtíšek, V.: O Gustavu Friedrichovi, s. 84–87.

5 Tamtéž, s. 84.

6 Tamtéž, s. 88.

7 Tamtéž, s. 163.

8 Tamtéž, s. 163–164.

9 Ryantová, M. (ed.): Korespondence Josefa Kalouska, s. 94 (dopis č. 5, 18. 11. 1896).

plývá též způsob, jímž jsem materiál tak rozsáhlý zpracoval. Text samotný je pokud možno stručný, všechny podrobnější, odbornější věci vřaděny do poznámek. Doufám, že tím kniha stane se přístupnější i těm milovníkům historie, kteří paleografii potřebují, ale university navštěvovati nemohou, jako venkovští faráři aj. Na druhé straně pak myslím, že stručnost textu přispěje k přehlednosti.¹⁰

Již o devět dní později psal Kalousek odpověď, z níž je zřejmé, že Friedrichův předpoklad týkající se osoby referenta byl správný. Zajímavé je Kalouskovo hodnocení knihy: „Předložený Vámi začátek Učebné knihy o lat[inské] palaeografii na první pohled ukazuje velikou zevrubnost, možno říci i pedanterii, ale pedanterie ve spise tohoto druhu není žádnou špatnou vlastností, nýbrž naopak, bez hodné dávky pedanterie byl by ten spis špatný. Jen zdali o všechny podrobnosti se dohodnete s nakladatelem. Mluvil jsem s p[án]y Kohouty včera, starý projevuje obavu, nebude-li to dlouhé; já jsem ho žádal, aby Vám hleděl vyhověti, a pronesl jsem mínění, aby dílo netrpělo ohledem na náklad, že by snad Akademie krom honoráře pro Vás mohla také ještě něčím přispěti k nákladu. P[an] Kohout míní, že by Akademie mohla zaplatit vyobrazení. Teda má se nyní brzo vyšetřiti, kolik ta vyobrazení budou stát. V žádosti píšete, že je má nakladatel, ale p[áni] Kohoutové o nich nevědí; mladý Vám bude o ně psáti, aby se mohl udělat rozpočet, a já, abych věděl, co mohu navrhnouti ve schůzce I. třídy Akademie, která by měla býti dne 19. února. Teda se s ním o to také dorozumějte. Mně se Váš spis velice líbí, i vynasnažím se všemožně, abych mu prospěl, i Vám, a ovšem věci vědecké, o kterou jde.“¹¹

Hned následující den děkoval G. Friedrich za podporu a dodal: „Pedanterii, již jste ráčili upozorovati v mé Paleografii, račeť mi laskavě prominouti, snaha má nesla se k tomu, abych čtenáře co nejvíce, a pokud mé síly stačí, důkladně poučil o dnešním stavu té vědy. Lehce psané dílo, jako asi je Prouův Manuel,¹² hodilo by se jen pro začátečníky, a já chtěl i pokročilejším prospěti.“¹³ Ohledně obrázků, tj. perokreseb přinášejících ukázky písma, uvedl, že jich plánuje asi 80, ale že je zatím neposlal a některé z nich musí teprve vyhotovit. Prozrazuje tak, jaké technické limity doprovázely doplnění obrazové výzdoby: tohoto úkolu se totiž ujal sám a ukázky kreslil vlastnoručně, byť to způsobovalo obtíže: „Mrzí mne sice toto dodávání na pokračování, ale vzhledem k tomu, že je třeba, aby se začalo brzy s tiskem, nevím si jiné rady. Neboť na každý z těch obrázků, aby byl co možná nejpresnější, je potřebí tři až čtyř hodin času, a to při denním světle, jež nyní v zimě bývá často chabé. Naštěstí zbývající část není tak značná, takže doufám

10 Tamtéž, s. 95 (č. 6, 20. 1. 1897).

11 Tamtéž, s. 95–96 (č. 7, 29. 1. 1897).

12 Tj. Prou, Maurice: Manuel de paléographie latine et française du VIe au XVIIe. Paris 1889.

13 Ryantová, M. (ed.): Korespondence Josefa Kalouska, s. 96 (č. 8, 30. 1. 1897).

ještě během února všechny obrázky dohotoviti.“¹⁴ Měsíc poté pak Kalousek informoval, že se mu podařilo v ČAVU dosáhnout přidělení částky na vydání ve výši 400 zl., z čehož 200 zl. mělo připadnout na reprodukce – a to za těch podmínek, že se o vyobrazení měl postarat sám Friedrich, cena knihy měla být levná, „aspoň pro studenty“, a ČAVU měla dostat 15 výtisků. Sám Kalousek již přitom stačil vidět příslušné „obrazy“, které se mu podle jeho slov líbily.¹⁵

V polovině března 1897 pak Friedrich informoval, že se na začátku dubna bude moci začít s tiskem¹⁶ – k čemuž ale nedošlo, navíc G. Friedrich odjel na konci roku 1897 do Říma, aniž by rukopis dokončil. To vzbudilo nemalou nevoli zejména J. Golla, který mu nejprve poslal 9. prosince 1897 lístek: „Rád bych věděl, co – hledám pro to výraz – se provozuje s Paleografií. Neračte zapomenout, že i ta nejhloupější trpělivost se konečně vyčerpá do dna“, přičemž se podepsal jako „J. Netrpělivý“,¹⁷ a v dopise z 20. prosince se rozzlobil ještě více: „Kolem Paleografie se rozložilo takové předivo – nechci je rozmotávat. Je to mrzuté, kazí se tím umluvený postup věcí. Ještě více mne mrzí, že vlastně jsem se od Vás nedověděl pravdy, když jste odjížděl. Podle toho, co jsem tehdy od Vás slyšel, musil jsem se domnívat s Kecallem v Prodané nevěstě: ‚Všechno je hotové.‘ Ale nebylo. Teď vím, že v tiskárně není rukopis (aspoň ještě nedávno nebyl), nýbrž že je v Římě, kdežto mi dříve řečeno bylo, že rukopis zůstane hezky v Praze.“¹⁸ Rozzloben byl ale i Friedrichův kolega Václav Novotný, který se uvolil zpracovat korektury, a když se poté tisk Paleografie „znova a znova přerušoval, vyhrožoval vypovězením přátelství, huboval, že Friedrich provádí ‚škandál‘, který sám jiným předhazuje. Zvláště když ‚kus rukopisu na celnici ukradli‘, ‚když se korektura v poště ztratila‘ a ‚nakonec se i autor ztratil‘, když mlčel a na dopisy neodpovídal“ (V. Vojtíšek).¹⁹

V poněkud mírnějším duchu psal Friedrichovi do Říma na konci února roku 1898 Josef Kalousek: „Pan Kohout jest s Vámi nespokojen, že jste tisk Paleografie již tuším v září 1897 zastavil, a od té doby zřídka kdy kus rukopisu do tiskárny dodáte, a tak kniha zůstává nedotisknuta. Ondyno mluvil jsem s kol[egou] Gollem o tom, a on mrzí se na Vás také proto, že nemluvil jste mu pravdu, když jste rukopis Paleografie ohlašoval za ukončený, a později vymlouval jste se na italskou revisi celní, jako by se Vám byl kus rukopisu toho při ní ztratil; též praví, že když jste mu psal k novému roku, neodpověděl jste mu na jeho dotazy o těchto záhad-

14 Tamtéž, s. 97 (č. 8, 30. 1. 1897).

15 Tamtéž, s. 97–98 (č. 9, 1. 3. 1897).

16 Tamtéž, s. 98 (č. 11, 18. 3. 1897).

17 Vojtíšek, V.: O Gustavu Friedrichovi, s. 164.

18 Tamtéž, s. 164. J. Goll ještě dodal: „Moje psaní Vám nebude právě příjemné, ale lépe je mluvit než mlčet. Aspoň je to venku. Nechte dál slov, a dělejme každý, co máme dělat!“

19 Tamtéž, s. 164–165.

ných věcech, a následkem toho Vám již nechce psáti.“²⁰ Důvodem nespokojenosti J. Golla byla nejen skutečnost, že kniha měla vyjít v rámci „Bibliothéky historické“ jako doplněk k Českému časopisu historickému, ale především již zmíněná domluva týkající se docentury, což připomněl i J. Kalousek: „Protož to činím já, abych Vám uvedl na mysl, co všechno visí na včasném vytištění Paleografie: že měli jsme s Vámi ujednáno, abyste na základě toho spisu se habilitoval za docenta ještě v tomto akademickém roce. Když se to nestane, musíme ohlédnouti se po jiném, aby byl nástupcem p[ana] Emlera na stoličce pomocných věd historických, kteráž tak dlouho již neúčinkuje.“²¹

Odpověď dorazila až za dva týdny, což Friedrich vysvětloval pozdním doručením Kalouskova dopisu, ale zřejmě také „hrál o čas“ a přiznal: „Dokončení Paleografie bude vyžadovati ještě asi 10–14 dní. Mne samotného mrzí, že se věc tato již tak dlouho protahuje, ale již z té příčiny, že jsem chtěl sehnati literaturu, zvláště drobnější, tak úplně, jak to bylo v mých poměrech možno, mnoho času jsem ztratil.“²² Zpoždění vysvětloval i svým dalším zaneprázdněním, ale i dopracováváním rukopisu a nesnadným sháněním podkladů nebo zimou, kvůli níž mohl „faksimilovati jen s přestávkami“.²³ Snažil se uvést na pravou míru i informaci, že se při celní prohlídce neztratil kus rukopisu, ale jen poznámky a deset „faksimilií“ („Bylo to tím snáze možno, poněvadž lehký a tenounký papír, na němž byla kreslena, snadno se odvěje.“²⁴) Detailně uvedl, co měl ještě dodat: „Zbývající část rukopisu má obsahovati následující odstavce: 1. Písmo humanistické (již hotovo); 2. Písmo listin papežských a císařských; 3. Tironské noty, Zkratky, Kryptografie. 4. Číslice a znamení kritická. Zbývá tedy psáti ještě vlastně jen tři odstavce, čili přibližně asi dva tiskové archy, což hodlám v naznačené lhůtě učiniti.“²⁵ Zbývající text nakonec obsáhl čtyřicet stran, tedy téměř pětinu z celkového rozsahu knihy (který činil 230 stran). Největším důvodem zpoždění byly nepochybně právě obrazové ukázky, kterých bylo nakonec méně, než G. Friedrich zamýšlel („aby se kniha příliš nezdražila“), přesto vyšší, než původně udával, takže konečný počet je dosti účtyhodný, zahrnuje 110 vyobrazení (včetně tabulky s číslicemi) – a jak již bylo uvedeno, zpracoval je autor sám (kromě tří, které vyhotovil K. Krofta), přičemž navíc bylo „dbáno největší přesnosti“.²⁶

20 Ryantová, M. (ed.): Korespondence Josefa Kalouska, s. 99–100 (č. 12, 26. 2. 1898).

21 Tamtéž.

22 Tamtéž, s. 100–101 (č. 13, 10. 3. 1898).

23 Tamtéž.

24 Tamtéž.

25 Tamtéž.

26 Friedrich, Gustav: Učebná kniha palaeografie latinské. Praha 1898, s. VII–VIII.

V odpovědi z poloviny března 1898 Kalousek vyjádřil názor, že „pro 10–14 dní nemusí být zle“, ale připomněl nutnost, aby žádost o habilitaci byla podána o Velikonocích, které v roce 1898 připadly na 10. a 11. dubna.²⁷ Původně se sice domníval, že v době podání žádosti ještě kniha nemusí být dokončena, ale brzy zjistil, že je třeba odevzdat již celou vytištěnou publikaci, přičemž i jemu bylo jasné, že toho nebude možné během krátké doby dosáhnout, i tak ale zdůrazňoval, aby se o habilitaci alespoň začalo jednat ještě v letním semestru.²⁸ K tomu sice snad nakonec došlo, na začátku června již také G. Friedrich (stále ještě pobývajícím v Římě) vyjádřil naději, že bude moci Kalouskovi věnovat svou knihu, protože „poslední arch jest již vysázen, a pospíší-li si tiskárna, mohl by být ještě v tomto témdni vytištěn“.²⁹ K tomu dodal: „Sám sice nejsem spokojen docela se svou knihou – myslím to jistě upřímně – ale přesto doufám, že se mi aspoň potud, pokud chce být učebnicí, podařila tak, že studentstvu našemu bude moci prokazovati vždy jakési služby.“³⁰

Kniha tak nakonec skutečně v roce 1898 vyšla, a to s věnováním prof. Engelbertu Mühlbacherovi, řediteli IÖG, což G. Friedrich zdůvodnil nejen tím, že kniha vznikala většinou v době působení v této instituci, ale i osobní oddaností a úctou, která ho poutala k „milovanému mistru“.³¹ (V. Vojtíšek uvádí, že Friedrich nechtěl vynechat žádnou jeho přednášku, takže např. žádal J. B. Nováka, s nímž bydlel a spal v jedné manželské posteli, aby ho ráno po nějakém večerním popíjení s přáteli za každou cenu vzbudil, což prý „byla neobyčejná práce, ale Friedrich se přece probral a na čtení přispěchal“.³²) S poděkováním ovšem autor nezapomněl ani na prof. Kalouska a další osoby (prof. Čelakovského, prof. Golla a doc. V. Novotného).³³

Na podzim 1898 se pak Gustav Friedrich na základě *Učebné knihy* úspěšně habilitoval a zřejmě ji poté využíval pro výuku paleografie.³⁴ Učebnice vycházela z tehdejšího stavu paleografického bádání a obsahovala jeho shrnutí (v posudku habilitační komise bylo uvedeno, že ve Friedrichově knize paleografie „nemohla [...] založena být na základech nových“, protože „paleografie je věda dosti hotová

27 Ryantová, M. (ed.): Korespondence Josefa Kalouska, s. 102 (č. 14 – 13. 3. 1898).

28 Tamtéž, s. 102 (č. 15 – 18. 3. 1898).

29 Tamtéž, s. 103 (č. 16 – 7. 6. 1898).

30 Tamtéž.

31 Friedrich, G.: *Učebná kniha*, s. VIII.

32 Vojtíšek, V.: O Gustavu Friedrichovi, s. 168.

33 Friedrich, G.: *Učebná kniha*, s. VIII.

34 O Friedrichových přednáškách o „Paleografii latinské“ detailně Vojtíšek, V.: O Gustavu Friedrichovi, s. 222–223.

a ustálená“),³⁵ a tak její záběr sahal po konec středověku, ani kapitola věnovaná „písmu renaissančnímu“ (s. 180–188) nepřekročila konec 15. století. Později hájil Friedrichovu knihu V. Vojtíšek takto: „Friedrich ve své příručce nechtěl razit nové cesty, chtěl shrnout látku vývoje písma, jak ve třech stoletích byla vynesena, zhodnocena, zpracována, a ve formě příručky podal svědectví obdivuhodného vyškolení, vědomostí, vlastní pracovitosti a pílí získaných, rozhledu a odříkavého i nezlomného zaujetí“.³⁶ Navíc zdůrazňoval, že Friedrichova učebnice nebyla „východiskem v troufalosti“, protože neměl „pohotově odborného spisu“, a tak „místo monografické práce, pro habilitaci obvyklé, nabídl práci, jakou jiní badatelé svůj vývoj končívali“, ale naopak podle něho „Friedrich svým skutkem, nepoměrně těžším a náročnějším – přes tři léta na něm vytrvale pracoval – cestu nezavíral, nýbrž spíše cestu v nové části chtěl otevřít a spolehlivě zabezpečit.“³⁷

Když o dvacet let později G. Friedrich stanul v čele Státní archivní školy, byly už ovšem požadavky na znalost starého písma poněkud odlišné – jak ještě před založením SAŠ konstatoval J. B. Novák v návrhu na zřízení archivního učiliště v Archivu země České v článku *Další úkoly zemského archivu*, publikovaném v roce 1918:³⁸ „Ovšem paleografie pěstovaná na archivní škole musela by si všímat praktických potřeb a nesměla by se dlouho zdržovat u starých písem římských a tzv. písem národních na počátku středověku, nýbrž se věnovat stoleťm rozkvětu středověkého písma od 13. do 15. století, a nezanedbávat ani pozdější písma od renesance až do 19. století. Zběhllost ve čtení písma 16.–18. století je pro našeho archiváře důležitější než znalost merovejských listin, hlavně pro českého historika novější doby. Obtíže, které se v těchto písmech vyskytují, lze překonat jen dlouhodobým cvičením.“ Současně zdůraznil: „Zde by však nešlo jen o paleografická cvičení, ale o získání jazykových vědomostí. Žáci archivní školy by se museli naučit číst jak české, německé a latinské listiny a spisy, tak i diplomatické korespondence italské a francouzské, popřípadě i španělské. Profesor paleografie by se v té věci dohodl s některým úředníkem archivu, který by mohl převzít některá cvičení.“³⁹

V tomto duchu, tedy se zaměřením i na novověké písmo, pak také výuka paleografie v rámci SAŠ probíhala, i když procházela různými změnami – a rozhodně nechyběla ani starší písma, jejichž výuku zajišťoval právě Gustav Friedrich. V I. ročníku I. kursu (1919–1921) se jednalo o předmět „Všeobecná latinská, česká i německá

35 Vojtíšek, V.: O Gustavu Friedrichovi, s. 167.

36 Tamtéž.

37 Tamtéž.

38 Novák, Jan Bedřich: *Další úkoly zemského archivu*. Zprávy Zemského archivu 5, 1918, s. 271–312 – viz Kollmann, Josef: Státní archivní škola v Praze. SAP 32, 1982, s. 225–303, tam s. 238.

39 Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 238–239.

paleografie“, který zahrnoval teorii i praktická cvičení a bylo mu vyhrazeno po pěti hodinách týdně v obou semestrech I. ročníku (ten byl navíc společný i pro knihovnické sekci).⁴⁰ Podle původních plánů měla ve druhém ročníku následovat „Paleografická cvičení na pramenech středověkých latinských“, a to v rozsahu čtyř hodin týdně v obou semestrech, a ve třetím ročníku „Paleografická cvičení na pramenech v moderních jazycích“, vyučovaná obousemestrálně tři hodiny týdně.⁴¹ Skutečnost však byla odlišná, protože ve II. ročníku, realizovaném v roce 1920, následovala „Novověká paleografie“, kterou učil právě J. B. Novák, ovšem pouze v zimním semestru a v rozsahu dvě hodiny týdně.⁴² Vysvětlení se nachází v dochovaných úředních dokumentech, kde se uvádí: „Kolegium p[ana] řed[itele] Nováka by podle jeho mínění vyžadovalo sice nejméně tři hodin týdně, ale pro úsporu peněz se navrhuje pro tentokrát zatím dvouhodinové čtení.“⁴³ V souvislosti s tím nastala změna i ve výuce G. Friedricha pro I. ročník, nově označené jako „Středověká paleografie“ – jak prozrazuje dopis z 24. června 1920: „Osnova tohoto ročníku byla pozměněna, aby se jednak ušetřily náklady, jednak aby se účelnějším rozvržením látky dosáhlo dokonalejšího celku. Za tou příčinou se rozhodl podepsaný ředitel svoje letošní pětihodinové kolegium paleografické změnit na čtyřhodinové, a věnuje svá cvičení především středověké paleografii karolinskou reformou písma počínajíc; předchozí dobu probeře v krátkém přehledu a doufá, že tím vyhoví nejlépe našim potřebám.“⁴⁴ Kromě toho byla ale zavedena ještě nepovinná výuka předmětu „Paleografie slovanská a) hlaholská, b) cyrilská, s přehledným úvodem z řecké paleografie“, kterou měl převzít J. Vajs, a to v rozsahu dvou hodin týdně v obou semestrech – což sice sekční šéf MŠANO Zdeněk Wirth navrhl omezit na jednu hodinu, ale ředitel SAŠ to označil za vyloučené s tím, že „vyměřujíc tomuto čtení dvě hodiny celoročně, bylo si ředitelství toho plně vědomo, že samo navrhuje minimální počet hodin, na který bylo možno tento důležitý a úplně nový předmět redukovat.“⁴⁵

Na jaře 1921 vznikl nový „návrh osnovy tříletého kursu vysoké školy archivní a státní zkoušky archivní přednesený na konferenci všech učitelů 8. 4. 1921“, kde

40 Tamtéž, s. 251; AUK, AŠ, inv. č. 195.

41 AUK, AŠ, inv. č. 195.

42 Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 251; AUK, AŠ, inv. č. 195.

43 AUK, AŠ, inv. č. 195.

44 AUK, AŠ, inv. č. 195. J. Kollmann (s. 252) uvádí pro II. kurs (1920–1923) v I. ročníku „latinskou paleografii“, vyučovanou G. Friedrichem v rozsahu čtyř hodin týdně v obou semestrech, výuka novověké paleografie J. B. Nováka ve II. ročníku v přehledu (nedopatřením?) chybí.

45 AUK, AŠ, inv. č. 195 – dopis Z. Wirtha z 20. 7. 1920 a odpověď G. Friedricha z 30. 7. 1920. Nakonec byla 14. 9. 1920 schválena výuka v podobě 4 hodin G. Friedricha v zimním a 4 hodin v letním semestru, 2 hodin J. B. Nováka v zimním semestru a po dvou hodinách J. Vajse v letním a zimním semestru. J. Kollmann zmiňuje „paleografii řeckou a slovanskou“.

výuka středověké paleografie zůstala nezměněna a novověká paleografie již byla zařazena do obou semestrů druhého ročníku. Podle tohoto návrhu probíhala výuka ve III. až VI. kursu (tj. od roku 1922 až do roku 1934): latinská paleografie byla vyučována v obou semestrech prvního ročníku, novověká paleografie v obou semestrech druhého ročníku, latinské paleografii byly vyhrazeny čtyři hodiny týdně, novověké o hodinu méně, latinskou paleografii nadále vyučoval G. Friedrich, novověkou J. B. Novák.⁴⁶ Z paleografie bylo možno psát i závěrečnou domácí písemnou práci, přičemž bylo stanoveno, že se ke zkoušce „předloží kandidátu k opsání jeden český a jeden německý (nebo podle znalostí kandidátových jinojazyčný) kus v originále nebo ve fotografii.“⁴⁷ Latinská i novověká paleografie byla rovněž součástí závěrečné ústní zkoušky – vedle zkoušky z diplomatiky, dějin správy, pramenů československých dějin, základních právních pojmů a hlavních pramenů práva římského, církevního a německého, ústní zkouška se skládala „ve třetím týdnu po skončení zkoušek písemných“.⁴⁸ Nadále snad pokračovala i výuka J. Vajse (kromě zimního semestru roku 1926).⁴⁹ V roce 1925 vznikl i návrh na zřízení na německých kursů, které se ve výuce paleografie ani v její časové dotaci nelišily, latinskou paleografii měl vyučovat (Alois?) Hirsch, německou Gustav Pirchan.⁵⁰ V roce 1929/30 vzhledem k onemocnění J. B. Nováka, který tak nemohl přednášet, převzal výuku novověké paleografie G. Friedrich, v následujícím (VI.) kursu pak František Roubík, tehdy archivář Archivu Ministerstva vnitra, který sám absolvoval Novákovu výuku v prvním kursu SAŠ.⁵¹

K novým změnám došlo na základě návrhů, které předložila 24. února 1933 a 25. dubna 1934 Československá archivní společnost a byly schváleny v září 1934, projeví se pak v následujícím VII. a VIII. kursu (1934–1937, 1937–1940) a znamenaly snížení počtu hodin věnovaných novověké paleografii na dvě hodiny týdně, zatímco výuka středověké paleografie probíhala beze změn.⁵² Stejně omezení postihlo i výuku novověké diplomatiky, což F. Roubík komentoval slovy:

46 AUK, AŠ, inv. č. 195. Viz i Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, zejm. s. 256–257.

47 AUK, AŠ, inv. č. 195.

48 AUK, AŠ, inv. č. 195.

49 AUK, AŠ, inv. č. 195 – učební plány z 28. 7. a 24. 9. 1921; k absenci výuky J. Vajse v zimním semestru roku 1926 inv. č. 197, tam současně o zamýšleném zjednodušení výuky paleografie v prvním ročníku, která ale nakonec proběhla stejně jako dříve.

50 AUK, AŠ, inv. č. 196.

51 AUK, AŠ, inv. č. 197 – dopis z 9. 5. 1930; Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 261, 262, 298 (seznam absolventů I. kursu SAŠ).

52 AUK, AŠ, inv. č. 198 – návrhy České archivní společnosti z 24. 2. 1933 a 25. 4. 1934, zaslané Ministerstvu školství a národní osvěty, schválené 20. 9. 1934; inv. č. 199 a 200 – výuka v VII. a VIII. kursu; ke změnám detailně Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 263–267.

„Při moderní paleografii lze to uznati, při novověké diplomatice však dvě hodiny nestačí.“⁵³ Jedna hodina, ale pouze v zimním semestru, pak přibyla v devátém, válečném kursu (1941–1943); výukou byl nadále pověřen F. Roubík, středověkou paleografií však namísto G. Friedricha převzal Zdeněk Kristen.⁵⁴

Poslední výrazná změna ve výuce paleografie nastala po druhé světové válce: podle návrhu z ledna 1946 byla nejprve v I. ročníku zařazena „cvičení paleografická a epigrafická“, a to v rozsahu dvou hodin týdně v obou semestrech, v říjnu 1946 byla povolena i pro II. ročník, vyučujícím byl Otakar Bauer.⁵⁵ Kromě toho byla ještě do programu zimního semestru pro třetí ročník zařazena přednáška z paleografie Zdeňka Kristena v rozsahu dvou hodin týdně, v letním semestru 1947 však již výuka paleografie neprobíhala.⁵⁶ V listopadu 1947 (tj. na začátku XI. kursu) pak byl přednášením „cvičení paleografických a epigrafických“ pověřen opět Otakar Bauer a vedl ji až do roku 1949.⁵⁷ Již v říjnu 1946 bylo stanoveno, že kromě této výuky museli studenti II. ročníku v zimním semestru povinně absolvovat přednášku V. Vojtiška „O vývoji latinského písma, zvláště v zemích českých“.⁵⁸ Tímto způsobem výuka probíhala v desátém (1945–1948) i jedenáctém (1947–1950) kursu.⁵⁹ Z té doby jsou dochovány i rozvrhy – a z nich je zřejmé, že výuka paleografie probíhala v prostorách Archivu země České, v prvním ročníku X. běhu v pátek od 16 do 18 hod., ve druhém ročníku od 15 do 16 a od 17 do 18 hodin, v XI. běhu v prvním ročníku v zimním semestru od 10:30 do 12 hod., v letním semestru od 13:30 do 15 hod., ve druhém ročníku od 7:30 do 9 hodin.⁶⁰

Zajímavá je otázka, na základě čeho výuka paleografie probíhala. Různé ukázky písma byly získávány po celou dobu existence školy, a to prostřednictvím koupí nebo darů. Dochovaná korespondence prozrazuje, že v roce 1920 věnoval

53 AUK, AŠ, inv. č. 198 – zápis ze schůze profesorského sboru SAŠ z 28. 6. 1933, zachycující i zajímavou diskusi.

54 Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 272.

55 AUK, AŠ, inv. č. 201 – návrh z 31. 1. 1946, žádost o rozšíření výuky „cvičení“ i pro II. ročník z 6. 8. 1946 a povolení MŠANO z 16. 10. 1946; Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 275–276.

56 AUK, AŠ, inv. č. 201 – dopis ze 7. 2. 1947; Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 276.

57 AUK, AŠ, inv. č. 201 – dopis z 5. 11. 1947; pro výuku až do roku 1949 (X. a XI. běh) inv. č. 350–353.

58 AUK, AŠ, inv. č. 356 – dopis z 14. 10. 1946; povinná byla pro II. ročník rovněž další přednáška V. Vojtiška „O listinách českých králů z rodu lucemburského“, kolokvijní vysvědčení z obou těchto přednášek byli studenti povinni předložit na začátku letního semestru. Pro III. ročník byly předepsány ještě další přednášky V. Vojtiška, „O městských listinách a knihách“ a „Genealogie“ – viz inv. č. 357, 360–362; Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 276 (tam i o povinných přednáškách XI. kursu, s. 278).

59 AUK, AŠ, inv. č. 350–353.

60 AUK, AŠ, inv. č. 350–353, v materiálech se však nacházejí určité nejasnosti. Sylaby přednášek (inv. č. 363–365) bohužel ve fondu dnes chybějí.

Historický klub Státní archivní škole 15 snímků Majestátu Rudolfa II.,⁶¹ v roce 1923 Archiv země České nejprve 20 reprodukcí zakládací listiny kapituly vysehradské z roku 1088 a poté čtyři reprodukce Rudolfova Majestátu,⁶² v roce 1927 zaslal sám ředitel Archivu země České J. B. Novák darem duplikát reprodukce listiny Jana Lucemburského z 1. června 1331, uložené v městském archivu v Trevigliu v Itálii.⁶³ Další dar, ovšem v podobě reprodukcí malířských děl, zaslala např. i firma R. Seelig & Hille v Podmoklech (1936).⁶⁴ V roce 1921 byly pro výuku J. Vajse objednány reprodukce slovanských rukopisů z Knihovny Národního muzea a současně získal tento vyučující dovolení opatřit během své cesty do Jugoslávie „pro sbírky slovanské paleografie fotografické snímky zvláště krásných a cenných památek písemných až do summy 1000 K“, příp. i za cenu vyšší.⁶⁵ Objednávky a koupě nebyly levnou záležitostí: v roce 1923 dodala firma Štenc reprodukce dvou listin (Ferdinanda I. z r. 1528 a Ferdinanda II. z r. 1643) s kopiemi, a to za celkovou částku 1542,24 K,⁶⁶ o rok později bylo díky československému vyslanectví v Rakousku získáno z národní knihovny ve Vídni 16 kopií jedné strany autobiografie Karla IV., a to za 38 tis. rakouských korun.⁶⁷ V prosinci 1944 nabídla paní Marie Kořínková Státní archivní škole ke koupi 13 negativů „snímků různých listin XII. až XIV. stol.“ (včetně reprodukcí rukopisů) z pozůstalosti po jejím strýci G. Friedrichovi, které byly po dohodě s prof. Vojtíškem skutečně zakoupeny.⁶⁸ Ukázky pořizovali i sami vyučující, zejména F. Roubík, a zřejmě jich nebylo zcela zanedbatelné množství a byly různorodé – nechyběly mezi nimi autentiky, ukázky z Gumpoldova (Wolfenbüttelského) rukopisu, z kvaternu desk zemských, pardubického urbáře, přibyslavské pozemkové knihy nebo šifrovaného dopisu, autografy Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic nebo Karla staršího ze Žerotína, ukázky středověkého písma, italského kancelářského písma, apod.⁶⁹ Reprodukce

61 AUK, AŠ, inv. č. 887 – dopis jednatele Historického klubu J. Kazimoura ze 6. 2. 1920.

62 AUK, AŠ, inv. č. 889 – dopisy z 9. 10. 1923 a 14. 11. 1923.

63 AUK, AŠ, inv. č. 890 – dopis J. B. Nováka z 6. 9. 1927, příjem daru byl potvrzen 24. 9. 1927.

64 AUK, AŠ, inv. č. 891 – dopis ze 7. 8. 1936.

65 AUK, AŠ, inv. č. 893 – dopisy z 22. 1. 1921 a z 9. 6. 1921.

66 AUK, AŠ, inv. č. 893 – dopis z 20. 3. 1923.

67 AUK, AŠ, inv. č. 893 – dopisy z 19. 7. a 7. 8. 1924 (kdy kopie dorazily do SAŠ).

68 AUK, AŠ, inv. č. 895 – dopis ze 27. 12. 1944 (jednalo se o snímky listin z 11. 4. 1144, z 6. 5. 1187, z dubna 1211, z roku 1215, dvou listin z roku 1222, listiny z 16. 12. 1222, z roku 1635, ze září 1240, z 28. 12. 1243 a ze 7. 4. 1397, a dále o snímky z hradištsko-opatovických analů; za vše bylo vyplaceno 400 K). Současně V. Vojtíšek zasílal (v únoru 1940) do Státní archivní školy ukázky, „které byly nalezeny v kabinetu pomocných věd historických university Karlovy“ (AUK, AŠ, inv. č. 898), stejně tak poslal Steffensovu *Lateinische Paleographie*.

69 AUK, AŠ, inv. č. 896, 899 (viz níže pozn. č. 74).

ovšem byly získávány nejen pro výuku paleografie – v roce 1921 se např. obracel G. Friedrich na K. Kroftu jakožto vyslance u Svatého stolce s prosbou o obstarání snímků nunciatur pro přednášku z moderní diplomatiky.⁷⁰ Na získávání reprodukcí byly přidělovány i různé dotace, a to i v době okupace, kdy ministerstvo poskytlo v letech 1942 a 1943 poměrně vysoké částky.⁷¹ Obstarávání ukázek je doloženo i v poválečných letech.⁷² Ukázky byly také zapůjčovány – na přelomu let 1948/49 tak proběhla zápůjčka, o kterou „pro posluchače archivního studia“ požádala dr. Sáša Dušková z tehdejšího Semináře paleografie a diplomatiky Filosofické fakulty Masarykovy university,⁷³ v říjnu 1949 byly zapůjčeny F. Roubíkovi jako řediteli Státního ústavu historického ukázky, které „dal pořídit pro přednášky o novověké paleografii“, v únoru 1951 pak F. Roubík žádal o zapůjčení „ukázek písem“ již „pro cvičení z novověké paleografie na archivním studiu při filosofické fakultě Karlovy university“.⁷⁴

Přes různé změny lze konstatovat, že paleografii bylo v rámci výuky na SAŠ věnováno poměrně nemálo prostoru, přičemž nebyla zanedbávána ani paleografie novověká. Není přitom jasné, zda výuka neprobíhala i na základě originálních archiválií, nebo pouze ukázek, které byly z různých zdrojů a různými způsoby získávány po celou dobu existence školy.

70 AUK, AŠ, inv. č. 893 – dopis z 13. 10. 1921.

71 AUK, AŠ, inv. č. 894, 900 (dotace 1942), 902 (mimořádná dotace 1942), 903.

72 AUK, AŠ, inv. č. 896 (1947), 897 (1949), 901 (dotace 1946), 904 (1946); ani v tomto případě se nejednalo jen o ukázky k výuce paleografie – v roce 1949 tak byly např. objednány ukázky „z rukopisů českých kronik pro cvičení o pramenech dějin českých“, a to z životopisu Karla IV. a z kroniky Jana Marignoly.

73 AUK, AŠ, inv. č. 899 – dopisy z 29. 10. 1948 (žádost), 3. 11. 1948 (příjem) a 8. 3. 1949 (vrácení), jednalo se o zapůjčení 7 exemplářů publikace Otto Clemena, *Handschriftproben aus der Reformationszeit*. I. Zwickau 1911.

74 AUK, AŠ, inv. č. 899 – dopisy z 24. 10. 1949 (žádost), 6. 4. 1950 (vrácení) a 20. 2. 1951 (mezi zapůjčenými ukázkami byly také italské ukázky, šifrovaný dopis a autografy Bohuslava Hasištejnského z Lobkovic a Karla staršího ze Žerotína), o „ještě některé ukázky kancelářského písma“ žádal F. Roubík 17. 3. 1951. V odpovědi tajemníka SAŠ z téhož dne bylo uvedeno upozornění, že F. Roubík dosud nezaslal „revers na 570 (pětsetšedesát) kusů ukázek písma a písemností“.

Příloha

Přehled výuky paleografie v Státní archivní škole:

Kurs	I. ročník	II. ročník
I. (1919–1921)	Všeobecná latinská, česká i německá paleografie (teorie a praktická cvičení) 5 hod. T/ZS + 5 hod. T/LS G. Friedrich	Novověká paleografie 2 hod. T/ZS J. B. Novák
II. (1920–1923)	Středověká paleografie 4 hod. T/ ZS + 4 hod. T/LS G. Friedrich	Novověká paleografie 2 hod. T/ZS J. B. Novák Paleografie slovanská (hlaholská, cyrilská), s přehledným úvodem z řecké paleografie (= nepovinné) 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS J. Vajs
III. (1922–1925)	Latinská paleografie 4 hod. T/ ZS + 4 hod. T/LS G. Friedrich	Novověká paleografie 3 hod. T/ZS + 3 hod. T/LS J. B. Novák Paleografie řecká a slovanská 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS (= nepovinné) J. Vajs
IV. (1924–1927)	Latinská paleografie 4 hod. T/ ZS + 4 hod. T/LS G. Friedrich	Novověká paleografie 3 hod. T/ZS + 3 hod. T/LS J. B. Novák
V. (1928–1931)	Latinská paleografie 4 hod. T/ ZS + 4 hod. T/LS G. Friedrich	Novověká paleografie 3 hod. T/ZS + 3 hod. T/LS G. Friedrich
VI. (1931–1934)	Latinská paleografie 4 hod. T/ ZS + 4 hod. T/LS G. Friedrich	Novověká paleografie 3 hod. T/ZS + 3 hod. T/LS F. Roubík
VII. (1934–1937)	Středověká paleografie 4 hod. T/ ZS + 4 hod. T/LS G. Friedrich	Novověká paleografie 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS F. Roubík
VIII. (1937–1940)	Středověká paleografie 4 hod. T/ ZS + 4 hod. T/LS G. Friedrich	Novověká paleografie 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS F. Roubík

IX. (1941–1943)	Středověká paleografie 4 hod. T/ ZS + 4 hod. T/LS Z. Kristen	Novověká paleografie 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS F. Roubík
X. (1945–1948)	Cvičení paleografická a epigrafická 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS O. Bauer	Cvičení paleografická a epigrafická 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS O. Bauer
XI. (1947–1950)	Cvičení paleografická a epigrafická 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS O. Bauer	Cvičení paleografická a epigrafická 2 hod. T/ZS + 2 hod. T/LS O. Bauer

(T = týdně, ZS = zimní semestr, LS = letní semestr)

Gustav Friedrich, sein Lehrbuch der lateinischen Paläographie und der Paläographie-Unterricht an der Staatlichen Archivschule

Der Beitrag besteht aus zwei Teilen. Der erste Teil enthält Informationen zur Vorbereitung der Herausgabe von Gustav Friedrichs Lehrbuch der lateinischen Paläographie (*Učebná kniha palaeografie latinské*) und basiert vor allem auf der Korrespondenz mit dem Historiker Josef Kalousek. Gustav Friedrich begann 1894, während seines Aufenthalts in Wien, die Arbeit an seinem Buch. In der Korrespondenz mit Kalousek wurde das Buch im November 1896 erwähnt, und einige Monate später stellte die Tschechische Akademie der Wissenschaften und Künste 400 Gold für dessen Veröffentlichung bereit. Das Buch, das eine wichtige Rolle bei Friedrichs Habilitation im Fach historische Hilfswissenschaften an der Philosophischen Fakultät der Universität Prag spielte, sollte ursprünglich im selben Jahr veröffentlicht werden, wurde jedoch erst 1898 publiziert. Zur Verzögerung kam es in Folge eines Aufenthalts Friedrichs in Rom sowie der Tatsache, dass der Autor selbst für Zeichnungen für das Bildmaterial sorgte. Noch 1898 wurde Friedrichs Habilitation auf der Grundlage des Buches erfolgreich abgeschlossen, und sein Buch wurde später beim Paläographie-Unterricht an der Universität genutzt.

Der zweite Teil des Beitrags ist dem Paläographie-Unterricht an der Staatlichen Archivschule und dessen Veränderungen gewidmet. Neben der mittelalterlichen Paläographie schenkte man von Anfang auch der Paläographie der Neuzeit Aufmerksamkeit, diese bekam im Unterricht allerdings weniger Raum. Als Lehrer wirkten dort G. Friedrich und J. B. Novák, der 1931 durch F. Roubík abgelöst wurde. Darüber hinaus wurde die slawische und griechische Paläographie als Wahlfach angeboten und von J. Vajs unterrichtet. In der Nachkriegszeit fand der Unterricht in einem geringeren Umfang und in Form von „paläografischen und epigraphischen Übungen“ unter der Leitung von O. Bauer statt. Der Beitrag befasst sich auch mit der Frage, wie Schriftbeispiele erlangt wurden.

Gustav Friedrich, his *Učebná kniha palaeografie latinské* and Teaching of Palaeography at the State Archival School

The contribution consists of two parts. The first part deals with information about preparation for issuing the book by Gustav Friedrich: *Učebná kniha palaeografie latinské* (Textbook of Latin Palaeography), especially on the correspondence with historian Josef Kalousek. Gustav Friedrich had begun to work on the book during his stay in Vienna in 1894, in November 1896 the book was mentioned in the correspondence with Josef Kalousek, and a few months later, the Czech Academy of Sciences and Art granted a sum of 400 guldens for its publishing. The book, which played an important role in Gustav Friedrich's habilitation for the branch of auxiliary sciences of history at the Philosophical Faculty of Prague University and should have been issued in the same year, finally appeared in 1898. The delay was

caused by Gustav Friedrich's stay in Rome and that the author himself prepared pen-and-ink drawings of pictorial samples. Later the book was used for teaching palaeography at the university.

The second part of the contribution is devoted to a palaeography teaching during the existence of the State Archival School and its changes. Besides medieval palaeography, since the beginning attention was paid to a modern palaeography though less, the teachers there were Gustav Friedrich and J. B. Novák exchanged by F. Roubík in 1931. Slavonic and Greek palaeography were non-compulsory subjects taught by J. Vajs. Teaching of palaeography in the post-war courses was restricted and as "training in palaeography and epigraphy" led by O. Bauer. The contribution also deals with the problem of gaining palaeographic samples.

**OSOBNOSTI ARCHIVNICTVÍ
A POMOCNÝCH VĚD
HISTORICKÝCH.
UČITELÉ ABSOLVENTI STÁTNÍ
ARCHIVNÍ ŠKOLY**

VÁCLAV HRUBÝ A ARCHIVNÍ ŠKOLA¹

HANA PÁTKOVÁ

„Stál však také u kolébky státní školy archivní“, uvedl roku 1934 Zdeněk Kristen v obširném nekrologu, uveřejněném právě v časopisu zmíněné školy.² Na rozdíl od popisu řady vědeckých prací a dalších organizačních aktivit zde však byl stručný; zmínil ještě, že Václav Hrubý po habilitaci pro obor pomocných věd historických na Karlově univerzitě roku 1920 převzal na archivní škole přednášky o české diplomatice. Neopomněl také uvést, že se Hrubý od počátku podílel na činnosti Společnosti archivní školy a že byl spoluredaktorem prvních dvou ročníků Časopisu archivní školy.

Mohlo by se zdát, že o osobnosti, jejíž život spadá do sklonku 19. a první třetiny 20. století a která stála u počátků jedné z kateder druhé největší univerzity v Československé republice, bude existovat množství nejrůznějších dokumentů. Opak je bohužel pravdou. Na rozdíl od mnoha jiných českých historiků není totiž patrně dochována Hrubého pozůstalost. Korespondence v pozůstalostech příjemců a stručné úřední záznamy neposkytují mnoho informací, stejně jako zmínky ve vzpomínkách současníků.³

Nicméně základní životní data V. Hrubého jsou známá. Narodil se v Hradci Králové roku 1885, byl tedy mezi historiky a archiváři z okruhu archivní školy vstevníkem Václava Vojtíška a Vladimíra Klecandy; ředitel školy Gustav Friedrich byl jeho univerzitním učitelem, stejně jako Václav Novotný, který na škole přednášel. Pro Hrubého činnost v oboru historických věd je třeba uvést, že studoval na pražské

1 Studie byla zpracována s podporou programu Progres Q09, řešeného na FF UK.

2 Za Václavem Hrubým. ČAŠ 11, 1934, s. 162–173.

3 Zde lze uvést vzpomínky V. Vojtíška: O Gustavu Friedrichovi. AČ 21, 1971, s. 65–88, 158–169, 214–234; 22, 1972, s. 86–104, 149–168, a především informačně důležitý text Karla Stloukala: Rok s Václavem Hrubým. In: Historie mého života. Praha 2012, s. 283–289. Z osobní znalosti mohl těžit také Rudolf Urbánek: Václav Hrubý, zvláštní otisk z Ročenky Masarykovy univerzity 1934; Urbánková práce je dosud nejdůkladnějším zpracováním. Některé důležité údaje, a to i o dalších osudech rodiny V. Hrubého, obsahuje osobní spis Václava Hrubého, uložený v archivu Masarykovy univerzity. Vydány jsou Hrubého dopisy Václavu Novotnému a Gustavu Friedrichovi, viz Pátková, Hana: Žák a učitel. Václav Hrubý, Gustav Friedrich a Václav Novotný. Přínos korespondence pro poznání situace v české historiografii v první třetině 20. století. SAP 63, 2013, s. 421–450.

české univerzitě a na vídeňském Ústavu pro rakouský dějepyt, kde byl mimořádným posluchačem kurzu let 1907–1909. Zřejmě byl považován za schopného adepta historických disciplín. Gustav Friedrich jej totiž doporučil jako svého žáka tehdejšímu řediteli ústavu Emilu von Ottenthal; je třeba podotknout, že jde o jediný dopis G. Friedricha tohoto typu.⁴ Dochované zkušební protokoly⁵ dosvědčují, že si ve Vídni vedl velmi dobře, patřil k nejlepším studentům ústavu. Zároveň se však již projevovaly zdravotní problémy, ty Václava Hrubého zřejmě postihovaly i v dalších letech. Závěrečnou zkoušku totiž musel odložit pro nervové onemocnění, které mu znemožnilo potřebnou studijní přípravu. Nicméně úspěšně absolvoval a při jednání o přijetí do archivu českého zemského muzea se již mohl vykázt ústavním vysvědčením. Tam působil od podzimu 1909 nejprve jako asistent, poté amanuensis a posléze adjunkt, s tím, že po odchodu muzejního archiváře Václava Schulze do penze roku 1916 archiv vedl.⁶ V tomto postavení byl i v roce 1918, kdy se uvažovalo o nové organizaci archivnictví v novém státě. Nebylo to v rámci tehdejších historických a archivních pracovišť rozhodně postavení nevýznamné. Muzeum bylo v zemi důležitou vědeckou institucí a muzejní archiv, jehož základem nebyla činnost úřadu, ale sbírání a shromažďování dokumentů k českým dějinám, byl dosti významným pracovištěm. Vedle toho se však již od roku 1919 Václav Hrubý angažoval při přípravě vzniku historického ústavu, který se měl zaměřit především na vydávání pramenů k českým dějinám.⁷ Od roku 1921 začal skutečně fungovat Státní historický ústav vydavatelský; úkolem nového ústavu bylo především pokračovat ve vydávání českomoravských regist.⁸ Václav Hrubý na obnovených regestech pracoval již nejspíše od roku 1913,⁹ je tedy vcelku logické, že se stal tajemníkem a fakticky vedoucím nového ústavu a výrazně ovlivnil i jeho personální složení – získal pro ústav Bedřicha Mendla, který nepochybně rád

4 Srov. Pátková, H.: „Mein Schüler Hrubý“. Drobnost k odborným počátkům pozdějšího brněnského profesora. *Studia historica Brunensia* 60, 2013, s. 335–338.

5 Institut für Österreichische Geschichte, Prüfungsakten, Hruby Wenzel. K Hrubého kurzu na IÖG též Lhotsky, Alphons: *Geschichte des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 1854–1954*. Graz – Köln 1954 (MIÖG, Ergbd. 17), s. 350–353.

6 V ANM, RNM, Osobní spisy č. 11/5 je dochován stručný „osobní výtah“, podle zachycených údajů pocházející z léta 1918 (za snímek děkuji dr. M. Bělíčové a J. Hanouskovi); nadto lze Hrubého pracovní kariéru sledovat chronologicky v registratuře NM. Odchod V. Schulze do penze bývá spojován se snahou uchránit V. Hrubého před vojenskou službou v době 1. světové války. K tomu je třeba podotknout, že Schulz měl koncem roku 1915 již odpracováno 37 služebních let, a o penzionování žádal již po odsloužení 35 let v roce 1913, tedy v míru. ANM, Registratura NM, kart. 85, žádost V. Schulze o penzionování od 1. 1. 1916.

7 Kopiczková, Božena: Vznik Československého státního ústavu vydavatelského a první období jeho činnosti. *ČCH* 94, 1996, s. 14–37.

8 Srov. Pátková, H.: O Regestech. Poznámky k vývoji jedné z českých edic. *AČ* 47, 1997, s. 65–73; táž: O Regestech II. Edice. *AČ* 48, 1998, s. 225–235.

9 Tamtéž.

vyměnil možnost ediční práce v Praze za výuku na obchodní akademii v Hořicích v Podkrkonoší. Uvažoval také o získání Václava Vojtíška.¹⁰ Pokud jde o vlastní organizaci archivnictví, byl stoupencem zřízení Národního archivu, v němž by byly soustředěny fondy významných pražských archivů. V tom se shodoval se ředitelem zemského archivu Janem Bedřichem Novákem. Ten publikoval představu o působení Národního archivu hned roku 1918,¹¹ a mimo jiné uvažoval také o archivní škole při tomto archivu.¹² Podle Novákova plánu měla být škola těsně svázána s archivem. Její posluchači měli být sice studenty univerzity, ale zároveň měli v archivu několik hodin denně pracovat, v létě být vysíláni na archivní praxe na venkov, a jejich výuka měla být z velké části tvořena archivními disciplínami. Výuka pomocných věd historických měla být podřízena praktickým archivním potřebám – v podstatě by šlo hlavně o paleografii a diplomatiku, kdy se předpokládalo, že univerzitní profesor přenesou svou výuku do archivu. Jinak se na výuce měli značně podílet archivní úředníci. Zda Václav Hrubý sdílel i tuto Novákovu představu, lze těžko povědět. Sám připravil návrh na organizaci archivní školy;¹³ tento návrh je však nyní patrně nezvěstný. V Archivu Univerzity Karlovy v inventáři fondu Státní archivní škola jsou archiválie týkající se diskuze o organizaci školy (inv. č. 1–4) vyznačeny jako nedohledané při revizi. Tamtéž se však dochoval anonymní strojopisný návrh z roku 1919, označený jen jako „Osnova“.¹⁴ Jde o návrh na organizaci archivní a knihovnické školy; obsahově stojí někde mezi výše uvedenými představami J. B. Nováka a skutečnou archivní školou tak, jak byla zanedlouho ustavena. Mělo jít o školu „archivní a biblioteční“ připravující archiváře a knihovníky, přičemž kurzy měly být organizovány jako tříleté pro archiváře a dvouleté pro knihovníky se společným prvním ročníkem. Ve výuce byl plánován vysoký podíl pomocných věd historických a dějin správy, počítalo se i s archivní praxí, i když v mnohem menším rozsahu než v Novákově plánu. Studenti měli dostávat stipendium, museli být zároveň studenty univerzity. Uchazeč o přijetí měl být aspoň čtyři semestry posluchačem filozofické fakulty, československým občanem, a nemělo mu být více než 30 let. Kromě latiny měl prokázat znalost dvou moderních jazyků. Nelze jednoznačně říci, kdo byl autorem tohoto návrhu.

Pokud však jde o centrální Národní archiv, byl V. Hrubý ochoten právě ve spolupráci s J. B. Novákem k okamžitému činu – totiž začlenění archivu Národního muzea do zemského archivu.¹⁵ K tomu však nakonec nedošlo.

10 Dopis Mendlovi z 24. 5. 1919. MÚA AAV, fond Bedřich Mendl, inv. č. 134, kart. 3.

11 Další úkoly zemského archivu. Zprávy Zemského archivu Království českého 5, 1918, s. 271–312.

12 Tamtéž, s. 304–309.

13 Kollmann, Josef: Státní archivní škola. SAP 32, 1982, s. 243.

14 AUK, AŠ, kart. 1

15 Kristen, Z.: Za Václavem Hrubým, s. 167. Nově Woitschová, Klára: „Archiv musea království Českého archivem není...“ Pokus o zrušení Archivu NM v letech 1919–1920. PH 27/1, 2019, s. 545–553.

Státní archivní škola, tak jak roku 1919 nakonec zahájila činnost,¹⁶ se od Novákovy představy výrazně lišila. Na výuce se sice kromě univerzitních profesorů podíleli i praktičtí archiváři, ale jen v menší míře a zejména ti, kteří připravovali habilitaci a uvažovali o působení na univerzitě. To byl i případ V. Hrubého, který roku 1920 získal docenturu na Filozofické fakultě Karlovy univerzity. Ředitelem školy se stal profesor Gustav Friedrich, na vyučování se podíleli v prvních letech profesori Emil Smetánka, Otakar Jiráni, Josef Janko, Kamil Henner, Jan Kapras, Josef Vančura a Václav Novotný – vesměs z filozofické a právnické fakulty, tajemníkem byl Vladimír Klecanda ze Zemského archivu, z archivářů se činnosti školy účastnil ještě ředitel Zemského archivu Jan Bedřich Novák, z mladší generace Bedřich Jenšovský a Josef Borovička z téhož archivu, z pražského městského archivu pak Václav Vojtíšek. Když se v březnu 1922 připravovalo založení Společnosti archivní školy, byl Václav Hrubý, tehdy již vedoucí (dobově označovaný většinou jako „správce“) státního historického ústavu, také přizván. Po definitivním ustavení společnosti počátkem roku 1924 se stal jedním z náhradníků výboru. Jeho vrstevník Vojtíšek byl členem výboru, jejich společný učitel G. Friedrich místopředsdou.¹⁷

V. Hrubý začal na škole přednášet na podzim 1920. V té době již opouštěl archiv Národního muzea, aby se věnoval ediční práci v novém historickém ústavu. Jeho habilitace však jasně svědčí o tom, že uvažoval o akademické kariéře. Zahájení výuky roku 1920 bylo dáno čistě organizačními důvody – první kurz začal na podzim 1919, a přednášky o české diplomatice, které měl Hrubý na starosti, byly zařazeny až ve druhém ročníku. Měl přednášet dvě hodiny týdně v zimním i letním semestru, výuku doplnit pokud možno praktickými cvičeními na archivním materiálu.¹⁸ Návrh Václava Hrubého na organizaci školy je nyní nezvěstný, takže nelze říci, nakolik skutečná škola odpovídala Hrubého představám. Jeho účast na výuce hned od počátku svědčí o tom, že v každém případě nové učiliště podporoval a byl ochoten se osobně angažovat. Studijní plán nové školy podléhal různým větším i menším operativním změnám, namnoze v důsledku okamžitých organizačních potřeb, tlaku ministerstva školství na snížení nákladů a také kapacitních možností přednášejících, takže přednáška V. Hrubého o české biskupské listině, kterou měl jako čerstvý docent číst na filozofické fakultě, byla zároveň začleněna do studijního plánu archivní školy s tím, že se ušetří honorář.¹⁹ Také v akademickém roce 1922/1923 měl V. Hrubý přednášet jednu hodinu týdně dějiny církevní správy,

16 O ní Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 225–307.

17 Předsdou byl ředitel schwarzenberského archivu v Třeboni František Mareš. AUK, AŠ, inv. č. 10, 13, kart. 1, příloha k čj. 102 z roku 1924.

18 Tamtéž, čj. 328 z 22. 9 1920.

19 Tamtéž, čj. 205 z 23. 6. 1920.

ovšem jejich tzv. diplomatickou část.²⁰ O historicko-správním vývoji (tzv. historická část) měl pojednat prof. Václav Novotný. To jistě V. Hrubému vyhovovalo – habilitoval se prací o české biskupské listině, uvažoval o zpracování české panovnické a církevní diplomatiky.²¹ I jeho návrh na reorganizaci prací na českomoravských regestech počítal se změnou struktury edice; materiál měl být rozdělen v zásadě podle vydavatelů, a právě církevní listiny chtěl V. Hrubý sám editovat.²² Nezanedbatelná byla i jeho aktivní účast při zkouškách²³ a posuzování písemných prací.²⁴ Vzhledem ke svému zdravotnímu stavu trávil V. Hrubý již v dobách svého zaměstnání v muzejním archivu pravidelně v létě delší dovolenou na venkově, zpravidla na Podbrdsku, a snažil se během tohoto času odborně nepracovat.²⁵ V tom pokračoval i po přechodu do Státního historického ústavu vydavatelského. Nicméně se alespoň korespondenčně zajímal o novinky a o výsledky zkoušek na archivní škole.²⁶ Hrubý se tedy věnoval práci pro archivní školu se zájmem. Kromě výuky se angažoval i jinak: Když tajemník školy Vladimír Klecanda pobýval dlouhodobě ve Vídni, zastupoval ho; nešlo jen o formalitu, na řadě písemností lze spatřit Hrubého charakteristické písmo a podpis.²⁷ A v neposlední řadě redigoval spolu s G. Friedrichem, Vladimírem Klecandou a Josefem Borovičkou první dva svazky Časopisu archivní školy, založeného roku 1923. V tomto časopise také publikoval několik diplomatických studií a řadu recenzí. Nebylo to jediné publikační fórum – až do roku 1922 psal i do Časopisu Národního muzea, ale od vzniku Časopisu archivní školy v něm však zřejmě našel svůj hlavní prostor. Kmenovým zaměstnáním byl stále „správcem“ historického ústavu, kde se věnoval především přípravě edice listin korunního archivu. Tato práce jej patrně těšila více, než příprava dalších svazků českomoravských regest, z pohledu V. Hrubého možná poněkud mechanická.²⁸ Jak však bylo již podotknuto, již od roku 1920 byl soukromým docentem Filozofické fa-

20 Tamtéž, čj. 493 z 21. 10. 1922.

21 MÚA AAV, fond Bedřich Mendl, dopis z 24. 5. 1919, inv. č. 134, kart. 3.

22 O tom srov. Pátková, H.: O Regestech I.

23 AUK, AŠ, inv. č. 81, kart. 1, protokol z porady učitelů 23. 6. 1922 – Hrubý měl připravit polovinu otázek z diplomatiky, druhou polovinu připravoval G. Friedrich.

24 Tamtéž, protokol z porady učitelů 5. 5. 1923 – V. Hrubý byl oponentem prací B. Rynešové „Kopíř korunního archivu v Roudnici“ a B. Kubíčkové „Úřad arcibiskupského oficiála od založení arcibiskupství v Praze“.

25 Jeho žádosti o dovolenou lze sledovat pravidelně každoročně v registratuře archivu Národního muzea. Většinou pobýval v Kvani u Zaječova; z regionu pocházela i jeho manželka Milada, rozená Zeithamlová.

26 MÚA AAV, fond Bedřich Mendl, inv. č. 134, kart. 3, dopis B. Mendlovi z 20. 7. 1922.

27 Srov. např. protokoly o schůzích profesorského sboru, AUK, AŠ, inv. č. 80, kart. 1.

28 MÚA AAV, fond Bedřich Mendl, inv. č. 134, kart. 3, pohlednice z Třeboně z 2. 6. 1921.

kulty Karlovy univerzity. Nebyl mezi mladšími učiteli archivní školy jediný. Roku 1922 se v Praze habilitoval Václav Vojtíšek,²⁹ v létě roku 1924 následoval na nedávno zřízené Komenského univerzitě v Bratislavě tajemník archivní školy a zemský archivář Vladimír Klecanda.³⁰ Ten byl také vzápětí jmenován profesorem, odešel do Bratislavy a na archivní škole přestal působit. Odlišně se vyvíjela kariéra Václava Vojtíška. Ten po habilitaci začal působit na nově založené univerzitě v Brně, avšak tamní katedru pomocných věd historických pouze suploval. Do Brna dojížděl z Prahy, nepřijal tam trvalé místo. Brněnská univerzita se tak stala působištěm právě pro Václava Hrubého.³¹ Ten také začal suplovat na tamní katedře a již na jaře 1924 začal připravovat odchod do Brna. V roce 1925 tam byl jmenován mimořádným profesorem. Své tamní působení vzal zřejmě velmi vážně, do Brna se – na rozdíl od některých jiných původně pražských profesorů – přestěhoval.³² Od podzimu roku 1924 převzal jeho přednášky z české diplomatiky na archivní škole Václav Vojtíšek.³³

Tím by bylo možné výklad o Václavu Hrubém a archivní škole ukončit. Nebude však na škodu připojit stručný epilog. Na podzim roku 1925 mu ještě učitelé archivní školy zaslali společné blahopřání ke jmenování profesorem.³⁴ Z. Kristen v nekrologu, citovaném v úvodu, uvádí, že Václav Hrubý těžce nesl odchod do Brna a cítil se pražským prostředím zneuznán. Tyto pocity lze dnes sotva rekonstruovat a ověřit. Z výpovědi pramenů nicméně jednoznačně vyplývá, že nepřítel v Praze skutečně měl; v okruhu archivní školy jím byl Václav Vojtíšek.³⁵ Stejně tak je pro-

29 Zdá se, že zde působil určitý vnější tlak, snad snaha nebýt předstížen konkurenty. Srov. dopis V. Vojtíška B. Mendlovi, MÚA AAV, fond Bedřich Mendl, inv. č. 357, kart. 5, dopis V. Vojtíška z 16. 2. 1920. Vojtíšek již uvažoval o habilitaci v souvislosti s Brnem. Konkurenty viděl zřejmě nejen ve V. Hrubém, ale také ve V. Klecandovi, jehož patrně považoval za možného uchazeče o nástupnictví po G. Friedrichovi na FF UK. K tomu dopis Jindřichu Šebánkovi z 31. 3. 1923, 14. 4. 1924, 7. 5. 1924, 19. 11. 1924 a 8. 12. 1924. Archiv MU, pozůstalost Jindřicha Šebánka.

30 AUK, AŠ, sdělení V. Klecandy ředitelství AŠ z 23. 11. 1924.

31 Je otázkou, nakolik hrála při obsazení profesury pomocných věd historických v Brně roli finanční situace, umožňující obsazení pouze místa mimořádného profesora, což pro uchazeče o tuto pozici nemuselo být výhodné. Odchod V. Hrubého z Prahy a vzdání se honorovaného působení na tamních školách bylo na brněnské univerzitě interpretováno jako určitá obětavost, a tak také používáno v jednání s MŠANO. Srov. Archiv MU, osobní spis V. Hrubého, návrh na jmenování řádným profesorem z 27. 6. 1928, doporučení děkanátu FF MU k žádosti o osobní přídavek z 6. 11. 1925.

32 O jeho činnosti v Brně vypovídá mj. obsáhlý osobní spis v Archivu MU.

33 AUK, AŠ, inv. č. 141, koncept návrhu honoráře za výuku v zimním semestru 1924/25, příjmení Hrubý je přeškrtnuto a opraveno na Vojtíšek.

34 AUK, AŠ, inv. č. 33, kart. 1, koncept z 23. 10. 1925, poděkování V. Hrubého z 1. 11. tamtéž.

35 Srov. Vojtíškův popis studentského incidentu s V. Hrubým a další kritická vyjádření, Vojtíšek, V.: O Gustavu Friedrichovi, AČ 21, 1971, s. 229, 233; AČ 22, 1972, s. 159–162. Zvláštní je také to,

kazatelné, že během necelých tří let od odchodu z Prahy se zcela rozpadl vztah Václava Hrubého k jeho univerzitním učitelům a starším kolegům na archivní škole – V. Novotnému a G. Friedrichovi. Nadále je lze také počítat k nepřítelům.³⁶ Když v roce 1929 otiskl V. Hrubý velmi kritickou recenzi právě vydaného svazku českomoravských Regest,³⁷ editorem byl Bedřich Mendl, G. Friedrich se postavil okamžitě na Mendlovu stranu; Hrubý pro něj byl „konjunkturální úspěšník z Brna“, mladík, posedlý představou vlastní důležitosti. Jejich dřívější spolupráce byla zapomenuta.³⁸

že v pozůstalosti V. Vojtíška, uložené v AHMP, se nenachází žádná korespondence s V. Hrubým. K velmi kritickému postoji V. Vojtíška k Hrubého působení na archivní škole srov. Kollmann, J.: Státní archivní škola, s. 263–264, zvl. pozn. 38. Velmi kritická vyjádření k situaci na archivní škole i k působení G. Friedricha, V. Hrubého a V. Klecandy obsahují Vojtíškovy dopisy uvedené v pozn. 25 – konkrétně ze 14. 4. 1924, 7. 5. 1924, 19. 11. 1924 a 8. 12. 1924. Archiv MU, pozůstalost Jindřicha Šebánka.

36 Srov. Pátková, H.: Žák a učitelé (viz pozn. 3).

37 Naše věda 10, 1928–1929, s. 98–110. Srov. též Kapičková, B.: Vznik, s. 32–34.

38 MÚA AAV, fond Bedřich Mendl, inv. č. 104, kart. 3, dopis G. Friedricha z 6. 8. a 25. 8. 1929, pohlednice téhož z 29. 7. a 10. 8. 1929, korespondenční lístek z 28. 8. 1929.

Václav Hrubý und die Archivschule

Eine Rekonstruktion von Leben und Werk von Václav Hrubý ist durch die Tatsache gewissermaßen behindert, dass sein Nachlass wahrscheinlich nicht erhalten wurde. Unter den Historikern und Archivaren aus dem Umkreis der Archivschule war er ein Zeitgenosse von Václav Vojtíšek und Vladimír Klecanda; der Schuldirektor Gustav Friedrich war sein Universitätslehrer, genauso wie Václav Novotný, der Vorlesungen an der Schule hielt. Vom Herbst 1909 an wirkte Hrubý im Archiv des böhmischen Landesmuseums, seit 1916 leitete er das Archiv. Daneben engagierte er sich seit 1919 in der Vorbereitung der Gründung eines historischen Instituts, das sich hauptsächlich auf Quelleneditionen zur böhmischen Geschichte konzentrieren sollte. Seit 1921 arbeitete er in dem neugegründeten Institut. Er legte auch einen Entwurf zur Organisation der Archivschule vor. Wenn dieser Entwurf mit einem anonymen maschinengeschriebenen Entwurf nicht identisch ist, der im Bestand der staatlichen Archivschule im Archiv der Karlsuniversität aufbewahrt wird, ist dieser wahrscheinlich verschollen. Václav Hrubý beteiligte sich vom Anfang an aktiv an der Tätigkeit der Schule. Er unterrichtete, nahm an Prüfungen teil und verfasste Gutachten zu den Studentenarbeiten, außerdem vertrat er den Schulsekretär während seiner langen Abwesenheit. Er stand bei der Gründung der Gesellschaft der Archivschule 1923 mit an der Wiege, redigierte die ersten Bände der Zeitschrift der Archivschule und publizierte auch selbst häufig in der Zeitschrift. Schon im Jahr 1920 erhielt er seine Habilitation an der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität in Prag. 1924 wechselte er zum Lehrstuhl für historische Hilfswissenschaften an der kurz zuvor gegründeten Universität in Brno (Brünn) und beendete somit seine Arbeit an der Archivschule. Seine Vorlesungen wurden von seinem feindlichen Konkurrenten Václav Vojtíšek übernommen. In kurzer Zeit folgte auch Hrubýs persönliche Trennung von seinen früheren Lehrern und Kollegen an der Archivschule, Gustav Friedrich und Václav Novotný.

Václav Hrubý and the Archival School

A reconstruction of the life and work of Václav Hrubý is complicated because of the fact that most probably his legacy has not been preserved. He was a contemporary with Václav Vojtíšek and Vladimír Klecanda; a director of the School, Gustav Friedrich was his university teacher as well as Václav Novotný who gave lectures at the School. Václav Hrubý had worked in the Archives of the Bohemian Land Museum (Archiv českého zemského muzea) since the autumn 1909 and he stood at its head from 1916. Besides that, he was involved in preparation and establishing of a new historical institution since 1919, it focused on editing sources to Czech history, and he worked there from 1921. He also prepared a project for organisation of Archival School. In the case that the project has not been identical

with an anonymous and a typewritten one deposited in the fond of the State Archival School in the Archives of the Charles University then it is probably lost. Václav Hrubý actively engaged in the activities of the School, he gave lectures, examined and evaluated students' works, and also substituted the School's secretary during his long-term absence. He participated in establishing a Society of Archival School in 1923 and co-edited the first two volumes of Časopis archivní školy (Journal of the Archival School) where he published a lot. As early as in 1920 he habilitated at the Philosophical Faculty of Charles University. In 1924 he left for the Department of Auxiliary Sciences of History at the newly established university in Brno and thus he finished his work for the Archival School. An unfriendly rival of his Václav Vojtíšek overtook his load of lectures there and shortly after Václav Hrubý personally broke with his former teachers and colleagues from the Archival School Gustav Friedrich and Václav Novotný.

PROFESOR VÁCLAV VOJTÍŠEK: KONTINUITA KARIÉRY JEDNOHO ARCHIVÁŘE

PAVEL VAŠKO

Profesor Václav Vojtíšek je, vzhledem k tomu, že se dožil jednadevadesáti let a byl až téměř do konce života ve svém oboru aktivní, ideální osobností reflektující vývoj v akademické sféře. Na počátku své kariéry skládal služební přísahu do rukou císaře Františka Josefa I. a na konci bylo jeho pracoviště v ČSAV konfrontováno s intervenčními vojsky Varšavské smlouvy. V tomto kontextu se pokusím najít odpověď na otázku, jak se dokázal adaptovat na všechny režimy vyjma nacistické okupace, navzdory tomu, že jeho osobnost rozhodně byla nepoddajná a Vojtíšek sám nepodřizoval vše konjunkturálním příležitostem.

Vojtíšek platil za poměrně všestranného odborníka v oblasti archivnictví a pomocných věd historických. Jeho expertní přístup implikuje jistou imunitu vůči jiným ideologickým vlivům. Podobně byl tento přístup používán na jiných místech a oborech v dějinách – příkladem může být radikální příklon maďarských ekonomů v rámci Maďarské akademie věd k „čistým a tvrdým datům“, jako obrana proti vlivu stalinismu.¹ Na druhou stranu úplná imunita vůči ideologickým vlivům je iluzorní. Navíc Vojtíšek rozhodně nebyl během svého života ideologicky nevýrazný, spíše naopak. Tato studie by ráda v krátkosti nastínila genezi jeho ideologických postojů a vstupů do veřejného života. Jde ovšem o případy vybrané, kvůli omezenému rozsahu studie. Navíc autor již jeho osobnost zpracoval v celkové monografii.²

Dětství a studium

Václav Vojtíšek se narodil dne 9. srpna 1883 jako první dítě do rodiny drobného obchodníka v Praze. Následně mu přibyli další sourozenci, roku 1887 sestra

1 Kapitola The Politics of Statistical Information and Economic Research in Communist Hungary 1949–1956. In: Gyorgy, Peteri: Academia and State Socialism, Essays on the Political History of Academic Life in Post 1945 Hungary and Eastern Europe. New York 1998, s. 133–155.

2 Tato studie vychází z autorovy dříve publikované monografie Vaško, Pavel: Profesor Václav Vojtíšek. Archivářem od monarchie po socialismus. Praha 2014.

Anna a o několik let později dva bratři – Jaroslav (1891) a Alois (1895).³ Vojtíšková rodina sídlila blízko ulice Na Příkopě v Nekázance a právě poloha bydliště a události s ním spojené měly na Vojtíška v dětství velký vliv.

Starobylá ulice Nekázanka, jejíž původ se datuje do konce osmdesátých let 14. století, spojovala dvě velké pražské tepny – ulici Na Příkopě s Jindřišskou ulicí. Obyvatelstvo této úzké ulice, patřící mezi střední a nižší vrstvy, tvořila velice pestrá směs – „drobní čeští lidé, řemeslníci, malí úředníci, zřízenci, sluhové, domovnice, pradleny, vetešnice,... několik lidí bohatších i dobře situovaných Čechů.“⁴ Mezi zmíněné bohatší a dobře situované občany patřili J. Heine a F. K. Rott. První zmiňovaný zřídil v Nekázance továrnu na dýmky a druhý dílnu na hudební nástroje, což přispělo k dalšímu oživení zdejšího ruchu.⁵ Živnostenská banka v ulici koupila postupně celkem tři domy.⁶ Co se týče národnostního složení, byla ulice na rozdíl od povětšinou německých Příkopů, jak sám Vojtíšek uvádí, spíše česká nebo se českou v druhé polovině 19. století stávala.⁷ Ovšem žili tu i Němci a několik německy mluvících Židů. Kromě toho zde sídlil Pomocný spolek říšských německých příslušníků, který si v ulici zakoupil dva domy a v jednom z nich zřídil spolkové místnosti.⁸ Nezdá se, že by to vzbuzovalo v malém Václavovi negativní emoce, což ovšem nelze říci o vinárně U Zlatého kominíčka.⁹ Vlastnil ji jistý Ludvík Frenzel, který si nechal původně nevelký domek rozšířit stavitelem Janem Jindřichem Frenzlem. Na vinárnu měl Vojtíšek názor spíše negativní: „... byla knajpa německých studentů se všemi atributy i s rvačkami, souboji v zahradní šermírně a se řvaním Wacht am Rhein.“¹⁰

Praha byla na konci 19. století dějištěm mnoha bouřlivých událostí, které měly na malého Václava velký vliv. Nejsilněji na něj patrně zapůsobilo pokrokové hnutí a následný proces s Omladinou. Velkou část těchto událostí měl vzhledem k poloze bydliště na dosah ruky. Nepokoje začaly oslavou narozenin císaře Františka

3 Anna *1887, Jaroslav *14. 9. 1891, Alois *20. 6. 1896, AHMP, fond Vojtíšek Václav, prof., inv. č. 2315, sign. VI/A, složka rodiče, kart. 196.

4 Vojtíšek, Václav: O Gustavu Friedrichovi. AČ 21, 1971, s. 65–88, 158–169, 214–234; AČ 22, 1972, s. 86–104, 149–168; s. 219.

5 Vojtíšek, Václav: Z minulosti naší Prahy: kapitoly z místopisu zřízení a života města s 8 obr. přílohami. Praha 1919, s. 216–219. Počin F. K. Rotta Vojtíšek hodnotí takto: „... učinil velké odkazy k účelům národním a lidumilným.“

6 Šlo o dům číslo 887, k němu byly přikoupeny v roce 1912 další dva domy s čísly 886 a 885. (Tamtéž.)

7 „... některé z těch rodin, původně německé, vlivem probouzejícího se českého prostředí se počestily.“ Viz Vojtíšek, V.: Z minulosti naší Prahy.

8 Šlo o domy číslo 879, 880. (Tamtéž.)

9 Vinárna byla v domě číslo 881. Vojtíšek, Václav: Z minulosti naší Prahy.

10 Vojtíšek, V.: O Gustavu Friedrichovi. AČ 21, 1971, s. 219.

Josefa I. dne 18. srpna 1893, resp. jejím narušením, kdy rozvášněný dav zcela ovládl scénu. To odstartovalo sérii protihabsburských demonstrací, proti nimž zprvu zaskočená policie dlouho nedokázala zakročit. Dav zpívající revoluční písně táhl Prahou a ničil vše, co mu připomínalo císaře. Na Příkopě zničil dav dvojazyčné cedule *Graben – Příkopy*, které Pražanům byly již dlouho trnem v oku. Poté vyrazil dál na Jungmannovo náměstí a střety s policií se táhly až do noci. I v následujících dnech byly šířeny letáky s protistátním obsahem a demolovány symboly monarchie.

Státní aparát reagoval na nepokoje vyhlášením výjimečného stavu dne 13. září a následným zatýkáním. Vlna zatýkání postihla hlavně pokrokáře, zatčení byli např. Alois Rašín, Stanislav Kostka Neumann, Karel Stanislav Sokol a další. Dne 15. ledna 1894 pak započal proces, který vešel do historie jako proces s Omladinou.

Na tehdy desetiletého Václava, který se motal v otcově krámě, to přirozeně muselo mít vliv. I po letech vzpomínal na to, jak viděl srážky demonstrantů s policií či rozmlouval se studenty a uční, kteří páchali výtržnosti proti habsburským symbolům. Rovněž se učil revolučním písním. Později shromáždil soukromou sbírku novinových článků týkajících se procesu s omladináři. Sbírkou však uložil ve svém pracovišti AHMP, kde bohužel při požáru radnice shořela.¹¹ Vliv těchto událostí na Vojtíška dokládá i to, že se později stal členem klubu omladinářů-devadesátníků.¹² Národnostní bouře procesem s Omladinou neustaly, v roce 1897 po neúspěchu Badeniho jazykových nařízení citelně vzrostlo napětí.¹³

V téže době rovněž proběhla aféra, kterou čtrnáctiletý Vojtíšek prokazatelně sledoval a která na něj měla velký vliv. Jednalo se o Mommsenův útok vůči Čechům. Znamý historik Theodor Mommsen uveřejnil v *Neue freie Presse* proněmecký článek s názvem – *An die Deutschen in Österreich* a dva krátké sloupceky na titulní straně zapůsobily jako dynamit. Tento pamflet líčí Čechy jako „apoštoly barbarství“, kteří hodlají zvrátit civilizační úsilí německého národa, a vyzýval k tvrdosti v zápase, v němž jde o přežití rakouské říše. Vůči Čechům, kteří nejsou přístupni rozumným argumentům, vyzval k násilí.¹⁴ Proti tomuto krajně neobjektivnímu pohledu se tehdy postavil Josef Pekař, tou dobou již docent rakouských dějin. Byl to na něj poměrně radikální čin vzhledem k tomu, že *Neue freie Presse* byl liberálně nacionalistický vídeňský deník, který měl blízko ke dvoru – četl jej mimo jiné i císař.¹⁵

11 Tamtéž, s. 220.

12 AHMP, Vojtíšek, inv. č. 3, sign. I A, kart. 1, průkazka z 21. 2. 1929.

13 Nařízení z 5. dubna 1897 upravovalo používání jazyka v jednání s úřady.

14 Noviny *Neue freie Presse* je možné zhlédnout digitalizované na stránkách Österreichische Nationalbibliothek. <http://www.onb.ac.at/> [10. 10. 2013].

15 Kučera, Martin: Rakouský občan Josef Pekař. Praha 2005, s. 35.

Na Vojtíška udělala Pekařova obhajoba českého národa velký dojem a přispěla k úctě, kterou cítil k jeho osobě.¹⁶ Ani na počátku nového století nenastal klid a vyhocené nacionální vášně vedly k novým nepokojům. Samotný Vojtíšek později vzpomínal: „Na Příkopě pražská policie měnila zakročování v bezohledný krvavý útok na shromážděný a vzrušený lid v hnutí roku 1897, v demonstracích za všeobecné hlasovací právo a v bouřlivých protestech proti zvůli německých studentů. I v Nekázance bylo viděti blyštící se tasené šavle, i po její dlažbě tekla krev.“¹⁷ Právě tyto události tak předurčily Vojtíškův poměrně silný nacionalismus, který ovlivňoval jeho další vstupy do veřejného života.

Vojtíšek absolvoval gymnázium v Žitné ulici. Maturoval dne 14. června 1903, maturitní komisi tvořili Ladislav Fiala pro náboženství, František Stýblo pro jazyky – latinský, řecký, český, Alois Jirásek pro dějepis a zeměpis, Josef Koch pro matematiku a fyziku, Augustin Krejčí pro filozofickou propedeutiku. Maturita se Vojtíškovi vydařila.¹⁸ Po maturitě nastoupil na Filozofickou fakultu UK. Zde byl žákem Gustava Friedricha, se kterým ho později pojilo i osobní přátelství. Specializací se zaměřoval tak, aby se mohl později stát středoškolským profesorem s aprobací dějepis – zeměpis. Ovšem právě Gustav Friedrich stál za jeho posunem k archivnictví. Kromě přednášek Gustava Friedricha navštěvoval i přednášky a seminář Golla, ale nedá se, dle mého názoru, zařadit do jeho školy.

Své studium zakončil disertační prací s názvem *Písaři manuálů radních Nového Města pražského z let 1548–1553: Příspěvek k dějinám městské kanceláře pražské*. Tu ovšem pro své zdravotní problémy obhájil až v roce 1911. Vojtíšek byl tedy připuštěn k rigorózním zkouškám, které pro něj znamenaly definitivní odklon od dráhy středoškolského pedagoga. Dalším faktorem pro tuto změnu byl i fakt, že v této době nastala již značná saturace pracovního trhu pro středoškolské profesory. Tehdejší absolventi mohli být mnohdy rádi, že získali místo suplenta, které ovšem bylo placené podle počtu odučených hodin a nemělo definitivu. Situace nebyla sice ve všech oborech stejná, ovšem Vojtískova kombinace dějepis – zeměpis patřila v době konce jeho studií k nejhůře uplatnitelným.¹⁹

Doktorát byl v té době alternativou ke státním zkouškám z jednotlivých oborů, které opravňovaly k aprobaci gymnazijního profesora. Byl pro toho, kdo

16 „Když se zpupný a zlý projev Mommsenův ozval vzrušený a úchvatný, sebevědomý hlas Pekařův, v našem kramu se o něm mluvilo a s úctou k naší vědě historické i osobě. Ani ne za dva roky jsem Pekaře viděl na školním výletě na Frýdštejně u Turnova, a mohu říci, když se u nás s dvěma, třemi přáteli zastavil, mezi učiteli – byl s námi J. V. Šimák – i žáky byl rozruch.“ Vojtíšek, V.: O Gustavu Friedrichovi, s. 221.

17 Vojtíšek, Václav: Z minulosti naší Prahy, s. 216–219.

18 AHMP, Vojtíšek, inv. č. I, sign. I A, kart. 1

19 Petrán, Josef: Nástin dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze: do roku 1948. Praha 1983, s. 227, 255–258.

ho získal, rovněž prvním stupněm v případné akademické kariéře. Pro Vojtíška však v té době znamenal hlavně možnost kariérního vzestupu v Archivu hlavního města Prahy.²⁰

Hlavní rigorózum z pomocných věd historických (paleografie) a českých dějin složil dne 17. června 1911. Komisi tvořili Novotný a Friedrich, tudíž není překvapením, že prospěch byl jednohlasně výborný. Vedlejší rigorózum z filozofie se konalo v dopoledních hodinách dne 21. července 1911. I zde obstál Vojtíšek na výbornou. To byl však jen počátek jeho akademické kariéry, která vyvrcholila po druhé světové válce jeho jmenováním řádným placeným profesorem UK a později akademikem ČSAV. Vraťme se ale nyní k jeho životnímu pracovišti, kterým byl Archiv hlavního města Prahy.

Václav Vojtíšek jako archivář hlavního města Prahy

Vojtíšek nastoupil na své životní pracoviště v Archivu hlavního města Prahy dne 1. října 1908.²¹ Je však pravděpodobné, že zde vykonával občasné pomocné práce již dříve. Zpočátku byl v archivu pouze na výpomoc a mzdu mu vyplácel městský archivář z úředních prostředků. Protože se Vojtíšek osvědčil a také díky doporučením od Friedricha a Novotného, začal pro něj městský archivář Teige uvažovat o stálém pracovním místě. První žádost k prezidiu Teige podal dne 8. října 1909, ta však byla zamítnuta. Do stálého pracovního poměru byl Vojtíšek přijat až usnesením městské rady ze dne 30. listopadu 1909 s nástupem od 1. prosince.²² Díky tomuto zaměstnání zůstával Vojtíšek v kontaktu také s předními profesory a badateli, kteří přicházeli nejen do archivu, ale i do jím spravované knihovny. Šlo např. o J. Kaprase, G. Friedricha, J. Golla, J. Čelakovského, kterému pomáhal s korekturami J. Heraina a hlavně Z. Nejedlého. Vojtíškovu ochotu pomoci Nejedlému v badatelské činnosti se stala základem jejich přátelství. To Vojtíšek zúročil hlavně po druhé světové válce, kdy mu jako nemarxistickému historikovi Nejedlého záštita hodně pomohla. Vzhledem ke svému zdravotnímu stavu nebyl Vojtíšek nucen narukovat do první světové války. První světová válka ho nepřiměla omezit se v práci na pouhou rutinu, o čemž svědčí kupříkladu jeho podíl na organizaci výstavy na téma městské zřízení pražské v letech 1750–1850. Vojtíšek se podílel i na sestavení katalogu.

Také jeho zájem o politickou situaci neupadal. Scházel se s přáteli, kteří nemuseli narukovat, a společně četli francouzsky psané rumunské noviny, aby získali

20 Již v dopise ze 17. září 1909 podmiňuje Friedrich další služební postup v AHMP získáním doktorátu. AHMP, Vojtíšek, inv. č. 445, sign. 370, karton 22, dopis z 17. 9. 1909.

21 MÚA AAV, Osobní spisy ČSAV, osobní složka Václav Vojtíšek.

22 AHMP, Prezidium rady a magistrátu, osobní oddělení, osobní složka Václav Vojtíšek, sign. pers. IX/41.

pohled i z druhé strany.²³ Kromě zaměstnání se začal ke konci války angažovat i ve veřejném životě. Svědčí o tom jeho účast na schůzkách s českými spisovateli, které se od listopadu 1917 odehrávaly v AHMP. Zúčastnili se jich např. Olbracht, Dyk či Jirásek.²⁴ Stvrzením jeho příslušnosti k této skupině byl jeho podpis Manifestu českých spisovatelů. Na tento akt byl celý život hrdý, připouštěl ovšem, že ve věci podpisu hrála roli náhoda.²⁵

Je zajímavé, že Vojtíšek měl stále pochopení pro Pekaře a byl ochoten jej i po padesáti letech, ve výše citovaném interview, hájit.

Dalším projevem Vojtíškovy angažovanosti byla série článků nazvaná *Poměry národnostní v Čechách*.²⁶ Série vycházela ve sloupku s názvem *Naše menšiny*, ve kterém publikovali i jiní autoři. Oficiálně byl sloupek zaměřen na obranu celistvosti území českého státu a Vojtíšek v něm popisoval historii německé menšiny v českých zemích. Mimo jiné se zabýval i postupnou germanizací měst. Proti irendentistickým snahám Němců, vyjádřeným požadavkem na samostatnou provincii Deutschböhmen, se Vojtíšek vyslovil v nacionálním časopise *Národ*. Do tohoto časopisu mimochodem dříve psali např. Karel Čapek, Kamil Krofta nebo Zdeněk Nejedlý. Jeho článek s názvem *Poněmčení měst v „Deutschböhmen“* mapoval v krátkosti postupnou germanizaci českých měst a ostře se stavěl proti historickému zdůvodnění jednolitého německého území.²⁷ Vojtíšek v něm částečně použil obsah výše zmíněné série článků. I tento článek byl součástí cyklu, tentokrát proti separatistům, do kterého se zapojil např. i Kamil Krofta. V závěru války se Vojtíšek neangažoval pouze perem. Společně s Gustavem Friedrichem převzal dne 29. října 1918 z pověření Národního výboru a za vojenské asistence univerzitní archiv. Proti tomu byl samozřejmě rektor německé univerzity Augustin Naegle. Jeho odpor byl však marný, dne 31. října byl podepsán přejímací protokol a zároveň odvolána vojenská stráž archivu.²⁸

Vojtíšek se díky svému workoholismu a ostrým loktům, na samostatný příspěvek by vydal jeho spor s rivalem dr. Eduardem Šebestou, postupně prosadil na vedoucí pozici v Archivu hlavního města Prahy. Vojtíšek byl městským zastupi-

23 Blažek, Bohuslav: Rozhovor s Václavem Vojtíškem. *Literární noviny* 16, 1967, č. 19, s. 6–7.

24 AHMP, Vojtíšek, inv. č. 27, sign. F, osobní miscelanea, kart. 13.

25 Blažek, B.: Rozhovor s Václavem Vojtíškem, s. 6–7.

26 Česká demokracie, týdeník vycházející mezi lety 1917–1921. Vojtíšek publikoval cyklus v roce 1917. Vojtíšek, Václav: *Naše menšiny*. *Česká demokracie* 1917, č. 3, 13. 7., s. 6; č. 4, 20. 7., s. 4–5; č. 6, 3. 8., s. 4–5; č. 12, 24. 8., s. 6. V práci Jitky Janečkové je cyklus chybně označován jako *Německá národnost v Čechách*. Janečková, Jitka: „Mám je ty Plzeňáky přece jen nakonec rád“, diplomová práce FF UK. Praha 2010, pozn. s. 348.

27 Vojtíšek, Václav: *Poněmčení měst v „Deutschböhmen“*. *Národ* II, 1918, č. 17, s. 218–221.

28 Kučera, Karel a Truc, Miroslav: *Archiv Univerzity Karlovy. Průvodce po fondech*. Praha 1962, s. 46.

telstvem oficiálně zvolen archivářem dne 4. června 1921. Celkem volilo 71 členů rady, Vojtíšek obdržel 66 hlasů a Šebesta 4.²⁹ Za Vojtíškova vedení, které s válečnou přestávkou – kdy byl za svou vlasteneckou činnost penzionován, trvalo až do roku 1948, se archiv rozrostl jak personálně, tak kapacitně a vzkvétal.

Na podzim roku 1920 zahájil Vojtíšek i svou akademickou kariéru. Započal ji na nově vzniklé Masarykově univerzitě v Brně, kde dostal místo mimořádného profesora. Nicméně vzhledem k jeho zaměstnání v Praze a jiným vazbám podal následující rok žádost o habilitaci v Praze na UK a v kariéře pokračoval zde. Mimořádným bezplatným profesorem na UK byl jmenován roku 1928, řádným profesorem 1935, v roce 1948 pak řádným placeným profesorem.

Vojtíšek působil i na Archivní škole. Působil zde již od samotného počátku. Podílel se již na prvním kurzu, který odstartoval v říjnu 1919.³⁰ Přednášel zde skoro po celou dobu jejího trvání – s kratší přestávkou způsobenou jeho rezignací, kvůli obsazení přednášky diplomatiky.³¹ Účastnil se prací i na učebních osnovách a poté, co neblaze přispěl k profesní likvidaci jejího tehdejšího ředitele doktora Jaroslava Prokeše, školu převzal.³² Ovšem vylíčení této černé skvrny na Vojtíškově působení by bylo opět na celý samostatný příspěvek. Navíc tímto tématem se zabývá příspěvek kolegyně Milady Sekyrkové. Po válce byl ředitelem Archivní školy v jejích posledních letech.

Co se týče politické orientace, byl Vojtíšek poměrně pravicový a nacionalistický – neváhal se s tehdejší levicí střetávat. Z jeho mnoha konfliktů ve veřejném prostoru jsem kvůli omezenému prostoru tohoto příspěvku vybral tzv. Novinovou aféru a Vojtíškův podíl na insigniádě.

Novinová aféra

Aféru odstartovala zpráva o Vojtíškově knize *Radnice staroměstská v Praze* otištěná ve večerníku Rudého práva, která vyšla krátce před Vánoci dne 20. prosince 1924.³³ Útočný článek redaktora Nedvěda však nebyl ten den jediný. V Čes-

29 AHMP, Prezidium rady a magistrátu, osobní oddělení, osobní složka Václava Vojtíška, sign. pers IX/41, dopis primátoru Baxovi z 13. 2. 1925.

30 Kollmann, Josef: Státní archivní škola. Příspěvek k dějinám archivního školství. SAP 32, 1982, s. 225–308, s. 251

31 Tamtéž, s. 264 a rovněž Návrh osnovy Archivní školy ze dne 1. 7. 1924 pro III. ročník III. kurzu rok 1924/1925, NA, fond MŠ I, inv. č. 1750, sign. 30, kart. 3242.

32 Podíl na osnovách a reorganizaci učební osnovy z roku 1933, AUK, SAŠ, inv. č. 198, kart. 10.

33 „Jak pomlouvá archivář m. Prahy dr. Vojtíšek veřejné vůdce socialistických stran a pražské dělnictvo. Archivář města Prahy vydal s podporou sociálnědemokratických ministrů školství a pražské městské rady spisek o radnici staroměstské. (...) O archiváři Vojtíškovi je známo, že místo toho, aby konal svoji povinnost při zajišťování práv obce pražské, věnuje se psaní takových článků a vychvalování Jediného Spasitele Národa Českého Karla Karlovi-

kém slově večerním vyšel téhož dne článek na stejné téma, který si rovněž nebral servítky.³⁴ Věc se záhy dostala i na Vojtíškovu pracoviště. Dne 5. ledna 1925 totiž Nedvěd podal návrh, aby proti Vojtíškovi bylo zahájeno disciplinární řízení pro urážku ve výše zmíněné knize. Vojtíšek se bránil tím, že Nedvěd citované pasáže překrucoval, a jako důkaz předložil, co skutečně v knize stálo.

„Pan Nedvěd četl:

Radnice staroměstská, do níž vešli volbami 15. 6. 1919 řádní zástupcové obyvatelstva pražského, neutrpěla tak újmy příchodem Němců do zastupitelstva jako příchodem zástupců socialistických stran.

S jejího balkonu první ministr spravedlnosti dr. Soukup proti lepší své minulosti štal ulici, aby sama do svých rukou převzala vykonávání spravedlnosti, a na témže místě vůdcové dělnictva /zvláště ovšem komunisté/ (...)

Má kniha str. 25 praví: Radnice staroměstská, do níž vešli volbami 15. června 1919 řádní zástupcové obyvatelstva pražského neutrpěla tak újmy příchodem Němců do samosprávných sborů jako zjevy ve vlastním těle národa rozvráceného stranickými zápasy.

S jejího balkonu první ministr spravedlnosti obnoveného státu proti lepší své minulosti dr. Fr. Soukup štal ulici, aby do svých rukou převzala vykonávání spravedlnosti, a na témže místě vůdcové komunistů...³⁵

O co vlastně šlo? V květnu 1919 vyvrcholila od závěru první světové války táhnoucí se zásobovací krize jednou z mnoha hladových bouří. Dne 22. května 1919 protestovali lidé proti nedostatku potravin, šmelinářům a neschopnosti vlády se s nimi vypořádat. Rozlícený dav táhl s sebou šibenice a transparenty s hesly *Smrt keřasům!* Obchody davem obsazené byly nuceny prodávat za nižší, často předválečné ceny a mnohé byly vydrancovány. Obchodníci museli skládat přísahy, že napříště již nebudou vyžadovat lichvářské ceny. Byl vydán rozkaz, aby pražská posádka vyšla do ulic a uklidnila situaci. Na Staroměstském náměstí se shromáždilo okolo 30 tisíc lidí, ke kterým promluvil tehdejší ministr spravedlnosti František Soukup. Ten pronesl velice překvapivou řeč. „Pravil, že exekutiva soudní, úřady soudní, nestačí na potírání lichvy. Nechť lid sám vystoupí jako moc exekutivní. Nechť každý vezme

če Kramáře a Jediného Vykupitele Radnice staroměstské Václava Váceslaviče Vojtíška. Jak dlouho si to nechají socialistické strany na staroměstské radnici líbit?“ Rudé právo roč. 4. ze dne 20. 12. 1924.

34 „Jak se falšuje pravda ve ‚Vědeckých‘ spisech, toho doklad podal archivář města Prahy dr. Vojtíšek ve svém spisku vydaném podporou ministerstva školství. (...) Čiší z něho netajená zášť tohoto klerikálního historika vůči socialistům. Že tak hluboko může klesnout člověk, který si dělá ambice na vědeckou úroveň, je příznačné. Zaujatost stranická víc u něho platí než pravda. České slovo: ústřední orgán České strany národně sociální, roč. 16. ze dne 20. 12. 1924.

35 AHMP, Vojtíšek, inv. č. 2312, sign. VC, kart. 194, nedatovaný dopis primátorovi.

si za povinnost stíhat lichvu a lichváře předvést ku potrestání. Nebude-li ani takto pomoheno, nelze zabránit, aby lid netrestal sám.“³⁶

Ve vládě tato řeč vyvolala úžas, protože ministr spravedlnosti se tak vlastně vyslovil pro lynč.

Vojtíšek tuto epizodu ve své knížce reflektoval a hodlal se bránit. Ohradil se proti překrucování a potvrdil, že za tím, co napsal, skutečně stojí. Zdůraznil také, že knihu psal jako projev čistě soukromý a nešlo mu o agitační nebo politické cíle. Jeho stanovisko bylo městskou radou uznáno, disciplinární řízení zamítnuto a primátor Baxa vydal prohlášení, které přetiskly téhož dne Národní listy. V něm konstatoval, že kniha je samostatnou prací Vojtíška a je nemožné jej za ni stíhat.³⁷ Tím to však neskončilo. Vojtíšek nelenil a rovněž si zjednal podporu tisku. Postavily se za něj již výše zmíněné Národní listy, které byly na jeho straně od počátku – už od 6. ledna, kdy uveřejnily o případu zmínku. Dne 16. ledna v nich vyšla obhajoba Vojtíška, v níž byl primátor za jeho nedostatečnou obranu podroben kritice. Na Vojtíškovu stranu se následující den přidala i Národní demokracie, která článek o něm umístila dokonce na titulní stranu. Pozadu nezůstaly ani Lidové noviny, ty se za něj postavily článkem ze dne 12. ledna odsuzujícím socialistickou cenzuru. Dalším textem na jeho podporu dokazujícím, že ohlas aféry přesáhl hranice Prahy, byl článek v českobrodském periodiku Naše hlasy ze dne 17. ledna.³⁸

Na jeho podporu se vyjádřila Česká akademie věd a umění a 16. ledna i Společnost archivní školy. Nicméně o poslední zmiňované měl Vojtíšek své mínění. „Společnost archivní se zase jednou osvědčila. Udělala projev před týdnem, ale neexpedovala ho až snad ve středu tento týden, a to se ví, noviny už přes něj přešly. Nebylo ho ovšem už zapotřebí, když přišel tak pozdě a po projevech významnějších, ale má to svou zajímavost.“³⁹

Odpovědi z Českého slova a Rudého práva na sebe nenechaly dlouho čekat. Zatímco České slovo se 17. ledna od případu distancovalo a poukázalo na neserióznost komunistických pramenů, Rudé právo pokračovalo v kampani. Počátkem února se k němu přidalo i Právo lidu. Již 20. ledna přineslo článek, v němž se objevilo tvrzení, že celá kontroverze je reklamou na Vojtíškovu knihu, a začátkem února zde bylo otištěno toto: „Nyní nám byl předložen obsáhlý materiál (!), z ně-

36 Peroutka, Ferdinand: Budování státu, Praha 1991, s. 617.

37 AHMP, Vojtíšek, inv. č. 2312, sign. VC, kart. 194., prohlášení ze 16. 1.

38 Ten ji vtipně komentoval takto: „Inkvizice nikoliv španělská, ale pražská zasedla onehdy nad městským archivářem Drem. Vojtíškem a vzala jej do disciplinárního vyšetřování. Napsalť nešťastný haereticus nějaké trpnosti o posledním období dějin pražské radnice... Českobrodské periodikum začalo vycházet v roce 1881 a dočkalo se 59 ročníků. Grulich, Jaroslav. Jozef Miškovský – jak ho viděl Ing. Jaroslav Grulich. In: Lidé, osobnosti a události Českobrodsko, http://www.cesbrod.estran-ky.cz/clanky/regionaliste/jozef-miskovsky---jak-ho-videl-ing_jaroslav-grulich.html [2. 11. 2013].

39 Janečková, J.: „Mám je ty Plzeňáky přece jen nakonec rád“, s. 464.

hož vychází najevo, že tento dr. Vojtíšek nejenom nemá kvalifikace vědecké, nýbrž učinil také řadu podání, v nichž své kolegy v úřadě křivě obviňoval z nečestných jednání, jenom aby se dostal na jejich místo. Tento materiál předložíme naší veřejnosti, aby poznala (!), jací lidé si u nás hrají na vědecké autority a jaká je jejich vnitřní skutečná podstata. (...) K poznání kvalit dra Vojtíška stačí uvést jen několik stručných výňatků z jeho udání: V jednom z nich denuncuje dr. Vojtíšek svého kolegu ze soustavného zanedbávání úředních povinností, z úplné neschopnosti k práci a žádá, aby mu byl odňat (!) titul adjunkta městského archiváře. Není prý vůbec schopen logického myšlení, zapůjčoval prý knihy domů nepoznamenávaje signatur (...) Takhle psal dr. Vojtíšek o svém kolegovi! Uváží-li se však, že tato obviňování ukázala se být nepravdivými...⁴⁰

Právě tato invektiva Vojtíška utvrdila v domněnce, že za vším stojí jeho rival Šebesta, kterého ostatně podezříval již od začátku.⁴¹ Proti zpochybnění Vojtíškovy vědecké kvalifikace se postavila univerzita. Dne 10. února zaslal děkan Karlovy univerzity do redakce prohlášení, ve kterém trval na opravě a potvrzování Vojtíškovu kvalifikaci.⁴² Efekt to však mělo pramalý. Právo lidu ze dne 15. února sice dopis vzalo na vědomí, ale sloupek týkající se případu Vojtíškovu kvalifikaci stejně zpochybňoval. Jeho jméno se v této souvislosti dostalo i do Poslanecké sněmovny, kde byl případ použit proti poslankyni Zemínové jako příklad moderního koniášství, tedy zamlčování názorů.⁴³

Soud s redaktory Václavem Vackem se konal až 5. srpna a s Františkem Schwarzem ještě později – 31. října. V obou případech byl vyřízen smírem a omluvou Vojtíškovi. Články uveřejněné v Právu lidu byly mimosoudně vyřešeny rovněž smírem. Existuje strojopisné prohlášení z 10. listopadu o uvedení článků v Právu lidu na pravou míru. Věc v tomto případě byla o to komplikovanější, že autorem článků zaměřených proti Vojtíškovi byl právě v inkriminovaném úryvku zmiňovaný (viz výše) JUDr. František Soukup, jenž se cítil být dotčený Vojtíškovou knihou, kde byl zmiňován, a který zastával funkci senátora, a tudíž požíval imunity.⁴⁴ Celá věc měla ještě poněkud pikantní dohru, když Vojtíškovi právě Václav Vacek, pozdější primátor Prahy, v závěru jeho působení roku 1948 v AHMP předával ocenění.

40 AHMP, Vojtíšek, inv. č. 2312, sign. VC, kart. 194, noviny Právo lidu z 8. 2. 1925, s. 9, a 11. 2. 1925, s. 3.

41 „Jak jsi asi četl, ve večernících Rudého Práva a Čes(kého) slova v sobotu byl na mne podniknut útok za Radnici staroměstskou. Stojí za ním jistě Šebesta. Je sprostý, jak ani jinak nemůže být.“ Janečková, J.: „Mám je ty Plzeňáky přece jen nakonec rád“, s. 459.

42 AUK, Osobní složka Václav Vojtíšek, inv. č. 781, kart. 68.

43 AHMP, Vojtíšek, inv. č. 2312, sign. VC, kart. 194, přepis z jednání ze schůze 21. 3. 1925 v Národních listech z 22. 3. 1925.

44 Tamtéž.

Insigniáda

Dalším příkladem Vojtíškovy střetu s tehdejší levicí bylo jeho působení při tzv. insigniádě, ve které byl společně s rektorem Dominem hlavní osobností. Aféra byla vyvrcholením dlouhodobého sporu mezi českou a německou univerzitou o univerzitní insignie.

Rozbuškou situace se stala schůze konaná dne 17. května 1934, jejímž svolavatelem byl Svaz československého studentstva. Nacionální stranu reprezentoval rektor Domin, levicové síly pak Jednota nemajetných a pokrokových studentů, v jejímž čele stál Václav Sinkule. Vojtíšek na schůzi vystoupil s přednáškou na téma Univerzita Karlova a Karolinum v našich dějinách. Vojtíškův referát byl profesionální, a proto si ho ani Rudé právo nedovolilo osočit z nacionalistického štvání.⁴⁵ Přesto však vypjatá schůze skončila potyčkou, již následovaly další a nebyly soustředěny jen na univerzitní půdu. V říjnu byl např. nacionalisty přerušen provoz Osvobozeného divadla. Boje vyvrcholily 14. listopadu 1934, v tento den měly být insignie předány Karlově univerzitě. Čeští nacionální studenti se kolem desáté hodiny dopolední shromáždili před Karolinem, které mezitím obsadili němečtí studenti.⁴⁶ Došlo k boji, do něhož se záhy zapojila přivolaná policie. Čeští studenti byli sice donuceni ustoupit, ale cestou si frustraci vylili na výkladních skříních německých a židovských obchodů. Zdemolována byla i centra, kde se scházeli levicoví intelektuálové, např. kavárny Urania, Mánes a redakce Práva lidu. Boje pokračovaly i následující den. Až 26. listopadu se situace uklidnila při předání insignií v aule právnické fakulty. Převzali je Domin a Mareš a poté je slavnostně vyzdvihovali před shromážděnými studenty. Na předání zajímavě vzpomíná ve svých pamětech tehdejší ministr školství a profesor právnické fakulty Jan Krčmář. „V den pak, kdy došlo k odevzdání insignií, dostavili se ke mně zrána hodnostáři univerzity německé, rektor Grosser, prorektor Gesemann a děkan právnické fakulty San Nicolo, velmi rozčilení, žádající na mně aspoň to, aby nemusili odevzdati insignie funkcionářům univerzity české (bêtes noires byli pro ně zejména Domin a profesor Vojtíšek), abych insignie převzal sám. (...) Prachovský přivedl s sebou Domina, Vojtíška a děkany fakult, ale proti svému slibu také zástupce studentstva.“⁴⁷ Trvalo pak ještě dlouho, než se rozbouřené vody uklidnily. Celá kauza doznívala až do Vánoc.

Vojtíšek zaujímal v události jedno z čelných míst. To pramenilo z několika skutečností. První z nich je jeho sepětí s Archivem Univerzity Karlovy, jehož byl

45 Citace Rudého Práva z 18. 5. 1934: „Další dva řečníci netroufali si ve svých krátkých projevech, vzhledem k přítomnosti protifašistických studentů, nacionalistické štvání.“ Havránek, Jan: Václav Vojtíšek a Univerzita Karlova. Praha 1975, s. 7–27, s. 18–19.

46 Nakonečný, Milan: Vlajka: k historii a ideologii českého nacionalismu. Praha 2001, s. 40.

47 Krčmář, Jan: Paměti II. Praha – Pelhřimov 2007, s. 185–186.

od roku 1931 představeným. Inspektorát tehdy převzal od Friedricha, ale nesmíme zapomenout, že se o něj zajímal i před tímto datem. Jak již bylo zmíněno, asistoval u jeho vojenského převzetí v roce 1918. Tímto činem se vlastně zasadil o plnění zákona ještě před jeho vydáním, a protože se insignie pojily s archivem, je jasné, že nemohl zůstat stranou.

Dalším faktorem bylo jeho angažmá v komisi pro dostavbu Karolina a v Muzeu Univerzity Karlovy. Dne 9. března 1934 předložil rektor Karel Domin na schůzi akademického senátu komplexní návrh na obnovu Karolina a Vojtíška navrhl jako člena úzkého pracovního výboru. Dále ho pověřil přípravou propagačního spisu k 600. výročí založení univerzity a probíral s ním i vznik případného diplomataře, 14 let před plánovanými oslavami!⁴⁸ Není divu, že Vojtíška tím nadchl na nejvyšší možnou míru. Třetím důvodem byl jeho osobní nacionalismus, který se s lety rozhodně neumenšoval. V roce 1931 se v Národních listech obořil na rektora německé univerzity Augusta Naegleho, který se ve své instalační řeči dotkl Jana Husa.⁴⁹ Nikoho tedy nemůže překvapit, že Vojtíšek stál pevně na straně Domina a všechny, kdo byli proti, odsuzoval.

Je zajímavé, že na obranu univerzity psal již dva roky před začátkem celé aféry.⁵⁰ Citovaná publikace je pravděpodobně reakcí na článek Kamila Krofta z 28. února 1932 s názvem *50 let univerzitního zákona*. V článku je kladen důraz na to, že česká i německá univerzita jsou „dcerami jedné matky“. Krofta se však již dříve, při Vojtíškově konfrontaci s Naeglem, pokoušel otupit hrany jeho projevů. Vojtíšek se přesto v této době snažil nepouštět se s Kroftou do přímého střetu.⁵¹

Na druhou stranu zde pravděpodobně můžeme nalézt zárodek pozdějšího střetu odehrávajícího se za druhé republiky, při kterém se Vojtíšek připojil k útoku na Kroftu.

Šlo hlavně o Vojtíškův fejeton s názvem *Co předcházelo? ze dne 23. 10. 1938*.

„...Němečtí historikové, právníci, filologové, zeměpisce, statistikové, národo-

48 Domin, Karel: Můj rektorský rok z bojů o Karolinum a za práva Karlovy univerzity. Praha 1934, s. 146–149.

49 „Tento muž silných slov a temperamentu, který jej dovede strhnout až k nepravdám a nespravedlnosti, stal se nepřijemný i Němcům, kteří posuzují věci s rozvahou ... Rektor Naegle se stal duší odporu německé university proti československému státu. Později si troufal mluvit, že to bylo stanovisko neutrální, vyčkávací, až jak bude rozřešena otázka státoprávní příslušnosti „Německých Čech“, ale byla to politika negace a odboje, která rektora Naegleho vedla v prosinci 1918 i do Vídně – dnes o tom mlčí – aby se zúčastnil porad, dotýkajících se celistvosti našeho státu, a v tom duchu protestoval a protestoval.“ Tamtéž, s. 91.

50 Vojtíšek, Václav: Univerzita Karlova a boj Němců proti univerzitnímu zákonu z roku 1920. Praha 1932.

51 Havránek, J.: Václav Vojtíšek a Univerzita Karlova, s. 7–27, s. 16–17.

hospodáři, politikové, žurnalisté podnikali útoky proti nám a stejně bylo na straně polské i maďarské - my jsme mlčeli nebo se jen chabě bránili a nedovedli využít sil prostředků, kteréž jsme měli. Přestávalo se na tom, že část nejhorší protivnické literatury byla v našich zemích zakázaná a novinám odepřena doprava, takže ani odborníci neměli možnost sledování, a vydávaly se jen česky nebo i v cizích jazycích oficiální a polooficiální publikace a časopisy, ke kterým v cizině byla nedůvěra a kterých nikdo nečetl. Psali je autoři náležející do určitých kruhů a zejména ministr Krofta...⁵²

Vojtíšek tedy byl silným zastáncem tvrdého postupu. Během insigniády pak Vojtíšek vychrlil na obranu univerzity značné množství článků.⁵³ Tři nejlepší z nich se dočkaly několika vydání, šlo o: *Karolinum ve vývoji pražské univerzity i v dějinách národních*, *Karolinum statek národní* a poslední článek sepsal společně s přítelem Guthem – *Starobylost Karolina a jeho památky*. Původně se jednalo o jeden článek, který byl ve druhém vydání rozdělen na dva. Vojtíškovy příspěvky nevycházely jen v novinách, ale byly rovněž šířeny letákovou formou.⁵⁴ Dal by se tak označit za jednoho z hlavních ideologů své strany, protože články dokládají velkou snahu autora. Domin sám ho ve svých vzpomínkách na insigniádu označuje za svého nejhorlivějšího spolubojovníka.

Je zajímavé, že Vojtíšek v tuto dobu stál na opačné straně barikády než jeho poválečný ochránce Zdeněk Nejedlý, který se rovněž v insigniádě značně angažoval. Podepsal se např. pod prohlášení vydané Obcí českých spisovatelů dne 30. listopadu, které odsuzovalo český nacionalismus, a podílel se také na organizování besedních večerů.⁵⁵ K výraznějšímu nepřátelství mezi nimi to však nevedlo.

52 Vojtíšek, Václav: Co předcházelo ?, Národní listy 78, 1938, č. 291.

53 Šlo zejména o tyto: Za práva univerzity Karlovy. Praha 1934; Karolinum ve vývoji pražské univerzity i v dějinách národních. In: Domin, K., Vojtíšek, V. a Hutter, J.: Karolinum statek národní. Praha 1934; Karolinum statek národní. Národní listy 74, 23. 3. 1934, č. 81; K útokům Bohemie na rektora univerzity Karlovy. Národní listy 74, 28. 3. 1934, č. 86; Náš národní stát a univerzita Karlova. Národní listy 74, 30. 3. 1934, č. 88; My a Němci a Karlova univerzita. České slovo 26, 31. 3. 1934, č. 75; Historickou pravdu nelze potlačit. Národní politika 52, 4. 4. 1934, č. 97; Archiv a museum univerzity Karlovy. Národní listy 74, 18. 4. 1934, č. 106; K otázce povahy prvotní univerzity Karlovy. Národní listy 74, 29. 4. 1934, č. 117; O starobylé pečeti university Karlovy. Národní listy 74, 17. 5. 1934, č. 135; Univerzita Karlova a Karolinum. Věstník Svazu čl. měst a obcí. 22, 1934; Univerzita Karlova a Karolinum v našich dějinách. Modrá revue 3, 1934, č. 11 a 12; Vždy česká, vždy národu věrná (univerzita Karlova). Národní listy 74, 27. 11. 1934, č. 327; K intabulaci Karolina pro universitu Karlovu. Národní rada 14, 1934; Pro obnovu Karolina. Světozor 34, 1934, č. 18; Karolinum Leták (leták vydaný univerzitou). Praha 1934. O starobylých insigniích university Karlovy. Venkov 30, 10. 11. 1935; Pro obnovu Karolina. Venkov 30, 11. 12. a 12. 12. 1935; 75 let Národních listů, příloha Umění a věda, Karolinum a Národní listy. Praha 1935.

54 Domin, K.: Můj rektorský rok, s. 131.

55 Nakonečný, M.: Vlajka, s. 42. Pod manifest se kromě Nejedlého podepsaly další významné literární a kulturně činné osobnosti, např. Karel Čapek, Konstantin Biebl, Vítězslav Nezval, Karel Teige, Jan

Tyto dvě aféry ilustrují Vojtíškovu angažmá ve veřejném životě. Vzhledem k jeho aktivitě jich bylo samozřejmě více, ovšem pro jejich představení zde není dostatek prostoru. Nutné je alespoň zmínit jeho velký podíl na poválečné likvidaci archiváře a historika doktora Jaroslava Prokeše, kterému se ovšem v tomto sborníku věnuje příspěvek kolegyně Milady Sekyrkové.

Přes Vojtíškovu minulost se jeho kariéra po únoru 1948 nezlomila. Angažoval se významně při oslavách 600. výročí UK a na rozdíl od svých soupeřů z in-signiády jeho kariéra neskončila.

Působení Václava Vojtíška po roce 1948

Vojtíškovu působení na ideologicky „nesprávné“ straně bylo oficiálně omlouváno jeho zájmem o Karolinum. Jeho vyhraněný nacionalismus byl později odsouván do pozadí. Příkladem může být to, jak bránil Vojtíškův postoj Jan Havránek ve svém článku z roku 1975: „Vojtíškovi šlo však v celé věci vskutku o Karolinum, o českou tradici Univerzity Karlovy. To, co jiným stoupencům Dominovým a asi též Dominovi самому bylo prostředkem probuzení nacionalistického smýšlení, které mělo dovést k politickému sjednocení fašizující pravice, to bylo pro Vojtíška skutečným cílem jeho životních snah, pro který, jak sám říkal, byl ochoten spojit se i s čertem“.⁵⁶

Pravdu měl jeho obhájce s upřímným a dlouholetým zájmem o Karolinum a dějiny Univerzity Karlovy.

Dalším projevem a zároveň „vstupem do veřejného prostoru“ byl jeho již zmíněný podíl na velkých oslavách Univerzitního jubilea v roce 1948, za což býval později Václavem Černým obviňován z devótnosti vůči nově nastupujícímu režimu, nicméně Vojtíšek se v přípravách oslav angažoval již od předválečné doby. Kromě podílu na organizaci samotných oslav se podílel na písemné propagaci univerzity články a brožurkami – např. brožurkou *600 let Univerzity Karlovy*.⁵⁷

Vojtíškovu univerzitní kariéra v této době dosáhla vrcholu. Bez konverze k marxismu či významné změně názorů se stal roku 1948 řádným placeným profesorem. Jeho výuka se vyznačovala „předválečnou“ kvalitou, která ostře kontrastovala s přednášejícími, kteří se na své místo dostali jen díky rudé knížce. „Příchod na Filozofickou fakultu UK v roce 1953 byl poněkud šokující. Zapsal si archivnictví a historii, zmíněný profesor a další učitel, později známý historik a archivář, dobře radili, že novější dějiny nelze studovat a na archivnictví je možno se naučit

Zrzavý a mnozí další. Pasák, Tomáš: Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945. Praha 1999, s. 148.

56 Havránek, J.: Václav Vojtíšek a Univerzita Karlova, s. 19.

57 Vojtíšek, Václav: 600 let Univerzity Karlovy. Praha 1948.

aspoň řemeslu. První lekce z čs. dějin, kterou měl jeho pozdější slušný ředitel, se hemžila Staliny a Gottwaldy. Na archivnictví však vládly slušné archaické poměry (...) Celkově nedala fakulta posluchači mnoho, snad určitý rozhled, něco ze seminářů prof. Vojtíška a z přednášek F. Kutnara. Otřesné byly přednášky a semináře z marxismu-leninismu.“⁵⁸ Pamětníci také bez výjimky vzpomínají na vysokou úroveň Vojtíškových přednášek: „Jako vysokoškolský učitel měl řadu předností: měl své posluchače rád a byl trpělivý. Přednášel zřetelně, vracel se, opakoval, dával řadu podnětů, jak se ve výkladu orientovat.“⁵⁹

Vojtíškův seminář a jím řízené oddělení byly do značné míry oázou klidu v dusné atmosféře padesátých let.⁶⁰ Důvodů, proč tomu tak mohlo být, je několik. Prvním z nich je fakt, že pole jeho působnosti – diplomatika, sfragistika a heraldika – stálo na okraji zájmu rodícího se marxistického dějepiscectví a nedávalo přílišnou možnost pro konflikt, i když to neplatilo stoprocentně.

Díky osobnímu přátelství se Zdeňkem Nejedlým byl Vojtíšek jmenován akademikem již v roce 1952 při vzniku akademie. Proti jeho jmenování nebylo námitek.⁶¹ Byl dokonce zván na schůze komise pro vybudování ČSAV.⁶² To, že nebyl pouze pasivním členem, dokládá zpráva o plnění úkolů sekce filozoficko-historické za třetí čtvrtletí roku 1952, která vysloveně uvádí: „Ukázalo se, že celá řada vysokoškolských profesorů chápe velký význam reorganizace našeho vědeckého života budováním Akademie věd. Velmi ochotně pomáhal radou při práci věd. rady historie prof. Vojtíšek, aby byly přejaty a zajištěny rozpracované úkoly ČAVU a KČSN. Nevyjasněná zůstala otázka zapojení vysokoškolských profesorů, kteří

58 Hanzal, Josef: *Cesty české historiografie 1945–1989*. Praha 1999, s. 251.

59 Spunar, Pavel: *Vlvy vzpomínek*. Praha 2010, s. 105.

60 „Zmínil jsem již dusnou atmosféru na katedře hudební vědy, ovlivněnou postihy, a své rozhodnutí situaci nějak řešit. Útočištěm se mi stal seminář pomocných věd historických, jemuž kraloval profesor Václav Vojtíšek, ‘macaráť jeskynní’, jak ho jeho přátelé spiklenecky přezdívali.“ Tamtéž, s. 104.

61 Vojtíškovu jméno figuruje už v prvních návrzích členů ČSAV – návrh z 1. dubna 1952. V rozvedených návrzích je v VI. sekci filozofie a historie zmiňován na čtvrtém místě po Zdenku Nejedlém, Otakaru Chlupovi a Josefu Dobiášovi. Je označován jako „profesor pomocných věd historických na Karlově univerzitě, zasloužilý historik a archivář a vynikající pedagog.“ Stejně je titulován i v charakteristice z 8. září 1952, jinde zase jako „profesor pomocných věd historických na filosofické fakultě KU v Praze. Dnes se věnuje činnosti archivální. Má určité zásluhy o naše dějepiscectví.“ MÚA AAV, Vládní komise pro vybudování ČSAV, věcná skupina 5 C, kart. 4.

62 „Dr Husa předkládá schůzi návrh, aby byla svolána na 9. IV. užší porada historiků /Macek, Říha, Veselý, Gosiorovský, Dubnický, Pachta, Husa, Böhm, Roubík, Vojtíšek/. Hlavní porada historiků by se konala až koncem dubna, Na sobotu 22. 3. byla stanovena předběžná porada se zástupci Slovanského ústavu /Dr. Dolanský a Zástěrová/.“ MÚA AAV, Vládní komise pro vybudování ČSAV, věcná skupina 10, 10.1, kart. 6, zápis z 5. schůze sekce společenských věd vládní komise pro vybudování Akademie věd, konané 20. 3. 1952 v archeologickém ústavu.

byli z kádrových důvodů zproštěni pedagogické činnosti a byli MŠVU dosazováni do nově zřízených pracovišť /viz prof. Čada, Vybral, Bulín, Cvetler, Boháček, Pošvaž, Matoušek, Václav Černý, Horáček, Diblík/. Takový to postup bez jednání s pracovníky ústavů by vyvolával odpor. Otázku využití kvalit uvedených pracovníků je třeba zvážit, aby se neopakovala situace s prof. J. L. Fischerem a jeho dosazením do kabinetu filosofie.⁶³

Jak je tedy vidět, Vojtíšek patřil ke kádrově přijatelnějším nemarxistům. V jeho případě a ještě např. v případě Václava Pešáka, Zdeňka Wirtha nebo Alžběty Birnbaumové dokazoval režim svou otevřenost i nemarxisticky zaměřeným vědcům. Důvodem přízně byl i fakt, že nová marxistická věda neměla dostatečnou personální základnu. Žádný, ať už seberadikálnější režim, si nemůže dovolit začít „na zelené louce“.⁶⁴

Vojtíšek nebyl ojedinělý případ. Pro ilustraci lze uvést, že např. nový Historický ústav ČSAV měl ze 34 členů 15 straníků. Ještě markantnější byla tato situace samozřejmě v exaktních vědách, které se dají ideologizovat méně než humanitní. I v nich se vyskytly tragické osudy, životy zničené nástupem komunistického režimu a naopak případy „hladkého vplutí“ do nových poměrů.⁶⁵

63 MÚA AAV, Vládní komise pro vybudování ČSAV, složka 10.2, kart. 6, zpráva o plnění úkolů sekce filozoficko-historické za třetí čtvrtletí 1952.

64 Jako další příklad můžeme uvést osobnost meziválečného děkana Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, etnologa a profesora slavistiky Jiřího Horáka. Jeho kariéra započala na brněnské Masarykově univerzitě, ze které později přešel na Karlovu univerzitu, kde byl, stejně jako v případě pražské Německé univerzity, alumnem. V průběhu první republiky se etabloval jako uznávaný odborník ve svém oboru a stal se členem mnoha zahraničních vědeckých institucí, jako je např. Warszawskie Towarzystwo Naukowe a Royal Anthropological Institute of Great Britain. Po okupaci však jeho životní osud nabral poněkud jiný směr. Válečná zkušenost a uvěznění za protektorátu ho více „posunuly“ k ochotě zapojit se po válce do nových společenských podmínek. Jeho příklon k novému prostředí, odstartovaný jeho diplomatickou misí v Moskvě, mu zajistil ještě oslnivější kariéru, která vyvrcholila ředitelským místem v Ústavu pro etnografii a folkloristiku ČSAV. Tato strategie mu dala možnost uplatnit široký vědecký záběr, který kromě etnografie zahrnoval i slovanskou literaturu a její historii. Navzdory tomu všemu, ani on s největší pravděpodobností nebyl členem KSČ. Nejde o přímou citaci spíš jen postřeh. Zdroj informací Chodějovský, Jan: Jiří Horák (1884–1975), <http://abicko.avcr.cz/2009/01/11/> [10. 11. 2013].

65 Příkladem snadného přijetí režimem je Bohumil Němec – jeden z největších českých botaniků, který se jako děkan Filozofické fakulty zasadil o vznik Přírodovědecké fakulty a později se stal rektorem Univerzity Karlovy. Angažoval se rovněž v politice jako senátor za Československou národní demokracii. Vrcholem jeho politické kariéry pak byla kandidatura na prezidenta v roce 1935. Kandidaturu proti Eduardu Benešovi sice nakonec stáhl, nicméně se díky ní zapasoval do povědomí komunistů. Jeho poválečné etablování tudíž nebylo až tak hladké, ale nakonec se do ČSAV rovněž dostal, čímž potvrdil svou pozici v novém prostředí. Nejde o přímou citaci spíš jen postřeh. Zdroj informací Janko Jan: Bohumil Němec (12. 3 1873–7. 4. 1966) <http://abicko.avcr.cz/archiv/2006/4/12/> [20. 11. 2013], dále pak Němec, Bohumil: *Vzpomínky*. Praha 2002, s. 13–21.

Dále působil v Archivu AV a v čele kodikologické Komise pro soupis rukopisů až do roku 1968. To, že své životní postoje nezměnil, dokazuje například jeho střet s mladým marxistickým historikem Grausem nebo to, že v Komisi pro soupis rukopisů zaměstnal tehdy proskribované vědce jako například Václava Černého či Bohumila Rybu, kteří byli v 50. letech uvězněni. Mezi dalšími můžeme zmínit propuštěné právní historiky Miroslava Boháčka a Františka Čádu.

Právě střet s mladým marxistou Grausem je signifikantním znakem toho, že se Vojtíšek nezměnil. Vojtíšek měl ke Grausovi osobní antipatie již z dřívějšího, ale důvodem střetu byla kvalita Grausovy vědecké práce.⁶⁶

František Graus měl být v roce 1953 jmenován členem korespondentem ČSAV. Jeho jmenování mělo být v zásadě bezproblémové – byl přece mladý a perspektivní kádr. Ovšem místo něj byl překvapivě zvolen František Roubík, který měl v té době nálepku buržoazního historika. Důvodem toho byl právě Vojtíšek. Ten doslova rozcupoval Grausovu práci *Dějiny venkovského lidu v době předhusitské*.⁶⁷ Při přípravě na její vydání přišel se zhruba stostránkovým lektorským posudkem, který byl v zásadě výčtem chyb. Velmi tvrdě Grause obvinil z nesprávného a účelového výkladu pramenů. Na schůzích si Vojtíšek počínal velmi bojovně a prosazoval, aby byl jeho posudek vydán společně s Grausovou prací v Nakladatelství ČSAV.⁶⁸

K tomu nakonec nedošlo, protože by to představovalo příliš velký paradox. Nicméně následkem toho se Grausovo jmenování členem ČSAV zpozdílo o 7 let. To, že si Vojtíšek dovolil takto si „vyšlápnout“ Grause, který byl v té době „vycházející hvězdou“ nové marxistické historiografie, svědčí o jeho pevném postavení a o tom, že ze svých standardů neslevil.

Vojtíškova kariéra se tak táhla napříč režimy beze změny jeho přesvědčení. Je otázkou, jak je to možné. Podíl na této kontinuitě má řada faktorů. Nesporně měl na tom podíl sociální kapitál, který Vojtíšek za své dlouhé kariéry nashromáždil. Zejména pak přátelství se Zdeňkem Nejedlým. Dalším faktorem byla relativní okrajovost jeho působiště a rovněž nižší exponovanost jeho vědeckého zájmu politickým tlakům.

Mezi nesporné důvody patří již zmíněná nutnost určité kontinuity pro zajištění fungování vědy. Kromě čistě funkčních hledisek šlo také o její prezentaci. Ze strany režimu bylo ponechání některých starších vědců strategicky výhodné.

66 „... a neměl rád ani marxistu Františka Grause, který mu vadil svým původem a brněnským němečtstvím,“ Spunar P.: Vlny vzpomínek, s. 119

67 Graus, František: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské* 1. díl. Praha 1953; týž: *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské* Díl 2. Praha 1957.

68 Jiroušek, Bohumil: *Proměny diskursu české marxistické historiografie*. České Budějovice 2008, s. 187.

Dokazovalo to navenek toleranci režimu jiným názorům a zároveň se nepředpokládala přílišná politická angažovanost této starší vědecké generace. Rovněž je nutné si uvědomit, že z hlediska nového režimu byla předpokládána jen krátká „životnost“ těchto vědců. To, že tato očekávání někteří jako např. právě Vojtíšek překonali, ovšem nejde zobecňovat.

Tato studie je věnována milované tragicky zesnulé Kláře Koliášové.

Professor Václav Vojtíšek. Die Kontinuität in der Karriere eines Archivars

Der Beitrag ist einem bedeutenden Vertreter der tschechischen Archivistik und Lehrer der Archivschule, Prof. Dr. Václav Vojtíšek, gewidmet. Die Persönlichkeit von Professor Václav Vojtíšek bietet eine ideale Möglichkeit, um die Entwicklung im akademischen Bereich zu reflektieren, da er 91 Jahre alt wurde und fast bis zum Ende seines Lebens in seinem Fach aktiv war. Zu Beginn seiner Karriere legte er den Amtseid in Hände von Kaiser Franz Joseph I. ab. Am Ende seiner Laufbahn war er an seiner Arbeitsstätte in der Tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften mit dem Einmarsch der Truppen des Warschauer Pakts konfrontiert. In diesem Kontext will ich versuchen, eine Antwort auf die Frage zu finden, wie er sich an alle Systeme mit Ausnahme der nationalsozialistischen Besatzung anpassen konnte, obwohl seine Persönlichkeit unbeugsam war, und er keinesfalls je nach der Gelegenheit Wege zu einem Aufstieg suchte. Für viele Historiker und Archivare repräsentiert Vojtíšek nur einen von vielen Namen in der tschechischen Historiographie und Archivwissenschaft, was aber angesichts der Mannigfaltigkeit seines Lebens schade ist. In dem Artikel möchte ich einige ausgewählte Einträge Václav Vojtíšeks in die „große Geschichte“ präsentieren. Damit möchte ich die gestellten Fragen beantworten und zu einem besseren Bild dieses Archivars im historischen Gedächtnis beitragen.

Professor Václav Vojtíšek. Continuity of the Career of One Archivist

The contribution is devoted to a significant personality of the Czech archival science and pedagogue of the Archival School professor Václav Vojtíšek. Owing to the fact that he lived to the age of ninety-one and was active in his field of work till the end of his life, he is an ideal person reflecting development in the academic sphere. At the beginning of his career he swore an official oath to the hands of Emperor Franz Joseph I, and at the end of it there was his workplace in ČSAV (Czech Academy of Sciences) confronted with armed intervention of the Warsaw Pact. In such a context I will try to find an answer to the question how Václav Vojtíšek managed to adapt himself to all regimes, except the Nazi occupation, in spite of the fact that his personality was stubborn and he himself did not subordinate all to prosperity chances. For a number of historians and archivists, Václav Vojtíšek has been just one name from many other of Czech historiography and archival science. It is a pity considering the colourfulness of his life. In this contribution I would like to present a few chosen entries of Václav Vojtíšek to “great history” and try to draw his image in historical memory in more details besides answers to the outlined questions.

*Maturitní fotografie Václava Vojtíška
(1903)*

*AHMP, Vojtíšek, inv. č. 2315, sign.
VI./A, kart. 196.*

*Akademický senát Univerzity Karlovy (roce 1935)
AHMP, Vojtíšek, inv. č. 2312–2313, sign. V.C-D, kart. 194.*

*Portrétní fotografie Václava
Vojtíška
(nedatováno)
AHMP,
Vojtíšek, inv.
č. 2312-2313,
sign. V.C-D,
kart. 194.*

*Václav Vojtíšek
na procházce
s dcerou Lenkou
AHMP, Vojtíšek, inv. č.
2312-2313, sign. V.C-D,
kart. 194.*

Pedagogický sbor Archivní školy (1940)
AHMP, Vojtíšek, inv. č. 2312–2313, sign. V.C-D, kart. 194.

*Václav Vojtíšek přebírá
cenu primátora hlavního
města Prahy (1948)
AHMP, Vojtíšek, inv. č.
2312–2313, sign. V.C-D,
kart. 194.*

*Václav Vojtíšek ve
starším věku, prav-
děpodobně v Archivu
ČSAV
AHMP, Vojtíšek, inv.
č. 2312–2313, sign.
V.C-D, kart. 194.*

MILOSLAV VOLF A JEHO ARCHIVNÍ PŘÍRUČKA

JAN KAHUDA

K profilovým osobnostem českého archivnictví a české historické vědy 30.–70. let 20. století patří bezesporu rovněž PhDr. Miloslav Volf (*15. 2. 1902 Mirovice, †3. 5. 1982 Praha). Je autorem rozsáhlého vědeckého díla zaměřeného především na problematiku raně novověkých hospodářských a sociálních dějin, dějin historiografie, dějin dělnického hnutí a ediční práci. Do všech těchto oblastí výzkumu zasáhl zásadním způsobem, stejně jako do dějin českého archivnictví, které ovlivnil nejen jako archivář, ale i jako pedagog a organizátor.¹

Rodák z jihočeských Mirovic vystudoval písecké gymnázium a poté v letech 1921–1925 studium historie na pražské filozofické fakultě, které zakončil disertační prací na téma *Solný obchod v Čechách od dob nejstarších až do války třicetileté. Příspěvek k dějinám českého obchodu* vypracovanou v semináři Josefa Vítězslava Šimáka. Zároveň absolvoval v letech 1922–1925 třetí kurz Státní archivní školy a dne 30. června 1925 složil státní archivní zkoušku před komisí Václav Novotný (předseda), Gustav Friedrich, Jan Bedřich Novák, Václav Vojtíšek, Josef Borovička, Jan Morávek, Jan Kapras, Josef Vančura a Bedřich Jenšovský. Zkouška a předložená domácí práce na téma *Dějiny obchodu císařskou solí v Čechách od jeho vzniku až do války třicetileté (1548–1630)* hodnoceny známkou „velmi dobře“.²

Na rozdíl od řady svých vrstevníků nevstoupil Miloslav Volf hned do archivní služby. Důvodů bylo pravděpodobně více, tím nejzávažnějším ovšem byla skuteč-

1 K osobnosti Miloslava Volfa je k dispozici již četná literatura, základní informace o něm viz Hoffmannová, Jaroslava – Pražáková, Jana: Biografický slovník archivářů českých zemí. Praha 2000, s. 700–701; dále viz Tywoniak, Jiří: 70 let dr. Miloslava Volfa. AČ 22, 1972, s. 48–49; Indra, Bořivoj: Zemřel PhDr. Miloslav Volf. AČ 32, 1982, s. 175; Hanzal, Josef: Vzpomínka na Miloslava Volfa. AČ 42, 1992, s. 45–46; týž: Miloslav Volf. Sto let od narození, dvacet let od úmrtí. AČ 52, 2002, s. 18–20; Bílek, Josef: 70 let PhDr. Miloslava Volfa. JSH 41, 1972, s. 58–59; týž: Za Miloslavem Volfem. JSH 51, 1982, s. 227; viz též Kučera, Martin: Z odkazu historika Miloslava Volfa. Moderní dějiny 6, 1998, s. 157–174; tamtéž 7, 1999, s. 269–284 a tamtéž 9, 2001, s. 237–284. Též Roubík, František: Šedesát let dr. Miloslava Volfa. ČSPS 70, 1962, s. 107 s bibliografií (s. 107–111). Za cenné informace, úplnou bibliografií a zapůjčení fotografií děkuji synovi Miloslava Volfa RNDr. Jiřímu Volfovi, CSc.

2 Viz NA, fond Archiv Země české (AZČ), inv. č. 450, kart. 285, osobní spis Miloslava Volfa, opis vysvědčení o státní archivní zkoušce, 30. 6. 1925.

nost, že se mu v pražských archívech nepodařilo získat odpovídající kvalifikační zařazení. O práci v archivnictví nepochybně usiloval, již v roce 1926 se pokusil získat místo městského archiváře v Českých Budějovicích. Usnesením městského zastupitelstva ze dne 18. prosince 1925 zřídilo město tehdy systemizované místo archiváře a dne 13. ledna 1926 byl vypsán konkurz, do kterého se přihlásilo celkem deset uchazečů. Miloslav Volf byl jediným, který splňoval předepsané podmínky (vzdělání a praxe). Ve své přihlášce argumentoval dlouhodobým zájmem o historii a také studiem na pražské univerzitě,³ mohl připojit i doporučující dopisy od vrcholných autorit oboru. Ředitel Státní archivní školy Gustav Friedrich dokonce ve Volfův prospěch dále intervenoval u Josefa Vítězslava Šimáka, od kterého si sliboval možnost účinného ovlivnění budějovických záležitostí.⁴ Šimák, který M. Volfa dobře znal, doporučující dopis skutečně poslal,⁵ ale ani tato skutečnost nepomohla. Městská rada s oznámením výsledků konkurzu otálela a Miloslav Volf pravděpodobně ztratil trpělivost a dopisem z 12. října 1926 svou přihlášku odvolal. Konkurz byl znovu vyhlášen ještě v roce 1927, tentokrát se však Volf již o toto místo nezajímal.

V roce 1926 totiž začala zcela nová etapa v životě Miloslava Volfa, totiž etapa novinářské práce. Miloslav Volf byl po celý svůj život mistrem slova, dovedl psát díla vysoce odborná, měl ale zároveň značný talent vyprávěcí a žurnalistický. Zdá se, že psané slovo pro něj mělo velkou důležitost a i později, kdy s aktivní novinářskou prací přestal, měl k ní velice blízko a v jeho rozsáhlém díle představuje velmi důležitou část. Miloslav Volf působil v letech 1926–1930 postupně jako redaktor Rudého práva (9 měsíců), Dělnického deníku v Moravské Ostravě (14 měsíců), v plzeňské Pravdě (17 měsíců) a konečně znovu v Rudém právu (2 měsíce).⁶

3 SOKA České Budějovice, Archiv města České Budějovice 1868–1928, sign. 3 1/10-4, kart. 35, M. Volf městské radě v Českých Budějovicích, 18. 2. 1926: „Podle touhy své, jež od dětství mě provázela, odebral jsem se na Karlovu universitu do Prahy, abych se tu věnoval studiu historie“. Za ochotné poskytnutí kopií těchto dokumentů děkuji řediteli Státního okresního archivu České Budějovice PhDr. Danielu Kovářovi.

4 Tamtéž, Ředitelství Státní archivní školy Josefu Vítězslavu Šimákovi, 26. 5. 1926: „Poněvadž ředitelství archivní školy jest známo, že ráčíte míti styky s osobnostmi v Budějovicích, které by na obsazení zmíněného místa mohly míti rozhodující vliv, dovoluje si Vás ředitelství žádati, abyste se za jmenovaného kandidáta přimluvil... Ředitelství jest přesvědčeno, že v panu Dr. M. Volfovi by městský archiv v Budějovicích získal sílu, která by se pro jeho řádnou vědeckou správu nad jiné hodila“.

5 Tamtéž, J. V. Šimák městské radě v Českých Budějovicích, 31. 5. 1926: „Neboť pan PhDr. Miloslav Volf jest historik v každém zřeteli velmi nadaný, příčinlivý a k úloze, již na se miní vzíti, nad jiné zběhlý.“

6 NA, ASYN, členská evidence, kart. 17, členský spis Miloslava Volfa. Miloslav Volf byl členem Syndikátu československých novinářů od 1. 7. 1926 do 31. 1. 1930.

Novinářská práce úzce souvisela s dalším, pro Miloslava Volfa zásadním znakem, kterým bylo jeho politická aktivita. I ta je ve Volfově životě a díle celoživotně přítomna. Rodinný původ ze sociálně slabší rodiny, citlivost vůči problémům sociální spravedlnosti, angažovanost publicistická i veřejná a kontakty s řadou levicových intelektuálů (mj. A. M. Pišou již od gymnaziálních dob nebo později Juliem Fučíkem) vedly k tomu, že se Miloslav Volf postupně stával významnou postavou české levicové intelektuální elity meziválečného období. Jako takový byl logicky zaregistrován pražským policejním ředitelstvím, a to již v roce 1923, kdy se stal jednatelem skupiny komunistické mládeže v Praze II, o rok později již přednášel v proletářské škole v Libni „o vývinu proletariátu a úsilí, které tento podnikl za lepší žití“. Od roku 1926, již jako novináře, jej bylo možné zaznamenat jako přednášejícího na různých dělnických a komunistických schůzích a shromážděních.⁷

Propojením s aktivní politikou bylo i zmiňované působení v tiskových orgánech Komunistické strany Československa. Zde musel Miloslav Volf pravidelně čelit různým tiskovým sporům, již v roce 1928 byl v Moravské Ostravě opakovaně odsouzen k peněžitým pokutám dle § 6 tiskového zákona a o rok později byl dokonce podmíněně odsouzen ve Fryštátě dle § 488 a 491 (nactiutrhání) trestního zákoníku k osmi dnům vězení.⁸ I závěr tohoto životního období Miloslava Volfa jako aktivního novináře byl poznamenán trestním řízením v tiskových otázkách, totiž úředním zastavením vydávání Rudého práva dle § 34 zákona č. 50/1923 Sb. na ochranu republiky. M. Volf se pokusil této věci čelit v polovině roku 1929, kdy oznámil jako odpovědný redaktor společně s Juliem Fučíkem jako vedoucím redaktorem vydávání nového politického a kulturního deníku Rozhlas. Policejní ředitelství v Praze však odmítlo vzít toto oznámení na vědomí, „ježto má za to, že pod názvem Rozhlas má být vydáván dále periodický tiskopis Rudé právo“.⁹

Novinářskou etapu Miloslava Volfa nelze pominout, naopak – pomáhá pochopit jeho pozdější životní peripetie jako prvorepublikového levicového intelektuála na straně jedné a na straně druhé člověka, kterému byl vlastní zájem o politické a sociální otázky současnosti, ke kterým se neváhal publicisticky či jinak veřejně vyjadřovat. Tento postoj byl ostatně podobný jako u některých jeho kolegů a vrstevníků, např. Huberta Ripky nebo Josefa Borovičky. Miloslava Volfa registrujeme již v roce 1921 jako člena Svazu komunistické mládeže, v letech 1923–1930 byl členem Komunistické strany Československa, v roce 1930 ze stra-

7 Viz zpráva Policejního ředitelství v Praze prezidiu Zemské správy politické ze dne 2. 10. 1926; NA, PZÚ, sign. 207-138-42.

8 NA, PŘ 1931–1940, sign. V 3708/5, kart. 12 148, výpis z rejstříku trestů Miloslava Volfa, 20. 5. 1931.

9 NA, PZÚ, sign. 207-302-23, opis oznámení Julia Fučíka Policejnímu ředitelství v Praze, 2. 7. 1929, a opis následné odpovědi policejního ředitelství, 8. 7. 1929.

ny vystoupil, v letech 1932–1938 byl členem sociálně-demokratické strany, od 1939 Národního souručenství. Po druhé světové válce se stal opět členem sociálně-demokratické strany, po roce 1948 sloučený do komunistické strany, ze které byl v roce 1954 vyloučen.¹⁰ Působil též jako metodik v Marxistickém sdružení, publikoval v Komunistické revue pod kryptogramem F. LOV a byl jednatelem Sociálního ústavu pro dějiny dělnického hnutí. Se všemi těmito aktivitami souvisí velká část Volfovy publikační činnosti.

Vstup Miloslava Volfa do Archivu Země české k 1. únoru 1930 byl v podstatě východiskem z nouze. Po zastavení vydávání Rudého práva se ocitl v obtížné existenční situaci, navíc se mu dne 7. března 1930 narodil syn Jiří (později významný zoolog a odborník na chov koně Převalského). Kariéra Miloslava Volfa v zemském archivu byla však negativně ovlivněna jeho předchozími aktivitami. Teprve v roce 1933 byl ustaven na pragmatikální místo a získal titul zemského archivního koncipisty (do té doby zůstal pomocnou vědeckou silou), v roce 1936 dosáhl titulu zemský archivní komisař, na povýšení musel čekat až do roku 1946. Ve svém životopisu k této věci poznamenal: „Vzhledem ke své předcházející činnosti byl jsem pronásledován zejména agrárním přísedícím dr. Kazimourem a zemským prezidentem dr. Sobotkou. Z toho důvodu byl jsem ustanoven na pragmatikální místo teprve 1. listopadu 1933 ... Z téhož důvodu nebyl jsem také až do zániku I. republiky povýšen. Když koncem roku 1933 prezident Sobotka po intervencích prof. dr. Krofty a zemského přísedícího Ksandra byl nucen mne ustanovit pro zvlášť dobrou kvalifikaci v úřadě, prohlásil, že když mu byl „tento bolševik“ vnučen, nebude za to nikdy povýšen a tato hrozba byla skutečně vyplněna.“¹¹

Podrobnější vhléd do tehdejší situace Miloslava Volfa umožňuje dochovaná korespondence s Kamilem Kroftou. Krofta se vedle Josefa Borovičky stal jakýmsi Volfovým protektorem, který se snažil o zmírnění křivd ve Volfově služebním postavení. Svou roli snad hrál fakt, že jedním z hlavních Volfových úkolů v zemském archivu bylo pokračování v edici Sněmy české, resp. právě svazku, na kterém začal již dávno pracovat právě Kamil Krofta. Volf jako pomocná vědecká síla samozřejmě tyto práce s Kroftou pravidelně konzultoval a to oba muže pravděpodobně více sblížilo. Miloslav Volf se se svými problémy obracel na Kamila Kroftu opakovaně od počátku roku 1932 až do konce roku 1933. Situace se vyvinula tehdy tak, že v zemském archivu se uvolnilo několik pragmatikálních míst a Volf očekával, že na některé z nich bude jmenován. Tak se však zpočátku nestalo, přednost dostal nejprve Zdeněk Kristen a později se uvažovalo dokonce o Josefu Nožičkovi,

10 Viz NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 285, osobní dotazníky Miloslava Volfa a ANM, fond Volf Miloslav, inv. č. 118, kart. 1, komentář Aloise Kocmana ke konceptu Miloslava Volfa o vyloučení z KSČ, 22. 7. 1954.

11 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 285, osobní dotazník Miloslava Volfa, 19. 7. 1945.

který však neměl pro jmenování dostatečnou praxi. Miloslav Volf viděl za svými neúspěchy jednoznačně své politické aktivity. Dne 9. února 1932 psal Kroftovi: „Do roku 1923 jako student byl jsem členem národně socialistické mládeže. Po odchodu skupiny Vrbenského ze strany jsem odešel a v létě toho roku stal jsem se členem strany komunistické,“ v roce 1929 se však se stranou rozešel „z důvodů ideových pochopiv její škodlivost pro vývoj poměrů u nás“.¹² Dne 10. června 1933 připojil povzdych nad antipatiemi zemského prezidenta Josefa Sobotky: „leží mu stále v hlavě, že jsem byl ještě před čtyřmi roky ještě komunista a že povolí-li nyní, stane se tak jen tlakem socialistických pánů přísedících ... vždyť já od té doby ... osvědčil jsem již tolik demokratického myšlení, že tohle mé pronásledování je už opravdu nespravedlivé. Což čtyřiačtyřicetiletý mladík nesmí chybit?“¹³

Jak bylo řečeno, nápravy se Miloslav Volf dočkal až po druhé světové válce, kdy byl opakovaně povýšen (1946 vrchní archivní komisař, 1946 archivní rada, 1949 zemský vrchní archivní rada) a bylo mu dopočítáno služné i za předválečné období, tentokrát za výrazného přispění ministra informací Václava Kopeckého.¹⁴

V rámci služební a vědecké činnosti se však mohl Miloslav Volf pochlubit řadou úspěchů. Patřil k nim podíl na edicích Sněmy české a berní ruly, pořádání písemností Vlastenecko-hospodářské společnosti a další činnosti. Své praktické schopnosti mohl paradoxně osvědčit až v době druhé světové války. Archiv Země české tehdy soustředil od okresních soudů celkem 30 000 starých pozemkových knih, které bylo potřeba roztřídit, popsat a později zkatalogizovat. Práce s pozemkovými knihami vedla Miloslava Volfa k promýšlení otázek hospodářských a sociálních dějin 16.–17. století a řada později vydaných studií k tomuto tématu dosvědčuje, že Miloslav Volf byl bezesporu jedním z největších odborníků na problematiku českých dějin raného novověku.¹⁵ Neméně důležité byly výsledky v oblasti organizace archivnictví. Jako inspektor pro obecní a městské archivy vykonal mnoho pro záchranu těchto důležitých archivních souborů a jeho komplexní popis je pomůckou, která doposud neztrácí na svém významu.¹⁶

12 MÚA AAV, fond Krofta Kamil, inv. č. 274, kart. 4, Volf Kroftovi, 9. 2. 1932.

13 Tamtéž, Volf Kroftovi, 10. 6. 1933.

14 Viz MÚA AAV, fond Procházka Vladimír, inv. č. 1492/2, kart. 84, opis dopisu Miloslava Volfa Václavu Kopeckému, 14. 6. 1945 a průklep žádosti Miloslava Volfa a Jaroslava Charváta Zemskému národnímu výboru v Praze o náhradu škody způsobené zabrzděním služebního postupu, 14. 6. 1945: „Roku 1930 odešel jsem z politické činnosti a chtěl jsem se vrátit do povolání, pro něž jsem vystudoval. Protože však zůstal jsem věren svému levosocialistickému smýšlení ... byl jsem českou reakcí pronásledován až do poslední doby.“

15 Viz Polišínský, Josef: Miloslav Volf – historik předbělohorských a bělohorských Čech. In: Miloslav Volf 1902–1972. Praha 1972, s. 1–7.

16 Volf, Miloslav: Popis městských archivů v Čechách. Praha 1947; k této činnosti M. Volfa viz též NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 285, jmenování Miloslava Volfa inspektorem pro nestátní archivy, 30. 6. 1949.

Válečné období přineslo však Miloslavu Volfovi i jiné, daleko méně příjemné zážitky. Od počátku se zapojil do odbojového hnutí, byl v kontaktu s ilegální Ústřední radou odborů, vykonával propagační práci, přispíval na výživu ilegálních členů komunistické strany, jejichž rodiny se ocitly bez prostředků. Dne 14. září 1942 byl zatčen a vyšetřován gestapem (jako důvod bylo uvedeno přátelství s Hubertem Ripkou). Aktivně se účastnil rovněž pražského povstání jako člen oddílu Albatros I a ve dnech 5. a 6. května 1945 působil jako hlídka s puškou, ve dnech 7. a 8. května pak na barikádách.¹⁷ Zároveň byl v kontaktu s členy Historické skupiny, zejména Jaroslavem Charvátem, a společně s Václavem Vojtiškem a Josefem Borovičkou byl jedním z těch historiků a archivářů, kteří se podíleli na promýšlení nové podoby organizace archivnictví v Československu po osvobození od německé okupace.

Teprve období po roce 1945 znamenalo pro Miloslava Volfa možnost plného rozvinutí aktivit v profesní komunitě. Byť k tomu neměl výraznější formální postavení, mohl uplatnit své zkušenosti novináře a politického organizátora z období předválečného i svých nemalých osobních kontaktů. Mezi profilové aktivity patřila především přednášková a pedagogická činnost (mj. na Státní archivní škole, jako jejíž tajemník působil v závěrečném období její existence v letech 1945–1950), redakční práce (Miloslav Volf byl například v letech 1946–1947 redaktorem Archivního věstníku) a spolková a expertní aktivita (v roce 1945 byl jmenován členem archivní rady ministerstva školství, věd a umění, v letech 1935–1950 byl rovněž dlouholetým členem výboru Československé archivní společnosti).

Pokud jde o Volfovo pedagogické působení, příležitostným přednáškám se nebránil ani v době meziválečné a zdá se, že svým naturelem a charismatem měl značné pedagogické nadání.¹⁸ Nebylo proto divu, že hned od roku 1946 o něj projevil zájem různé pedagogické ústavy (Vysoká škola politická a sociální, Osvětová škola při hlavním velitelství Sboru národní bezpečnosti), nakonec i Státní archivní škola. Zde učil v XI. kurzu archivnictví a v této činnosti pokračoval posléze i na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze.¹⁹ Strukturu jeho výuky můžeme částečně rekonstruovat na základě zápisků z jeho přednášek zachovaných některými z jeho žáků. V roce 1946 tak měla výuka archivnictví na Státní archivní škole následující strukturu:²⁰

17 NA, SPB – členská evidence, vyřazení, kart. 85, dotazník Miloslava Volfa o činnosti v národním odboji, 6. 6. 1946.

18 ANM, Volf, inv. č. 30, kart. 1, Aleš Chalupa Miloslavu Volfovi, 13. 2. 1962: „... denní styk mně brzy jen potvrdil, co jsme poznali už na archivní škole: že jste opravdu náš největší archivář – historik. Ze všech přednášek archivní školy to byly především ty Vaše, které nám opravdu otvíraly dveře k nastávající celoživotní práci.“

19 NA, AZČ, inv. č. 450, kart. 285, osobní spis M. Volf.

20 NA, Fiala Zdeněk, prof. dr., DrSc., inv. č. 31, kart. 1, zápisky Z. Fialy z přednášek Miloslava Volfa na Státní archivní škole, 1946.

1. Základní termíny
2. Inventarizace a katalogizace
3. Základy pořádání archiválií
4. Archivy v zahraničí (Francie, Itálie, Holandsko, Německo)
5. Typy archivů (městské, farní, patrimoniální, podnikové)
6. Archiv Země české, Archiv Národního muzea, Moravský zemský archiv, Archiv Ministerstva vnitra, Arcibiskupský archiv
7. Ediční technika

O tři roky později vypadala výuka archivnictví na FF UK následovně:²¹

1. Pojem archiv
2. Pořádání archivů (třídění, inventarizace, katalogizace)
3. Typy archivů
4. Vývoj archivní péče
5. Vývoj archivnictví v jiných státech (Francie, Německo, Holandsko, Švédsko, Dánsko, Norsko, Velká Británie, SSSR, Španělsko, Belgie, Polsko, Maďarsko)
6. Městské archivy
7. Patrimoniální archivy
8. Dějiny archivů (Archiv Země české, Moravský zemský archiv, Archiv Ministerstva vnitra, Arcibiskupský archiv, Archiv Kapitulky vyšehradské, Tajný vatikánský archiv, vídeňské archivy)

Z aktuální potřeby vycházela v době těsně po druhé světové válce i Volfova publikační činnost, která reagovala hlavně na tehdy naléhavé aktuální potřeby a úkoly. Ty souvisely především se snahou o vytvoření nové podoby archivnictví a dále vycházely z potřeby záchrany archiválií poškozených nebo zavlčených mimo oblast svého původu během let 1939–1945. Důležité místo zde zaujímal idea komplexní archivní příručky. Miloslav Volf si uvědomoval, že české archivnictví nemá praktickou archivní příručku, která by pomohla v rozvoji archivní organizace, zejména na místní, okresní a později krajské úrovni. V rámci Československé archivní společnosti stál společně s Václavem Vojtíškem a Antonínem Haasem hned od roku 1946 u zrodu odborných kurzů pro obecní a městské archiváře. Sborník přednášek z těchto kurzů vydaný v roce 1948 byl prvním výsledkem ve stanoveném úsilí.²²

Logickým vyústěním celého konceptu mělo být vydání druhého dílu příručky, který měl obsahovat teoretickou a metodickou nadstavbu. První verzi jejího

21 NA, Sakařová Alena, PhDr., CSc., inv. č. 34, kart. 2, zápisky A. Sakařové-Malé z přednášek Miloslava Wolfa na FF UK, 1949–1950.

22 Volf, Miloslav – Haas, Antonín (red.): Archivní příručka. Sborník přednášek o archivní praxi. Praha 1948.

rukopisu dokončil Miloslav Volf v roce 1952. Její další osud však úzce souvisel s okolností, že se Volf postupně stával osobou, se kterou se do budoucna pro další významnější pozici v československém archivnictví nepočítalo. Po vytvoření Státního ústředního archivu v Praze v roce 1954 byl zařazen do jeho struktury, nicméně svými nadřizenými byl vnímán kriticky, opět s ohledem na své názory a aktivity jak z doby předválečné, tak poválečné.²³ Jeho potenciál zůstal nevyužit, prováděl běžnou archivní práci, posléze se pak mohl zabývat jen zpracováním fondu Vlastenecko-hospodářská společnost. V roce 1959 musel nuceně Státní ústřední archiv opustit a v závěru své služební kariéry pracoval v letech 1959–1964 ve Státním archivu v Praze, resp. jeho pobočkách v Buštěhradě a Brandýse nad Labem, kde se mohl vrátit ke své práci s pozemkovými knihami.²⁴ Aktivním zůstal Miloslav Volf i v důchodu, a to zejména v Historickém klubu.

Miloslav Volf vycházel při přípravě své příručky ze skutečnosti, že v Československu nebyla žádná podobná pomůcka k dispozici. Snažil se v ní přinést souhrn informací k jednotlivým oblastem archivní práce, dále k dějinám československého archivnictví i k charakteristice některých zahraničních archivních systémů. Dílo dochované ve Volfově osobním fondu v Archivu Národního muzea v Praze²⁵ ukazuje, že na něm autor pracoval minimálně v období patnácti let od počátku 50. let až do poloviny 60. let 20. století. Původní verze má více než 800 stran strojopisu často revidovaného autorovými doplňky, dodatky a vsuvkami. Rovněž se zdá, že teprve dodatečně doplňoval autor poznámkový aparát, který pravděpodobně původní součástí díla nebyl. Tato původní verze datovaná do roku 1952 byla strukturována celkem do jedenácti kapitol:²⁶

- I. Povšechná bibliografie a historie archivnictví do druhé světové války
- II. Provenienční princip v archivnictví a metoda archivní práce
- III. Pořádání a inventarizace archiválií
- IV. Správa archivu

23 Viz například hodnocení Miloslava Volfa ředitelem Státního ústředního archivu Rudolfem Rejmanem z let 1954–1956: „Pro osobité vystupování není v kolektivu příliš oblíben.“ (1954); „značná sebedůvěra, jisté vystupování, snaha dobře vyjít s kolektivem“ (1955); „nadměrná ctižádost, snaha po uplatnění vlastní osoby, jeho základní marxistické vědomosti se mi však jeví neúměrně mělké“ (1956); viz NA, AR-SÚA, 1956–1967, kart. 189, osobní spis Miloslav Volf. M. Volf k tomu později trefně poznamenal: „Táhli jsme každý svou brázdou na národa roli dědičné, o níž jsme mysleli, že je ta pravá, a hlavně je, že jsme to mysleli poctivě a upřímně. Já jsem nikdy nemohl sehrát roli kajčnicka a tím jsem si vždycky pomohl do louže, protože, oni zas neměli nic tak rádi jako kajčníci čili sebekritiky“, ANM, Kutnar František, prof. dr., inv. č. 431, kart. 5, Volf Kutnarovi, 21. 2. 1972.

24 SOA Praha, osobní spis Miloslav Volf, Státní archiv v Praze Krajské správě SNB, 25. 7. 1968, č. j. 1526/10-68.

25 ANM, Volf Miloslav, PhDr., inv. č. 366–367, kart. 3–4.

26 Původní verze rukopisu viz ANM, Volf, inv. č. 366, kart. 3 (kapitoly I–VII), inv. č. 367, kart. 4 (pokračování kapitoly VII a kapitoly VIII–XI), celkem 801 stran rukopisu.

- V. Druhy archivů a práce v nich
- VI. Archivní péče v staré monarchii a Československu
- VII. Archivní síť v Československu
- VIII. Archivnictví v ostatních zemích lidové demokracie
- IX. Rakouské a německé archivnictví
- X. Ostatní kapitalistické státy evropské
- XI. Archivnictví v státech mimoevropských

Předností Volfovy práce je její obrovský tematický záběr, snaha po komplexním postižení tematiky i pokus o utřídění informací. Její jistou slabinu představuje nepřesné vymezení některých kapitol, které strukturu práce rozbíjí.

V první kapitole se autor bez jakéhokoli teoretického úvodu okamžitě pokouší o návrh periodizace dějin archivnictví: 1. archivnictví starověké a raně středověké, 2. archivnictví na vrcholu středověku, 3. archivnictví renesanční, 4. archivnictví od války třicetileté, 5. archivnictví osvícenské, 6. princip historiografický v archivnictví²⁷ a 7. vznik a poslání státních a zemských archivů.

Kapitola shrnuje řadu poznatků do té doby v českém prostředí neznámých. Autor zde ale sám nedodržuje vymezení kapitoly „do druhé světové války“. Navíc si všímá jen jednoho aspektu vývoje archivnictví, totiž jeho vazby na státní politiku a vývoj státní správy. Ve druhé kapitole rovnou navazuje výkladem o holandské archivní teorii a provenienčním principu a jeho jednotlivých variantách, aniž by byla patrná návaznost na kapitolu předchozí.²⁸ Po prakticky orientovaných kapitolách III a IV věnovaných pořádání a inventarizaci archivů a jejich správě (tj. požadavkům na archivní budovy, materiální a personální vybavení archivů, způsoby ukládání a organizaci badatelný) sleduje historickou rovinu tématu znovu v V. kapitole, kde podává typologii archivů (obecní a městské archivy, okresní samosprávné archivy, archivy okresních úřadů a hejtmanství, archivy šlechtické a patrimoniální, církevní archivy, spolkové archivy a podnikové archivy). Na této kapitole je nejlépe patrná jistá nevyváženost knihy. Autor z neznámých příčin pomíjí některé druhy archivů (zejména státní archivy, archivy vědeckých institucí a další), míra pozornosti jednotlivým typům je dána rovněž rozdílně a zdá se, že je přímo úměrná autorově zájmu.

27 Autor tím rozumí vytváření moderního archivního systému v rámci státní správy, kde stát tímto úkonem rovněž deklaruje svůj zájem o podporu státní nebo národní historiografie, argumentováno je výhradně vytvořením Národního archivu ve Francii, viz zde s. 43: „Když sloučeny byly mezinárodní restituce státních archivů, zavlčených do Paříže, došlo k oživení archivnictví. Zrodila se zásada, že stát má povinnost se starat o veřejné písemnosti a právo na péči o soukromé archivy a historické sbírky dohlížet.“

28 Z této kapitoly vychází jediná publikovaná část rukopisu, viz Volf, Miloslav: Problémy provenienčního principu v období mezi oběma světovými válkami. SAP 8, 1958, s. 151–175.

Další kapitola (VI) tvoří jistý dodatek ke kapitole předchozí, i když poměrně násilně navazující. Autor zde sleduje roli státu při regulaci archivnictví prakticky od poloviny 18. století, za jeho počátek považuje vznik Domácího, dvorního a státního archivu ve Vídni a všímá si posléze vývoje státní archivní péče v habsburské monarchii v 2. polovině 19. století. Kapitola osmá věnovaná vývoji archivní sítě v Československu po roce 1918 je souhrnnou informací o vývoji jednotlivých archivů. Autor zde prokazuje vynikající znalosti širokých reálií vývoje československé archivní sítě i jednotlivých institucí a jednotlivé kapitoly tak vlastně představují leckdy první pokus o dějiny dané instituce.

Totéž platí i o kapitolách věnovaných zahraničním systémům evropského a mimoevropského archivnictví. Autor zde čerpá především z dostupné literatury, nicméně v řadě případů je příslušný text dodnes jediným shrnutím dané problematiky u nás.

Příručka tak shrnovala řadu témat, mnohá z nich postrádala předchozí zpracování a autor zde musel podniknout rozsáhlý původní výzkum. Její předností byla zejména rozsáhlá heuristika, fenomenální přehled o literatuře (nejen české, ale i německé, francouzské, polské, ruské ad.) i detailní zpracování. Byla zpracována spíše jako soubor samostatných kapitol vycházejících z Volfových přednášek. Je možné tak v této souvislosti souhlasit s hodnocením Josefa Hanzala, který Volfu charakterizoval následovně: „Miloslav Volf byl zajisté velice pilný archivář a historik. Jeho práce nesou stopy typické pro archivářské historické studie. Spíše než hlubší ponoření do historické látky a hledání obecnějších historických souvislostí a závěrů přinášejí bohatý faktografický materiál“.²⁹

Další osud rukopisu je smutným obrazem ediční práce v poválečném období. Publikaci měla vydat původně Československá archivní společnost, která poskytla již subvenci pro prepis. Po jejím zrušení v roce 1952 převzaly její majetek a úkoly Státní archivní komise a Státní historický ústav. V obou případech bylo vydání zamítnuto, a to i přes podporu Václava Vojtíška.³⁰ V roce 1954 nabídl Miloslav Volf svou knihu do edičního plánu Státního ústředního archivu, ale ani zde se vydání nezdařilo. V roce 1956 rukopis mírně přepracoval, změnil zejména názvy některých kapitol, doplnil literaturu a také pasáž o čínském archivnictví do XI. kapitoly. V této podobě již rukopis zůstal jako definitivní.³¹

Počátek 50. let 20. století však nebyl bohužel vhodnou dobou pro její vydání, ať již z důvodu obecného vývoje, nebo vzhledem k dalším osudům jejího autora.

29 Hanzal, J.: Miloslav Volf. Sto let od narození, s. 20.

30 ANM, Volf, kart. 1, korespondence se Státní archivní komisí a Státním historickým ústavem, 1953, tamtéž, Vojtíšek Volfovi, 9. 12. 1952: „Celkem mé chystané knize nekonkurujete, jako já nekonkuruji Vám. Jestli se mi naskytne příležitost, to víte, že bych se přimlouval za vydání Vaší knihy.“

31 ANM, Volf, inv. č. 368–373, kart. 4–5.

Ten se pokusil práci alespoň o dílčí vydání ještě v polovině 60. let, kdy nabídl první tři kapitoly příručky k otištění na stránkách Sborníku archivních prací. I tehdy byl ovšem odmítnut s odůvodněním, že je práce již překonaná. Lektorský posudek Michala Kušíka nebyl sice jednoznačně negativní: „Myslím aspoň, že v oblasti historie archivů a archivnictva na našem území state M. Volfa by mohli být místami zastaralé.“³² Stanovisko redakční rady však bylo jednoznačně odmítavé: „... redakční rada Sborníku archivních prací projednala na svém posledním zasedání zaslané vybrané kapitoly z „Archivní příručky“ a rozhodla se nedoporučit jejich otištění ve Sborníku archivních prací, protože jsou již v důsledku další literatury překonané.“³³ Šlo o stanovisko na jedné straně jistě oprávněné, na straně druhé ovšem nespravedlivé a kontraproduktivní. Volfova příručka byla na svou dobu jedinečná, v řadě ohledů objevná a musíme kriticky přiznat, že ani dnes (nepočítáme-li různé příležitostné, kvalifikační a dílčí práce) není historie světového ani československého archivnictví v našich poměrech dostatečným způsobem zpracována.

Jeho významnou osobností byl jistě i Miloslav Volf, jak díky své činnosti vědecké, tak i svou činností veřejnou. Jeho v řadě ohledů dramatický životní příběh vyjádřil podmanivě v roce 1972 při příležitosti Volfových 70. narozenin jeho spolužák z archivní školy, opavský archivář Leopold Peřich: „Budiž Ti tedy za to dík, že jsi se postavil a vytrval na správné straně v řadě, kterou vede Palacký a za ním dlouhý řetěz českých historiků, včetně archivářů, kteří odhodlaně, někdy se zaťatými pěstmi, šli i uličkou hanby a nepochopení v záplavě políček a ran s nadějí v očích, že jejich cesta není marná a dovede k cíli, když ne je, tedy jejich následovníky. Jsem přesvědčen, že nejen Tvé dílo psané, nýbrž i Tvůj příklad historika statečného i poctivého zůstane zachován v dějinách české historiografie těchto temných dnů jako světlý zjev, který povede a bude posilou pro budoucí české historiky.“³⁴

32 NA, MV ČSR/ČR, ASMV, rok 1966, kart. 7, lektorský posudek Michala Kušíka, 12. 8. 1966.

33 ANM, Volf, inv. č. 373, kart. 4, dopis Archivní správy MV ze dne 10. 11. 1966, č. j. Ar-1987/10-1966 podepsaný jejím vědeckým vedoucím Zdeňkem Šambergerem.

34 ANM, Volf, inv. č. 57, kart. 1, Peřich Volfovi, 30. 11. 1972.

Miloslav Volf und sein Archivhandbuch

Das berufliche Profil des Archivars und Historikers Miloslav Volf (1902–1982) ist in erster Linie mit dem Böhmischem Landesarchiv, bzw. dem Staatlichem Zentralarchiv in Prag, wo er in den Jahren 1930–1959 arbeitete, aber seine Persönlichkeit war vielschichtig. Miloslav Volf arbeitete mehrere Jahre als Journalist und war maßgeblich öffentlich an der Linksbewegung in Zwischenkriegszeit beteiligt. Gleichzeitig ist er Autor einer Reihe von Fachpublikationen (er befasste sich mit dem Thema Grundbücher, war langfristig Inspektor für Gemeindearchive usw.) und war auch in der Fachwelt sehr aktiv (einschließlich als Sekretär der Staatlichen Archivschule, langjähriges Ausschuss-Mitglied der Tschechischen Archivgesellschaft). Eine Art Höhepunkt seiner archiviertheoretischen Arbeit ist ein umfangreiches Archivhandbuch, das er Anfang der 1950er Jahren erstellt hat. Dieses Handbuch sollte den Bereich der Archivierung einschließlich seines historischen Aspekts umfassend abdecken. Die Studie präsentiert die Entstehung des Manuskripts, eine Analyse seines Inhalts und die Gründe, warum es am Ende nicht veröffentlicht wurde.

Miloslav Volf and his archival handbook

The professional profile of the archivist and historian Miloslav Volf (1902–1982) is connected primarily with the Archive of the Czech Lands, resp. The State Central Archive in Prague, where he worked in the years 1930–1959, but his personality was multi-layered. Miloslav Volf worked as a journalist for several years, and was significantly publicly involved in the interwar leftist movement. He is also the author of a number of scientific publications (he dealt with the issue of land books, he was a long-term inspector for municipal archives, etc.), he was also very active in the professional community (among others as the secretary of the State Archival School, a long-term committee-member of the Czech Archival Society). A kind of culmination of his archival-theoretical work is an extensive archival handbook, which he prepared in the early 1950s. This handbook was to cover the field of archiving in a comprehensive way, including its historical aspect. The study presents the genesis of the manuscript, an analysis of its content and the reasons why it was not finally published.

*Portrétní fotografie
Miloslava Volfa (1950)
Fotoarchiv Jiřího Volfa*

*Portrétní fotografie
Miloslava Volfa (1981)
Fotoarchiv Jiřího Volfa*

DOCENT JOSEF MATOUŠEK A JEHO VĚDECKÁ A POLITICKÁ ČINNOST¹

KRISTÝNA ANSORGOVÁ – JAN HANOUSEK

Vědecká činnost docenta Josefa Matouška

Při zamyšlení, jakým způsobem pojednat o odborné činnosti docenta Josefa Matouška, jsme zavrhlí možnost pouze okomentovat bibliografický seznam jeho prací, jednak proto, že by nám některé z odborných činností zcela unikly, a jednak proto, že komentovaná bibliografie není příliš záživná. Nicméně je to disciplína užitečná, při bádání o docentu Josefu Matouškovi jsme zjistili, že knihovní katalogy jej spojují nejen s jeho stejnojmenným otcem,² ale i s dalším Josefem Matouškem,³ narozeným také v roce 1906, který ale nemá kromě jména a roku narození s naším Josefem Matouškem nic společného. Publikace všech tří jsou přiřazeny jedné osobě, případně jsou osoby zaměňovány navzájem.⁴ Protože jsme nechtěli hned zpočátku pouze komentovat bibliografii, zamysleli jsme se nejprve nad tím, jaká jsou specifika Matouškovy vědecké práce. Se znalostí jeho životopisu i jeho vědeckých výsledků můžeme konstatovat, že jeho odborná práce byla ovlivněna několika charakteristickými vlivy.

Budeme-li tato specifika rozebírat v určitém chronologickém pořádku, musíme si nejprve uvědomit, z jaké rodiny Josef Matoušek mladší pocházel. Otec, Josef Matoušek starší, doktor práv a ministr Československé republiky vytvořil jedinému synovi (Matouškovi měli ještě dceru Evu) kvalitní hmotné zázemí. Na-

-
- 1 Vznik této studie byl podpořen Filozofickou fakultou UK prostřednictvím Katedry pomocných věd historických a archivního studia.
 - 2 JUDr. Josef Matoušek, (25. 5. 1876 – 4. 6. 1945) právník, národohospodář a politik, od roku 1919 poslanec, v letech 1935–1939 senátor a předseda Klubu senátorů Národního sjednocení. V letech 1929–1934 ministr průmyslu, obchodu a živností. Jeho písemná pozůstalost se nachází v ANM, fond Matoušek, Josef starší (0,77 bm). V současné době se v ANM připravuje převod inventářů osobních fondů členů rodiny Matouškovy do elektronické podoby, což zároveň umožní dálkové zpřístupnění již digitalizovaných archiválií z těchto fondů, především fotografií a dalších obrazových materiálů. Vzhledem k této skutečnosti jsme nepovažovali za nutné doplnit náš text obrazovou přílohou.
 - 3 Toho zmiňuje Petrásek, Jan: Dějiny těsnopisu. Praha 1973, s. 124. „Těsnopisný zpravodaj... poslední dva ročníky (1937 až 1939) redigoval Josef Matoušek (1906–1958).“
 - 4 Zde se samozřejmě ve spolupráci s knihovníky budeme snažit o nápravu a přiřazení jednotlivých prací ke správně identifikovaným autorům.

příklad jak uvádí v pamětech Zdeněk Kalista, měl Matoušek fotoaparát značky Leica a některé archiválie si místo zdoluhavého opisování mohl fotografovat.⁵ Nebývá zvykem tyto skutečnosti zdůrazňovat, ale bylo to nejen otcovo postavení, nýbrž i starostlivá matka Magdalena Matoušková, rozená Jínová,⁶ která měla zásluhu, samozřejmě ve spolupráci se služkou, že mladý nejprve student, později badatel a vědec se nemusel starat o zajištění každodenních potřeb, měl velmi dobré zázemí a mohl se tak věnovat výhradně své vědecké, případně publicistické, politické a organizační činnosti.

Druhou skutečností, která nepochybně ovlivnila výsledky Matouškovy odborné práce, bylo jeho nadání a neuvěřitelná píle – zde můžeme vycházet ze vzpomínek jeho současníků, spolupracovníků a dalších osob. Tyto vzpomínky sbírala Magdalena Matoušková pro přípravu svých pamětí. Z těch k naší škodě vyšel pouze první svazek pod názvem *Nezhojí všechno čas*,⁷ tvořený v podstatě dějinami rodů Jínů a Matoušků. Pokračování věnované z větší části osobě popraveného syna ale zůstalo v rukopisu, respektive ve stavu přípravného materiálu.⁸ Badatel musí při práci s tímto materiálem uplatnit odpovídající míru kritiky, protože se zde evidentně uplatňuje jistá míra mateřské idealizace, ale přesto je zřejmé, že Josef Matoušek mladší byl velmi nadaný. Nutno zmínit, že po maturitě byl velmi dobře jazykově vybaven, zřejmě i mezi svými vrstevníky nadprůměrně. Ovládal nejen němčinu a latinu, ale také italštinu a francouzštinu.⁹ Nadání projevoval už

5 Kalista, Zdeněk: Po proudu života 2. Brno 1996, s. 477–478 uvádí „Záviděl jsem mu vybavení, se kterým tento synek bohatého ministra obchodu a poslance vstupoval na svoji dráhu co historik a se kterým jsem se nemohl měřit: jeho Leicu, která mu dovolovala opatřit si kopie spousty listin, mnou jindy pracně opisovaných, jeho domov, který jej opatroval vším možným, zatímco já musel shánět překlady, drobnými novinovými články i jinou činností mimovědeckou peněz nezbytný k udržení mladé domácnosti, snadnost jeho zájezdů do ciziny, k nimž já jsem se dostával – zejména když jsem se oženil – dost obtížně, a ještě řadu věcí značících v našem soutěžení pro mne zřejmý handicap.“ Kromě zpočátku konkurenčního postavení zde ale Kalista dále mluví o spřátelení se s Matouškem.

6 Marie Magdalena Matoušková, rozená Jínová (20. 1. 1881–7. 9. 1948). Její bratr JUDr. Jan Jína (18. 9. 1890–9. 2. 1962) působil jako diplomat v Hamburku, Berlíně a Bělehradě. Od roku 1929 v kanceláři prezidenta Edvarda Beneše. Za druhé světové války byl vězněn v Berlíně a v Terezíně. O něm Jínová, Stanislava (Aša) – Pujmanová, Olga: Osobnost v pozadí. Jan Jína ve vzpomínkách a v korespondenci. Praha 2016. Její písemná pozůstalost se nachází v ANM, fond Matoušková Marie Magdalena (0,33 bm).

7 Matoušková, Magdalena: *Nezhojí všechno čas*. Praha 1948.

8 ANM, fond Matoušková, Marie Magdalena, inv. č. 68–112 (různé poznámky, koncepty a záznamy vzpomínek dalších osob, části rukopisu zamýšleného pokračování pamětí). V poznámce 10 z nich uvádíme pasáž o Matouškově promoci, ostatní texty zamýšlíme v delším časovém horizontu zpřístupnit formou kritické edice.

9 K tomu Stloukal, Karel: VIII. Mezinárodní kongres věd historických v Curychu. ČCH 44, 1938, s. 516 „V sekci dějin novověkých proslovil docent Josef Matoušek pěknou franštinou přednášku...“ Nutno podotknout, že Stloukal si v celém referátu všímá jazykové vybavenosti a úrovně různých

při studiu na Reálném gymnasiu na Smíchově, a především na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde promoval sub auspiciis.¹⁰ V červnu 1931 pak složil před

řečníků. O vlastním obsahu Matouškova vystoupení srovnej níže.

- 10 O promoci se podrobně rozepisuje Matouškova matka ve svých vzpomínkách ANM, fond Matoušková Marie Magdalena, inv. č. 75/3: „Pepa nám nikdy neřekl, kdy bude mít zkoušku a stalo se jedenkrát, že nám tři dny po zkoušce řekl: „Já jsem vám zapomněl říci, že to mám odbyté!“ „S jakým výsledkem?“ „Jako obvyčejně!“ Po posledním rigorosu, řekl mi muž: „Pepíček má právo na promoci sub auspiciis; řekni mu o tom a zeptej se ho na to, já sám nechci se o tom zmiňovat, když vím, jak nerad o těchto věcech mluví.“ Začala jsem tedy při příležitosti sama. „Pepíčku, ty budeš mít promoci sub auspiciis vid?“ „Prosím vás, maminko, jak jste na toto přišla!“ „No, tatínek mi to vložil a já mám z toho radost.“ „O je, maminko, to bude po radosti. Já takovou promoci nechci, protože nikomu do toho nic není, jak jsem dělal zkoušky, to je moji soukromou věcí, a vy víte sama, že si na takovéto věci nepotrpím!“ „A to ou, Pepíčku, ale v tomto případě si já potrpím!“ „Snad to nemyslíte, maminko, vážně?“ „Docela, tuze vážně!“ „No nechme toho, maminko.“ A šel do svého pokoje. Za několik dní jsem začala znovu a bylo mně ho velmi líto, když jsem viděla, jak se brání. „V tom, Pepíčku, nepovolím, a kdybys to odkládal rok, tobě se to zdá malicherností, ale já na té promoci trvám, a to bys mne hrozně zarmoutil, kdybys byl v té věci tak umíněný. Sama nevím, proč na tolik na tom lpím, ale cítím, že budu velmi smutná, když mi nevyhovíš!“ „Ale, co vám, maminko, tolik na tom záleží, když vidíte, jak je to pro mne trapné!“ A skutečně sesmutněl. „Pepíčku, ty máš na takovou promoci právo, tys sis ji plně zasloužil, no co bychom víc o tom mluvili, já tě velmi prosím, abys mi to udělal po vůli.“ Od tohoto hovoru jsme se vyhýbali jenom poznámkou o zkouškách a promoci. Pepa nebyl stále ve své náladě a já prohlásila muži: „Víš, hochu, jako když se táhne koza na lávku, ale já myslím, že ho přece jenom dotáhnul.“ Mráz toho roku byl nezvyklý a v den promoce mrzlo jen to praštělo. Za celé ty týdny jsem Pepu nedostala, aby se mnou šel koupiti si lakýrky. V den promoci jsem objednala taxi a jela jsem s ním do ulice 28. října, kde byl sklad mnichovohradištské obuvi, koupit lakové boty. Sedl vedle mne do vozu jako mrak. Nepromluvíli jsme jediného slova. V obchodě první boty, co vzal na nohu již k novému zkoušené nesundal a na moji otázku: A jsou ti, Pepíčku dobře?“ řekl „Ano, maminko!“ A to bylo vše, co za celou cestu promluvil. Jeli jsme tedy z obchodu k universitě a nahoře na schodech, když ode mne odcházel, řekl: „Nikdy jsem nemyslel, že mám tak malichernou maminku!“ Celá aula byla naplněna do posledního místa. Přišli všichni političtí přátelé muže s doktorem Kramářem v čele a ač byl ukrutný mráz, přijeli i prostí lidé z mužova volebního kraje, kteří si říkali „Matouškovci“. Bylo velmi mnoho přátel z řad studentských, úředníci z kabinetní kanceláře. Vedle universitních profesorů úředně fungujících při slavnostní promoci byl přítomen za svoji osobu profesor Pekař, který s doktorem Kramářem seděl na vyhrazených křeslech v první řadě před obecnstvem. Když syn procházel velkou aulou, šel skutečně, jak se říká jako na popravu, /tedy ovšem to porovnání kulhá, neboť když skutečně ho vedli na smrt, šel s hlavou vztýčenou, on, který vždycky ve své skromnosti se dělal jako by menší, najednou v té své vzpřímenosti, jako by vyrostl/. Svoji přednášku přečetl tiše, skllesle, jako by páchal věc nesprávnou a všichni, kdož jej znali jako výborného řečníka a debatéra byli tím přednesem velmi překvapeni. Zato jeho sestřička, která byla vždy na svého bratra velmi pyšná, chodila po aule sebevědomě, vítala hosty a muž po promoci ke mně poznamenal: „Já jsem se na toho hochu, když jsem viděl, jak není svůj, nemohl ani podívatí a vyčítal jsem si, že jsme ho k tomu donutili, a to důce jako by bylo na nějaké tancovačce.“ K obědu, který byl u Šroubků, jsme pozvali několik přátel; všichni jsme se bavili, všem nám chutnalo, jenom novopečený doktor seděl jako při smuteční hostině. Vždycky dobře jedl, zvláště taková jídla, jaká byla ten den vybrána právě jen pro jeho chuť, ale seděl tu smutný, roztržitý, bez zájmu o společnost a jen koukal, jak by se dostal co nejdříve pryč. U nás pak již za všechna ta léta nepadlo slovo promoce, neboť jsme věděli, že je to kámen úrazu. Jen jsem někdy při slavnostních příležitostech jako by

komisi, které předsedal Jan Bedřich Novák, zkoušku na Státní archivní škole a zařadil se tak mezi absolventy jejího pátého běhu (1928–1931).¹¹ Dne 18. prosince 1935 se habilitoval jako žák Josefa Šusty pro obor novějších dějin obecných.

Třetím specifikem Matouškovy činnosti je jeho velmi krátká kariéra. Musíme mít na paměti, že byl popraven, případně jak uvádí Magdalena Matoušková, bestiálně zavražděn (se zdůvodněním, že poprava je vykonání spravedlivého rozsudku a o to se v tomto případě rozhodně nejednalo), tedy popraven nebo zavražděn v pouhých 33 letech.

Posledním charakteristickým rysem Matouškovy práce je šíře témat, kterými se zabýval, jak to ostatně vyplývá z následujícího výkladu, kdy už se představení jeho hlavních prací vyhnout nemůžeme.¹²

Docent Josef Matoušek jako badatel a editor

Na počátku Matouškovy badatelské a publikační činnosti leželo těžiště jeho zájmu v 19. století, jak dokládají jeho první studie *Úsilí o český deník 1860 a založení Národních listů* (1928);¹³ *Emanuel Arnold a Český sněm ústavodárný* (1929)¹⁴

oklikou poznamenala: „Pepičku, nevezmeš si promoční hodinky?“ Od presidenta Masaryka dostal k promoci hodinky na ruku, hodinky měly na spodní straně vyrytý hrad a na obou stranách na koženém pásku byl zlatý ovál, jeden s písmeny T. G. M. a druhý s datem promoce. „Ne, maminko, to je spíše věc rodinná než k nošení.“ A tak hodinky si někdy vypůjčil muž, nejen proto, že se mu velmi líbily, ale i proto, že otec byl mnohem větší paradržák než syn.“

- 11 K tomu Kollmann, Josef: Státní archivní škola v Praze. Příspěvek k dějinám archivního školství. SAP 32, 1982, s. 299. Závěrečná práce, předložená Josefem Matouškem, nesla název *Cancellaria Arnesti a dva formuláře z doby administrátorů* a byla pod mírně pozměněným názvem publikována v Časopisu Archivní školy. Viz zde, pozn. 30.
- 12 Tento výklad ostatně nemůže věcně příliš rozšířit heslo docent Josef Matoušek v Novák, Jan V. – Novák, Arne: Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny. Olomouc 1936, s. 1667. Zde je ve zkratce uvedeno: „Docent Josef Matoušek (* 13. ledna 1906 v Hořicích) podal vynikající práce jak z evropských dějin XVI. stol., tak z politického vývoje českého i cizího ve věku XIX., když si byl vysloužil ostruhy diplomaticko kritickými příspěvky o kanceláři Karla IV. Řada drobnějších statí o osobnosti císaře Rudolfa II., jeho době i historických pramenech k jejímu poznání předcházela v heuristice, v koncepci i v podání vynikající Matouškovu práci habilitační >>Turecká válka v evropské politice v l. 1592–1594<< (1935), v níž kritický rozbor Šustův pozdravil velkou nadějí bádání dějepisného; význačný jest též Matouškův rozsáhlý příspěvek o katolické reformaci v V. díle >>Dějiny lidstva<<. S populárnějšími pracemi Roubíkovými a Prokešovými a s odbornými studiemi Čejchanovými se stýká látkově Matouškovu monografie >>K. Sladkovský a český radikalismus za revoluce a reakce<< (1929). Zvláštní pozornost věnuje Matoušek také risorgimentu a zápasu o sjednocení Itálie, neopomíjíje přihlížeti k obdobím českým; těmito otázkami se před ním a vedle něho zabýval romanista Ottomar Schiller (* 1880).“
- 13 Matoušek, Josef: *Úsilí o český deník 1860 a založení Národních listů*. Česká revue 21, 1928–1929, s. 30–35 a 80–84.
- 14 Matoušek, Josef: *Emanuel Arnold a Český sněm ústavodárný*. Česká revue 22, 1929–1930, s. 9–16. Zde výslovně uvedeno, že jde o otisk přednášky s vynecháním poznámkového aparátu.

a samostatná monografie Karel Sladkovský a český radikalismus za revoluce a reakce (1929).¹⁵

V letech 1929–1930 pobýval Matoušek v Římě¹⁶ a Miláně v souvislosti s úkolem na zpracování nunciaturní korespondence Caesare Speciana (1592–1598).¹⁷ To posunulo Matouškův odborný zájem jednak chronologicky k době Rudolfinské, jednak věcně k italským dějinám 19. století.

V souvislosti s přípravou edice nunciaturní korespondence publikoval tři přípravné studie *Kurie a boj o konsistoř pod obojí za administrátora Rezka. Příspěvek k dějinám katolické obnovy v Čechách* v Českém časopisu historickém 1931,¹⁸ *M. Marka Bydžovského z Florentina Rudolphus rex Bohemiae XXI.* v Časopisu archivní školy 1931¹⁹ a *K problému osobnosti Rudolfa II.* ve sborníku věnovaném k 60. narozeninám Jana Bedřicha Nováka.²⁰

Největší prací Josefa Matouška věnovanou tomuto období je jeho habilitační práce *Turecká válka v evropské politice v letech 1592–1594. Obraz z dějin diplomacie protireformační*.²¹ Tato práce byla ve své době hodnocena jako mimořádně přínosná nejen pro domácí historickou obec, ale byla by v případě vydání v němčině nebo francouzštině cenná i pro mezinárodní badatelskou komunitu. K cizojazyčnému vydání ale již nedošlo. Na téma významu turecké otázky pro vývoj evropské mezinárodní politiky v 16. století pronesl také přednášku na

15 Matoušek, Josef: Karel Sladkovský a český radikalismus za revoluce a reakce. Praha, 1929.

16 Do této doby spadá také přesněji nedatovaná vzpomínka strahovského opata Metoděje Jana Zavoralu O. Praem., zprostředkovaná Josefem Matouškem starším, kterému opat v Senátu Národního shromáždění vyprávěl, jak se s jeho synem setkal při příležitosti slavnostní večeře ve Vatikánu a jak Josef Matoušek mladší vysvětloval jistou konkrétní záležitost z církevního práva, o kterou měli kardinálové spor a jak svým odborným výkladem přispěl k urovnání sporu. ANM, Matoušková, Marie Magdalena, inv. č. 75/2.

17 Vzhledem k předčasnému ukončení Matouškova života spatřila edice světlo světa až v době vcelku nedávné. Pazderová, Alena (ed.): *Epistulae et acta Caesaris Speciani 1592–1598*. Praeae 2016. 3 svazky, CLVIII, 2074 s. Zde editorka na s. VIII. uvádí: „Der ursprüngliche Herausgeber Josef Matoušek, der am 17. November von den Nationalsozialisten hingerichtet wurde, hatte für die Edition bereits mehr als die Hälfte des Materials zusammengetragen, jedoch musste dieses revidiert werden. Bei meiner Arbeit ging ich von seinem Bericht über die Studienaufenthalte in Rom und Mailand aus.“

18 Matoušek, Josef: *Kurie a boj o konsistoř pod obojí za administrátora Rezka. Příspěvek k dějinám katolické obnovy v Čechách*. ČCH 37, 1931, s. 16–41 a 252–292.

19 Matoušek, Josef: *M. Marka Bydžovského z Florentina Rudolphus rex Bohemiae XXI.* ČAŠ VIII, 1931, s. 151–168.

20 Matoušek, Josef: *K problému osobnosti Rudolfa II. Poznámky o pramenech, literatuře a metodě*. In: *K dějinám československým v období humanismu. Sborník prací věnovaných Janu Bedřichu Novákovi k šedesátým narozeninám*. Praha 1932, s. 343–362.

21 Matoušek, Josef: *Turecká válka v evropské politice v letech 1592–1594. Obraz z dějin diplomacie protireformační*. Praha 1935.

VIII. mezinárodním sjezdu věd historických, konaném v Curychu na přelomu srpna a září 1938.²² Tuto přednášku plánoval Josef Matoušek vydat německy tiskem v Archiv für Reformationsgeschichte.²³ Stejně tak se tomuto období věnoval v pátém dílu Josefem Šustou redigovaných Dějin lidstva, kde zpracoval téma Katolická reformace a zápas o západní Evropu.²⁴

Druhý směr, kam posunul italský pobyt Matouškovy zájmy, bylo studium problematiky 19. století v Itálii, zejména se zajímal o risorgimento a proces sjednocování Itálie a jeho vliv v českém prostředí. Z tohoto zájmu vznikly rovněž tři studie *Z novějších studií italských o risorgimentu* (ČCH 1933),²⁵ *Z dějin a dějepisectví dělnického hnutí ve Francii a v Itálii* (1936)²⁶ a *Fašismus a italské dějepisectví* (ČCH 1938),²⁷ studii o Giuseppe Mazzinim již Matoušek nestihl dokončit.

V rámci svého archivního působení se Josef Matoušek vedle dalších úředních a prakticky zaměřených činností podílel na přípravě *Slovníku české samosprávy*.²⁸ Biografický lexikon měl představit postavy politické samosprávy druhé poloviny 19. a počátku 20. století. Rovněž tento podnik, jehož byl Matoušek iniciátorem, se nestihl dočkat svého naplnění do předčasného konce jeho života.

22 Stloukal, K.: VIII. mezinárodní kongres, s. 516 k Matouškově přednášce uvádí (mimo výše uvedenou poznámku o úrovni Matouškovy francouzštiny) následující: „V sekci dějin novověkých proslovil docent Josef Matoušek pěknou franštinou přednášku, v níž poukázal na základní význam turecké otázky pro vývoj mezinárodní politiky evropské v XVI. stol. a vrhl nové světlo na papežskou politiku té doby. Matouškova přednáška byla z našich jediná, která byla proslovena v největší síni polytechniky, vyhrazené nejzajímavějším tematům a vzbudila v souvislosti s podobnými náměty Temperleyho, Lhéritiera a Popoviće zaslouženou pozornost.“ Za pozornost rovněž stojí, že kongres projednával otázku mechanismu zpřístupnění obecně přínosných výsledků bádání, publikovaných v jazycích malých národů, pro širší publikum, což byl i případ Matouškovy česky publikované Turecké války.

23 Tento záměr uvádí ve zprávě ze služební cesty do Curychu zaslané Archivem země České zemskému úřadu, (kopie uložena v NA, Archiv země České, osobní složka Josefa Matouška), ale rovněž vydání tohoto textu již nestihl realizovat.

24 Matoušek, Josef: Katolická reformace a zápas o západní Evropu. In: Dějiny lidstva od pravěku k dnešku. Díl pátý. V branách nového věku (1450–1650). Praha 1938, s. 369–438.

25 Matoušek, Josef: Z novějších studií italských o risorgimentu. ČCH 39, 1933, s. 72–101.

26 Přestože bývá uváděno dohromady jako jedna studie, jde ve skutečnosti o dvě samostatně publikované přednášky, pronesené na členských schůzích Historické komise Sociálního ústavu Československé republiky. Matoušek, Josef: Z dějin a dějepisectví dělnického hnutí ve Francii. In: Dějepisectví dělnického hnutí na Evropském kontinentě. Publikace Sociálního ústavu Československé republiky 66. Praha 1936, s. 85–107 a Matoušek, Josef: Z dějin a dějepisectví dělnického hnutí v Itálii. Tamtéž, s. 108–118.

27 Matoušek, Josef: Fašismus a italské dějepisectví. Český časopis historický XLIV, 1938, s. 82–92 a 538–546.

28 O přípravě tohoto slovníku Matoušek referuje v Národních listech z 21. dubna 1937, s. 1.

S archivní činností pak souvisí studie *Nový archivní zákon a státní archiv Spojených států severoamerických*,²⁹ otištěná v Časopisu archivní školy v roce 1938, naopak námětem studie, otištěné v témže časopise o pět let dříve, se stala středověká diplomatika. Máme na mysli již zmíněnou studii *Cancellaria Arnesti a dvě sbírky formulářové století patnáctého*,³⁰ vycházející z Matouškovy závěrečné práce předložené na Státní archivní škole. K novější době až současnosti se vracel v článku *Rodopisné bádání a studium dějin novějších*,³¹ *K myšlenkovému profilu Jos. Pekaře* (Česká mysl 1937)³² nebo *T. G. Masaryk a české dějepisectví* (Lumír 1938/39).³³

Byl rovněž pilným a důkladným recenzentem pro časopisy domácí (zde zejména Český časopis historický a Časopis archivní školy) i cizí. S uváděním zpráv a recenzí by bibliografický seznam velmi výrazně narostl. Jako historický redaktor přispíval také do *Ottova slovníku naučného nové doby*.³⁴

Přestože bychom si jako profesionální historici a archiváři neměli pokládat otázky se slovem kdyby, dovolím si uzavřít tento stručný výklad o Matouškově vědecké činnosti právě takovou otázkou. Jakých prací bychom se mohli dočkat, kdyby nedošlo k předčasnému ukončení života mladého badatele?

Politická činnost docenta Josefa Matouška

Josef Matoušek, docent Karlovy univerzity, archivář, ale také publicista a politik, je osobností, která si získala různé přívlastky od hrdiny po kolaboranta, od

29 Matoušek, Josef: *Nový archivní zákon a státní archiv Spojených států severoamerických*. ČAS XIII–XIV, 1935–1936, s. 143–156.

30 Matoušek, Josef: *Cancellaria Arnesti a dvě sbírky formulářové století patnáctého*. ČAS IX–X, 1931–1932, s. 108–217.

31 Matoušek, Josef: *Rodopisné bádání a studium dějin novějších*. Časopis Rodopisné společnosti československé v Praze VII/VIII, 1935–1936, s. 111–120. Tento článek je definitivním zpracováním přednášky prosloušené na členské schůzi Rodopisné společnosti československé v Praze dne 22. dubna 1937. Po rozboru současné situace z různých pohledů Matoušek přednášku uzavírá slovy: „Je nám třeba těsnější spolupráce odborných historiků a rodopisců – diletantů, je nám třeba uvažovati o způsobu, jak nejlépe upravit tuto spolupráci ku prospěchu obou tak, aby rodopisec – neodborník získal pro sebe co nejvíce poučení z odborné práce dějepytné a naopak, aby historik mohl pro svou práci co nejvydatněji užití výsledků práce rodopiscovy.“

32 Matoušek, Josef: *K myšlenkovému profilu Josefa Pekaře*. Česká mysl, časopis filosofický, XXXIII, 1937, s. 1–8.

33 Matoušek, Josef: *T. G. Masaryk a české dějepisectví*. Lumír 65, 1938–1939, s. 78–83, 140–144, 217–226, 296–299 a 461–465.

34 Mezi členy „vrchní redakce“ je Josef Matoušek uveden v obou svazcích třetího dílu, v prvním z nich je uveden také v „Seznamu spolupracovníků přibýlých v 1. svazku III. dílu“ jako „PhDr. Matoušek Josef, úředník Zemského archivu v Praze. (jm.)“ *Ottův slovník naučný nové doby*. Dílu třetího svazek první. Praha 1934, nestránkovaný úvod. Dílu třetího svazek druhý. Praha 1935, nestránkovaný úvod.

vlastence po zapřísažlého stoupence německých myšlenek Třetí říše. Často je na něj nahlíženo skrze události 17. listopadu 1939, ale také skrze události pozdější, které jeho činnost – zejména politickou – značně zkreslují.

Byl první z obětí nacistické perzekuce na studentech a vysokých školách 17. listopadu 1939 a otázku, proč právě on byl popraven, si pokládala nejen jeho matka, z jejíhož pera vzešel rozsáhlý soupis vzpomínek,³⁵ ale také komunističtí vyšetřovatelé³⁶ a samozřejmě i historici a autoři vzpomínkových brožur k 17. listopadu.³⁷ Nemohli jsme se jí tedy vyhnout ani my, ačkoliv obsahem této studie nejsou primárně listopadové události, ale politická činnost Josefa Matouška ve 30. letech 20. století, jak ji bylo možné reflektovat z dobových úředních pramenů,³⁸ tisku³⁹ i pramenů osobní povahy.⁴⁰ Analýza tohoto tématu snad může pomoci v hledání odpovědi na tuto otázku, zejména ale poukazuje na to, že Josef Matoušek byl nejen vědcem, docentem, archivářem, ale že se také aktivně angažoval v politice.

Matouškova odborná činnost, která byla pojednána výše, neskončila totiž v den jeho popravy, ale prakticky o půl roku dříve, a to v okamžiku, kdy naplno vstoupil do politiky.

Abychom mohli nastínit jeho politickou činnost ve 30. letech, je třeba nejprve pohlédnout dál do minulosti, do prostředí, ve kterém se narodil a vyrůstal. Josef Matoušek byl synem československého ministra a poslance, později senátora Josefa Matouška st.⁴¹, a ani jeho matka Magdalena Matoušková, rozená Jínová (sestra československého diplomata Jana Jíny⁴²), nebyla politikou zcela nedotčená. Josef tedy vyrůstal v prostředí, kde byla politika a rozhovory o aktuální situaci ve státě sou-

35 ANM, fond Matoušková, Marie Magdalena, kart. 2 a 3.

36 ABS, fond Stíhání nacistických válečných zločinců, svazek 325-11-1, Studie o zločinech nacistického potlačovacího aparátu na území Čech a Moravy v období mezi 28. 10. a 18. 11. 39, vztahující se k potlačení českého vysokoškolského studentstva a tr. odpovědnosti jednotlivých pachatelů.

37 Výběrově např. Pasák, Tomáš: Odkaz 17. listopadu 1939 dnešku: (17. listopad 1939 a boj o jeho tradici). Praha 1979; Leikert, Jozef: Ráno prišla noc. Bratislava 1989; Pasák, Tomáš, 17. listopad 1939 a Univerzita Karlova. Praha 1997; Havel, Jaroslav: Odkaz 17. listopadu po šedesáti letech: [pamětní sborník]. Praha 2000.

38 Základ tvoří prameny týkající se činnosti Národního souručenství uložené v NA ve fondech Národní souručenství, Praha; osobní fond Adolf Hrubý; a v ANM ve fondech vzniklých z činnosti rodiny Matouškovy (Matoušek, Josef starší; Matoušek, Josef mladší; Matoušková, Marie Magdalena; Matouškovi), a dále jednotliviny týkající se činnosti Českého svazu pro spolupráci s Němci.

39 Zejména z časopisu *Cesta: revue pro kulturu a politiku*, který Josef Matoušek ml. redigoval a vydával v roce 1938 a na počátku roku 1939 a ve kterém mohly plně zaznít jeho politické názory.

40 Jedná se především o osobní vzpomínky jeho rodičů, známých a kolegů shromážděné v ANM, fond Matoušková Marie Magdalena, kart. 2 a 3, viz zde, pozn. 8.

41 Viz zde, pozn. 2.

42 Jan Jína (1890–1962), československý diplomat a vedoucí politického odboru kanceláře prezidenta Edvarda Beneše. Viz zde, pozn. 6.

částí běžného života. Již během gymnaziálních studií pro něj proto nebylo obtížné orientovat se v domácích i zahraničních událostech a diskutovat o nich.⁴³

Není proto divu, že se Matoušek mladší také během univerzitních studií zapojil alespoň do studentské „politiky“ a byl aktivním členem různých studentských spolků, v jejichž rámci vystupoval s četnými přednáškami a organizačně se podílel na jejich činnosti.

„Schůze, vlastně schůzička, na které jsem ho [Matouška] poznal, byla do jisté míry jeho politickým debutem. Mluvílo se tam o různých věcech, hlavně o veledůležitých politice studentské, o Ústředním svazu čl. studentstva a jeho rozmanitých odborech a funkcionářích, o fakultních spolcích i postavení strany ve studentstvu a studentstva ve straně. (...) Tu se přihlásil o slovo mladík, většinou přítomných zřejmě neznámý, nápadný vážným, takřka profesorským vzezřením, k němuž přispívaly hlavně jeho brýle a již tehdy značně prořídla vlasová pokrývka. O čem tehdy mluvil, již dávno nevím; avšak forma jeho projevu okamžitě upoutala pozornost. (...) Matouška znal z přítomných snad jen Karel Svátek, tehdy již velezasloužilý a takřka legendární studentský pracovník, který s ním studoval na smíchovském gymnasiu, ovšem o řadu tříd výše. Když přítomným sdělil, že nadaný řečník je synem významného národně demokratického politika, jednomyslně usouzeno, že studentský odbor získal skvělou akviziční a všudypřítomný Svátek pověřen, aby jej zapřáhl do práce v nejrůznějších úsecích studentské politiky, jejíž složitou masinérii snad jen on dokonale ovládal. A Svátek okamžitě zahájil činnost.“⁴⁴

Během studií, a ještě v první polovině 30. let byl Matoušek stále založením především vědec. Zároveň se ale čím dál tím více zabýval politikou nejen českou, ale také německou a ve spojení s jeho vědeckými zájmy také italskou. Pod vlivem studia italského fašismu se přiklíněl k jisté formě nacionalismu – jako příslušník mládeže Národní demokracie prosazoval prohloubení nacionalismu, chtěl, aby se národní zájmy promítaly nejen do činnosti politické, ale i kulturní, hospodářské, finanční a sociální. Nebál se kritiky parlamentární demokracie, viděl její vady a snažil se formulovat pozitivní kritiku, kterou vtělil do článků v „Modré Revue“ a do brožur a referátů strany Národního sjednocení.⁴⁵

Josefa Matouška nelze politicky úplně snadno zařadit. Byl demokrat i proti demokracii, byl nacionalista, a zároveň se vymezoval vůči nacionalismu. Politic-

43 ANM, fond Matoušek Josef mladší, kart. 11, inv. č. 377a – vzpomínky na vystoupení Josefa Matouška v rámci Debatního kroužku reálného gymnázia na Smíchově.

44 ANM, fond Matoušková Marie Magdalena, kart. 3, inv. č. 105 – neznámý pisatel, vysokoškolský kolega Josefa Matouška a člen AKNADu.

45 ANM, fond Matoušková Marie Magdalena, kart. 3, inv. č. 70/6 – Otcova vzpomínka – Matouškovy společensko-politické názory. V rámci Modré revue zejména články „Třetí cesta“ a „K realismu a ideologii v Benešově politice zahraniční“ z 15. ledna a 2. července 1934 (Modrá revue, roč. III, 1934).

kou příslušností náležel k české nacionální pravici – byl členem Československé národní demokracie, posléze Národního sjednocení, a nakonec Národního souručenství. Byl stoupencem Karla Kramáře a kritikem zahraniční politiky Edvarda Beneše.⁴⁶ Tato kritika jasně vysvítá z novinových článků a příspěvků do časopisů. Z medailonku o Josefu Matouškovi v Archivu Kanceláře prezidenta republiky můžeme citovat: „Jméno Matoušek bylo v české publicistice přímo symbolem vědeckého boje proti koncepci Benešově.“⁴⁷ Nejvíce pak jeho názor reflektuje celé 21. číslo časopisu *Cesta*, které je Matouškovým dílem a je věnováno tématu „20 let zahraniční politiky ČSR“.⁴⁸

Základem jeho kritiky byla hlavně myšlenka, že se Československo mělo více snažit o dorozumění s Německem, namísto toho, aby se bránilo jakýmkoliv kontaktům. Tento jeho názor na potřebu sblížení a porozumění s Němci pravděpodobně také později vedl k jeho jmenování do Výboru Národního souručenství, a následně i Českého svazu pro spolupráci s Němci. Zůstává však otázkou, zda jeho kritiku vykládat jako skutečnou snahu o spolupráci s Německem, nebo jen rekapitulaci toho, že by bývalo bylo možné předejít konfliktu, pokud by se Československo dříve pokusilo s Německem nějak spolupracovat. S odstupem času je patrné, že ani to by v dané situaci nemělo výraznější efekt, ale Matoušek, stojící ještě několik kroků před prahem druhé světové války, se mohl domnívat, že do budoucna nevyhnutelnému konfliktu se skutečně dalo předejít.

Vraťme se ale zpět k jeho dřívějšímu působení, kdy sice ještě nebyl výraznou politickou osobností a nestál na výsluní politické scény, ale jeho stopy v ní lze přeci jen spatřovat. V rámci strany Národního sjednocení vystupoval, obdobně jako v rámci studentských spolků, zejména se svými historickými a politickými přednáškami. Jako člen studentského Národního sjednocení se Josef Matoušek zúčastnil ve dnech 17. a 18. dubna 1937 říšského sjezdu delegátů studentského Národního sjednocení v Praze, který byl završen pietním aktem u pamětní desky Maffie v Divoké Šárce, při kterém Matoušek přednesl příspěvek o významu této odbojové organizace za první světové války.⁴⁹

Politické přednášky mu však nakonec vynesly i zákaz vystupovat s kontroverzními tématy, která se týkala kritiky soudobé politiky. Předmětem sporu se

46 Tomeš, Josef: *Devět zapomenutých*. In: *Odkaz 17. listopadu po šedesáti letech*. Praha 2000, s. 20–31, zde s. 29.

47 AKPR, fond Studentská demonstrace 15. listopadu 1939 (zatýkání), sign. T422/39 – Zpráva o devíti zastřelených (mikrofilm). Vůči Benešově politice vyhraněně vystupoval jak Josef Matoušek ml., tak také jeho otec.

48 *Cesta*: revue pro kulturu a politiku, č. 21, roč. I, vydáno 22. prosince 1938.

49 NA, Zemský úřad Praha – Prezidium zemského úřadu v Praze, kart. 1399, sign. 207-1399-11, s. 235 a 242.

stala přednáška, již Josef Matoušek uspořádal v Akademické čtenářské Jednotě v Jičíně dne 8. února 1939. Nesla název „Co předcházelo Mnichovu“. Ačkoliv „v ohledu státní spolehlivosti a politické činnosti nebyly proti J. M. zatím zjištěny žádné závady“, zažádalo prezidium zemského úřadu po této události, aby Matouškovi nebyly povoleny přednášky na aktuální politická témata.⁵⁰

S dalšími členy studentského Národního sjednocení založil v prosinci 1937 klub Cesta, který od počátku roku 1938 začal vydávat také stejnojmenný časopis, jak již bylo zmíněno výše. V tomto časopise mohl Josef Matoušek jakožto jeho šéfredaktor plně nechat vyznít své politické názory a kritiku dosavadní československé politiky. Lze zde sledovat profilování jeho názorů, z jeho článků jasně vyplývá jistý odstup, který si držel vůči nacistickému Německu, a rozhodně v jeho názorech nelze spatřovat sympatie k nacismu obecně, zvláště k nacismu německému. Zároveň i přes kritiku československé – demokratické – politiky nelze říct, že by byl vysloven odpůrcem demokracie.

Zatímco v Cestě se vyhraňuje proti československé politice vůči Německu, v jiném vydavatelském podniku, který od léta 1938 plánoval spolu se Zdeňkem Kalistou, se chystal před zahraniční odbornou veřejností obhajovat Československo a český národ vůči německé propagandě. Časopis, který se začal rodit při účasti obou historiků na VIII. mezinárodním historickém kongresu v Curychu,⁵¹ měl nést název Tschechische Geisteswelt a měl být vydáván v německém jazyce, aby představil „česká vědecká stanoviska proti argumentaci nacistické vědy a pavědy“. Josef Matoušek přislíbil příspěvky i hlubší spolupráci. Od listopadu 1938 Kalista aktivně připravoval vydání několika prvních čísel, když po podepsání mnichovské dohody potřeba obhájit české stanovisko ještě vzrostla, ale s úderem 15. března 1939 byli vydavatelé nuceni od svého nápadu ustoupit, neboť taková činnost by spíše připomínala kolaboraci, a proto se rozhodli vydávání Tschechische Geisteswelt „uspat“.⁵² Tento podnik i jeho přerušení opět vcelku výstižně objasňuje Matouškův vztah k nacistickému Německu.

Události léta 1938, které směřovaly k podepsání Mnichovské dohody, vedly Matouška nejen k hojné publicistické a redaktorské činnosti, jíž reagoval na politické dění, ale také k podílu na koncipování dopisu československých historiků historikům francouzským ze dne 24. září 1938,⁵³ v němž se odvolávají nejen na

50 Tamtéž, kart. 708, sign. 207-708-17.

51 VIII. mezinárodní kongres historiků v Curychu se konal ve dnech 29. srpna–4. září 1938, Josef Matoušek na něm vystoupil se svým referátem „Turecká válka v diplomacii protireformační“. Srovnej výše.

52 Kalista, Zdeněk: Po proudu života 2. Brno 1996, s. 429, 451–453.

53 Matoušek je spoluautorem tohoto svolání proti Mnichovu, z jeho návrhu byly do oficiálního dopisu převzaty formulace jako: „Rozbito má být, co spojila příroda a dějiny, zrušeny mají být

historické skutečnosti, ale apelují i na nutnost vzdorovat německé agresi, která se v budoucnu může stát osudnou nejen Československu, ale i Francii.⁵⁴ Výzva vznikla během zasedání výboru Československé společnosti historické, během které byl nakonec k odeslání vybrán návrh profesora Karla Stloukala, doplněný o některé pasáže z konceptu Matouškova.⁵⁵ Do Francie směřovaly také jeho články, které psal po 15. březnu 1939. Obsahovaly zprávy o situaci a životě v Praze po okupaci Němci a pravděpodobně je zaslal také do dalších zemí.⁵⁶

Německá okupace se stala v Matouškově politické kariéře zlomovým okamžikem. Nejprve na ni reagoval zdrceně a nechal se dokonce slyšet, že se nebude nadále o politiku zajímat a raději se zaměří na vědeckou činnost, což doporučil i ostatním. „Správně pochopil, že tu byla rozmetána celá jeho někdejší zahraniční politická konstrukce, za níž se bil v Modré revui a později v Cestě.“⁵⁷ Okupace také v podstatě zastavila vydávání všech periodik, ve kterých Josef Matoušek nějak figuroval. Ne proto, že by bylo jejich vydávání jako takové zakázáno, ale sami redaktoři si jej vzhledem k náplni těchto periodik rozmysleli.⁵⁸

Nakonec se ale tento okamžik stal faktickým počátkem Matouškovy politické kariéry. Ačkoliv nebyl na tehdejší politické scéně zvláště známou osobností, jeho původ a dosavadní činnost včetně vědeckých úspěchů právě spolu s premiisou „neokoukanosti“ a dalšími předpoklady vedly nejspíše k jeho výběru do Výboru Národního souručenství, nově vzniklé politické strany sdružující všechny Čechy v Protektorátu.

On sám byl dosud hlavně vědcem, docentem, archivářem a publicistou, a jmenování do Národního souručenství přijal s vědomím, že jeho vědecká činnost bude muset na nějakou dobu ustoupit do pozadí. „Uvažoval velmi vážně, má-li to při-

hranice, které nepřátelé v minulosti překračovali, ale, ať vítězi nebo poražení, vždy respektovali, rozmetáno má být dědictví svatého Václava a Karla IV., zmrzačena vlast Husova a Komenského, roztrženo tisícileté společenství krve a kulturní práce zaručující i spoluobčanům německého jazyka plnou rovnoprávnost...“ či „Nedopusťte, aby přes české hory, strážící s Rýnem bezpečnost Francie, vpadl s Vaším souhlasem nepřítel, který přes Prahu míří na Paříž!“. Tomeš, Josef, *Historie v letech zkoušky*. Praha 1985, s. 39. Tyto snad až příliš patetické věty jsou však důkazem Matouškova protihitlerovského stanoviska.

54 Dopis československých historiků historikům francouzským uveřejněn v ČČH 47, 1946, s. 154–155.

55 Tomeš, J., *Historie v letech zkoušky*, s. 31.

56 ANM, fond Matoušková Marie Magdalena, kart. 3, inv. č. 84 – vzpomínka Běly Veselé, Matouškovy spolupracovnice z Archivu země české.

57 Tamtéž, inv. č. 90 – vzpomínka na Josefa Matouška od Josefa Volfa z Archivu země České.

58 Vydavatel Jan Klepl musel policejnímu ředitelství podat odůvodnění, proč časopis nadále nevychází, neboť bez úředního souhlasu nebylo možné vydávání časopisu zastavit. Věc údajně vyřídil tak, že napsal, že Cesta sice od února (1939) nevychází, ale vydavatel má v úmyslu ve vydávání pokračovat, jakmile to bude možno. ANM, fond Matoušek Josef mladší, kart. 13, sign. 497 – chod redakce časopisu Cesta od 28. 1. 1938 do 3. 10. 1939.

jmout, myslím, že jedna z nejvážnějších příčin, proč o věci tak uvažoval, byla, že viděl, že se musí na čas rozloučit s intenzivnější vědeckou prací. Měl v ten čas dvě lásky: vědu a pak politiku, která ho přímo živelně tahala ve svou náruč.⁵⁹ Svou funkci nepřijímal s nadšením, ale přijal ji. Dokonce se k tomu sám prý vyjádřil takto: „Když Z. gratuloval M[atouškovi] v archivu k jmenování v souručenství řekl M[atoušek] „není k čemu gratulovat, budu jen fackovacím panákem. Češi mně budou pokládat za germanofila a Němci mně nikdy nebudou věřit.“⁶⁰

S tímto vědomím naplno vkročil do politiky. Postupem času prakticky přestal vykonávat své úřední povinnosti v Archivu země České, neboť pro množství práce v rámci Národního souručenství mu na plnění archivních úkolů jednoduše již nezbýval čas.⁶¹ Hlavní roli začalo hrát Národní souručenství a národně-politický život v Protektorátu.

Josef Matoušek a Národní souručenství

Dne 21. března 1939 státní prezident Emil Hácha rozpustil poslaneckou sněmovnu a senát a jmenoval padesátičlenný Výbor Národního souručenství, jehož členem se stal také Josef Matoušek.⁶² „Pokud jde o personální složení vedoucího řídicího orgánu Národního souručenství (NS), připravili první návrhy ministr J. Havelka a doc. J. Kliment. Jejich koncept přihlížel k návrhu ministerského předsedy Berana. Konečný seznam kandidátů byl přednesen Háchovi 21. března 1939.“⁶³ Výbor se poprvé sešel o dva dny později, tedy 23. března 1939.⁶⁴

Na plenární schůzi Výboru NS, zasedající 24. března 1939, byly zřízeny jednotlivé výbory, z nichž Matoušek byl členem programového (tehdy tedy ještě ne jeho předsedou, jímž byl dr. Berounský), ale také výboru kulturního a výboru pro mládež.⁶⁵ Kromě členství v padesátičlenném Výboru a jeho komisích byl Josef Matoušek také ve vedení krajské skupiny – byl zástupcem vedoucího krajské skupiny

59 ANM, fond Matoušková Marie Magdalena, kart. 3, inv. č. 70/3.

60 Tamtéž, inv. č. 69/1 Vzpomínky na syna – disparátní materiál (přípravný materiál, poznámky) – z prostředí Národního souručenství.

61 Již začátkem května musel dostat oficiální úlevu z úřední činnosti, neboť jako aktivní člen Výboru NS nebyl schopen docházet řádně do archivu a vykonávat činnost, jež mu byla přidělena. NA, Registratura Archivu země České, osobní složka Josefa Matouška, Oznámení ředitele Archivu země České zemskému úřadu ze dne 4. 5. 1939.

62 NA, Národní souručenství, kart. 23 – seznamy členů NS.

63 Gebhart, Jan – Kuklík, Jan, Počátky Národního souručenství v roce 1939. ČČH 91, 1993, s. 421.

64 Večeřa, Pavel: Národní souručenství. In: Malíř, Jiří – Marek, Pavel: Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861–2004, II. díl: období 1938–2004. Brno 2005, s. 1092–1093.

65 NA, fond Národní souručenství, kart. 23.

ve Velké Praze.⁶⁶ Sestavení komisí se poněkud změnilo již počátkem dubna, kdy se k 6. dubnu stal Matoušek také členem soustředovacího výboru a organizačního výboru.⁶⁷ Následovala řada dalších změn, zejména reorganizace a rozšíření plennárního Výboru v polovině května, nicméně jak v tomto Výboru, tak i později figuruje Matoušek také, a to prakticky až do své smrti.⁶⁸

S organizačními změnami ve Výboru NS přišly také změny v jednotlivých výborech – komisích.⁶⁹ Po 16. květnu tedy vidíme Matouška již jako předsedu programové komise, zatímco dr. Berounský je jeho prvním místopředsedou.⁷⁰ Zde je třeba podtrhnout, že jako člen a později předseda programové komise byl jedním z tvůrců původního politického programu Národního souručenství, které se na jaře 1939 „stalo po právní stránce jediným uznaným politickým útvarem (politickou stranou). Okolnosti, za nichž se NS formovalo, s sebou nesly i jednoznačné prosazení autoritativního principu s příznačnými rysy obsahových i formálních znaků totality. Ovšem totality svého druhu, která v sobě zároveň obsahovala vědomě a programově i nesporné národně obranné prvky“.⁷¹

Program Národního souručenství vycházel již z tezí vyslovených státním prezidentem Emilem Háchou v projevu z 23. března. „Pracoval především s pojmy jako národní pospolitosť, sociální spravedlnost a křesťanská morálka. Z taktických důvodů program vyjadřoval snahu přiblížit se NSDAP a nutnost inspirovat se jejím programem a činností.“⁷² Při tvorbě programu se mělo vycházet z programů dřívějších politických uskupení. Josef Matoušek na schůzích přednesl ideový řád mladého Národního sjednocení⁷³ a vyjádřil názor, že nový program bude třeba založit na argumentaci národní a stavět jej jako program národa, ne čistě jako program politické strany.⁷⁴

66 NA, Hrubý Adolf, kart. 36, sign. 48-10/15.

67 NA, fond Národní souručenství, kart. 23.

68 Tamtéž – Seznamy členů Výboru Národního souručenství.

69 Po vypuknutí války byly striktně zakázány členské schůze. Namísto výborů byly zavedeny komise, které se stěhovaly z budovy poslanecké sněmovny, kde v polovině května zůstaly jen ústřední orgány NS. Havlín, Otokar: Národní souručenství. Inventář, s. 6.

70 NA, Národní souručenství, kart. 23.

71 Gebhart, J. – Kuklík, J.: Počátky, s. 427.

72 Večeřa, P.: Národní souručenství, s. 1094.

73 Pravděpodobně se jednalo o program Mladého Národního sjednocení z 10. ledna 1936, který pracuje s myšlenkou státu založeného na národě jako jediném východisku té doby. Zveřejněn v Ročence Mladého národního sjednocení 1935–1936, Praha 1935, s. 115–121, vydán také v edici Harna, Josef (ed.): Politické programy Československé národní demokracie a Národního sjednocení 1918–1938. Praha 2017.

74 NA, Hrubý Adolf, kart. 38, sign. 48-10/41 (Zápisy ze schůzi programové komise Národního souručenství, schůze 25. 3. 1939).

Program samozřejmě nevznikl během jediné schůze programové komise, průběžně byly projednávány dílčí otázky nejen v komisi programové, ale také v dalších komisích Výboru Národního souručenství. Jednou z velkých otázek bylo také vyjasnění poměru Čechů a Němců, o kterém se živě diskutovalo i na stránkách českých a německých protektorátních novin.⁷⁵ V druhé polovině června byla plénu Výboru Národního souručenství předložena národně-politická část programu k připomínkování, aby mohl být návrh co nejdříve schválen a publikován.⁷⁶

Ačkoliv program vznikl již od jara 1939, a Matoušek se při jeho formulování hojně angažoval a snažil se do něj vnést své myšlenky, nebylo nakonec jeho kompletní znění do listopadu 1939 zveřejněno. Oficiálně byl program Národního souručenství vyhlášen teprve na výročním zasedání Výboru NS dne 10. dubna 1940.

Kromě výkonného výboru, jehož členem se stal jako předseda jedné z komisí, a komise programové působil Josef Matoušek po 25. květnu 1939⁷⁷ také jako člen komise organizační a komise pro mládež a tělovýchovu. Stal se také součástí zvláštní subkomise, která vznikla dne 15. dubna pro přípravu nábořové akce do Národního souručenství.⁷⁸ Již v počátcích fungování Národního souručenství se stal Josef Matoušek také členem Kulturní komise. Na ustavující schůzi 30. března 1939 mu byla přidělena agenda „vysokých škol, vědy a kulturních styků s cizinou“.⁷⁹

V komisích, v nichž nepůsobil Matoušek jako řádný člen, vystupoval často v případě, že bylo třeba vzájemně koordinovat činnost, nebo pokud mohl přispět svým odborným názorem. Tak v průběhu května 1939 zasáhl do jednání ideologické komise NS, když jednala o možnosti zbudování stavovského zřízení a o jeho podobě. Na základě svých četných podnětů byl Matoušek také jmenován do subkomise, která měla formulovat přesné výsledky jednání v této záležitosti, včetně definování základních pojmů stavovského zřízení.⁸⁰ Jeho spoluúčast zde

75 Gebhart, J. – Kuklík, J.: Počátky, s. 433.

76 NA, Hrubý Adolf, kart. 37, sign. 48-10/35 (Zápisy ze schůzi výkonného(!) výboru Národního souručenství, nedatováno, pravděpodobně 20. 6. 1939).

77 Dne 25. května byly jmenovány nové komise po jmenování II. Výboru NS, který se poprvé sešel 23. května 1939. Na první schůzi členové skládali slavnostní slib. NA, Hrubý Adolf, kart. 37, sign. 48-10/35.

78 Tamtéž, kart. 39, sign. 48-10/53 (Zápisy ze schůzi správního výboru Národního souručenství, schůze 15.–29. 4. 1939).

79 Tamtéž, kart. 38, sign. 48-10/50 (Činnost kulturní komise Národního souručenství, schůze 30. 3. 1939).

80 Tamtéž, kart. 37, sign. 48-10/36 (Zápisy ze schůzi ideologické komise Národního souručenství, schůze komise a subkomise 10., 17. a 19. 5. 1939).

byla nezbytná i proto, že otázku aplikace stavovského zřízení v protektorátních poměrech projednávala také komise programová. Ta si za základ vzala definici stavovství, jak byla uvedena v programu bývalé Národní jednoty.⁸¹ Vycházeje z tohoto modelu formuloval Matoušek definici stavovského zřízení pro oblast hospodářsko-sociální, kterou projednávala ideologická subkomise.⁸²

Josef Matoušek se účastnil také mnoha schůzí organizační komise, a právě ta se na své schůzi 16. června 1939 rozhodla delegovat Josefa Matouška jako zástupce Národního souručenství do Kulturní rady při Národní radě československé.⁸³

Neustálé změny v komisích mu také mimo jiné přinesly křeslo předsedy komise pro zkoumání zednářských otázek. O tom, že tato komise, která během fungování prvního VNS nepřinesla významnější výsledky, bude obnovena, rozhodl výkonný výbor 20. června 1939 dle návrhu zástupce vedoucího Josefa Nebeského.⁸⁴ Komise měla zkoumat, co bylo zednářství v Československé republice a jaké cíle sledovalo, a zejména vyšetřit působnost zednářů za první a druhé republiky na veřejné dění. Návrh na obnovení této komise byl schválen a do jejího čela jmenován Josef Matoušek.⁸⁵

Avšak ani za předsednictví Josefa Matouška nepřinesla zednářská komise výsledky. Matoušek si nechal shromáždit a předložit množství materiálů, které se týkaly fungování zednářských lóží, obsahovaly seznamy zednářských lóží založených na území Československé republiky i seznamy jejich členů.⁸⁶ Není však známo, že by ve svém šetření došel dál než ke shromáždění těchto materiálů a zůstává otázkou, zda také vůbec chtěl dále postupovat.

81 Návrh programu byl schválen programovou komisí Strany národní jednoty 16. února 1939, nebyl však přijat, neboť se nekonal plánovaný stranický sjezd a další události (vznik Protektorátu) zamezily dalšímu postupu. Tento návrh měl velmi blízko k modelu italského fašismu nebo modelu autoritativního Rakouského státu.

82 NA, Hrubý Adolf, kart. 37, sign. 48-10/36 (Zápis ze schůze ideologické subkomise Národního souručenství 17. a 19. 5. 1939).

83 Tamtéž, kart. 38, sign. 48-10/48 (Zprávy o činnosti organizační komise Národního souručenství, schůze organizační komise 16. 6. 1939). Dne 1. 10. 1939 pronesl Josef Matoušek přednášku s názvem „Smysl a poslání Kulturní rady“, její přepis se nachází v ANM, fond Matoušek Josef mladší, kart. 11, inv. č. 368.

84 NA, Hrubý Adolf, kart. 37, sign. 48-10/35 (Zápisy ze schůzí výkonného výboru Národního souručenství, nedatováno, pravděpodobně 20. 6. 1939).

85 Tamtéž, sign. 48-10/34 (Zápisy ze schůzí výkonného výboru Národního souručenství, schůze 20. 6. 1939).

86 Obsáhlá složka o zednářských záležitostech je nyní součástí rodinného fondu Matouškových. ANM, Matoušek Josef mladší, kart. 11, inv. č. 371.

Jako člen patnáctičlenné komise pro mládež a tělovýchovu⁸⁷ zasahoval Matoušek v rámci Národního souručenství také do organizace studentské, pomáhal vybírat předsedy studentských sekcí a udržoval kontakty se studentskými organizacemi. Patrně také sehrával roli prostředníka mezi NS a studentskými spolky či jejich zástupci, snad proto, že k nim měl blízko jako dřívější člen studentských spolků a současný univerzitní docent. Na podzim 1939 je už Matoušek zmiňován jako vedoucí studentského odboru NS.⁸⁸

Český svaz pro spolupráci s Němci⁸⁹

Otázka vztahu Josefa Matouška k Němcům byla výše dotčena již několikrát. Není sice možné na ni jednoznačně odpovědět, ale z již zmíněných faktů vyplývá, že dlouhou dobu usiloval především o vzájemné porozumění a že nešlo o snahu jít Němcům, a zvláště Hitlerovu Německu, na ruku. Snad byl ve svém smýšlení až příliš naivní, anebo pochopil, že někdo v dané funkci stát musí, a je lepší, pokud je to někdo, kdo se bude snažit hájit zájmy Čechů, než kdyby to byl skutečný stoupenec pro-nacistických myšlenek. S tím vstupoval do Národního souručenství, a s tím pravděpodobně přijímal i funkci v Českém svazu pro spolupráci s Němci.

Dne 18. srpna 1939 byl z rozhodnutí Emila Háchy jmenován do přípravného výboru Českého svazu pro spolupráci s Němci. Ustavující schůze se konala 30. srpna 1939 v domě Spolku inženýrů a architektů v Praze. Byl na ní zvolen třicetičlenný Ústřední výkonný výbor s jedenáctičlenným předsednictvem,⁹⁰ schváleny spolkové stanovy a předložena kandidátní listina, která byla schválena aklamací. Josef Matoušek se stal druhým místopředsedou a členem ústředního výkonného výboru jako jeden z oficiálních delegátů Národního souručenství.⁹¹ Velká většina členů svazu byla organizována a zároveň i zastávala významné funkce v NS – dle stanov měl být minimálně jeden z každých deseti členů ústředního výboru ČSSN delegován Národním souručenstvím.⁹²

87 NA, Hrubý Adolf, kart. 36, sign. 48-10/12.

88 Ministr Ladislav Karel Feierabend jednal s členem výboru a vedoucím studentského odboru Národního souručenství doc. Josefem Matouškem, který mu přislíbil, že doprovod studentů na pohřbu Jana Opletala nepřeroste v demonstrace. Dle jeho vzpomínek: Feierabend, Ladislav Karel: Ve vládě protektorátu. New York 1962, s. 112.

89 Ve fondu ČSSN v NA se bohužel žádné materiály k roku 1939 nedochovaly.

90 Štoviček, Ivan: Český svaz pro spolupráci s Němci. Inventář, s. 2–3.

91 NA, Ministerstvo vnitra I – prezidium, kart. 1252, sign. 225-1258/13-2 (Protokol o ustavující schůzi ČSSN).

92 Stanovy Českého svazu pro spolupráci s Němci schválené výnosem ministerstva vnitra, č. j. 38.082/1939 ze dne 1. srpna 1939.

ČSSN měl pracovat na vytvoření souladu ve vztahu mezi Čechy a Němci.⁹³ Hlavními prostředky pro to měly být: vydávání časopisů a knih, podpora cestovního ruchu mezi oběma územími, spolupráce při navazování vztahů mezi institucemi, pořádání různých (osvětových) akcí, pořádání jazykových kurzů němčiny a přednášek v němčině, a mnohé další.⁹⁴ Ani ČSSN se, stejně jako Národnímu souručenství v počátcích fungování, nepodařilo získat důvěru okupačních sil.⁹⁵

Co se týče Matouškovy činnosti v rámci svazu, přestože byl dříve zastáncem dorozumění s Němci a působil v tomto směru i publicisticky, není dost dobře možné rekonstruovat, do jaké míry se podílel na fungování ČSSN. Prameny napovídají, že jeho působení zde bylo možná jen formálního charakteru. Pravděpodobně postupně ztrácel motivaci se v tomto směru vůbec nějak angažovat. „Jest pravda, že měl docent v začátku víru v možnost ve spolupráci. (...) ale když viděl, jak (...) kus po kuse se nám bere autonomie jmenovitě kulturní, přestal věřit v jejich dobrou vůli, přestal také chodit do schůzí Svazu, a jestli také formálně nepřerušil styk se svazem, bylo to proto, že i v tomto oboru své činnosti chtěl, abychom s národem v této osudové nebezpečné době propluli s nejmenšími národními a kulturními škodami.“⁹⁶ S touto možná až idealistickou a patetickou vzpomínkou sice nelze plně souhlasit, neboť po oficiální stránce jako člen ČSSN fungoval až do konce svého života, vyřizoval korespondenci, která mu náležela z titulu jeho úřadu, avšak hlubší zájem o spolupráci působí čistě profesionálně, zejména z pohledu na Matouška jako historika.⁹⁷

Josef Matoušek a 17. listopad 1939

Vývoj událostí na podzim roku 1939 by Josefa Matouška zavedl do obtížné situace i za předpokladu, že by se v březnu rozhodl jmenování do Výboru Národního souručenství odmítnout, neboť jakožto univerzitního docenta by se jej perzekuce studentů a vysokých škol zajisté také dotkla. Jeho politická činnost a úzká spolupráce se studenty právě na poli politickém se mu však staly osudnými.

93 Šťovíček, I.: Český svaz pro spolupráci s Němci. Inventář, s. 1.

94 Viz Stanovy Českého svazu pro spolupráci s Němci schválené výnosem ministerstva vnitra, č. j. 38.082/1939 ze dne 1. srpna 1939.

95 „Tato protektorátní instituce, v jejímž vedení byli činitelé typu Josefa Šusty a Emanuela Šlechty (zatčen 1. 9. 1939) nebyla totožná s fašistickou a aktivisticko-kolaborantskou institucí Česko-německou společností, která měla plnou důvěru nacistických úřadů. Okupační místa k Českému svazu pro spolupráci s Němci přistupovala podobně jako k Národnímu souručenství. Trpěla ho, ale politicky nepodporovala. Jejich důvěru si nezískalo.“ Pasák, T.: 17. listopad 1939 a Univerzita Karlova, s. 104.

96 ANM, fond Matoušková Marie Magdalena, kart. 3, inv. č. 70/3.

97 Drobné a značně torzovité materiály se nachází v ANM, fond Matoušek Josef mladší, kart. 11, inv. č. 378–384.

Mnohé vzpomínky jeho známých a spolupracovníků poukazují na to, že Matouškovo spojení se studenty nebylo jen čistě profesionální, a že ve svém jednání překračoval pravomoci svého úřadu ve prospěch Čechů. Nejednoho ze svých přátel nabádal k emigraci,⁹⁸ a sám snad podobnou myšlenku také zvažoval.⁹⁹

S protesty, které se chystaly na 28. října, však Matoušek nesouhlasil. Obával se dopadů, které by to mohlo českému národu přinést, a varoval před důsledky.¹⁰⁰ Byl si vědom, že otevřený odpor vůči okupantům, beze zbraní a bez spojenců, nemá smysl, ale zároveň věděl, že je třeba upozornit zahraničí, a k tomu naopak mohly právě studentské demonstrace velmi dobře posloužit.¹⁰¹ Sám se také mezitím snažil navazovat v zahraničí kontakty a hledat spojence.

„Jeho poslední dny mám ještě v živé paměti. Tuším, že to bylo ve středu dne 15. listopadu. (...) Pepíček mi líčil, že má schůzi – tuším „U Ježíška“ – s předse-
dy studentských spolků. Tvrdil, že studentstvo má rozbouřené hlavy a že by bylo
schopno provést revoltu, která by způsobila jen a jen krveprolívání. Opakoval ně-
kolikrát asi toto: „Revolta! Nesmysl! Vždyť jsme teprve na začátku války! Musíme
vydržet v klidu, poněvadž teď jsme beze zbraní v rukou Němců a ti by s námi v pří-
padě revolty zatočili. Vždyť jsem se i se st. o. o to pohádal. Dokonce v elektrice. Kdy
prý půjdeme do ulic! Do ulic proti mašinkvérům s holýma rukama? To je podivný
realista. Musím to na schůzi utiшит za každou cenu. V pátek jsem ohlášen s nimi
u pana presidenta. Jen aby do té doby se nic nestalo!“¹⁰²

Po 28. říjnu jeho kontakt se studenty ještě vzrostl, když se snažil pomoci těm,
kteří byli během demonstrací zatčeni. Na 17. listopad zprostředkoval audienci

98 ANM, fond Matoušková Marie Magdalena, kart. 3, inv. č. 69/1–3 – vzpomínky Eleonory Mendlové na jaro 1939; inv. č. 87 – vzpomínka Alexandra Plecitého.

99 „K tomu účelu si zakoupil kolo a učil se na něm jezdit. Chtěl jako turista přiblížit se na vhodném místě k hranicím a překročit je. Vypuknutí války s Polskem tento plán zmařilo. (...) Od poloviny září 1939 měl Matoušek obavy, že bude zatčen. Tyto obavy se stupňovaly po 28. říjnu. Přátelé mu doporučovali, aby se skryl na venkově. Jeden z nich dal mu k dispozici svůj weekend-house. Doc. Matoušek vzal si od něho klíče. To bylo krátce před zatčením 17. listopadu.“ ANM, fond Matoušková Marie Magdalena, kart. 3, inv. č. 80 – vzpomínka Jaroslava Fischera, vedoucího redaktora nakladatelství Sfinx, okruh Modré revue a Cesty. Zmiňované klíče u něj našli příslušníci gestapa při zatýkání v noci na 17. listopadu.

100 ANM, fond Matoušková Marie Magdalena, kart. 3, inv. č. 82 – Karel Hetteš, Vzpomínání.

101 „Šlo totiž předem o jednu myšlenku, kterou M. zvláště zdůrazňoval: musí se studentskými veřejnými projevy upozornit cizina, jaký je pravý postoj národa k Němcům, a našim zahraničním pracovníkům se musí takto poskytnouti prostředek pro jejich propagační práci. (...)“ ANM, fond Matoušková Marie Magdalena, kart. 3, inv. č. 81 – svědectví Jiřího Havelky, ministra do-pravy v Háchově vládě, z 18. 5. 1947.

102 ANM, fond Matoušková Marie Magdalena, kart. 3, inv. č. 83 – vzpomínka Františka Ježka, ministra zdravotnictví a tělesné výchovy v Hodžově vládě.

u státního prezidenta,¹⁰³ které se měl spolu se zástupci studentských spolků také zúčastnit a kde měli intervenovat za propuštění těchto studentů na svobodu. Matoušek zde chtěl také předložit své memorandum protestující proti postupu německé policie při pohřbu Jana Opletala.¹⁰⁴ I kvůli tomu proběhla 15. listopadu jeho schůzka se zástupci studentských spolků, z nichž prakticky všichni byli pak o dva dny později popraveni. Matoušek zval na tuto schůzku i bývalého ministra Františka Ježka jako bývalého předsedu Svazu československého studentstva, ten však odmítl.¹⁰⁵ Údajně zde poté četl dopis svého známého – italského odbojáře, o kterém se dozvědělo gestapo.¹⁰⁶ Zatčení zúčastněných tedy mohlo mít širší souvislosti a výběr popravených nemusel být úplnou náhodou.

Zde bychom se ovšem již dostali na pole spekulací ohledně průběhu „Zvláštní akce 17. listopad“, kterou se zabývali již mnozí před námi a která ani není těžištěm tohoto pojednání. Lze však konstatovat, že závěry, že Josef Matoušek neměl s ostatními popravenými nic společného, jsou mylné, neboť přinejmenším jako zástupce Národního souručenství se podílel na jejich jmenování do funkcí a udržoval s nimi kontakt z titulu svého úřadu, ale spíše s nimi spolupracoval i mimo svou funkci více, než z oficiálních materiálů vyplývá.

K audienci u státního prezidenta již nedošlo, neboť jak víme, v časných raních hodinách byl Josef Matoušek v bytě rodičů zatčen, odvezen nejprve do sídla gestapa v Petschkově paláci a následně do ruzyňských kasáren, kde byl jako první z obětí 17. listopadu zastřelen.

Neustále se střetáváme a asi vždy budeme střetávat s jistým konfliktem mezi tím, jaké politické postoje zastával Josef Matoušek dle mnohdy až patetických vzpomínek svých blízkých, a tím, jak se angažoval navenek. Odpověď tedy jednoznačně na otázku, kým skutečně byl první popravený 17. listopadu 1939, by bylo troufalé.

Nastílnili jsme však jeho myšlenkový vývoj od mladých let, kdy byl formován příbuzenskými vztahy s politicky činnými osobnostmi, přes studijní léta, kdy se aktivně

103 V protokolech v KPR o tom sice není žádná zmínka, ale to nevylučuje, že audience u Háchy byla skutečně domluvena. Pasák uvádí: „Na večerní schůzi vedení Svazu českého studentstva v Praze dne 15. listopadu bylo rozhodnuto intervenovat za zatčené studenty druhý den přímo u státního prezidenta Emila Háchy. Akce se téhož dne nezdařila pro odmítavý postoj dr. Josefa Klimenta z prezidentské kanceláře. Po dalším naléhání byla přislíbena možnost dostat se k Háchovi až následující den. Dne 17. listopadu měla být proto delegace Národního svazu českého studentstva v Čechách a na Moravě, jejímž členem byl kromě zástupce Svazu českého studentstva z Brna též doc. dr. Josef Matoušek, vedoucí programové komise Národního souručenství, přijata státním prezidentem. Doc. Matoušek se chystal předložit Háchovi memorandum s protestem proti „surovému postupu německé státní policie vůči studentstvu“. K uskutečnění této schůzky však již nedošlo. Pasák, T.: 17. listopad 1939 a Univerzita Karlova, s. 82. (Čerpá z AKPR, T 422/39.)

104 Tomeš, J.: Devět zapomenutých, s. 30.

105 Jínová, S. (A.) – Pujmanová, O.: Osobnost v pozadí, s. 145–146.

106 Tomeš, J.: Devět zapomenutých, s. 30.

angažoval ve studentské politice, a roky publicistické působnosti, během nichž byl velkým kritikem československé politiky, až po zlomový okamžik německé okupace, která odstartovala Matouškovu kariéru v Národním souručenství a s ním souvisejících institucích.

Během třicátých let se u Matouška projevují sklony ke kritice demokracie, hledání východiska v nacionalismu a snaha o porozumění s Němci, ovšem vždy jen do té míry, která by byla výhodná a vhodná pro český národ – nikdy nebyl příznivcem nacistického Německa. Ve svém úsudku dokázal najít klady i zápory nejen různých státních zřízení a ideologií, ale i jeho vlastních životních rozhodnutí, které ho z pozice vědce a publicisty dovedly až do centra politického dění, v němž strávil poslední měsíce svého života.

Nebudeme se znovu ptát, co by bylo, kdyby, neboť je nepochybné, že by se Josefa Matouška nějaké restrikce dříve či později (ale spíš dříve) dotkly jak na poli odborném (vědeckém i pedagogickém), tak v rámci jeho politického působení, neboť jeho názory zdůrazňující český nacionalismus zdaleka neodpovídaly zájmům nacistických protektorátních orgánů.

Dozent Josef Matoušek und seine wissenschaftliche und politische Tätigkeit

Der erste Teil des Aufsatzes beschäftigt sich mit der wissenschaftlichen Arbeit Josef Matoušeks. Er gibt Einblick in die Entwicklung seiner Forschungsinteressen im Kontext seiner Studien und seiner Arbeit. Präsentiert werden einzelne Themen, die er erörtert hat, sowie seine wichtigsten Arbeiten, und zwar sowohl die publizierten als auch diejenigen, die in Folge seines vorzeitigen Todes nicht herausgegeben werden konnten.

Die wissenschaftliche Arbeit Josef Matoušeks wurde durch seine Entscheidung, in das politische Leben des neuentstandenen Protektorats Böhmen und Mähren einzutreten, praktisch gestoppt. Matoušek engagierte sich seit früher Studienzeit in der Politik, zunächst an der Universität, später im Rahmen seiner Tätigkeit als Publizist, insbesondere nach der Entstehung des Magazins *Cesta*, das er mitbegründete und redigierte. Nach dem 15. März 1939 wechselte er endgültig zur Politik, indem er von Staatspräsident Emil Hácha zum Mitglied des Ausschusses der Nationalen Gemeinschaft (*Výbor Národního souručenství*) ernannt wurde. Dort war er vor allem an der Ausarbeitung des Parteiprogramms beteiligt. Neben seiner Arbeit in der Programmkommission der Nationalen Gemeinschaft war er Mitglied der Organisationskommission, der Freimauerkommission und der Kommission für Jugend und Körperkultur, in der er in regem Kontakt mit Vertretern tschechischer Studenten stand.

Matoušeks Tätigkeit in der Nationalen Gemeinschaft und im Tschechischen Verband für die Zusammenarbeit mit den Deutschen darf nicht im Lichte späterer Ereignisse gesehen werden betrachtet als Ansatz zur Kollaboration interpretiert werden. Erhaltene Dokumente belegen, dass Matoušek kein Anhänger des nationalsozialistischen Deutschlands war, trotz seiner ausgeprägten Ansichten von der Mitte der 1930er Jahre, als er die damalige tschechoslowakische Politik kritisierte und zum Nationalismus hingezogen wurde. Im Einklang darin steht auch die Tatsache, dass seine Karriere, sowohl die wissenschaftliche als auch die politische, durch seine Hinrichtung am 17. November 1939 während der Verfolgung von Hochschulen gewaltsam beendet wurde.

Senior Lecturer Josef Matoušek and His Research and Political Activities

The first part of the article is devoted to an expert activity of Josef Matoušek in the field of research. It reveals a view of development of his expert interests in the context of studies and work activities, presents either individual topics that Matoušek devoted his attention to or his main works published or not realized due to Matoušek's early death.

Josef Matoušek's decision to participate fully in the political life of a newly arisen Protectorate of Bohemia and Moravia in fact stopped his scholarly activities. Since his student life Josef Matoušek had dealt with politics, firstly at uni-

versity, then later during his publishing especially in the journal *Cesta (the Way)*, which he co-established and edited. Only after 15th March 1939 he intended fully to enter into politics when he was named a member of the *Výbor Národního souručenství (Committee of the National Liability)* by the state president Emil Hácha. Josef Matoušek participated in forming a programme of the party and was a member of other commissions – organisational, masonry and also for youth and physical education where he kept contacts with representatives of the Czech students.

His function in *Národní souručenství* and in *Český svaz pro spolupráci s Němci (Czech Union for Collaboration with the Germans)* cannot be judged by the later development and seen in it indications of a collaborator. The documents reveal that in spite of Matoušek's strong opinions from the mid-30ties when he criticised Czech policy and was close to nationalism, he had not been a supporter of Nazis Germany. It is especially clear from the fact that his career, both scholarly and political, was abruptly interrupted on 17th November 1939 when he was executed during the persecution of the Czech universities.

STÁTNÍ ARCHIVNÍ ŠKOLA: CAUSA JAROSLAV PROKEŠ

MILADA SEKYRKOVÁ

„Kolaborantstvím rozumím nečestné přisluhování německému uzurpátoru, vyplývající zpravidla z vady charakteru, z nedostatku národního, českého smyslu, přisluhování ve prospěch osobní bez ohledu na věc, k jejímu neprospěchu ne-li k jejímu poškození, hanlivou spolupráci, jdoucí za meze důstojnosti ve vnitřním i vnějším vystupování, zneuctívající a ponižující jméno národa. Beru-li z tohoto hlediska v úvahu činnost a počínání dr. Prokeše jako ředitele Archivu ministerstva vnitra, musím vyznati, že ho za kolaboranta považovati nemohu a že nepochybuji o jeho národní spolehlivosti.“

Karel Kazbunda, srpen 1945

Jaroslav Prokeš (1895–1951) stál v čele Státní archivní školy v letech 1941 až 1945, v některých pramenech se uvádí jen období do léta 1942, neboť od té doby byla jeho rozhodnutí postavena pod nacistickou kontrolu.¹

Po 2. světové válce byl obviněn z kolaborace na základě dekretu prezidenta republiky č. 138/45 Sb., odst. 10h. Obvinění bylo věcně postaveno v první řadě na průběhu Prokešovy oslavy 50. narozenin v lednu 1945, na niž pozval německého archivního komisaře dr. Horsta Oskara Swienteka.² Někteří ho kolegové ho obvinili z příliš blízkých kontaktů s ním a vůbec s Němci, dosazenými za války

1 Kollmann, Josef: Případ univ. prof. Dr. Jaroslava Prokeše: chmurná kapitola z dějin Archivu Ministerstva vnitra. PH 9, 2001, s. 285.

2 „Tím vším má komise prokázáno, že 1) Jaroslav Prokeš se v době okupace nejen neobohatil, nepovýšil a o povýšení nežádal, nýbrž v polovici 1942 na německý rozkaz zbaven místa ředitele AMV, 2) projevoval otevřeně své rozhodné protiněmecké smýšlení před celou řadou zaměstnanců, věřil od počátku v úspěšné skončení války a znovuvybudování republiky ... sděloval zprávy zahraničního rozhlasu svým spolukolegům, zprávy poslouchal i v úřadě (filiálce archivu na Hradě) a o zprávách s kolegy denně hovořil, 3) pomáhal českým lidem, kde mohl. Opatřoval bez ohledu na své osobní nebezpečí arijská prohlášení židům na podkladě falešných nebo neúplných dokladů ... zachraňoval zaměstnance před Němci ... 4) chránil účinně kulturní statky české před rozchvácením nebo zničením, 5) byl spojkou ilegální organizace ústředí Úvodu a členem ilegální vojenské organizace Bartoš, pověřeným speciálním úkolem, a to členem činným a plnohodnotným.“ Předseda trestní nalézací komise č. 3 Tomášek v. r.

na některá úřednická místa.³ Přestože nebylo provinění prokázáno, Prokešova odborná kariéra skončila.

Během své pracovní kariéry vykonal velký kus teoretické i praktické práce pro československé archivnictví. Jeho práce byla oceňována již za jeho života.⁴ Poválečná historiografie se nejprve obrátila k Prokešovi zcela zády, odsoudila ho v duchu tendenčních útoků na jeho osobu.⁵ Od 80. let se situace začala postupně obracet a v současnosti již existuje relativně početná literatura, zabývající se Prokešovým životem a působením.⁶

Příspěvek chce z hodnocení Prokešovy činnosti věnovat zvláštní pozornost Prokešovu vztahu ke Státní archivní škole. Poprvé s ní přišel do kontaktu vlastně už v době jejích počátků. Jako absolvent české filozofické fakulty Karlo-Ferdinandovy univerzity v Praze⁷ nastoupil na počátku školního roku 1917–1918 nejprve na učitelské místo na městském reálném gymnáziu c. a k. Františka Josefa I. Berouně u ředitele Oktaviána Wagnera.⁸ Během tohoto školního roku složil rigorózní zkoušku a získal titul doktora filozofie.⁹ Zároveň se připravoval ke zkoušce před c. k. Zkušební komisí pro učitelství na středních školách, aby získal plnou profesorskou kvalifikaci pro středoškolské profesory.

Jeho vysvědčení učitelské způsobilosti nese datum 16. prosince 1918. Absolvoval ústní zkoušky z historie, zeměpisu, češtiny, němčiny, latiny, řečtiny a pedagogické propedeutiky a byla mu prominuta domácí práce, za niž mu byla uznána univerzitní seminárka „Příspěvky k husitské eschatologii“. Na základě toho Jaroslav Prokeš získal plnou aprobaci pro vyučování předmětů zeměpis a dějepis na vyšších gym-

3 „... obviněn z veřejného projevu přátelství k Němci (dr. Swientekovi), čímž se dopustil přestupku proti národní cti podle dekretu prezidenta republiky č. 138/45 Sb., odst. 10h (a směrnic MV z 26. 11. 1945, č. B-2220-23/11-45-I/2 odst.)“ Obvinitel: Jan Pachta, zástupce závodní rady AMV. Svědci: dr. Bauer, Letošník, Čejchan. Svědci obhajoby: dr. Matouš, prof. V. Líba, dr. Knížek, šrtm. Honzour, K. Kazbunda, dr. A. Novotný.

4 Hájek, Zdeněk: Padesátiny dr. Jaroslava Prokeše. In: Lidové noviny 53, č. 9, 11. 1. 1945, s. 4.

5 Bartoš, František Michálek: Za Jaroslavem Prokešem. JSH 20, 1951, s. 79.

6 Sekyrková, Milada: Život a dílo archiváře a historika Jaroslava Prokeše. SAP 39, 1989, s. 395–465; táž: Vzájemná korespondence Václava Novotného, Jaroslava Prokeše a Otakara Odložilíka. SAP 51, 2001, s. 85–274; Kollmann, Josef: Dr. Jaroslav Prokeš, archivář, historik, učitel: medailón k 100. výročí narození. PH 5, 1997, s. 123–162; týž: Případ univ. prof. Dr. Jaroslava Prokeše: chmurná kapitola z dějin Archivu Ministerstva vnitra. PH 9, 2001, s. 270–334; týž: Dr. Jan Slavík k případu prof. Dr. Jaroslava Prokeše. PH 11, 2003, s. 165–192; Hanzal, Josef: Půlstoletí od smrti Jaroslava Prokeše. Zprávodaj Historického klubu 11, 2000, č. 2, s. 54–55.

7 Narodil se 11. ledna 1895 v Kněžicích u Nového Bydžova, v rodině učitele Františka Prokeše, který zemřel již roku 1906. S matkou se pak přestěhoval do Nového Bydžova, kde v letech 1905–1913 vystudoval gymnázium.

8 Sto let berounského gymnázia 1910–2010. Beroun 2010, s. 91.

9 <https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1880468962510516/56/?lang=cs> [6. 1. 2020].

náziích.¹⁰ V té době, tedy od září 1918, již vyučoval na reálce v Praze-Vršovicích, kde však nedokončil ani celý školní rok a v lednu 1919 se stal zaměstnancem nově ustaveného Archivu ministerstva vnitra,¹¹ kam nastoupil jako odborná síla, koncipista II. třídy. Jako koncipista Archivu ministerstva vnitra pak navštěvoval v pozici hospitanta některé přednášky I. kurzu na Státní archivní škole v letech 1919–1920, konkrétně se účastnil výuky dr. Kamila Hennera k právním dějinám a profesora Josefa Janka o staré němčině,¹² tedy přednášek, které neabsolvoval během svého studia na filozofické fakultě.

Když se počátkem 20. let ustavovala Společnost archivní školy (dále Společnost), v níž byla angažována většina tehdy existujících českých archivů, byl do dění kolem jejího vzniku vtažen i Jaroslav Prokeš. Jeho zájem o aktivní podíl na profesním organizování archivářů lze vystopovat až do doby, kdy se podílel na spisové a archivní rozluce s Rakouskem jako aktivní archivář Archivu ministerstva vnitra. V letech 1920–1924 putoval mezi Prahou a Vídní, vybíral dokumenty k předání a doprovázel zásilky do Prahy.

Spolu s kolegy Františkem Roubíkem, Vladimírem Klecandou, Václavem Černým a Karlem Kazbundou podepsal memorandum, určené „Ředitelství vysoké školy archivní v Praze“, žádající vytvoření profesní organizace archivářů: „... má-li československé archivnictví v budoucnu zdárně přispěti k obohacení české historie, že musí býti vytvořena organizace archivních odborníků, k níž by patřili 1) bývalí absolventi vídeňského Institutu pro rakouský dějepis (do převratu) 2) absolventi čs. školy archivní 3) konceptní úředníci všech čs. archivů. Korporace tato by byla tělesem, které by svojí morální i vědeckou vahou působilo u všech rozhodujících činitelů, aby české archivnictví bylo postaveno na pevné základy a aby zjednálo mu porozumění v široké veřejnosti.“¹³ Během roku 1922 bylo pak s tímto dokumentem pracováno, byl upřesňován a pozvolna se přeměnil v návrh stanov budoucí archivářské organizace. Konkrétní podobu tato organizace dostala na počátku roku 1924, kdy se ustavila pod názvem Společnost Státní archivní školy.

S Prokešovým jménem se opět setkáváme již mezi účastníky ustavující valné schůze Společnosti dne 31. ledna 1924, jejíž prezenční listina se stala zároveň přihláškou do Společnosti.¹⁴ Jaroslav Prokeš byl na této schůzi zvolen jednatelem

10 AUK, ZKG, kart. 222, sign. 46-2-9412, složka Jaroslav Prokeš.

11 Prokeš, Jaroslav: Archiv ministerstva vnitra v Praze v letech 1918–1934. ČAS 11, 1934, s. 176–190.

12 Žádost Jaroslava Prokeše na ředitelství Státní archivní školy o povolení navštěvovat jako hospitant přednášky SAŠ ze dne 16. října 1919 a koncept odpovědi ze 4. prosince 1919. AUK, fond AŠ, inv. č. 341, kart. 13.

13 AUK, AŠ, inv. č. 26, kart. 1. Memorandum dáno ve Vídni, 24. 11. 1921.

14 AUK, AŠ, inv. č. 10, kart. 1.

výboru Společnosti, předsedou se stal František Mareš (1850–1939, do 1924 ředitel schwarzenberského archivu v Třeboni)¹⁵, místopředsedou Gustav Friedrich (FF UK)¹⁶ a pokladníkem Josef Borovička (1885–1971, Zemský archiv).¹⁷ Již záhy po nastoupení archivářské kariéry se tak s Prokešem začalo počítat i v profesní organizaci, jednatelské místo mu dalo možnost bližšího seznámení s řadou zkušenějších kolegů na vyšších postech a proniknutí do těchto kruhů. Jeho rukopisem pak po několik následujících let najdeme psanou většinu konceptů písemností Společnosti. Dostává se tímto způsobem i k psaní zpráv, které o Společnosti a její činnosti začaly vycházet, i do jejich obsahu.¹⁸

Koncem 20. let již Prokeš jednatelskou funkci nevykonával, se Státní archivní školou a děním kolem se však nerozloučil, naopak. Od VI. kurzu SAŠ se s jeho jménem pravidelně setkáme v přehledech vyučujících. Převzal po Václavu Novotném, jehož zdravotní stav se tehdy začal zhoršovat, přednášky o pramenech k československým dějinám ve druhém a třetím ročníku tohoto kurzu. V rámci VII.–VIII. kurzu přednášel předmět „Prameny k československým dějinám“ pro druhý ročník. Ve zkráceném válečném devátém kurzu přednášel totéž již v jeho prvním ročníku.¹⁹ V témže kurzu pak převzal výklady o archivnictví, jeden ze dvou semestrů však odpřednášel dr. Swientek. V témže kurzu je uveden i jako přednášející dějin správy s poznámkou, že kromě ústřední správy ostatní přednášel dr. Matouš.²⁰

Vedle toho za dobu své spolupráce a působení v SAŠ napsal Jaroslav Prokeš celkem 11 posudků na státní písemné domácí práce jejich frekventantů. Druhým posuzujícím byl v Prokešově případě nejčastěji Bedřich Jenšovský (čtyři posudky) a Zdeněk Kristen (dva posudky). Dále tu najdeme jména (po jednom společném posudku) Václava Černého, Bohumila Ryby, Gustava Skalského, Václava Vojtíška a Václava Vaněčka.²¹ Práce, na které psal posudky, byly z no-

15 Ďurčanský, Marek: František Mareš, 150. výročí narození. Akademický bulletin 8, prosinec 2000, č. 12, s. 5; Hadač, Václav: František Mareš. ČČH 45, 1939, s. 171–172; Kutnar, František – Marek, Jaroslav: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví. Praha 2009, s. 418.

16 Vojtíšek, Václav: O Gustavu Friedrichovi. AČ 21, 1971, č. 2, s. 65–88, č. 3, s. 158–169, č. 4, 214–234; AČ 22, 1972, č. 2, s. 86–104, č. 3, s. 149–168.

17 Lach, Jiří: Josef Borovička: osudy českého historika ve 20. století. Praha 2009, 348 s.

18 Např. zpráva v Československá samostatnost 1, č. 2, 2. února 1924, s. 5.

19 Není bez zajímavosti, že v následujícím, poválečném kurzu tento předmět převzal Otakar Odložilík.

20 Sylaby Prokešových přednášek nejsou zachovány. Všechny údaje o Prokešových předmětech převzaty z diplomové práce Jaroslavy Plimlové: Archivní škola 1919–1950, PVHAS FF UK v Praze 1987, příloha.

21 Pro srovnání: nejvíce posudků za na domácí státní práce napsal pro Státní archivní školu Václav Vojtíšek (47), na druhém místě byl Zdeněk Kristen (28). Údaje převzaty z diplomové práce Jaro-

vověké diplomatiky (dvě), dějin správy (čtyři), obecné historie (dvě) a archivnictví (tři).²²

Válečné poměry výrazně zkomplikovaly dění na Státní archivní škole. Pro řadu univerzitních přednášejících zůstaly po uzavření českých vysokých škol možnosti, jak zůstat aktivní. Od vzniku protektorátu byl i Archiv ministerstva vnitra nejprve doplněn německými úředníky, posléze postaven pod nacistickou kontrolu. První z německých úředníků, s nimiž byl Prokeš nucen spolupracovat, byl Ernst August Robert Max Gerstenhauer (1873–1940), tajný vládní rada a úředník ministerstva vnitra. Do Prahy přišel už po Mnichovu jako vedoucí Komise pro správu národních statků (Der deutschen Verwaltungsschriftgutkommission).²³ „...Němec z Duryňska, starý, 66letý pán, který byl vyslán do Prahy ještě za druhé republiky za účelem poválečné zmíněné úmluvy o „sudetském“ spisovém materiálu. Už pro své stáří nemohl mít plného pochopení pro mladé německé hnutí, a celá řada náznaků zdála se to brzy podporovat. K svému poslání přišel víc pro své osobní přátelství s význačnou osobností nového režimu. Tato první doba byla jinak dost na pováženou.“²⁴

Po vzniku protektorátu byl vystřídán dr. Horstem Oskarem Swientekem (1908–1967), který se stal Prokešovi po válce osudným. Swientek působil jako archivní referent Úřadu říšského protektora v období 1939–září 1943. Kazbunda o něm píše: „...Referentem pro archivní věci u úřadu „Protektora“ byl dr. H. O. Swientek, Němec zřejmě původu polského z Pruského Slezska, na nějž pohlíželi zmínění členové německé archivní komise s pochopitelnou žárlivostí a nevolí. Právě proti těmto domácím německým archivářům, kteří byli pro své odborné znalosti a znalosti fondů ministerstva vnitra zvláště (někteří z nich bývali tam před léty úředníky) pro naši věc, a vlastně jedině oni, nebezpeční, po-

slavy Plimlové: Archivní škola 1919–1950, PVHAS FF UK v Praze 1987, příloha.

22 Plimlová, Jaroslava: Archivní škola 1919–1950, diplomová práce FF UK. Praha 1978, s. 93.

23 O Gerstenhauerovi např. https://www.academia.edu/8543726/Max_Robert_Gerstenhauer_-_Eine_Spinne_im_v%C3%B6lkischen_Netz [29. 1. 2020].

24 Text pokračuje: „...Kdežto v době pozdější zastávali se němečtí představitelé „Protektorátu“ větší sami domácího archivního majetku, chráníce jej před odvěčením ze země, majíce za to, že jej uchovávají a chrání pro sebe, pro domácí německé obyvatelstvo, hrozilo v této první době nebezpečí odvěčení tohoto našeho vlastnictví, různých archivních fondů z Čech a Moravy do Německa. A tu byla nasnadě taktická myšlenka, že pomocí starého, k věci dost lhostejného Gerstenhauera dá se ono nebezpečí zmírnit, spíše čelit náporu domácích německých archivářů a historiků a odvrátit větší újmy od ohrožených českých kulturních statků. Tak pohlížel, myslím, na situaci i dr. Prokeš, zařizuje podle toho své styky s Gerstenhauerem, při čemž byl v poněkud příznivější situaci tím, že styk s ním počal již v době, kdy Prokeš jako zástupce státu ještě suverénního vystupoval s větším sebevědomím.“ ANM, fond Karel Kazbunda, vyjádření Karla Kazbundy o Prokešově činnosti za války, psané pro advokáta dr. Zieglera, 21. srpna 1945.

važoval, myslím, dr. Prokeš za záhodná užití dra Swientka. Ten, vědom si svých vlastních nedostatků, plynoucích z neznalosti našich archivních fondů, spokojoval se zřejmě s „vnějším“ uznání své „authority“, hotov přisvědčovat za to odbornému stanovisku našemu...“²⁵ Pak byl odveden do armády, ale podařilo se mu se z ní uvolnit a v období od prosince 1944 do května 1945 se vrátil na svou původní pražskou pozici.

V době Swientekovy pražské nepřítomnosti, tedy od září 1943 do prosince 1944, zaujal jeho pozici dr. Joachim Prochno (1897–1945).²⁶ „...U dra Prochna byla patrna nechuť ke všemu českému, bylo to zřejmé již z jeho přednášky o Palackém a založení Zemského archivu a z jeho stati ve Zprávách (něm.) tohoto archivu. Na rozdíl od hrubozrné, ale otevřené povahy Swientkovy, bylo nyní co dělat s hladkým, nedůvěřivým, zřejmě záłudným, a proto nebezpečným protivníkem, jenž věděl, co chce, a který jevil daleko větší zájem o věc samu než jeho předchůdce. On to byl, jenž (sám původem Lužický Srb) přičinil se už dříve o odvezení lužických fondů z archivu ministerstva vnitra a měl i nadále v úmyslu pokračovat v ochuzování archivu, což dr. Prokeš mařil.“²⁷

Prokeš se tedy potýkal s velkými problémy v Archivu ministerstva vnitra a k tomu mu ještě přibýly starosti s udržením chodu Státní archivní školy. Už v březnu 1941 byl Prokeš jako ředitel Archivu ministerstva vnitra pověřen dozorem nad úpravou a prováděním učebního plánu IX. kurzu.²⁸ Po zatčení Jenšovského na podzim téhož roku následovalo pověření funkcí prozatímního ředitele Státní archivní školy.²⁹

V době, kdy byl Prokeš ředitelem, probíhal další, v pořadí devátý, ročník Státní archivní školy.³⁰ Příjímací zkoušky do něj se uskutečnily ve dnech 25.–27. března 1941, ještě za ředitelování Bedřicha Jenšovského.³¹

25 ANM, fond Karel Kazbunda, vyjádření Karla Kazbundy o Prokešově činnosti za války, psané pro advokáta dr. Zieglera, 21. srpna 1945. Za poskytnutí tohoto dokumentu děkuji kolegovi J. Kahudovi.

26 Oettel, Gunter: Joachim Prochno (1897–1945). In: Zittauer Geschichtsblätter 50, 2014, s. 34.

27 ANM, fond Karel Kazbunda, vyjádření Karla Kazbundy o Prokešově činnosti za války, psané pro advokáta dr. Zieglera, 21. srpna 1945.

28 Opis rozhodnutí ministerstva školství a národní osvěty z 26. 3. 1941. AUK, AŠ, kart. 2, inv. č. 128.

29 „Protože dosavadnímu řediteli Archivní školy v Praze, vrchnímu zemskému radovi PhDr. Bedřichu Jenšovskému není zatím možno vykonávat tuto funkci, pověřil jsem dekretem ze dne 27. října 1941, č. j. 130187/41 prozatímně až na další a s výhradou konečného schválení funkcí ředitele Archivní školy PhDr. Jaroslava Prokeše, ministerského radu a ředitele archivu ministerstva vnitra v Praze.“ Rozhodnutí ministerstva školství a národní osvěty z 11. listopadu 1941, AUK, AŠ, inv. č. 128, kart. 2.

30 AUK, AŠ, inv. č. 87, kart. 1, schválení IX. kurzu školy dekretem ministerstva školství a národní osvěty č. 34.603/41-IV/1 z března 1941.

31 Dne 25. 3. 1941 proběhla písemná zkouška z českých dějin a ze základů historické geografie,

Účastníci tohoto kurzu se museli prokázat osvědčením o árijském původu a příslušnosti k prvorepublikovým politickým stranám.³² Jsou uchovány i jejich přihlášky se stručnými životopisy.³³ Přijímací zkušební komise rozhodovala ve složení Jaroslav Prokeš (české dějiny a základy historické geografie), Ladislav Heger (němčina)³⁴ a Bohumil Ryba (latina).³⁵ Po zatčení Bedřicha Jenšovského přednášeli v rámci IX. kurzu vedle Jaroslava Prokeše dále:³⁶

PhDr. Jaroslav Böhm (1901–1962), zástupce ředitele Archeologického ústavu v Praze
Doc. dr. Jiří Cvetler (1902–1991), advokát a právní historik

Doc. dr. Václav Černý (1894–1962), ředitel Zemědělského archivu

Doc. dr. Karel Guth (1883–1943), ředitel umělecko-historického oddělení Zemského muzea v Praze

Doc. dr. Karel Kazbunda (1888–1982), vrchní odborový rada v Archivu ministerstva vnitra v Praze

PhDr. Zdeněk Kristen (1902–1967), zemský archivní rada

Doc. dr. Jan Květ (1896–1965), zemský muzejní rada

PhDr. Bohuslav Matouš (1899–1976),³⁷ vrchní komisař v Archivu ministerstva vnitra v Praze

Doc. dr. František Roubík (1890–1974), odborový rada v ministerstvu školství, ředitel Historického ústavu

Prof. dr. Bohumil Ryba (1900–1980)

Doc. dr. Gustav Skalský (1891–1956), přednosta Numismatického oddělení Zemského muzea v Praze

PhDr. Horst Oskar Swientek (1908–1967),³⁸ komisařský vedoucí Archivu Mini-

26. 3. písemná zkouška z latiny a 27. 3. ústní zkouška z českých dějin a historické geografie, z latiny a z němčiny, AUK, AŠ, inv. č. 211, kart. 10.

32 „Prohlašuji, že nejsem/jsem/žid ve smyslu §1 vládního nařízení č. 136/1940 Sb. a že je mi známo, že vědomě nesprávné údaje budou stíhány podle § 30 a 31 uvedeného nařízení. Údaje o vojenské službě (případně o službě v legiích).... Příslušnost k bývalým politickým stranám... „Někteří uchazeči odevzdali dotazník s neproškrtnutou kolonkou „jsem (nejsem) žid.“ Ostatní požadované údaje měli vyplněny všichni. AUK, AŠ, inv. č. 233, kart. 11.

33 AUK, AŠ, inv. č. 234, kart. 11. Tamtéž, inv. č. 250, je uchováno rozhodnutí o přijetí žadatelů ke studiu.

34 Ladislav Heger byl nakonec nahrazen Antonem Blaschkou. AUK, AŠ, inv. č. 277, kart. 11.

35 AUK, AŠ, inv. č. 265, kart. 11.

36 Bližší údaje o jednotlivých přednášejících tu nejsou uváděny. Pro ně je možné nahlédnout do databáze Biografického slovníku českých zemí – viz http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/Hlavn%C3%AD_strana [29. 1. 2020], nebo do Kutnar, František – Marek, Jaroslav: Přehledné dějiny českého a slovenského dějepiscetví. Praha 2009, 1088 s.

37 Maurová, Miroslava – Kahuda, Jan: PhDr. Bohuslav Matouš – opožděná vzpomínka. AČ 46, 1996, s. 227–229.

38 Viz pozn. 25.

sterstva vnitra

PhDr. Jan Šnobl (1901–1989), ministerský komisař v ministerstvu školství

Doc. dr. Václav Vaněček (1905–1985), univerzitní docent

Prof. dr. Václav Vojtíšek (1883–1974), archivář hl. m. Prahy v. v.

PhDr. Artur Zechel (1911–2002), sekční rada v Archivu Ministerstva vnitra.³⁹

Jaroslav Prokeš převzal Jenšovského přednášky.⁴⁰ Učební program kurzu byl přizpůsoben okupačním poměrům, podařilo se do něj však např. zařadit ve druhém ročníku přednášky o historickém vývoji češtiny (a němčiny) do novověku.⁴¹

Ve zkrácené dvouleté lhůtě devátý ročník v letech 1941–1943 absolvovali:⁴² Jan Augustin Čerovský (1913–1980), archivář u benediktinů v Břevnově, v 50. letech vězněn⁴³

Jiří Horák (1916–2001), historik, kartograf, práce z historické geografie⁴⁴

Rudolf Kalhous (1911–1975), právník, historik a archivář⁴⁵

Josef Kollmann (1920–2007), archivář Národního archivu, autor publikací

39 Seznam profesorského sboru IX. kurzu SAŠ, b. d., AUK, AŠ, inv. č. 95, kart. 2.

40 AUK, AŠ, inv. č. 73, kart. 1, „...oznamuji, že nemám námitek proti tomu, aby byl min. rada dr. Jaroslav Prokeš pověřen v II. ročníku IX. kurzu Archivní školy konáním přednášek o všeobecném archivnictví, která byla dosud svěřena vrchnímu zemskému archivnímu radovi Dr. B. Jenšovskému.“ Přípis ministerstva školství a národní osvěty z 23. 12. 1941.

41 AUK, AŠ, inv. č. 73, kart. 1, přípis ministerstva školství a národní osvěty z 8. ledna 1942.

42 Přihlášek bylo původně 20, k absolvování předepsaných závěrečných zkoušek nedospěli Josef V. Cabalka, Marie Čermáková, Jan Havle, dr. Anna Polišenská, Anna Procházková, Vladimír Soukup. AUK, AŠ, inv. č. 211, kart. 10. V příloze přehledy závěrečných zkoušek I. a II. ročníku IX. kurzu, převzato z AUK, AŠ, inv. č. 434, 435, kart. 16.

43 Čížinská, Helena: Sté výročí narození Jana Čerovského. In: Staletá Praha 29, č. 1, 2013, s. 149–152.

44 Hložková, Hana – Pospíšil, Ivo – Zelenková, Anna: Slavista Jiří Horák v kontexte literatury a folklóru. Brno 2012, 265 s.; Robek, Antonín et al., Bibliografický soupis prací akad. J. Horáka s přehledem jeho činností. Praha 1979, 215 s.

45 AUK, AŠ, inv. č. 88, kart. 1, lístek od dr. Rudolfa Kalhous, ministerského komisaře archivu ministerstva vnitra s žádostí o omluvu ze zahájení přednášek II. ročníku SAŠ z důvodu služební cesty. O něm dále: Uhlíř, Jiří – Wolf, Vladimír: JUDr. Rudolf Kalhous (1911–1975), propagátor česko-polské příhraniční spolupráce v poválečných letech 1948–1949. In: Kladský sborník: Československo-polská ekonomická spolupráce na teritoriu Euroregionu Glacensis v letech 1945–1970, Sv. 8, 2008, s. 137–142, též digitalizované matriky doktorů UK, https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/person/se/1298010878976717/?_____MG_____search_name=Kalhous&_____MG_____search_birch_date=&_____MG_____search_birch_place=&_____MG_____search_faculty=&_____MG_____search_year_from=&_____MG_____search_year_to=&lang=cs&-PSarcPublicPersonSearchList=10&SOarcPublicPersonSearchList=0order_prijmeni%7C0order_jmeno&_sessionId=1185732&_binding=1&_____BG_____OK=Vyhledat&search_name=Kalhous&search_birch_place=&search_faculty= [4. 1. 1920].

o dějinách Národního archivu, Prokešovi i o dějinách Státní archivní školy⁴⁶
 Jurij Křížek (1919–2015), historik, ČSAV⁴⁷
 Oldřich Liška (1920–1985), překladatel ze skandinávských jazyků a z němčiny
 Václav Lukáš (1912–2009), archivář AHMP, AMV, pak v Liberci a Jablonci nad
 Nisou, archiv Jablonecké bižuterie, Vlastivědné muzeum ve Vysokém nad Jizerou⁴⁸
 Marie Pavlíková (1920–1995), archivářka Archivu hl. m. Prahy⁴⁹
 Přemysl Peer (1919–1981), archivář, Teplice⁵⁰
 Miloslav Rohlík (1918–1969), právní historik
 Vladimír Jan Sedlák (1919–1980), genealog, heraldik
 Dagmar Culková (Stuchlíková) (1919–2011), archivářka⁵¹
 Václav Šolle (1909–2006), archivář⁵²
 Václav Vinš (1916–1997), historik, zaměření na 19. století⁵³

V lednu 1945 Jaroslav Prokeš oslavil padesáté narozeniny. Přes své vleklé zdravotní potíže, které ho doprovázely od mládí, byl na vrcholu svých pracovních sil, bohatý zkušenostmi ze své archivní i pedagogické práce. Pro své kolegy uspořádal oslavu, kam pozval více či méně dobrovolně i své německé kolegy, kteří byli do archivu dosazeni okupační správou. Konala se v Pálffyovském paláci na Malé Straně a její průběh popsal např. její přímý účastník Josef Kollmann i s různými konsekvencemi, které měla.⁵⁴ Tato oslava Prokešovi o několik měsíců později zlomila – obrazně řečeno – vaz. Stala se hlavním bodem obvinění, vzneseným proti němu po skončení války. Měla hlubší kontext, který souvisí s různými tendencemi v organizaci československého archivnictví. V pozadí pravděpodobně stál Josef Borovička, který chtěl stanout v čele centrálního československého archivu, který měl být po válce vybudován. Prokeš jako ředitel nejvýznamnějšího tehdejšího archivu,

46 Kahuda, Jan: Josef Kollmann. AČ 64, 2014, s. 290–297.

47 Doc. PhDr. Jurij Křížek, DrSc. proslul jako prorožimní marxistický historik, zaměstnaný celý život v Československé akademii věd. Jeho neúplná bibliografie viz Brabencová, Jana: Bibliografie prací Jurije Křížka. In: Sborník k dějinám 19. a 20. století 6, 1979, s. 417–427.

48 Kahuda, Jan: Zemřel JUDr. Václav Lukáš. In: Z Českého ráje a Podkrkonoší 22, 2009, s. 306–308. [bibliografie Václava Lukáše s. 307–308].

49 Holec, František: Životní jubileum PhDr. Marie Pavlíkové. AČ 45, 1995, s. 179–181.

50 Macek, Jaroslav: Za dr. Přemyslem Peerem. AČ 32, 1982, s. 106–108.

51 Kahuda, Jan: Zemřela Dagmar Culková. AČ 61, 2011, s. 198–200.

52 Šolle, Václav: Ze vzpomínek nejstaršího archiváře. SAP 48, 1998, s. 336–345; Šamberger, Zdeněk: Zemřel Václav Šolle. In: ČAS v roce 2006. Ročenka České archivní společnosti. Praha 2007, s. 173–176.

53 Jsou zachovány i záznamy o přijímacích zkouškách všech přihlášených do kurzu, a to v AUK, AŠ, inv. č. 289, kart. 11, inv. č. 306, 315, 325, kart. 12. Seznam frekventantů s jejich národními včetně např. adres je uložen tamtéž, inv. č. 336, kart. 13.

54 Kollmann, J.: Případ univ. prof. dr. Jaroslava Prokeše, s. 330, pozn. 4.

Archivu ministerstva vnitra, by však pochopitelně měl k této pozici mnohem blíže. Nejasná je konkrétní úloha Václava Vojtíška, který je ve svědectvích pamětníků s Prokešovou kauzou též spojován.⁵⁵ Konkrétními iniciátory obžaloby byli jeho blízcí kolegové. Hlavním obvinitelem byl Jan Pachta (1906–1977).⁵⁶ Svědky obžaloby pak Otakar Bauer (1901–1956),⁵⁷ Václav Letošník (1891–1955)⁵⁸ a Václav Čejchan (1904–1973).⁵⁹ Ačkoli – viz pozn. 2. – komise neshledala během svého mnohaměsíčního zasedání kromě zmíněné oslavy žádné pochybení, Prokešova pracovní kariéra skončila.

Už 30. září 1945 byl propuštěn ze služeb ministerstva vnitra a přeložen do trvalé výslužby. Jeho přednášky na filozofické fakultě nebyly po znovuootevření českých vysokých škol obnoveny. Pokoušel se pak najít uplatnění v soukromé sféře na různých pozicích, avšak poměrně bezvýsledně. Byl nucen se vystěhovat s manželkou a tehdy patnáctiletým synem ze služebního bytu. Poslední léta strávil v relativní nouzi. Podařilo se mu ještě v roce 1948 vydat první díl *Dějin Prahy*, dovedený do roku 1547.⁶⁰ Rukopis druhého dílu, podle pamětníků již připravený k dokončení, zmizel z jeho pozůstalosti.

55 Tamtéž, s. 276.

56 Pachta byl vystudovaný historik, absolvent FF UK, Prokešův mladší kolega z AMV, Prokeš jej přijímal na archivářské místo. Je autorem oslavných publikací o Klementu Gottwaldovi, oficiálním historiografem zejména padesátých let 20. století, kdy jako jeden z nejradikálnějších marxistických historiků zároveň dehonestoval T. G. Masaryka, Josefa Pekaře a „buržoazní dějepiscectví.“ Z literatury např. Kábová, Hana: Mladý Jan Pachta. In: *Proměny diskursu české marxistické historiografie: (kapitoly z historiografie 20. století)*. České Budějovice 2008. s. 109–149.

57 Bauer byl absolventem FF UK a Státní archivní školy, pracoval v Archivu země České. Lišková, Marie: PhDr. Otakar Bauer. *Časopis Společnosti přátel starožitností* 64, č. 4, 1956, s. 230–231.

58 Letošník byl absolventem FF UK i Státní archivní školy, badatel v oboru raně novověkých úředních knih, autor řady studií k českým dějinám, Prokešův kolega z Archivu ministerstva vnitra. Bauer, Otakar: PhDr. Václav Letošník zemřel. *AČ* 5, 1955, s. 161–162.

59 Čejchan byl rovněž absolventem FF UK i Státní archivní školy. Pracoval ve Slovanské knihovně, Ruském zahraničním archivu, v roce 1939 ho Prokeš přijal do Archivu ministerstva vnitra. Badatel v oblasti česko-ruských stavů a revolučního období 1848 z pohledu marxistické historiografie. K. H.: Dr. V. Čejchan šedesátníkem. *Slovanský přehled* 50, č. 6, 1964, s. 380.

60 V AUK, fond FF UK, inv. č. 605, kart. 51 je uchován posudek, signovaný děkanem FF UK Josefem Králem, který byl pravděpodobně určen pro nakladatelství vydávající *Dějiny Prahy*. Píše se v něm, že 8. srpna 1947: „...očistné řízení proti Prokešovi u jeho nadřízeného úřadu, ministerstva vnitra, které je jeho vlastním zaměstnavatelem, není dosud ještě ukončeno, proto se vyšetřovací komise FF UK případem prof. Jaroslava Prokeše dosud meritorně nezabývala. Podle informací, kterých se této komisi dostalo, nejsou však obvinění proti Jaroslavu Prokešovi vznesená, takového druhu, aby děkanství mohlo mít zásadní námítky proti činnosti Jaroslava Prokeše jako odborného vědeckého spisovatele, jestliže není proti ní námitek ze strany jiných instancí.“ Posudek nese datum 8. srpna 1947, zatímco rozhodnutí komise má již únorové datum toho roku. Fakulta zřejmě chtěla Prokešovi pomoci alespoň publikovat, když vzhledem k společenské situaci po válce nemohl být zpět přijat do stavu aktivních učitelů.

Zůstalo mu málo přátel. Ukázalo se, kteří jsou „ti praví.“ Např. Otakar Odložilík, jeho kolega z Archivu ministerstva vnitra i z filozofické fakulty, kde oba byli blízkými žáky Václava Novotného a do vypuknutí 2. světové války spolu strávili mnoho chvil i si vyměnili velkou řádku dopisů, jej ve svých denících z doby za války a po ní nezmiňuje ani slůvkem.⁶¹

Naopak, vzpomíná na něj Josef Polišenský ve svých pamětech: „... první ročník státních knihovnických kurzů, který jsem ve studijním roce 1934–35 absolvoval... Pak tam byl ještě další historik, dr. Jaroslav Prokeš z Archivu ministerstva vnitra, který přednášel české dějiny opravdu dobře... Od studijního roku 1937–38 jsem vedle fakulty navštěvoval první ročník tříleté Archivní školy, když jsem obstál v konkurzu, vypisovaném vždycky jednou za tři roky. ... Doc. Jaroslav Prokeš mne znal z knihovnických kurzů, ale jeho výklady se mi už tak nelíbily jako o pár let dříve.“⁶²

Jaroslav Prokeš zemřel 30. března 1951 v Praze, je pohřben v Novém Bydžově.

61 Sekyrková, Milada (ed.): Otakar Odložilík. Deníky z let 1924–1948. I–II. Praha 2002, 2003, 763, 655 s.

62 Polišenský, Josef: Historik v měnícím se světě. Praha 2001, s. 51–52, 61–62.

Die Staatliche Archivschule: Causa Jaroslav Prokeš

Jaroslav Prokeš (1895–1951) stand an der Spitze des Archivs des Innenministeriums in den Jahren 1934 bis 1945 (in der Zeit des Zweiten Weltkriegs unter der deutschen Aufsicht) und war in den Jahren 1941 bis 1942 (1945) Leiter der Staatlichen Archivschule.

Nach dem Zweiten Weltkrieg wurde er auf Grundlage des Präsidentendekrets der Kollaboration beschuldigt. Die Beschuldigung basierte vor allem auf der Feier anlässlich des 50. Geburtstags Prokešs im Januar 1945, zu der er den deutschen Archivkommissar Swientek und weitere deutsche Mitarbeiter eingeladen hat. Manche Kollegen warfen ihm außerordentlich enge Kontakte mit Swientek sowie mit einigen Deutschen vor, die während des Krieges in gewisse Beamtenstellen eingesetzt wurden.

Trotz der Tatsache, dass die Beschuldigung nie nachgewiesen wurde, bedeutete dies ein Ende von Prokeš' Karriere im Archivbereich.

Die Historiographie nach dem Zweiten Weltkrieg kehrte ihm zunächst den Rücken und verurteilte ihn im Sinne der tendenziösen Angriffe auf seine Person. Nach 1980 trat eine schrittweise Wende ein.

Der Aufsatz widmet eine besondere Aufmerksamkeit Prokešs Arbeit an der Staatlichen Archivschule von ihrer Gründung bis 1945. Er basiert hauptsächlich auf Quellen, die in den Beständen der Staatlichen Archivschule und von Jaroslav Prokeš, beide aus dem Archiv der Karlsuniversität, aufbewahrt sind und vergleicht Daten aus vorhandener Literatur mit diesen Quellen.

The State Archival School: the Case of Jaroslav Prokeš

Jaroslav Prokeš (1895–1951) stood at the head of the Archives of Ministry of the Interior in the years 1934–1945 (during the war under German supervision) and was a director of the State Archival School in the years 1941–1942 (1945).

After World War II he was accused from collaboration with the Germans by virtue of president's decree. The accusation was imposed first of all due to Prokeš's fiftieth birthday party in January 1945, where he invited German archival commissioner Swientek and other German co-workers. Some of the colleagues then accused him from too narrow contacts with the Germans installed during the war into some official posts.

Although the accusation was not proved, Prokeš's professional career finished. The post-war historiography turned its back upon him and proscribed him in the tendency spirit of the time. In the 1980s the situation gradually turned up.

The contribution devotes special attention to Prokeš's work at the State Archival School from its beginning until 1945, using sources from the fonds "the State Archival School" and "Jaroslav Prokeš", both deposited in the Archives of Charles University, and comparing data from existing literature with these sources.

Běžné číslo	Jméno zářka	Novotřická palaeografie	Novotřická diplomatika věrobrana	Česká diplomatika věrobrana	Věrobrana	Archivní věrobrana	Im Reichen	První dějiny české	Zeměpisná správa od 1850.	Autonomní správa	Nauka o veřejné správě	Musejní listy	Konferenční archivní listy	Konferenční muzejních před	Deutsche Sprache	Cestina	Index	Celkový výsledek	Poznámky
1.	Černáček Marie	2	2	2	2	2	2	2	3	2	2	3	1	2	1	3	2	2,07	chválit
2.	Čerňavský Jan Augustin	2	2	1	1	1	1	1	1	2	1	1	2	1	3	1	1	1,93	výborný
3.	Horák Jiří	2	3	3	3	3	3	3	3	2	2	3	4	2	1	2	2	2,57	dobrý
4.	Kalhouš Rudolf, Dr.	3	2	3	1	1	1	1	1	1	1	2	2	2	3	3	3	1,93	chválit
5.	Kollmann Josef	2	2	2	1	1	1	1	1	2	2	1	1	2	1	1	1	1,93	výborný
6.	Lišek Jurij	3	3	3	3	3	3	1	1	2	1	1	2	2	2	1	1	1,86	chválit
7.	Liška Otašion	2	3	2	2	2	2	2	2	2	3	2	2	3	1	3	3	2,29	chválit
8.	Ludáš Václav	3	3	2	3	2	1	1	3	2	2	3	1	2	1	2	3	2,21	chválit
9.	Pavliškova Marie	2	3	2	1	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	1	1,76	chválit
10.	Peřek Přemysl	2	1	1	2	1	2	2	2	1	2	1	2	2	2	2	2	1,71	chválit
11.	Rohlik Miloslav	3	2	2	1	2	1	1	1	2	1	4	2	2	2	2	2	1,93	chválit
12.	Sedláček Vladimír	2	3	2	3	3	1	1	2	2	2	3	1	2	2	2	2	2,07	chválit
13.	Štuchlíková Jaroslav	3	2	3	2	2	1	1	2	1	1	3	3	2	2	2	2	2,07	chválit
14.	Sollé Václav, Dr.	2	3	2	2	2	1	1	1	1	1	2	2	2	3	2	2	1,86	chválit
15.	Váňs Václav	2	2	1	3	2	1	1	3	3	2	3	3	2	1	4	2	2,43	chválit

Wm. W. Phelps

Báze číslo	Jména posluhačů	Přednístoletí archeologie	Historie archeologie	Středověká palaeografie	Veškerá diplomatie	Česká diplomatie	Chronologie	Stravování, historie, genealogie	Česká numismatika	Velikosti počtu	Přehled dátin	Kritika výzkumu	Průběh dátin	Kritika výzkumu	Čestina	Hamina	Latina	Čestný výsledok
1.	Nemcová Jitka	2	4	2	2	2	2	3	2	3	2	3	2	3	1	3	4	244 chudobný
2.	Čerovský Ján Augustin	1	2	2	1	1	2	1	2	1	1	1	2	1	1	1	1	131 mýho
3.	Horák Jitka	1	4	3	3	3	2	3	3	2	3	3	1	1	1	1	3	231 chudobný
4.	Kolman Jitka	2	4	3	4	4	2	4	2	1	4	4	2	2	2	1	4	281 chudobný
5.	Kolman Jitka	3	2	1	1	1	1	1	1	2	1	1	1	1	1	1	3	144 mýho
6.	Křížek Jitka	3	4	2	4	4	2	3	3	2	2	2	2	1	1	1	4	250 chudobný
7.	Lisák Jitka	3	4	2	3	3	2	3	2	3	4	4	3	1	3	1	4	281 chudobný
8.	Lukáš Jitka	2	2	3	4	3	4	4	1	2	1	2	3	1	2	2	3	244 chudobný
9.	Pavlová Jitka	1	3	2	3	3	2	3	3	2	1	2	1	1	1	1	2	194 chudobný
10.	Peck Jitka	2	2	2	3	3	3	3	3	2	3	3	2	2	4	2	3	263 chudobný
11.	Polák Jitka	2	3	2	4	4	2	4	2	1	3	3	1	1	3	3	3	256 chudobný
12.	Sedláček Jitka	1	2	3	3	3	2	3	4	2	3	2	1	1	4	3	4	256 chudobný
13.	Stuchlíková Jitka	2	3	2	1	1	2	2	2	2	1	2	1	1	2	2	3	191 chudobný
14.	Solc Jitka	2	1	3	4	4	3	4	2	1	2	2	2	2	1	3	2	238 chudobný
15.	Vina Jitka	4	4	3	2	2	3	2	4	2	3	3	2	2	4	1	4	281 chudobný

*) chudobný, mýho, chudobný

J. Prokeš

Z NOUZE CTNOST. PŘÍRŮS ABSOLVENTŮ STÁTNÍ ARCHIVNÍ ŠKOLY PRO ČESKOU KODIKOLOGII¹

MARTA HRADILOVÁ

Státní archivní škola, založená v roce 1919 v Praze, měla kromě poskytování odborného a praktického vzdělávání budoucích archivářů za úkol pěstovat i pomocné vědy historické a prohlubovat studium československého dějepytu vůbec.² Tomuto účelu byl podřízen i učební plán, z pomocných věd byla pochopitelně na prvním místě paleografie a diplomatika, dále pak chronologie, sfragistika, heraldika a genealogie, později numismatika,³ až v rozvrhu válečného kurzu v letech 1941–1943 se objevuje knihovnictví spolu s naukou o rukopisech, které přednášel Jan Šnobl z Ministerstva školství a národní osvěty,⁴ a od prvního poválečného kurzu (1947–1950) pak přednáška Zdeňka Tobolky z tehdejší Národní a univerzitní knihovny v Praze věnovaná popisu rukopisů a prvotisků.⁵

Důvodem menšího zájmu o studium kodikologie⁶ mohl být samotný předmět jejího studia, kterým jsou rukopisy neúřední povahy, tj. literárního charakteru, uložené spíše v knihovnách a muzeích,⁷ i to, že jako samostatná věda s vy-

1 Příspěvek vznikl s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., RVO: 67985921.

2 Základní práce k dějinám Státní archivní školy: Kollmann, Josef: Státní archivní škola v Praze (Příspěvek k dějinám archivního školství). SAP 33, 1982, s. 225–307.

3 Tamtéž, s. 245–246.

4 Tamtéž, s. 272–273.

5 Tamtéž, s. 278.

6 Odpovídá tomu i absence kodikologické problematiky v závěrečných pracích, více Hlaváček, Ivan: Z dějin pomocných věd historických. In: 200 let pomocných věd historických. Praha 1988, s. 65.

7 Fr. Hoffmann a J. Pražák považují při definování pojmu „literární rukopis“ za důležité tyto momenty: rukopis 1) zpravidla nebyl „veden“ jako kniha úřední, 2) zpravidla nebyl nebo není součástí organického fondu ve smyslu archivním a mnohdy se vyskytuje v celcích vzniklých sběrnou nebo sběratelskou činností, 3) původní sepsání i opisy zpravidla sledovaly literární, vědecké nebo dokumentační cíle; viz Hoffmann, František – Pražák, Jiří: Průvodce po rukopisných fondech českých zemí. Studie o rukopisech 11, 1972, s. 100.

týčením vlastních úkolů se kodikologie rozvinula až po 2. světové válce,⁸ ačkoliv potřeba zpřístupnit literární prameny významné pro národní historii se jevila důležitá učencům již od 17. století. Připomeňme si patrně nejznámějšího z nich Bohuslava Balbína, který jako první podal ve 3. svazku svého díla *Bohemia docta* výklad o českých knihovnách a rukopisných sbírkách.⁹

Výzkum a zpřístupňování rukopisných fondů však postupoval příliš pomalu a spíše nahodile,¹⁰ až v roce 1886 vyšla v Atheneu stať Jaroslava Golla o důležitosti studia rukopisů jako historických pramenů a potřebě jejich vědeckých soupisů.¹¹ I když měla Gollova stať velký ohlas, o systematický přístup ke studiu rukopisů v našich zemích se pokusil jako první až Historický spolek. Na výborové schůzi 28. dubna 1902 navrhl Josef Vítězslav Šimák vytvořit podle vzoru akademického soupisu historických památek soupis písemných památek a rukopisů uložených v knihovnách i archivech.¹² Na doporučení Františka Dvorského byl tento návrh zúžen pouze na výzkum rukopisů v knihovnách, protože v archivech prováděl průzkum Zemský archiv. J. V. Šimák, který se studiu rukopisů věnoval již delší dobu, byl pověřen vypracováním zásad pro sestavování těchto soupisů. Dříve než stihl tyto zásady dokončit, vyšel v roce 1905 katalog latinských rukopisů pražské univerzitní knihovny z pera Josefa Truhláře, který se stal vzorovým katalogem pro zpracování dalších rukopisných fondů. Když v roce 1906 předložil Antonín Podlaha k posouzení rukopis prvního svazku katalogu rukopisů metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze, který připravil s využitím podkladů Adolfa Patery, vzešel od Jaromíra Čelakovského návrh na založení společné komise I. a III. třídy České akademie věd a umění, která by se vydáváním katalogů rukopisů zabývala.¹³

8 Za zakladatele kodikologie bývá považován filolog Alain Dain, který v roce 1949 vydal v Paříži svou knihou *Les manuscrits*. Pro kodikologická bádání u nás je důležitá přednáška V. Vojtíška přednesena v lednu 1956 v cyklu přednášek o popisu rukopisů, pořádaných Kabinetem filologické dokumentace ČSAV, otisk přednášky: Vojtíšek, Václav: O kodikologii. In: Vědecko-teoretický sborník *Knihovna 1957*, s. 5–9; dále Pražák, Jiří: Kodikologie její postavení, metoda a úkoly. *StR* 13, 1974, s. 3–15; Hlaváček, Ivan: Vývoj a současný vývoj kodikologie. In: Úvod do latinské kodikologie. Praha 19942, s. 13–19.

9 Balbínova *Bohemia docta* vyšla až roku 1776 péčí klementinského knihovníka Karla Rafaela Ungara: Bohuslai Balbini E. S. I. *Bohemia docta*, opus posthumum editum, notisque illustratum ab Raphaele Ungar. Praegae 1776.

10 K výzkumu našich rukopisných fondů i bohemik v zahraničí blíže Vojtíšek, Václav: Naše rukopisné bohatství a jeho soupis I. (K práci Komise pro soupis rukopisů při ČSAV). *Věstník ČSAV* 68, 1959, s. 567–579; Petr, Stanislav: Komise pro soupis a studium rukopisů v Akademii věd České republiky (historický přehled). In: *Práce z dějin Akademie věd*, seria A, sv. 5, Praha 1997, s. 265–268.

11 Goll, Jaroslav: *Desideria a desiderata*. *Athenaeum* 3, 1885–1886, s. 181–188.

12 Více Kábová, Hana: Josef Vítězslav Šimák: jeho život a dílo se zvláštním zřetelem k historické vlastivědě. *České Budějovice* 2013, s. 84–85. Zápisy ze schůzí Historického spolku jsou uloženy v Masarykově ústavu a Archivu AV ČR (MÚA AAV), fond Historický spolek v Praze, kart. 1, inv. č. 1a.

13 Hradilová, Marta – Tošnerová, Marie: Jaromír Čelakovský a rukopisná komise České akademie

Ustavující schůze rukopisné komise se konala 4. ledna 1907. Komise byla ustavena jako komise vydavatelská a jejím úkolem bylo posuzování a vydávání soupisů, nikoliv však jejich pořizování, takže se scházela pouze tehdy, byl-li jí předložen k posouzení a vydání již hotový katalog. Ke změně došlo až v roce 1943, kdy se jejím předsedou stal Gustav Friedrich, po jeho náhlé smrti pak Václav Vojtíšek. Od té doby se scházela častěji a postupně se měnil i její program, vydavatelská komise se postupně proměňovala v komisi pracovní, která se snažila o koordinaci soupisových prací a nakonec i vlastní katalogizaci. Došlo i k rozšíření počtu jejích řádných členů a navíc přibyli i mimořádní členové, kteří se ujali práce na konkrétních soupisech rukopisných fondů. Po válce se činnost Komise soustředila na zjišťování válečných škod, od padesátých let se stalo hlavním úkolem zpracování rukopisných fondů církevních a soukromých knihoven, které přešly pod státní správu.¹⁴

Po vzniku Československé akademie věd v říjnu roku 1952 podal Václav Vojtíšek návrh na zřízení nové Komise, která by na činnost předešlé navázala. Návrh byl schválen prezidiem ČSAV dne 24. dubna 1953 a nově zřízená Komise byla připojena k VI. historické sekci. Václav Vojtíšek se stal jejím staronovým předsedou, tajemníkem Jiří Kejř.¹⁵

Nové Komisi bylo jejími stanovami uloženo provádět a koordinovat výzkum a soupis rukopisů literární povahy v knihovnách, archivech, muzeích i jinde uložených sbírkách. V tom byl i zásadní rozdíl mezi oběma komisemi – jak už bylo řečeno, rukopisná komise ČAVU byla pouze komisí vydavatelskou, zatímco pracovníci nové Komise výzkum sami prováděli a připravovali k vydání nové soupisy. Administrativně a hospodářsky byla Komise přičleněna od 1. ledna 1955 k nově vzniklému Archivu ČSAV, jehož ředitel V. Vojtíšek byl zároveň předsedou Komise.¹⁶

věd a umění. PHS 45, 2015, č. 1, s. 160–166. Dále Vojtíšek, Václav: Naše rukopisné bohatství a jeho soupis II. (K práci Komise pro soupis rukopisů při ČSAV) Věstník ČSAV 69, 1960, s. 47; Petr, S: Komise pro soupis a studium rukopisů, s. 270–271. Materiály k dějinám rukopisné komise ČAVU z let 1907–1952 jsou uloženy v MÚA AAV, fond ČAVU, kart. 229, inv. č. 402–404.

14 Václav Vojtíšek se stal členem komise v roce 1937, více k jeho tamnímu působení a činnosti komise za jeho předsednictví: Pražák, Jiří: Václav Vojtíšek a rukopisná komise České akademie věd a umění. StR 22, 1983, s. 47–54; Petr S: Komise pro soupis a studium rukopisů, s. 272–274.

15 K počátkům Komise: Vojtíšek, V.: Naše rukopisné bohatství II., s. 55–56.; Boháček, Miroslav: Ústřední Archiv ČSAV jako pracoviště Komise pro soupis a studium rukopisů. Archivní zprávy ČSAV 1, 1970, s. 25–32; Beran, Jiří: Počátky soupisu rukopisů v Československé akademii věd. StR 31, 1995–1996, s. 119–152, zejména s. 133–134. Archivní materiály k dějinám Komise jsou uloženy v MÚA AAV, fond Ústřední archiv ČSAV, Komise pro soupis a studium rukopisů, kart. 15–16.

16 Vojtíšek, V.: Naše rukopisné bohatství II., s. 55–56; Petr, S: Komise pro soupis a studium rukopisů, s. 276–277.

Prvními stálými pracovníky Komise se stali dva bývalí univerzitní profesori, profesor římského práva na pražské univerzitě Miroslav Boháček (1899–1982)¹⁷ a profesor dějin práva ve střední Evropě a československých právních dějin na brněnské fakultě František Čáda (1895–1975),¹⁸ kteří se už od roku 1951 jako mimořádní členové rukopisné komise ČAVU podíleli na soupise právnických rukopisů.¹⁹

František Čáda vystudoval práva na právnické fakultě Univerzity Karlovy a pokračoval ve studiu na pražské filozofické fakultě a zároveň na Státní archivní škole. Byl absolventem prvního kurzu SAŠ v letech 1919–1921, kterou zakončil prací *Vývoj ležení v Čechách a na Moravě*.²⁰ Po habilitaci na pražské právnické fakultě odešel do Brna, kde se stal nejprve mimořádným, po roce 1933 řádným profesorem právnické fakulty Masarykovy univerzity. Čádova vědecká práce se vyznačovala důkladným studiem pramenů k českým právním dějinám. Imenujme alespoň edici *Práva zemského Ondřeje z Dubé*²¹ či studie o *Knihách devaterých* Viktorína Kornela ze Všehrd.²² Během 2. světové války byla Františku Čádovi znemožněna pedagogická činnost, kvůli zapojení do hnutí odporu byl gestapem zatčen a vězněn. Jako první poválečný děkan se velmi zasloužil o obnovu právnické fakulty, za statečnost během okupace získal *Zlatý klíč* Kounicových kolejí, kde byl za války vězněn. Po komunistickém převratu však musel z fakulty odejít a stal se, jak již bylo výše řečeno, společně s Miroslavem Boháčkem v roce 1955 prvním řádným pracovníkem Komise.²³

17 K osobnosti Miroslava Boháčka, především o jeho kodikologické práci a působení v Komisi spolu s výčtem starší literatury naposledy Šumová, Martina: Miroslav Boháček (1899–1982). In: Dziurzyńska, Ewa – Šumová, Martina (eds). Korespondencja Adama Vetulaniego z Miroslawem Boháckiem; Korespondence Adama Vetulaniego s Miroslawem Boháčkem. Kraków 2017, s. 63–76.

18 K osobnosti Františka Čády s výčtem další literatury: Šumová, Martina: František Čáda (1895–1975): významný právní historik, profesor a kodikolog. StR 45, 2015, s. 234–261, zejména pozn. 1–4. Bibliografie Čádových prací dostupná na <<http://www.historyoflaw.eu/czech/Cada-bibl.pdf>> [18. 3. 2020].

19 Beran, J: Počátky soupisu rukopisů v Československé akademii věd, s. 134–139. Nástup M. Boháčka a Fr. Čády znamenal vznik dnešního Oddělení pro soupis a studium rukopisů při Masarykově ústavu a Archivu AV ČR, až do roku 1972 byl pro oddělení používán název Komise pro soupis rukopisů.

20 Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 298.

21 Čáda, František (ed.): Nejvyššího soudního Království českého Ondřeje z Dubé Práva zemská česká. Praha 1930.

22 Týž: Všehrdovo právnické dílo v dochovaných rukopisech. PHS 7, 1961, s. 77–129.

23 Švadlenová (= Šumová) Martina: Kodikologická práce Miroslava Boháčka a Františka Čády od roku 1950. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. Praha 2004 (nepublikováno). Součástí práce je i bibliografie jejich prací, které vznikly po roce 1951, s. 194–199.

Prvním úkolem, kterého se ujali, bylo zpřístupňování zámeckých knihoven, které se dostaly pod státní správu. Společně připravili katalog žerotínské knihovny v Bludově,²⁴ sám František Čáda připravil soupisy knihoven v Hradci u Opavy,²⁵ Rájci nad Svitavou²⁶ a mimořádně cenné metternichovské knihovny v Kynžvartě.²⁷

Vedle soupisů zámeckých knihoven věnovali zvýšenou pozornost dosud málo známým rukopisným fondům na Moravě. Již v roce 1955 vyšel soupis rukopisů Slezské studijní knihovny v Opavě,²⁸ do níž byly po roce 1945 svezeny rukopisy některých slezských knihoven. Zahájeny byly rovněž práce v obou olomouckých knihovnách – kapitulní a univerzitní, ve kterých se nacházejí nejcennější rukopisné fondy na Moravě. Kapitulní knihovna se vydání inventárního soupisu rukopisů dočkala v roce 1960,²⁹ katalog středověkých rukopisů dnešní Vědecké knihovny, dokončený v roce 1972, mohl vyjít až dlouho po smrti obou autorů v roce 1994 v Německu.³⁰

Kádrové проверки nařízené z ÚV KSČ v roce 1958 přivedly do Komise nové pracovníky, profesora Václava Černého (1905–1987)³¹ a Jiřího Pražáka (1926–2002),³²

24 Boháček, Miroslav – Čáda, František: Žerotínské rukopisy bludovské. Sborník Národního muzea – řada C, 3, 1958, č. 3–4, s. 45–221.

25 Čáda, František: Rukopisné svazky zámecké knihovny v Hradci u Opavy. Slezský sborník 53, 1955, s. 283–292.

26 Týž: Rukopisy knihovny státního zámku v Rájci nad Svitavou. Sborník Národního muzea – řada C, 1, 1956, zvl. čís., 68 s.

27 Týž: Rukopisy knihovny státního zámku v Kynžvartě. Praha 1965.

28 Boháček, Miroslav – Čáda, František: Soupis rukopisů Slezské studijní knihovny v Opavě. Opava 1955.

29 Bistrický, Jan – Boháček, Miroslav – Čáda, František: Seznam rukopisů metropolitní kapituly v Olomouci. In: Státní archiv v Opavě. Průvodce po archivních fondech sv. 3. Olomouc 1961, s. 101–177.

30 Boháček, Miroslav – Čáda, František – [Bearb. v.]: Schäfer, Franz – Schäfer, Maria: Beschreibung der mittelalterlichen Handschriften der wissenschaftlichen Staatsbibliothek von Olmütz. Köln – Weimar – Wien 1994 (Bausteine zur Slavischen Philologie und Kulturgeschichte. Reihe C: Bibliographien. Neue Folge Bd. 1/3.); Registerband. Hrsg. Hans Rothe, Köln – Weimar – Wien 1998.

31 Na své působení v Komisi, kde působil až do roku 1968, vzpomíná ve svých Pamětech 1945–1972. Brno 1992, s. 422–435, kde se kriticky vyjadřuje (patrně ne zcela oprávněně) k péči V. Vojtíška o pracovníky Komise, více Beran, J.: Počátky soupisu rukopisů v Československé akademii věd, s. 140–141.

32 K osobnosti Jiřího Pražáka více Hoffmann, František: Kodikologický odkaz Jiřího Pražáka. StR 35, 2002–2003–2004, s. 219–226; Týž: Jiří Pražák – archivář, diplomatik, paleograf, kodikolog. In: Jiří Pražák: Výbor kodikologických a paleografických rozprav a studií. Uspořádal Stanislav Petr. Praha 2006, s. 7–19, kde v pozn. 1 na s. 7 je citována starší literatura o Jiřím Pražákovi, v témže svazku Bibliografie kodikologických a paleografických prací Jiřího Pražáka, s. 537–541.

který byl přinucen z důvodu „špatného kádrového původu“ odejít v roce 1959 ze Státního ústředního archivu. Jiří Pražák vystudoval na pražské filozofické fakultě obor pomocné vědy historické a československé dějiny a stihl absolvovat poslední, jedenáctý kurs Státní archivní školy v letech 1947–1950, kterou zakončil prací na téma *Soud a rada na Malé Straně v 15. století*.³³ Ta se později stala východiskem pro jeho první tištěnou větší práci *O diplomatické metodě studia městských knih*.³⁴ Po dokončení vysokoškolských studií Jiří Pražák nastoupil do Ústředního archivu ministerstva vnitra jako správce listinných fondů, zároveň ve spolupráci s Jaroslavem Eršilem, správcem archivu pražské kapituly, pracoval na přípravě katalogu listin a listů pražské kapituly.³⁵ Z archivní práce a diplomatického studia vzešla řada Pražákových studií, mnohé z nich trvalého významu jako práce o středověkých aktech či studie věnované jednotlivým listinám, například kritický výklad listiny Vladislava II. pro litomyšlský klášter z roku 1167.³⁶

Na novém pracovišti byl Jiří Pražák pověřen katalogizací rukopisných fondů, hradní knihovny na Křivokláte³⁷ a pražské knihovny křižovníků s červenou hvězdou.³⁸ Od roku 1965 pak pracoval společně s Bohumilem Rybou na katalogizaci knihovny premonstrátského kláštera na Strahově, tehdy uložené v Památníku národního písemnictví. Činnost Jiřího Pražáka se však brzy přestala omezovat na samotnou katalogizaci a začala postihovat téměř všechny složky práce v oblasti moderní kodikologie. Důležitým podnětem byl měsíční studijní pobyt ve Francii v roce 1967, který mu umožnil poznat moderní metody kodikologické práce. Jiří Pražák v mnohém navázal na myšlenky Václava Vojtíška,³⁹ zdůrazňoval především komplexní přístup k rukopisné látce a promyšlenost metodických postupů. Stále více se věnoval paleografii, která byla dlouho pokládána za základ práce s rukopisy, trvalou platnost mají jeho práce věnované periodizaci vývoje knižních písem

33 Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 302.

34 Pražák, Jiří: *O diplomatické metodě studia městských knih*. AČ 3, 1953, s. 145–162, 205–227.

35 Eršil, Jaroslav – Pražák, Jiří: *Archiv pražské metropolitní kapituly. Katalog listin a listů z doby předhusitské (–1419)*. Praha 1956; *Katalog listin a listů z let 1420–1561*. Praha 1986.

36 Pražák, Jiří: *Rozšíření aktů v přemyslovských Čechách. K počátkům české listiny*. In: Pocta Václavu Vaněčkovi k 70. Narozeninám. Praha 1975, s. 29–40. Týž: *Diplomatické poznámky k litomyšlské listině krále Vladislava*. In: *Sborník příspěvků k dějinám Litomyšle a okolí*. Pardubice 1959, s. 9–32.

37 Týž: *Rukopisy křivoklátské knihovny*. Praha 1969.

38 Týž: *Katalog rukopisů křižovnické knihovny nyní deponovaných ve Státní knihovně ČR*. Praha 1980.

39 Václav Vojtíšek kodikologii charakterizoval: „Mně není kodikologie starší německá Handschriftenkunde, která vyšla z praxe a nesla se k praxi. Mně je kodikologie věda, která studiem jednotlivých vlastností rukopisů dospívá k pochopení celku a snaží se o pochopení všeho vývoje rukopisného.“ Viz Vojtíšek, V.: *Naše rukopisné bohatství a jeho soupis II.*, s. 57.

v českých zemích, genezi knižní kurzívy a bastardy.⁴⁰ Za pozornost stojí i Pražákův výzkum rukopisných bohemik ve východoněmeckých archívech a knihovnách⁴¹, stejně jako jím připravovaný, leč nedokončený katalog datovaných rukopisů v českých zemích.⁴²

Z výše řečeného je zřejmé, že přestože těžiště práce jednotlivých pracovníků představovala práce katalogizační, pokračovali všichni i ve vlastní vědecké práci, pro kterou práce s rukopisy přinášela nové impulzy. V řadě případů došlo k několika pozoruhodným objevům, z nichž zaslouží jmenovat alespoň nález právní knihy Karla Staršího ze Žerotína,⁴³ objev části nejstarších statut boloňské university se zachovalým katalogem stacionářů v kapitulní knihovně v Olomouci⁴⁴ či M. Boháčkem při katalogizaci zámecké knihovny v Mladé Vožici nalezené neznámé Calderonovo drama, které určil a popsal V. Černý.⁴⁵ Václav Vojtíšek opustil Archiv v srpnových dnech roku 1968 a jeho místo ředitele převzal Václav Vaněček.

Je třeba říci, že noví pracovníci přicházeli do Komise v dobách politických zvratů. Jako východisko „z nouze“ museli vzít práci v Komisi M. Boháček a Fr. Čáda, které poúnorový režim vyhnal z právnických fakult a znemožnil jim další pedagogickou činnost. O deset let později postihl stejný osud i J. Pražáka a V. Černého. Je třeba ocenit osobní statečnost i diplomacii V. Vojtíška, který dokázal, aby takto postižení pracovníci, sám Vojtíšek nazýval Komisi „salonem odvržených“, mohli na pracovišti uplatnit svůj odborný a vědecký potenciál.⁴⁶ Stejně

40 Pražák, Jiří: Názvosloví knižních písem v českých zemích I. 11.–13. století. StR 4, 1965, s. 1–27; Týž: Názvosloví knižních písem v českých zemích II. 13.–15. století. StR 5, 1966, s. 1–30; Týž: Z počátků humanistického písma v Čechách. Humanistická konference 1966. Praha 1966, s. 173–177.

41 Týž: Z berlínských bohemik. StR 9, 1970, s. 101–123; Týž: Středověká bohemika budyšínské kapitulní knihovny. StR 11, 1972, s. 113–125; Týž: Středověká bohemika v Halle a Dessavě. StR 15, 1976, s. 69–81; Týž: Z erfurtských bohemik. StR 24, 1985, s. 134–148.

42 Týž: Soupis datovaných rukopisů. StR 1, 1962, s. 155–166; Týž: K hodnocení katalogu datovaných rukopisů. StR 26, 1987–1988, s. 121–134.

43 Čáda, František: Nález právní knihy Karla Staršího ze Žerotína. StR 1, 1962, s. 13–64.

44 Boháček, Miroslav: Zur Geschichte der Stationarii von Bologna. In: Symbolae Raphaeli Taubenschlag Dedicatae: 2. Vratislaviae – Varsaviae 1957, s. 241–295; Týž: Neznámý statut boloňské univerzity o stacionářích v rukopise kapitulní knihovny olomoucké. Sborník Krajského vlastivědného musea v Olomouci, řada společenskovědní B III/ 1955. Olomouc 1958, s. 233–238; Týž: Nuova fonte per la storia degli stazionari bolognesi, Studia Gratiana 9, 1966, s. 409–440.

45 Černý, Václav: Un drame inconnu de Calderón, nouvellement découvert en Bohême. Sborník Národního muzea – řada C, 6, 1961, č. 1–2, s. 75–105; El Gran Duque de Gandía. Comedia de Don Pedro Calderón de la Barca publié d'après le manuscrit de Mladá Vožice avec une introduction, des notes et un glossaire par Václav Černý. Praha 1963.

46 Beran, J.: Počátky soupisu rukopisů v Československé akademii věd, s. 139–144; Petr, S.: Komise pro soupis a studium rukopisů, s. 281–283.

postupoval i nový ředitel Václav Vaněček, takže když se v roce 1970 rozhodli odejít do důchodu profesori Miroslav Boháček a František Čáda, nastoupili na volná místa od ledna 1971 další pracovníci, kteří byli z politických důvodů přinuceni opustit svá původní působiště: Zdeněk Šolle (1924–2006)⁴⁷ z Historického ústavu ČSAV a František Hoffmann (1920–2015)⁴⁸ z Muzea Vysočiny v Jihlavě.

Litomyšlský rodák František Hoffmann se nejprve rozhodl pro právnickou dráhu, když však nemohl po uzavření českých vysokých škol nacisty v roce 1939 pokračovat v právnických studiích, zapsal se po osvobození na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, obor dějepis – filozofie. Zároveň absolvoval poslední kurs archivní školy,⁴⁹ kde byl jeho spolužákem mimo jiných i Jiří Pražák. Po vysokoškolských studiích nezamířil František Hoffmann do rodné Litomyšle, nýbrž do Jihlavy, kde až do roku 1968 působil s krátkou přestávkou, kdy řídil Krajský archiv v Telči (březen 1956), v dnešním Státním okresním archivu Jihlava. V letech 1968–1970 vedl jako ředitel tamní Muzeum Vysočiny, které se v té době stalo ohniskem kulturní a občanské aktivity v kraji. Za dobu svého působení v Jihlavě se věnoval především dějinám města, za připomenutí stojí zejména monografie o Jihlavě v husitské revoluci.⁵⁰

Po příchodu do Komise se před Františkem Hoffmannem otevřela nová „kodikologická“ etapa jeho práce,⁵¹ při které se plně projevila jeho vědecká adaptabilita daná předchozím širokým vzděláním. Ze soupisových prací je třeba připomenout kromě soupisu rukopisů Státního okresního archivu v Jihlavě,⁵² zejména dvoudílný soupis rukopisů kláštera premonstrátů v Teplé,⁵³ zpracovaný podle zásad popisu

47 Šolle, Zdeněk: Několik vzpomínek na počátky mé práce v Archivu Akademie věd. StR 33, 1999–2000, s. 251–252.

48 K osobnosti a dílu Františka Hoffmanna naposledy Borovský, Tomáš: František Hoffmann a jeho cesta středověkým městem (od městské kanceláře k urbanistickým regulativům). ČMM 136, 2017, s. 315–329, kde je v pozn. 1 citována starší literatura.

49 Svá studia zakončil prací Správní poměry v Litomyšli do konce 15. století, viz Kollmann, J.: Státní archivní škola v Praze, s. 302.

50 Hoffmann, František: Jihlava v husitské revoluci. Havlíčkův Brod 1961.

51 Vlastní vzpomínky Fr. Hoffmanna na tuto životní etapu: Vzpomínky nehistorika. In: František Hoffmann devadesátiletý. Výbor studií a článků. Iglaviensia. Jihlava 2010, s. 40–51; Hoffmann, František: Vzpomínky na Litomyšl, Jihlavu a Prahu. Petr Dvořák (ed.) (v tisku). Výbor kodikologických prací Fr. Hoffmanna souhrnně: Hoffmann, František: Výbor kodikologických rozprav a studií. Studia codicologica selecta. Praha 2010; Bibliografie kodikologických prací Františka Hoffmanna na s. 451–455.

52 Hoffmann, František: Soupis rukopisů Státního okresního archivu v Jihlavě. Jihlava 2001.

53 Týž: Soupis rukopisů knihovny kláštera premonstrátů Teplá. Díl I. Rukopisy, Díl II. Zlomky a rejstříky. Praha 1999.

rukopisů, vydaných v roce 1983,⁵⁴ na jejichž přípravě se František Hoffmann spolu s Jiřím Pražákem a dalšími kolegy podílel. Kromě fondových soupisů se věnoval právním rukopisům⁵⁵ i studiu středověkých iglaviensí⁵⁶ a rukopisných pramenů k dějinám českých měst, které později využil pro monumentální syntézu českých městských dějin ve středověku.⁵⁷

Jak již bylo řečeno, ačkoliv byla práce v Komisi pro všechny tři absolventy Státní archivní školy nejprve východiskem „z nouze“, dokázali se s novými pracovními úkoly vyrovnat se ctí. Výrazně přispěli ke zpracování cenných rukopisných fondů a jejich vědecké studie patří dodnes ke špičkám ve svém oboru. Jiří Pražák a František Hoffmann jsou i autory rozprav analytického charakteru a metodického rázu, které přispěly k rozvoji kodikologie u nás. Hlavní zásluha pak patří Václavu Vojtíškoví, poslednímu řediteli Státní archivní školy, který si vznik samostatného rukopisného pracoviště doslova vyvzdoroval a dokázal mu zejména v jeho počátcích zajistit důstojné podmínky pro další rozvoj.

54 Zásady popisů rukopisů. Sborník Národního muzea, řada C, 28, 1983, č. 2, s. 49–95 (spoluautoři Jiří Pražák, Jiří Kejř, Irena Zachová)

55 Bibliografie Františka Hoffmanna. In: František Hoffmann devadesátiletý. Výbor studií a článků. Iglaviensia. Jihlava 2010, s. 413–430.

56 Hoffmann, František (ed.): Popravčí a jiné psanecké zápisy jihlavské z let 1405–1457. Praha 2000 (Archiv český 38); Týž: Místopis města Jihlavy v první polovině 15. století/ Topographie der Stadt Jihlava (Iglau) in der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Jihlava 2004; Týž: Rejstříky městské sbírky jihlavské z let 1425–1442. sv. 1,2. Praha 2004 (Archiv český 40/1,2). U příležitosti devadesátin Fr. Hoffmanna vyšel výbor jeho studií a rozprav k dějinám Jihlavy: František Hoffmann devadesátiletý. Výbor studií a článků. Iglaviensia. Jihlava 2010.

57 Hoffmann František: České město ve středověku. Život a dědictví. Praha 1992; Středověké město v Čechách a na Moravě. 2. rozšíř. a uprav. vyd. Praha 2009. Oporu při studium dějin českých měst nalezl v Jiřím Kejřovi (1921–2015), který přišel do Komise v roce 1973.

Aus der Not eine Tugend? Der Beitrag von Absolventen der Staatlichen Archivschule für die tschechische Kodikologie

Der letzte Direktor der Staatlichen Archivschule war in den Jahren 1945 bis 1949 Professor Václav Vojtíšek, der einen wesentlichen Beitrag zur Entwicklung der historischen Hilfswissenschaften hierzulande geleistet hat. Im Zusammenhang mit ihm werden meistens Diplomantik sowie Heraldik und Sphragistik erwähnt, Vojtíšek machte sich aber auch an der tschechischen Kodikologie stark verdient. Er stand an der Wiege der Kommission für die Katalogisierung und das Studium der Handschriften, die seit 1955 dem Archiv der tschechoslowakischen Akademie der Wissenschaften administrativ angegliedert wurde. In der Kommission arbeiteten nach und nach auch drei Absolventen der Staatlichen Archivschule, František Čáda, Jiří Pražák und František Hoffmann. Obwohl die Arbeit in der Kommission für alle drei ursprünglich nur ein Ausweg aus der Not war, nachdem sie ihre früheren Arbeitsstellen unfreiwillig verlassen mussten, setzten sie sich mit ihren neuen Aufgaben mit Ehre auseinander. Sie haben zur Verarbeitung wertvoller Handschriftenbestände maßgeblich beigetragen, und ihre wissenschaftlichen Studien gehören nach wie vor zu den führenden Arbeiten in ihrem Fach.

Making a Virtue of Necessity? A Contribution of Graduates from the State Archival School for Czech Codicology

Professor Václav Vojtíšek was the last director of the State Archival School in the years 1945–1949. He greatly contributed to the development of auxiliary sciences of history in our country. In connection with it, there have usually been mentioned diplomatics, heraldry and sphragistics, but Václav Vojtíšek also played an important role in the Czech codicology. He stood at the beginning of the Commission for Cataloguing and Study of Manuscripts which was administratively incorporated to the Archives of ČSAV (Czech Academy of Sciences) in 1955, the members of its staff there were successively three graduates of the State Archival School – František Čáda, Jiří Pražák and František Hoffmann. Although for all three men this work was originally “the last instance” after involuntary leave from the former place of work, they overcame new working tasks with a credit. They distinctively contributed to working out precious manuscript fonds and their research studies belong to the top in this field of work up to present.

PŘÍNOS FRANTIŠKA HOFFMANNA ARCHIVNÍ TEORII A METODICE

HANA KÁBOVÁ

Životní dílo Františka Hoffmanna (23. 2. 1920 Litomyšl – 1. 10. 2015 Praha), jeho zakladatelské působení v jihlavském archivu (1950–1968) a v oddělení pro studium a soupis rukopisů Ústředního archivu ČSAV (1971–1985, poté částečný úvazek do 2004), stejně jako výsledky bádání v historiografii byly již vícekrát náležitě zhodnoceny.¹ Na tomto místě bych se ráda zaměřila především na Hoffmannův

1 FHB 8, 1985, s. 457–468 (s bibl.); AČ 40, 1990, s. 167–168 (Karel Křesadlo); Jižní Morava 26, 1990, s. 323–324 (K. Křesadlo); StR, sv. 27, 1989–1990, s. 133–138 (s bibl.; Stanislav Petr); VVM 42, 1990, s. 105–106 (Zdeněk Měřinský); AČ 44, 1994, s. 53 (K. Křesadlo); Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských (VSV, odd. VS), sv. 9, 1995, s. 301 (K. Křesadlo); VVM 47, 1995, s. 308–310 (Jaroslav Mezník); AČ 50, 2000, s. 108–109 (Stanislav Petr – Jindřich Růžička); Archivní čtvrtletník 8, 2000, č. 1, s. 18–20 (Vlastimil Svěrák); Jihlavská archivní ročenka 1, 1999 [vyd. 2000], s. 151–155 (V. Svěrák); Jihlavské listy 11, 2000, č. 14, 18. 2., s. 9 (Zdeněk Gryc); MZK 35, 2000, s. 247–248 (Vladimír Bystrický); StR, sv. 33, 1999–2000, s. 5–6 (Jiří Kejř); VSV, odd. VS, sv. 12, 2000, s. 319–327 (s bibl.; K. Křesadlo); VVM 52, 2000, s. 416–417 (Z. Měřinský); Zpravodaj Historického klubu 11, 2000, č. 1, s. 54–57 (S. Petr); Mediaevalia historica bohemica 8, 2001, s. 231 (Josef Žemlička); Práce z dějin Akademie věd 2, 2010, s. 92–96 (Hana Kábová); VVM 62, 2010, s. 211–212 (V. Svěrák); Archaeologia historica 41, 2016, s. 565–568 (Z. Měřinský); ČČH 113, 2015, s. 1112–1116 (František Šmahel); ČMM 134, 2015, s. 607–609 (Tomáš Borovský); MZK 50, 2015, s. 315–318 (Petr Kreuz); Právněhistorické studie 46, 2016, s. 171–172 (Petra Jánošíková); StR, sv. 45, 2015, s. 269–272 (S. Petr). Srov. Fasora, Lukáš: I. Historiografie. In: Pisková, Renata a kol. Jihlava. Praha 2009, s. 11–23; Petr, Stanislav: František Hoffmann devadesátiletý. In: Almanach medievisty-editora. Ed. Pavel Krafel. Praha 2011, 107–110; Bibliografie prací PhDr. Františka Hoffmanna, CSc. In: Tamtéž, s. 151–164; Hlaváček, Ivan: František Hoffmann, muž, který propadl kouzlu Jihlavy a její minulosti (Narozen 23. 2. 1920 v Litomyšli). In: František Hoffmann devadesátiletý. Výbor studií a článků. Iglaviensia. [Jihlava] 2010, s. 9–14; Dvořák, Petr: Bibliografie Františka Hoffmanna. In: Tamtéž, s. 413–430; Šmahel, František: Úvodem. In: Hoffmann, F.: Výbor kodikologických rozprav a studií. Studia codicologica selecta. Studie o rukopisech. Monographia, sv. XVI. Praha 2010, s. 7–9; Všechny mé životní zlomy měly příčiny v občanských postojích. Rozhovor s historikem a archivářem Františkem Hoffmannem nejen o dějinách středověkých měst. Přípravili Michaela Maláníková, Martin Musilek. Dějiny a současnost 33, 2011, č. 7, s. 22–25. Srov. též Lexikon současných českých historiků. Praha 1999, s. 97–98; Hoffmannová, Jaroslava – Pražáková, Jana: Biografický slovník archivářů českých zemí. Praha 2000, s. 230–231; Lexikon českých historiků 2010. Ostrava 2012, s. 170–171; Jaroš, Zdeněk: Čestní občané Jihlavy 1825–2015 a nástin dějin samosprávy města. Jihlava 2016, s. 107–109.

přínos archivní metodice a teorii. Přestože F. Hoffmann věnoval uvedené oblasti možno říci soustavně zvýšenou pozornost, nebyl jeho zájem o tuto problematiku dosud soustavně zhodnocen. Zaznamenala jsem pouze, že Jindřich Schwippel, někdejší akademický archivář, čas od času připomínal Hoffmannovu studii o složitém archivním fondu, publikovanou v roce 1974 Archivním časopise,² a zvláště jeho příspěví k metodice zpracování rozsáhlého fondu (cca 30 bm) akademického archivu – Řízení a správa ČSAV, souboru písemností vzniklého činností různých útvarů a složek Úřadu prezidia ČSAV, resp. komisí ČSAV.³

Při příležitosti Hoffmannových 90. narozenin jsem v Pracích z dějin Akademie věd stručně pojednala o jubilantově náhledu na strukturální princip v archivnictví v souvislostech s jeho studií o složitém archivním fondu a s jeho úvahami o vědeckém charakteru archivních pracovišť.⁴ Byla jsem příjemně překvapena, že F. Hoffmann můj příspěvek nejen přivítal, ale také refleктоval v rozhovoru, který byl uveřejněn v ročence ČAS na jaře 2011.⁵ Pročtení Hoffmannovy Vzpomínky nehistorika, vydané v prvním svazku jeho Výboru studií a článků. Iglaviensia (2010),⁶ a písemné podoby jeho přednášky z českobudějovického cyklu Býti archivářem (2008; publikováno 2012)⁷ mne posléze ujistilo, že jsem se skutečně dotkla závažných otázek, provávajících Hoffmannovu (nejen) archivářskou praxi.⁸ Doložilo to rovněž studium osobního archivního fondu.⁹

Ve Vzpomínce nehistorika čteme: „Vrátil jsem se [rozumějme v 70. letech] také k archivnictví. Jen s obtížemi jsem snášel pohodlný zjednodušující přístup

2 Hoffmann, F.: Složitý archivní fond. AČ 24, 1974, s. 6–25, 71–91, k ČSAV viz s. 76, 84.

3 Zde odkazují na Schwippelova různá veřejná vystoupení (před obcí archivářů) i osobní rozhovory. J. Schwippel pracoval spolu s F. Hoffmannem v několika metodických komisích akademického archivu (srov. níže).

4 Kábová, Hana: Životní jubileum Františka Hoffmanna. Práce z dějin Akademie věd 2, 2010, s. 92–96; srov. též: Požehnané životní jubileum Františka Hoffmanna, litomyšlského rodáka, historiografa Jihlavy, předního českého kodikologa a archiváře, publikováno 22. 2. 2015 na webu Sdružení historiků České republiky (Historický klub 1872), dostupné z www.sdruzeni-historiku.cz [8. 2. 2020].

5 Rozhovor s PhDr. Františkem Hoffmannem, CSc. Připravil Jiří Jelínek. In: ČAS v roce 2010. Ročenka České archivní společnosti. Praha 2011, s. 156–165, zde s. 163.

6 Hoffmann, F.: Vzpomínka nehistorika. In: František Hoffmann devadesátiletý. Výbor studií a článků. Iglaviensia. [Jihlava] 2010, s. 15–52.

7 Hoffmann, F.: Archivnictví se může velice dobře srovnávat s historiografií a archiváři nemusí trpět nějakými komplexy. In: Ryantová, Marie a kol., Býti archivářem. Přednášky ze stejnojmenného cyklu pořádaného v Českých Budějovicích. Praha 2012, s. 33–50, zvl. s. 37–38, 46, 49.

8 Srov. Borovský, Tomáš: František Hoffmann a jeho cesta středověkým městem (od městské kanceláře k urbanistickým regulativům). ČMM 136, 2017, s. 315–329, zde s. 322, 328.

9 Moravský zemský archiv v Brně – Státní okresní archiv Jihlava (dále SOKA Jihlava), f. František a Jaroslava Hoffmannovi, nezpracováno. Za zpřístupnění fondu děkuji PhDr. Jaroslavě Hoffmannové, za konzultace a dohledání dokumentů vděčím Mgr. Petru Dvořákovi ze SOKA Jihlava.

ke zpracování náročnějších fondů, kdy se materiál mechanicky „rozsekal“ podle diplomatického hlediska a stejně mechanicky zpracoval do inventáře. Napsal jsem k tomu teoretizující studii o složitém archivním fondu. Své archivní studie jsem uzavřel pojednáním o strukturální povaze archivních fondů a strukturalistickém principu v archivnictví, který v podstatě platil od počátků teoretických prací v archivnictví. Naopak u rukopisů se ke strukturalistickému přístupu využívajícímu soustavně všech znaků vnitřních i vnějších došlo až v současné době. Významný podíl v tom znamenaly naše Zásady popisu rukopisů.¹⁰

Pokusme se proto sledovat vývoj Hoffmannova zájmu o metodické a teoretické otázky archivnictví. Během gymnaziálních studií v Litomyšli získal F. Hoffmann díky profesoru češtiny Antonínu Marešovi povědomí o Pražském lingvistickém kroužku a literárněvědném strukturalismu. Zájem o filozofii, sociologii a psychologii rozvíjel i v období druhé světové války, kdy např. četl knihy psychologa-strukturalisty Ferdinanda Kratiny: „Strukturalismus pro mě byl velice důležitý, poněvadž to byla určitá obrana před marxismem a do dneška to pokládám za směr, se kterým se dá velice metodicky pracovat a překonávat meze pozitivismu.“¹¹ V letním semestru 1945 se již nevrátil ke studiu práv, započatému a násilně ukončenému na podzim 1939, ale zapsal si filozofii, sociologii a historii na FF UK, přičemž ještě v letech 1947–1950 absolvoval poslední kurs Státní archivní školy.

Jako jihlavský archivář se v 50. a 60. letech podílel na veškeré činnosti okresního archivu včetně přejímání fondů a jejich zpracování podle utvářejících se archivních zásad, k nimž sám dílčím způsobem přispíval (vedle Ivo Holla, Gabriely Čechové, Jaromíra Charouse, Zdeňka Šambergra, Jindřicha Růžičky, Zdeňka Fialy a dalších) statěmi do Archivního časopisu (resp. do Jihlavského archivního zpravodaje), v nichž přinášel zvláště zobecnění vlastních zkušeností ze zpracování archivů škol, statistické služby a drobných institucí.¹² V roce

10 Hoffmann, F.: Vzpomínka nehistorika, s. 45. Srov. tamtéž, s. 52: „[...] archivnictví ani kodikologii jsem nikdy nepokládal za řešení z nouze, nýbrž za obory, které mají v soustavě věd své pevné místo. *Není náhoda, že i v těchto oborech jsem usiloval o proniknutí k teoretickým základům, které jsem obdobně jako v historiografii též v archivnictví i v kodikologii našel v principech strukturálních a ve strukturalismu.*“ (Zvýraznění pasáže provedla H. Kábová.)

11 Hoffmann, F.: Archivnictví se může velice dobře srovnávat s historiografií, s. 38. Srov. Borovský, T.: František Hoffmann a jeho cesta středověkým městem, s. 317, 318. Srov. též SOKA Jihlava, f. František a Jaroslava Hoffmannovi, nezprac., F. Hoffmann, kopie Hoffmannova dopisu Jaroslavu Markovi, 12. 6. 2006. Dále srov. Hoffmann, F.: Dovětek. Základní názory, ideová východiska. In: týž: Vzpomínky. Ed. Petr Dvořák, rukopis (vyjde 2020 v edici Ego, vyd. Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Nakladatelství Lidové noviny).

12 Hoffmann, F.: Archivnictví se může velice dobře srovnávat s historiografií, s. 45–47. Srov. Hoffmann, F.: Vzpomínka nehistorika, s. 26, 28, 32.

1953 publikoval diskusní stať *Poznámky k archivní terminologii*.¹³ Následovaly příspěvky o některých hlavních druzích fondů soustředovaných v okresním archivu: *Zkušenosti ze skartace a inventarisace školních archivů* (1956),¹⁴ *Stavební archivy* (1957),¹⁵ *Okresní statistická služba a její písemnosti* (1963)¹⁶ a *K hodnotě drobných fondů okresních archivů* (1964).¹⁷ F. Hoffmann se těmito otázkám věnoval natolik zevrubně, jak jen to bylo za stávajících podmínek možné. Mezi uvedenými statěmi vyniká poslední, zaměřená na hodnocení archivního materiálu (obcí a MNV; škol včetně přidružených písemností rodičovských sdružení a místních školních rad; jednotných zemědělských družstev; far včetně kostelních konkurenčních výborů a náboženských bratrstev; cechů; zájmových živnostenských organizací; spolků; společenských organizací; podniků, ústavů a zařízení; drobných písemných pozůstalostí jednotlivců) a specifikující kritéria hodnoty archivních fondů (1. využitelnost k účelům administrativním, historickým, pro další vědecké obory a dokumentaci, 2. nahraditelnost jinými fondy, 3. poměr náročnosti zpracování k možnostem využití). F. Hoffmann dospěl k závěru, že péče o velký počet drobných fondů představuje pro okresní archiv neúměrnou zátěž a navrhnul cesty ke zlepšení (vázané na náležité zjištění místní situace). Spočívaly v omezení evidenčních, statistických a archivních prací týkajících se těchto fondů, ve skartačních opatřeních, redukci počtu fondů resp. vytváření sbírek a zpracování sdružených inventářů či jiných pomůcek pro větší počet fondů.¹⁸ Článek o hodnotě drobných fondů uzavíral Hoffmannovy publikované metodické stati ke zpracování archiválií v okresních archivech.

Po téměř dvou desetiletích působení v jihlavském archivu zůstalo po F. Hoffmannovi několik desítek zpracovaných fondů. Zejména pro interní potřeby velmi dobře posloužila vydaná pomůcka *Okresní archiv v Jihlavě. Prozatímní informativní přehled podle stavu 30. 6. 1964*, která navázala na dřívější popis archivních fondů publikovaný v Archivním časopise pod názvem *Archiv Jed-*

13 Hoffmann, F.: *Poznámky k archivní terminologii*. AČ 3, 1953, s. 114–117. Srov. alespoň Růžička, Jindřich: *Metodě práce na české archivní terminologii*. AČ 6, 1956, s. 147–150, kde je poukázáno na nedostatečné spojené archivní praxe s archivní teorií. Dále srov. Šamberger, Zdeněk: *K archivní terminologické problematice*. In: *Zpravodaj České informační společnosti*, sv. 49, 2005, s. 33–39, zde cit. s. 34.

14 Hoffmann, F.: *Zkušenosti ze skartace a inventarisace školních archivů*. AČ 6, 1956, s. 69–73 (též *Archivní zpravodaj / Jihlavského kraje 1/*, 1956, č. 2, s. 3–8).

15 Týž: *Stavební archivy*. *Archivní zpravodaj / Jihlavského kraje 2/*, 1957, č. 2, s. 1–5. K možnému využití archivů pro potřeby památkové péče a údržby srov. týž, *Archivy a městské památkové rezervace*. AČ 3, 1953, s. 33–34.

16 Hoffmann, F. – Jiřík, Karel: *Okresní statistická služba a její písemnosti*. AČ 13, 1963, s. 144–152.

17 Hoffmann, F.: *K hodnotě drobných fondů okresních archivů*. AČ 14, 1964, s. 94–104.

18 Tamtéž, zvl. s. 94 – 95, 100–104.

notného národního výboru v Jihlavě (1953).¹⁹ Tištěné inventáře vyšly k fondům *Cechy Jihlava* (1970, 139 s.), *Městská správa Jihlava (sv. I. Listiny (1240) 1269–1900* (1929), 1971, VIII+302 s., spoluautor Karel Křesadlo) a *Písemná pozůstalost JUDr. Emanuela Schwaba (1823) 1874–1945* (1968, 141 s., hlavní autorka Jaroslava Hoffmannová); k rozsáhlejšími zinventarizovaným fondům s podrobnějšími úvody se řadí *Římskokatolický farní úřad u sv. Jakuba v Jihlavě* (1961, strp. 57 s., spoluautor Vojtěch Cvek), *Okresní statistická služba Jihlava* (1962, strp. 31 s.), *Okresní statistická služba Třešť* (1962, strp. 25 s.), *Tisková dokumentace Jihlava* (1964, strp. 49 s., spoluautor Jaroslav Holoubek), *Doc. Dr. Bohumil Uher. Písemná pozůstalost* (1965, strp. 49 s., spoluautor Jan Svoboda), *Živnostenské zájmové organizace Jihlava* (1965, strp. 107 s., spoluautoři Jarmila Krpáková a Alois Šimka), *Okresní úřad – Okresní národní výbor Jihlava do r. 1949* (1969, strp. 624 s., spoluautor Alois Šimka).²⁰ Bez nadsázky lze konstatovat, že rukama F. Hoffmanna prošly veškeré archiválie jihlavského archivu, byly roztrženy, minimálně nahrubo uspořádány a mnohé opatřeny lístkovými inventáři. Velká část pozdějších inventářů tudíž navazuje na jeho původní zpracování fondů (včetně příp. lístkových inventářů). Badatelé dodnes užívají a oceňují např. Hoffmannovu jedinečnou pomůcku – lístkovou kartotéku k části zlomků nejstarších jihlavských registratur (1501) 1527–1726 nebo prozatímní inventář rozsáhlého osobního fondu rakouského spisovatele a publicisty Karla Hanse Strobla. V Telči, kde F. Hoffmann působil přechodně od července 1956 do března 1957 jako vedoucí Krajského archivu, vznikly v této době *inventáře soudních fondů*, patřící mezi první svého druhu u nás.²¹

K postavení archivu jako historické, kulturní a osvětové instituce se vyjadřovaly další Hoffmannovy články. Odrážely jeho pojetí uvedených aktivit. Prvořadým cílem bylo vybudování moderního archivu, který uchovává písemnosti a jiné prameny k historickým účelům a zároveň je střediskem historiografické práce.²²

19 Hoffmann, F.: Archiv Jednotného národního výboru v Jihlavě. AČ 3, 1953, s. 184–192, 239–246. Příspěvek přinesl v úvodu informaci o činnosti jihlavského městského, později okresního archivu; o jeho aktivitách v následujícím desetiletí viz Hoffman, F.: Z Okresního archivu v Jihlavě. AČ 13, 1963, s. 41–43.

20 František Hoffmann devadesátiletý. Výbor studií a článků. Iglaviensia. [Jihlava] 2010, s. 414 (Dvořák, P.: Bibliografie Františka Hoffmanna, II. Archivní elaboráty). Srov. archivní pomůcky, dostupné v badatelně SOKA Jihlava.

21 Hoffmann, F.: Vzpomínka nehistorika, s. 28.

22 Hoffmann, F.: Vzpomínka nehistorika, s. 39. Srov. Hoffmann, F.: K organizaci regionálně historické práce v okresech. In: O regionálních dějinách. Materiály z konference [...]. 13.–15. listopad 1963 Olomouc, Ostrava 1965, s. 50–53; týž: Okresní archivy a vědecká regionální činnost. Archivní sympozium Ostrava 1967, nepublikovaný referát (zpr. AČ 17, 1967, s. 167); týž: K výhledům okresních archivů a jejich publikační činnosti. Otevření OA Mikulov 1968, nepublikovaný referát (zpr. AČ 18, 1968, s. 224). Srov. též Hoffmann, F.: Prvních dvacet let. In: Státní okresní

Archiváři připravovali (za současného shromažďování „řádneho pomocného aparátu“, tj. především evidence pramenů a literatury) práce vědeckého zaměření (edice a studie k dějinám Jihlavy) a přispívali k popularizaci výsledků historického bádání (publikačními i nepublikačními formami vlastivědné práce).²³ Archiv garantoval přípravu krajské a (po správní reorganizaci v roce 1960) okresní bibliografie, jejichž metodiku F. Hoffmann průkopnický formuloval,²⁴ stejně jako publikoval užitečné bibliografické přehledy.²⁵ Spolu s dalšími institucemi se měl podílet, možno říci programově, na kulturním životě okresu, což F. Hoffmann zevrubně konkretizoval a zčásti zobecnil v příspěvku *Kulturní, osvětová a propagační činnost okresních archivů* (1962).²⁶ Zde si všímal nejprve institucí, s nimiž archivy spolupracují; šlo o muzea, galerie, knihovny, školy, dále okresní národní výbor, komise pro dějiny dělnického hnutí a KSČ, Československou společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí, osvětové domy, pionýrské organizace a Československý svaz mládeže, také obecní kronikáře, armádu, podniky a závody; nezapomínal na tisk, rozhlas, film a televizi. Specifikoval formy využívání archivního materiálu v osvětové a kulturní činnosti: přednášky, besedy a soutěže, vlastivědné vycházky resp. kroužky, exkurze do archivu, výstavy a publikační činnost. Apeloval na náležité zapojení archivů do všech uvedených kulturních a osvětových aktivit, za současného respektování poslání jiných institucí a potřebné dohody s nimi. Zároveň zdůraznil naléhavost aktivnějšího pojetí archivní práce ve smyslu přejímání jiných materiálů než jen písemných, zvláště se jednalo o zachování obrazové (včetně filmové) a rozhlasové dokumentace.

Na archivním sympoziu v Ostravě, probíhajícím ve dnech 21.–22. června 1967 a věnovaném problematice okresních a městských archivů, F. Hoffmann přednesl koreferát (k hlavnímu referátu Lubomíra Vaňka *Současný stav a úkoly okresních*

archiv v Jihlavě, Jihlava 1999, s. 7–18; Svěrák, Vlastimil: Jihlavští archiváři. In: Tamtéž, s. 22–28, cit. s. 25–26.

23 K problematice regionální historické produkce viz Hoffmann, F. – Obršlík, Jindřich: Archivy a historická práce v Jihomoravském kraji od r. 1958. AČ 15, 1965, s. 193–214. Srov. František Hoffmann devadesátiletý. Výbor studií a článků. Iglaviensia. [Jihlava] 2010, s. 309–318 (Čtyřicet let a deset ročníků, VSV, odd. VS 10, 1996, s. 3–10). Dále srov. s předchozími pozn. 20 a 22.

24 Hoffmann, F.: Bibliografie Jihlavského kraje. Jihlavský archivní zpravodaj, 1959, č. 1, s. 1–9; týž: Okresní bibliografie. Listy Kabinetu regionálních dějin UP Olomouc, 1966, č. 1, s. 1–8. Srov. Kubíček, Jaromír: Bibliografické historie Jihlavska – František Hoffmann a Jaroslav Vobr. In: Sdružení knihoven České republiky v roce 2011. Ročenka. Ostrava 2012, s. 68–71.

25 František Hoffmann devadesátiletý. Výbor studií a článků. Iglaviensia. [Jihlava] 2010, s. 267–273 (Z literatury o Jihlavě od r. 1945, VSV, odd. VS 2, 1958), s. 275–282 (Nové práce o jihlavském právu a počátcích Jihlavy, VSV, odd. VS 2, 1958), s. 283–303 (Z literatury o Jihlavsku od roku 1960, VSV, odd. VS 5, 1968).

26 Hoffmann, F.: Kulturní, osvětová a propagační činnost okresních archivů. AČ 12, 1962, s. 193–206.

a městských archivů) na téma (*Okresní*) *archivy a vědecká regionální činnost*.²⁷ Chápal jej do jisté míry v návaznosti na svůj text o kulturní, osvětové a propagační činnosti okresních archivů.²⁸ Nejprve charakterizoval tři hlavní formy, v nichž se projevuje věda v okresech: *věda zprostředkovaná* (pasivně přijímaná ve výsledcích a aplikacích), *aktivní* (tvůrčí, přispívající k obecnému vědeckému procesu), *věda pro okres* (činnost nabývající postupně vědeckých rysů, vznikající v okrese a zaměřená na specifika jeho života, a to mimo historii a vlastivědu; jde o různé elaboráty a expertízy). Pronikání vědeckých postupů do činnosti v okrese resp. posílání a činnost archivů lze nahlížet buď způsobem deduktivním (vycházejícím z tradice, zejm. definic archivu) nebo empiricko induktivním (založeným na analýze podmínek okresu). „Kombinací obou hledisek docházíme ke čtyřem hlavním funkcím okresního archivu:

1. Archivní funkce v užším smyslu; v podstatě správa fondů a jejich využívání ve více méně ustálených podobách.
2. Dohled nad spisovou službou s dalšími úkoly povahy více méně správní.
3. Funkce okresního historicko-vlastivědného ústavu.
4. Funkce všeobecné okresní dokumentační základny.“²⁹

F. Hoffmann pokládal za nejnaléhavější sledovat čtvrtou funkci, tedy „komplexní dokumentační středisko zásobované staršími i čerstvými informacemi, které by byly spolehlivé a všestranně využitelné“.³⁰ Pokud nemohou taková střediska existovat jako samostatné instituce, nejvhodnější základnu k rozvinutí dokumentační činnosti lze nalézt v archivech. Znamenalo by to domyslet jejich koncepci, hledat odpovídající řešení pro otázky časové hranice pro přejímání dokumentů a zajišťování čerstvých informací; způsoby pořádání, zpracovávání a zpřístupňování; materiální, technické a personální vybavení; kompetence archivářů. F. Hoffmann jakožto prozíravý archivář považoval za nezbytné dbát o perspektivní koncepci svého oboru. Ta měla vzejít od Archivní správy, která ji však nepromýšlela s dostatečným předstihem. Oprávněně se vrátilo konstatování malého zájmu o teoretické a koncepční otázky v českém prostředí.³¹

27 Čechová, Gabriela: Archivní symposium v Ostravě. AČ 17, 1967, s. 164–169, zde cit. s. 167. Dalšími koreferenty byli Jaromír Charous, Zdeněk Šamberger a Miloslav Bělohávek. Srov. SOKA Jihlava, f. František a Jaroslava Hoffmannovi, nezprac., F. Hoffmann, *Okresní archivy a vědecká regionální činnost*, strp. s rkp. pozn., 9 s., *Archivy a vědecká regionální činnost*. These, rozmnoženina, 2 s. (Srov. pozn. 22).

28 SOKA Jihlava, f. František a Jaroslava Hoffmannovi, nezprac., F. Hoffmann, průklep Hoffmannova dopisu Lubomíru Vaňkovi, 9. 6. 1967, včetně příl.

29 Tamtéž, *Archivy a vědecká regionální činnost*. These.

30 Tamtéž.

31 F. Hoffmann tento svůj starší podnět připomněl v souvislosti s přípravou 11. celostátní konference archivářů na téma *Archiv jako informační centrum*. Srov. SOKA Jihlava, f. František a Ja-

Svůj náhled na proměňující se úlohu archivů F. Hoffmann opět specifikoval 7. května 1968, kdy promluvil při slavnostním otevření Okresního archivu pro okres Břeclav se sídlem v Mikulově během diskuse o publikační činnosti archivů.³² V diskusním příspěvku *K výhledům okresních archivů a jejich publikační činnosti* připomněl vedle hlavního úkolu archiváře (zvládnutí archivního materiálu zvláště jeho inventarizaci a katalogizaci) další okruhy aktivit: 1. vlastivědná činnost osvětové povahy, 2. regionální činnost vědeckého zaměření, 3. přiblížení archivů současnosti a praxi. Znovu vyslovil požadavek koncepce budoucího vývoje okresních archivů. Byl si vědom, že realizace mnohých aktivit je závislá především na osobnosti archiváře. Dále se věnoval dvojí tváři publikační činnosti okresních archivů (1. uveřejňování výsledků archivní a vědecké práce, 2. popularizace), včetně hledání východisek ze stávajících omezení administrativních, finančních i ideovou regulací, což bylo společné pro většinu diskusních vystoupení.³³

F. Hoffmann významně obohatil kulturní život Jihlavy 50. a 60. let 20. století. Stal se zakladatelem moderní české historiografie města, vybudoval zdejší okresní archiv jako odborné pracoviště, měl značný podíl na popularizaci dějepisného bádání a přínosné bylo i jeho nedlouhé působení v jihlavském muzeu (1968–1970), během kterého obnovil vydávání *Vlastivědného sborníku Vysociny* a ukončil rekonstrukci hradu Roštejna, kde byla instalována stálá expozice z muzejních sbírek. Hoffmannovy občanské aktivity ve druhé polovině 60. let (1968–1969 místopředsedou Koordinačního výboru tvůrčích svazů Jihlava) vedly nejprve k jeho odvolání z funkce ředitele jihlavského muzea a posléze k ukončení pracovního poměru v muzeu. Východiskem z kritické osobní i profesní situace byla nabídka zaměstnání v oddělení pro studium a soupis rukopisů Ústředního archivu ČSAV, kde se F. Hoffmann začal soustavně věnovat kodikologii. K dlouhodobým záměrům oddělení patřilo zpracování a aplikace Zásad popisu rukopisů a výzkum směřující k Soubornému katalogu rukopisů v českých zemích. F. Hoffmann se na daných úkolech podstatně podílel i jako metodik a teoretik.³⁴ Po odchodu do pense se zaměřoval více na dějiny

roslava Hoffmannovi, nezprac., F. Hoffmann, korespondence z roku 2005 připojená k referátu Okresní archivy a vědecká regionální činnost.

32 Š-n. Slavnostní otevření nového archivního traktu v Mikulově. AČ 18, 1968, s. 224.

33 SOKa Jihlava, f. František a Jaroslava Hoffmannovi, nezprac., F. Hoffmann, *K výhledům okresních archivů a jejich publikační činnosti*, strp., 6 s.; Diskuse o publikační činnosti u příležitosti slavnostního otevření nového archivního traktu v Mikulově dne 7. května 1968, rozmnoženina, 9 s.; strp. a rkp. poznámky, pozvánka (Srov. pozn. 22.)

34 Hoffmann, F.: Výbor kodikologických rozprav a studií. *Studia codicologica selecta. Studie o rukopisech*. Monographia, sv. XVI. Praha 2010, s. 111–117 (K evidenci rukopisných fondů, StR, sv. 16, 1977), s. 257–270 (Speciální soupisy rukopisů, StR, sv. 23, 1984); s. 277–280 (Evidence rukopisů v muzeích, Muzejní a vlastivědná práce 24, 1986 /s Jiřím Pražákem/); s. 357–369 (Třicet let programu souborného katalogu rukopisů v českých zemích, StR, sv. 34, 2001); s. 371–433

měst a podařilo se mu dokončit většinu vlastních badatelských záměrů. Zanechal výraznou stopu v archivnictví, kodikologii a historiografii. Jeho vědecká práce se dočkala více ocenění, mj. byl jmenován čestným členem České archivní společnosti a byl držitelem medaile Za zásluhy o české archivnictví.

V době svého působení v Ústředním archivu (ÚA) ČSAV se F. Hoffmann nadále věnoval teoretickým, metodologickým a metodickým otázkám archivnictví. Podílel se na činnosti několika pracovních skupin, které fungovaly v rámci ÚA ČSAV. V letech 1972–1979 se soustavně vyjadřoval k novému zpracování fondu Královská česká společnost nauk (KČSN), které prováděl Jiří Beran, od poloviny září 1978 byl vedoucím nově zřízené *pracovní skupiny pro otázky zpracování a zpřístupnění archivního fondu KČSN*, fungující de facto již několik let. Její práce byla završena vydáním tištěného inventáře (1981) a od roku 1982 pokračovala v její činnosti širěji vymezená *pracovní skupina pro otázky archivních fondů předchůdců ČSAV*. V listopadu 1974 F. Hoffmann podal *vyjádření k návrhu na zpracování fondu Řízení a správa ČSAV*; přičemž již v jeho zprávě o činnosti za rok 1973 se lze dočíst: „Zpracoval jsem větší archivně teoretickou studii o složitém archivním fondu, která v obecnější podobě navazuje na úvahy o zpracování fondů řídicích orgánů ČSAV.“ Uvedený uměle vytvořený složitý fond zpřístupnili v polovině 80. let 20. století Jindřich Schwippel a Miroslav Šmidák. V roce 1976 F. Hoffmann připomínkoval instrukci ke zpracování novodobých archivních fondů ČSAV (zprac. J. Schwippel) a v roce 1977 návrh na katalogizaci prezidiálních protokolů ČSAV (zprac. M. Šmidák), stejně tak jako koncepty některých nových archivních pomůcek. Od 1. června 1979 byl členem nově konstituované *pracovní skupiny pro otázky osobních archivních fondů*. V roce 1976 nadto posuzoval bibliografii ÚA ČSAV za rok 1975 (zprac. Helena Kušková) a v roce 1983 se podílel na přípravě interních zásad pro evidenci pohybu archivního materiálu v ÚA ČSAV. Spolu s Jiřím Pražákem se ve druhé polovině 70. let zapojil do činnosti *pracovní skupiny pro archivní terminologii ÚA ČSAV a Ústředního archív Slovenskej akadémie vied*, která pokračovala v pracích na Nových materiálech k slovníku archivní terminologie socialistických zemí (koordinátorem úkolu byl polský archivář Zygmunt Kolankowski, v ÚA ČSAV J. Schwippel, v ÚA SAV Jozef Klačka a Lýdia Kamencová) – oba kodikologové se vyjadřovali zvláště k všeobecné archivní terminologii. Ve všech případech se jednalo o aktivní zapojení do řešení praktických i teoretických otázek, nikoliv o formální členství nebo „akademické“ diskuse.³⁵

(Kodikologie a elektronicko-digitální zpracování rukopisů, SAP 54, 2004 /polemika s knihou Zdeňka Uhlíře *Teorie a metodologie elektronicko-digitálního zpracování rukopisů a hybridní knihovna*. Praha 2002/); Pražák, Jiří – Hoffmann, František – Kejř, Jiří – Zachová, Irena. *Zásady popisu rukopisů*. Sborník Národního muzea 128, 1983, s. 49–95.

35 SOKA Jihlava, f. František a Jaroslava Hoffmannovi, nezprac., F. Hoffmann, doklady – působení

Zvláštní pozornost přitom F. Hoffmann věnoval, jak již bylo připomenuto, problematice složitých archivních fondů a s ní souvisejícímu strukturalistickému principu v archivnictví. Důvodem byl apel na tvůrčí (tedy ne mechanický) přístup k archivní práci, na respektování její vědecké povahy a důraz na metodické i teoretické otázky oboru. Studie *Složitý archivní fond* (1974) vznikala v době, kdy se zpracování velkých a náročných archivních fondů stávalo častěji součástí archivní práce (po období, kdy byla větší pozornost věnována celkové orientaci po archivu, jeho budování, třídění fondů a přejímání písemností).³⁶ V první části své studie F. Hoffmann pojednal o vývoji základních archivních principů v Evropě i USA se zvláštním zřetelem k pojmu fond, přičemž se zaměřil na období po roce 1945. Jemu nejbližší a obecně nejprogresivnější holandské archivnictví se vyznačovalo bohatou praxí prohlubovanou neustálým teoretickým úsilím. Podle F. Hoffmanna „Funkční sepětí teorie a praxe, spolu s respektováním nových skutečností, vede ke skutečné *archivní moudrosti*, která se nemusí příliš starat o to, zda-li je pokládána za vědu či nikoli.“³⁷ Pro holandské archiváře byl základem strukturní princip jako „nově formulovaný nejobecnější archivní princip, na kterém spočívá vymezení fondu i respektování jeho vnitřní struktury [...] tam, kde se hlouběji teoreticky pracuje, tvoří také soustava základních zásad strukturu, ze které nelze libovolně vytrhávat jednotlivosti.“³⁸ Propojení zkušeností ze zpracování, teoretického zázemí a pořádacích principů bylo žádoucím předpokladem nedogmatického, živoucího zpracovávání fondů. Za základní zásady sovětského archivnictví F. Hoffmann označil „principy historismu, komunistické stranickosti a všestranného komplexního poznání archiválií“.³⁹ Historický princip byl cenný, neboť kladl zvláštní důraz na historické okolnosti a vývoj celků písemností; jednalo se však spíše o základní ideovou metodu a při vlastním pořádání se užívalo mezi jinými též strukturní hledisko. Rovněž při mezinárodní spolupráci archivářů panovala shoda, že strukturní princip hraje klíčovou roli při vymezení fondů a hodnocení písemností. Jako inspirující se tak jevily především úvahy holandských, německých a sovětských archivářů.

V závěru vstupní teoretické části studie F. Hoffmann upozornil, že obecnější pojem struktura v archivnictví (v souladu s vývojem v jiných vědách) nahrazuje starší termín *organismus*: „Struktura znamená souhrn podstatných vnitřních vztahů mezi prvky, částmi určitého celku, systému, jejichž spojení určuje povahu i zákonitost systému jako celku. Pojem struktury je aplikován zejména na registra-

v ÚA ČSAV / A AV ČR, pracovní zprávy/výkazy za léta 1972–1984; složka Archivní terminologie.

36 Hoffmann, F.: *Složitý archivní fond*. AČ 24, 1974, s. 6–25, 71–91, zde cit. s. 76.

37 Tamtéž, s. 10.

38 Tamtéž.

39 Tamtéž, s. 14.

turu v nejširším slova smyslu, stává se určitou zbraní v úsilí o její nedotknutelnost či spíše uchování celistvosti a ovlivňuje tím i vymezení fondů, kde proto dříve rozhodující role původce ustupuje poněkud do pozadí. Plodný pojem struktury nebyl v archivistice zdaleka plně rozvinut. [...] Vhodnou aplikací a rozvinutím pojmu struktury [...] se otevírá pole pro náročnější archivní myšlení, směr, kterým se archivistika dostává od pouhé zobecněné praxe na vlastní teritorium teorie. Jen náznakem je možno uvést zkoumání složitějších archivních celků, vztah struktury celků původních a po skartačním výběru, strukturu archivních ústavů či tektoniku. Zvláště plodné by mohlo být zkoumání relací mezi úhrnem informací obsažených ve fondech a jejich výběrem a podobou v badatelském využití. Nejde přitom zdaleka o samoučelné hraní se slovy a kombinace, ale o možnost vedle praxe také teoretickým myšlením posouvat dále archivní poznání.⁴⁰ Uplatňování pojmu struktury v archivistice navíc vytváří mosty k dalším vědám zpracovávajícím informace.

V navazující části svého příspěvku F. Hoffmann konstatoval, že v českém prostředí archiváři věnují teoretickým problémům jen malou pozornost. Ta se zaměřila na provenienční princip, jeho kritiku, základní pravidla zpracování archivního materiálu a vymezení fondů v souvislosti s archivní terminologií. Převažuje však zájem o praktické otázky. Pokud jde o složité archivní fondy, na něž se soustřeďují další dvě části Hoffmannovy studie, západoevropské archivnictví nepropracovává speciálně teorii vymezování těchto fondů a jejich základních pořádacích principů. V českém prostředí vznikly cenné metodické návody týkající se hlavních druhů složitých fondů, teoretické uchopení problematiky však chybí. Proto F. Hoffmann přistoupil k analýze hlavních druhů našich složitých fondů, která s ohledem na stav praktického archivnictví mohla mít jen povahu sond, a na jejím základě vyslovil některé obecnější závěry. Jádrem problematiky složitého fondu spatřoval v povaze původce, organizační struktury a jejích proměnách, ve vnitřní struktuře písemné produkce (registratury). Při třídění písemností se rozhoduje o ověření původce/původců a o vymezení fondu (jde o jednolitý /byť členitý/ fond nebo seskupení fondů), při pořádání se zjišťuje vnitřní struktura fondu a hledá vhodné pořádací schéma.⁴¹ F. Hoffmann rozbořem návodů ke zpracování hlavních druhů našich složitých fondů a jejich porovnáním s vlastní praxí či dostupnými inventáři a uveřejněnými studiemi identifikoval používané principy resp. hlediska při pořádání. Podrobil přitom analýze fondy okresních úřadů; okresních a krajských soudů a státních zastupitelstev; archivy šlechtických rodů, panství a statků; církevní fondy; archivy měst a obcí; moderní registratury a archivní fondy; písemné pozůstatosti jednotlivců. Dospěl k charakteristice základních znaků složitého fondu: má

40 Tamtéž, s. 21–22.

41 Tamtéž, s. 77.

jednoho složitějšího původce nebo více původců, větší rozsah a členitější strukturu; je třeba zevrubným studiem postihnout jeho vnitřní strukturu a při pořádání uplatnit promyšleně a uvážlivě vhodné principy. F. Hoffmann vymezil hlavní typy složitého fondu a shledal nedostatky dosavadní terminologie, zvláště pokud jde o vztah složitého fondu jako celku a jeho částí (složek). Při pořádání a tvorbě inventářů varoval před mechaničností na straně jedné, složitostí a nepřehledností na straně druhé. Doporučil zvážení *diplomatického hlediska* při pořádání (jeho mechanické užívání může setřít strukturu složitého fondu), oproti tomu *chronologické hledisko*, užitě pro rozdělení fondu podle hlavních vývojových etap, se jevilo jako funkční; *hledisko vývojové* zase respektuje narůstání celků v čase; zásada vnitřní logiky respektuje ucelené části, nalézá řád v složitém celku (či vnáší řád do něj) bez narušení stávajících strukturálních vztahů; *hledisko vnitřní organizace nebo rozvrh činnosti původce fondu (agendy)* znamená respektování nebo restaurování původních složek a vztahů.

V samotném závěru F. Hoffmann vyzýval k vynaložení úsilí k překonání citelných mezer naší archivní teorie: „Je třeba více teoretického myšlení nad archivní prací, promítnutí základních archivních principů do obecnějších i specifických norem archivní práce a ve vlastní archivní praxi překonávat mechaničnost, individuální improvizace a náhodné postupy většími nároky na znalosti archivní teorie.“⁴² Archivář věnující se zpracování složitého fondu by měl mít dostatečný přehled o jeho původci (původcích), souvisejících pramenech, znalost pořádacích principů (včetně dovednosti jejich užití), inventářů jiných obdobných fondů a v neposlední řadě určitý odstup (nadhled). „Zvládnutí složitého fondu je,“ dle F. Hoffmanna „velký myšlenkový a fyzický zápas.“⁴³

Se zřetelem k fondům Archivu AV ČR je důležité, že F. Hoffmann přiřadil ke složitým archivním fondům jednak rozsáhlejší a komplikované fondy ČSAV, jednak některé fondy osobní. S ohledem na specifika posledně jmenovaných fondů napsal i obsáhlou kritickou recenzi *Průvodce po Archivu Zdeňka Nejedlého* (vydaného pracovníky Kabinetu Zdeňka Nejedlého při Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV za redakce Josefa Hanzala, v nakladatelství Academia v roce 1976), kde mj. píše: „K nejdůležitějším otázkám patří vymezení a zpracování fondů a sbírek. Průvodce nepodává vždy zřetelné informace o vývojové stratigrafii archivu jednak ve smyslu vrstev, jimiž narůstaly fondy, jednak kdy, kým a jak byly zpracovány. Není tedy možno přesněji posoudit, co je dílem autorů průvodce a kde byli vázáni původní manipulací či archivářským dědictvím. Ke zpracování pozůstalostí bylo zvoleno zmí-

42 Tamtéž, s. 89.

43 Tamtéž. Závěr Hoffmannovy studie o složitém archivním fondu viz Příloha. Srov. též SOKA Jihlava, f. František a Jaroslava Hoffmannovi, nezprac., F. Hoffmann, K teorii struktury a faktu z hlediska archivního, poznámky a excepcie, 1975.

něné již základní schema, které bylo částečně přizpůsobováno. Již v tomto schématu je zárodek mísení hledisek formálně-diplomatických s obsahovými, čemuž se ostatně lze stěží vyhnout. Nejednotné dělicí hledisko se však při konkrétním zpracování některých fondů dále prohlubuje. Zvláště obtížné bylo vymezení tzv. „osobního archivu“ Z. Nejedlého, kde nepochybně existuje řada nedůsledností, jak mezi hlavními oddíly tohoto fondu, tak ve vztahu ke sbírkám. Rozsah materiálu i význam osobnosti původce by zasloužily hlubšího zamyšlení nad vymezením fondu, jeho strukturou a odtud i nad pořádacím plánem i konečným zpracováním. Zde by se mohl uplatnit místo schématu tvořivý archivistický přístup v nejlepší slova smyslu.⁴⁴

V květnu 2003 F. Hoffmann vystoupil v Jindřichově Hradci na 10. konferenci archivářů ČR (téma konference bylo Teorie, praxe a věda v archivech) a přednesl tam zásadní referát *Archiv, struktura a strukturalismus*.⁴⁵ Usiloval vyjádřit se k významným otázkám svého oboru. Rozebral pojem strukturalismus, jeho historii a význam v přírodních a společenských vědách. Zdůraznil svůj příklon ke strukturalismu v historiografii, archivnictví (později i v kodikologii) a do jisté míry navázal na svou starší propracovanou studii o složitém archivním fondu: „Také předměty oboru archivnictví, fondy, jsou nazírány strukturalisticky. Je zdůrazňován celek jako útvar o mnoha prvcích a vzájemných vztazích, ale především vysloven požadavek, aby před započatím zpracování byla zkoumána základní povaha tohoto celku, neboť může jít o hierarchické nebo horizontální skloubení celků nižšího řádu (částí, složek), které je třeba pečlivě vymežit. Teprve potom je možné u každého ze zjištěných útvarů začít se zpracováním a samozřejmě přitom stále přihlížet k celku. Při obecném rozboru složitého fondu byla konstatována jednak dosavadní nedostatečná pozornost teoretickým otázkám, jednak jiná než diplomatická hlediska pořádací, jež je třeba v archivní praxi využívat vedle principu provenienčního: chronologické, vývojové, vnitřní logiky, vnitřní organizace nebo rozvrh činnosti původcem fondu (agendy).“⁴⁶ Stručně charakterizoval zásady obecnější povahy a principy archivistiky. Poté si položil otázku, „[...] zdali v archivnictví jako vědě existuje jeden základní princip, vyja-

44 Archivní zprávy ČSAV, č. 9, 1977, s. 160–167, zde cit s. 165–166.

45 Hoffmann, F.: Archiv, struktura a strukturalismus. In: Zpravodaj pobočky České informační společnosti, sv. 48, 2004, s. 35–44. Ve stejné době F. Hoffmann poukázal na skutečnost, že práce určité skupiny nemarxistických historiků 50.–80. let 20. století, k níž také sám náležel, měly charakter historiografického strukturalismu. Viz Hoffmann, F.: Jaroslav Mezník a historiografický strukturalismus. In: Ad vitam et honorem. Profesoru Jaroslavu Mezníkovi přátelé a žáci k pětasedmdesátým narozeninám. Ed. Tomáš Borovský, Libor Jan, Martin Wihoda. Brno 2003, s. 21–33. Srov. SOKa Jihlava, f. František a Jaroslava Hoffmannovi, nezprac., F. Hoffmann, O strukturalismu historiografickém, archivním a kodikologickém, 2002: „Ujímám se tematu, které nejméně desetiletí leží před námi. Nikdo je nezvedl, ač je mnoho povolaných. Nestalo se tak ani při posledním sjezdu historiků.“

46 Hoffmann, F.: Archiv, struktura a strukturalismus, s. 37–38.

drující v nejobecnější podobě základní přístupy ve veškeré archivní činnosti“, a odpověděl na ni: „Takový princip existuje a spatřujeme jej v přístupu strukturálním. To, co bylo uvedeno v předchozím výkladu a také ve studiích o složitém fondu, vede k nepochybnému zjištění, že archivní fondy – soubory, jež je třeba zpracovat, jsou struktury, o nichž platí, že uspořádaný celek je více než pouhý souhrn či součet částí a že archiválie na určitém místě v celku, kde jsou uchovány původní vztahy, může vypovědět více než sama o sobě. V tomto smyslu je nejobecnější princip archivistiky – i veškeré archivní činnosti – princip strukturální. Můžeme proto o novověkém archivnictví – od 18., nejpozději od 19. století – mluvit jako o archivnictví strukturálním.“⁴⁷ Strukturalismus, související se systémovým principem, pokládal za klíčový i na počátku 21. století.

F. Hoffmann dospěl ke strukturálnímu pojetí též v kodikologii, jejíž vývojové období mezi léty 1970–2000 nazval obdobím strukturalistickým: „Rukopis je chápán jako celek, vyžaduje se celostní, jinak strukturalistický přístup, rozlišují se znaky vnější a vnitřní (textové). Toto pojetí umožňuje sledovat nejrůznější vztahy jak mezi vnějšími, tak vnitřními znaky a vztahy, i vztahy rukopisů k prostředí. Kodikologie tak dostala svůj základní strukturální princip, jehož uplatnění přineslo pozoruhodné výsledky.“⁴⁸ Nové požadavky popisu rukopisů byly vytyčeny ve studiích Jiřího Pražáka a v Zásadách popisu rukopisů (1983), na jejichž přípravě se F. Hoffmann podílel.

Druhá závažná otázka, k níž se F. Hoffmann vyjádřil na archivní konferenci v Jindřichově Hradci, se týkala úvah o vědeckém charakteru oborů. Rovněž zájem o tuto problematiku měl u F. Hoffmanna tradici. Již při konstituování jihlavského archivu se k ní opakovaně vyjadřoval⁴⁹ a sledoval dlouhotrvající diskuse o vědeckosti či nevědeckosti archivistiky. František Šmahel v roce 2010 výslovně připomněl, že Hoffmannova kniha Jihlava v husitské revoluci z roku 1961 rehabilitovala opomíjenou vědeckou složku archivní činnosti.⁵⁰ Na začátku 90. let F. Hoffmann jako předseda vědecké rady Archivu Akademie věd vypracoval stať *Kritéria vědeckého charakteru archivních i příbuzných pracovišť* (1991),⁵¹ kde se zamýšlel nad tím, na čem závisí vědeckost pracoviště. Za základní kritéria považoval: 1) posouzení místa, jaké ústav zaujímá v procesu vědeckého poznávání, 2) náročnost práce, předpoklady znalostí, jež vyžaduje, spolu s úrovní aplikace těchto znalostí, 3) míra teoretičnosti v hlavních výstupech činnosti, 4) vztah k funkcím vědy. F. Hoffmann fundovaně vystoupil proti

47 Tamtéž, s. 39.

48 Hoffmann, F.: Výbor kodikologických rozprav a studií, s. 430 (Kodikologie a elektronicko-digitální zpracování rukopisů, SAP 54, 2004, s. 311).

49 Srov. výše pozn. 22 a 23.

50 Šmahel, F.: Úvodem. In: Hoffmann, F.: Výbor kodikologických rozprav a studií, s. 7.

51 Hoffmann, F.: Kritéria vědeckého charakteru archivních i příbuzných pracovišť. Archivní bulletin [Státní ústřední archiv Praha] 2, 1991, č. 2, 1. 2. 1991, nestr.

tendenci podceňování archivních a kodikologických prací jako činností nižšího řádu v porovnání s pracemi historiografickými.⁵² Archivnictví považoval v jeho teoretické složce i praktické aplikaci za vědní obor a vědecký charakter akademického archivu byl dle něj neoddiskutovatelný; zároveň zdůraznil, že jeho hlavní činnost má být i do budoucna archivní: historická se tím sice nevylučuje, ale musí vycházet z povahy fondů a musí mít přiměřený rozsah.⁵³ Na počátku 21. století vyjádřil obecné přesvědčení, „že archivnictví má spolehlivé principy a propracovanou metodologii pro své působení [...] a již nemusí pochybovat o tom, že existuje jako vědecký obor“.⁵⁴ Své názory opět připomněl o několik let později: „To byl ten poměr mezi historiografií a archivnictvím, to se pak vracelo v Archivu Akademie, [...] byl podceňován, byl označován za jedno z koncových pracovišť, to byl odborný termín, tedy v Akademii – ‚koncová pracoviště‘. A tak jsem sedl a napsal jsem pojednání právě o vztahu historiografie a archivnictví, a tam jsem to porovnával a konstatoval jsem, že právě zpracování složitějšího fondu – jako jsou právě ty osobní nebo rodinné fondy anebo jiné takové – jsou na úrovni solidní historické monografie. Myslím, že v archivnictví ovšem chybí ten další motiv, když se najde takový historik, který má ten ‚spár‘, jak se říká, pekařovský, nebo jiný, to v archivnictví takových případů asi mnoho není. Ale jinak se archivnictví může velice dobře srovnávat s historiografií a archiváři nemusí trpět nějakými komplexy, pokud se někteří historikové dívají na archiváře svrchu. Historikové, kteří nedělali náročnější edici, by prostě o edicích asi neměli mluvit, poněvadž nevědí, o čem mluví.“⁵⁵

Předkládaná studie přinesla rozbor článků, referátů a archivních prací Františka Hoffmanna k archivní teorii a metodice. Ukázala, že jeho soustavný zájem o danou problematiku vycházel z vnitřních potřeb pojmenovávat a promýšlet v širších souvislostech vlastní odborné aktivity. I když se v současné době již nejedná o opomíjenou složku naší archivistiky, připomenutí Hoffmannova apelu na archiváře je stále na místě, zejména pokud jde o teoretické otázky archivnictví v kontextu jiných (nejen společenskovědních) oborů, disciplín i dalších aktivit. Tato výzva F. Hoffmanna, jehož 100. výročí narození v tomto roce vzpomínáme, je podstatnou součástí jeho odkazu archivářům.⁵⁶

52 Hoffmannova stať vyvolala diskusi na 3. konferenci archivářů ČR v Hradci Králové r. 1991, viz Růžička, Jindřich. O vědeckosti archivní práce a jejích předpokladech. In: Zpravodaj pobočky České informační společnosti, sv. 40, 1992, s. 49–56.

53 SOKA Jihlava, f. František a Jaroslava Hoffmannovi, nezprac., F. Hoffmann, doklady – působení v ÚA ČSAV / A AV ČR, vědecká rada pracoviště, 1990–1995, Kritéria hodnocení vědecké práce. Srov. též Příloha.

54 Hoffmann, F.: Archiv, struktura a strukturalismus, s. 42.

55 Hoffmann, F.: Archivnictví se může velice dobře srovnávat s historiografií, s. 49. Srov. též: Vzpomínka nehistorika, s. 41.

56 Finální podoba této studie vznikala v době konání výstavy František Hoffmann 1920–2015.

Příloha 1

**Hoffmann, František. *Složitý archivní fond. AČ 24, 1974, s. 90–91*
(část závěru studie).**

Bylo by pochybené se domnívat, že při těchto úvahách o složitém archivním fondu jde jen o zevní podobu fondu a inventáře, o plané hraní si s pořadím archiválií. Není to také jen schválnost vůči druhé krajnosti, která archivní práce omezuje na pouhé mechanické spořádání podle ne příliš promyšleného pořádacího schématu, očíslování a stejně mechanické vyhledávání. *Archiválie na určitém místě v celku může vypovědět víc než sama o sobě.* To je základní myšlenka jak původního principu provenienčního a registraturního, tak nového principu strukturního. Naopak bezmyšlenkovitě zasunutí archiválie na nevhodné místo může předito souvislostí zpřetrhat a potlačit. Archivář má být strážcem nejen hmotných archiválií, fasciculů a knih, nýbrž i nehmotných souvislostí, které mezi nimi existují a které při své práci odkryl. Řazením archiválií nechtěně souvislosti vytváří. Jde o to, aby to byly souvislosti pravé a nikoli falešné. U fondů složitých náročnost stoupá. Nejde již jen o místo jednotlivých archiválií, inventárních jednotek ve fondu, nýbrž o vyšší několikastupňovou strukturu, jejíž rekonstrukce nebo i stavba není pouhé řemeslo, ale věda s prvky umění. Mohou totiž být fondy bezduché a deformované, ale také fondy svým způsobem krásné. Archivář někdy není nepodoben sochaři, jestliže z beztvárého písemného materiálu nebo i z organizovaných registratur skartační očistou odstraňuje hlušinu, vytváří archiv a pořádáním mu dává tvar. Ač již třídění rozhodlo o základním vymezení fondu, teprve pořádání mu dává skutečnou tvář. Pořádáním se prohlubují znalosti nabyté předběžným studiem podkladů k fondu. Pořádáním se rozhoduje o tom, zdali se archiváři podaří porozumět fondu, zvládnout jej, podat jeho „výklad“ již podobou základní archivní pomůcky, inventáře. U složitého fondu je to zřejmě nejdůležitější fáze zpracování. Archivář nemůže zvládnout tak náročnou práci, není-li dobře připraven teoreticky a nemá-li zároveň dostatek praktických zkušeností. Po stránce teoretické je ovšem omezen obecnou úrovní naší archivistiky, která – jak jsme viděli – má značné nedostatky.

Teorie není vše, co se píše o archivnictví. Příliš širokou hranici je třeba zúžit, či lépe zvýšit. Skutečná teorie začíná až u zobecňování vyššího stupně a vyžaduje nezbytně vypracování základních principů, nikoli pouhých pravidel pro praxi. Návod, instrukce a pravidla bez pevné teoretické kostry a vazby musí nezbytně jevit značné rozpory. Nemohou se také osvědčovat tam, kde jde o fondy vysoce individualizované, které nelze uniformovat zjednodušujícími pravidly. V našem

Muž, který propadl kouzlu Jihlavy a její minulosti, připravené při příležitosti 100. výročí Hoffmannova narození Muzeem Vysočiny Jihlava ve spolupráci se SOKA Jihlava (výstava probíhala ve dnech 30. 1. – 29. 3. 2020).

archivnictví až příliš zřetelně převažuje praktický zřetel nad pevným principiálním myšlením. Archivní práce a praxe má neustále oscilovat mezi teoretickými principy, z nich odvozenými zásadami a pravidly a mezi jejich vlastní tvůrčivou aplikací spolu s úsilím o zvládnání náročných fondů. A zvládnutí složitého archivního fondu je prubířský kámen, zkouška zralosti skutečného archiváře.

Příloha 2

Hoffmann, František. Kritéria vědeckého charakteru archivních a příbuzných pracovišť. Archivní bulletin

[Státní ústřední archiv Praha] 2, 1991, č. 2, 1. 2. 1991, nestr. (část příspěvku).

V naší oblasti nejsou vědecké a proti nim rutinní nebo dokonce nevědecké obory, ale je třeba rozlišovat fáze procesu vědeckého poznávání v jejich činnosti, jejich kvantitativní zastoupení v působení pracoviště a především kvalitu výstupů. Vědecký charakter pracoviště je třeba určovat podle proporcí různých druhů činností. Archivy se nestávají vědeckými pracovišti tím, že vyvíjejí historiografickou činnost.

K tomu je účelné zaznamenat některá srovnání. V oblasti filologické i dalších vědních oborech jde v četných pracích o nižší fáze vědecké činnosti a jsou publikovány práce popisné a materiálové povahy, kde v analogických případech by historik, zvyklý hodnotit, nejednou váhal takové téma zvolit.

K těmto srovnáním patří i připomenutí „objevů“ historiků a pracovníků dalších odvětví, které vycházejí z archivních fondů, kde archivář dlouho předtím pramen dobře znal, anebo kde archivář naopak může velmi dobře posoudit, jak pečlivě si historik počínal při heuristice a namnoze i při kritice pramenů.

Stejně tak by bylo naprosto pochybené pokládat identifikaci textu v rukopise kodikologem za rutinní činnost, když řada takových identifikací je publikována pracovníky různých oborů jako samozřejmé vědecké příspěvky.

To všechno může vypadat jako velmi zjednodušené. Jde však o to objektivně hodnotit roli jednotlivých odvětví a vědeckých institucí ve vědeckém poznávání. K tomu je třeba připojit ještě poznámku o proměnách vztahu historiografie a archivnictví a také ediční činnosti. Určité podečňování archivní činnosti vyplývá z toho, že archiváři pramennou látku „jen“ připravují a historikové ji vytěžují. Služba či „servis“ archivy v očích některých historiků poněkud degradují. Historikové si přitom neuvědomují mezi nimi rozšířený individualismus, ke kterému je mnohdy neopravňují výsledky jejich činnosti. August Sedláček vytvořil ke svým pracím obrovský aparát, který dodnes mohou historikové využívat.⁵⁷ Pozůstalosti

57 Hoffmann, F.: Úvaha o písemné pozůstalosti Augusta Sedláčka a pracovní dokumentaci historika. In: August Sedláček a pomocné vědy historické. Sborník prací z konference ke stopade-

ostatních historiků jsou s tím nesrovnatelné. Od Sedláčkových dob historiografie kromě bibliografií a některých pomůcek nevytvořila základnu dat obecněji využitelnou historiky i pracovníky dalších oborů. Paradoxně i v socialistickém období se ještě více vyhranil individualismus v historiografické práci. Kromě jiného byla potlačována i kvalitní ediční činnost a přerušeno pravidelné vydávání bibliografií. I v historické oblasti se projevovaly nedostatky, jež charakterizovaly dobu. Je třeba konstatovat, že tato oblast měla a má dostatek a spíše nadbytek pracovníků, ale její činnost nebyla účelně organizována, zejména zanedbáváním základních prací, které by mohly sloužit všem a šetřit práci, kterou musí opakovaně vykonávat jednotlivci. Za těchto okolností bylo krajně pochybené snažit se přebudovávat ÚA ČSAV na převážně historické pracoviště a omezovat činnost archivní a kodikologickou. Nástup nových technických možností mění situaci i v těchto oblastech. Historická pracoviště budou muset nevyhnutelně těchto prostředků užívat, což v důsledcích znamená vybudování aparátů dat, která budou sloužit i badatelům z jiných pracovišť, redukci neefektivních pracovních postupů a zřejmě též počtu pracovníků. Nové možnosti se naskytají i v oblasti edic s možností vizuálního zpřístupnění archiválií. Tím se fakticky bude měnit dělba práce uvnitř pracovišť i ve vztahu k jiným pracovištím. I v historických pracovištích by se měl rozšířit „servis“ a již tato skutečnost by měla změnit jejich vztah k archivům. Měl by se omezit obecný individualismus, ale přitom by nová organizace práce měla usnadňovat vlastní tvůrčí činnost v historiografii i v dalších oborech. Zároveň zřejmě dojde k dalším proměnám kritérií vědeckosti pracovišť podle proporcí složek jejich činnosti.

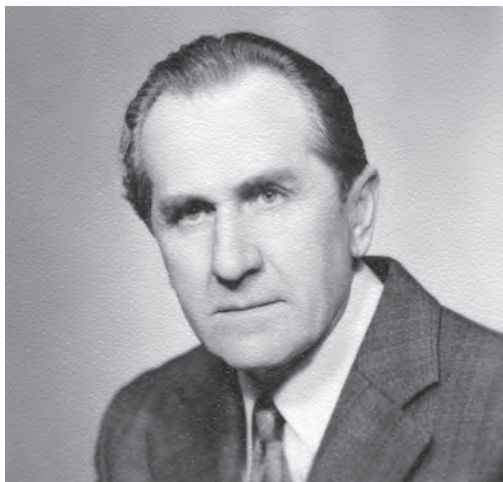
sátému výročí narození Augusta Sedláčka. Uspoř. Božena Kopiczková. Mladá Vožice 1995, s. 113–120.

Der Beitrag von František Hoffmann für Archivtheorie und -methodik

Die Studie beschäftigt sich mit dem theoretischen, methodologischen und methodischen Beitrag des Historikers und Archivars František Hoffmann (1920–2015) für die Archivistik. Die Autorin widmet sich insbesondere der Problematik des strukturellen Prinzips bei der Archivierung, methodischen Fragen bei der Bearbeitung komplizierter Archivbestände und Hoffmanns Überlegungen zum wissenschaftlichen Charakter der Arbeitsstellen in Archiven.

Contribution of František Hoffmann to Archival Theory and Methodology

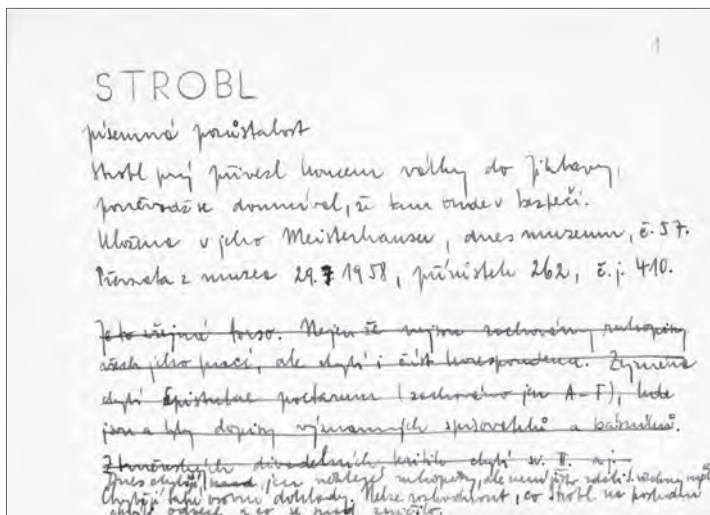
The study deals with a theoretical, methodical and methodological contribution of the historian and archivist František Hoffmann (1920–2015) to archival science. It is devoted especially to the problems of structural principle in keeping of records, methodical problems of elaborating difficult archival fonds and Hoffmann's thoughts about scientific character of archival workplaces.

*František Hoffmann
(poč. 70. let 20. století)
Soukromý archiv Jaroslavy
Hoffmannové*

*František Hoffmann
v badatelně Okresního
archivu v Jihlavě,
Masarykovo ná-
městí 66 (asi 1960)
Soukromý archiv Ja-
roslavy Hoffmannové*

Ukázka lístkového inventáře k osobnímu fondu Karl Hans Strobl
SOKA Jihlava

Manželé Jaroslava a František Hoffmannovi při slavnostním otevření Okresního archivu pro Břeclav se sídlem v Mikulově (7. 5. 1968)
Soukromý archiv Jaroslavy Hoffmannové

HISTORIK JOSEF POLIŠENSKÝ, JEHO STUDIUM NA ARCHIVNÍ ŠKOLE A JAKÉ MĚLO NÁSLEDKY

ZDENĚK HOJDA

Osobnost Josefa Polišenského zaujímá v historii českého dějepisectví výjimečné místo, jehož specifičnost je do velké míry určena historikovým vztahem k archivům a k práci s archivními prameny.

26. června 1937 požádal Josef V. Polišenský, 21letý student třetího ročníku historie na Filosofické fakultě UK, o připuštění k přijímací zkoušce do osmého běhu Státní archivní školy.¹ Ve své přihlášce uvedl, že studuje u profesorů Šusty, Odložilíka a Stloukala a může se vykázat knihovnickou zkouškou nižší i vyšší. Spolu s Polišenským se ten rok hlásilo dalších deset adeptů, většinou starších než byl on, z nich dva přicházeli z německé univerzity.² Přijato jich bylo jen šest a čtyři další s podmínkou opakování jazykových zkoušek. Počet doplnili dva hostující studenti doporučení profesorem Vojtíškem (Josef Nuhlíček a doktor Rudolf Vindiš, který, jak vzpomíná Polišenský, opakoval archivní školu už potřetí, protože se nikdy neodvážil přijít ke zkouškám).³ Kurs však dokončilo pouze šest studentů, kromě Polišenského to byli Emil Hradecký, Václav Pupal, Oldřich Říha, Bedřich Stern a Jaroslav Vávra. Celkem byl o tento běh archivního kursu relativně menší zájem, což Polišenský zdůvodňuje slabou perspektivou uplatnění v některém z archivů při tehdejší personální konstelaci.⁴

Přijímací zkoušky proběhly 8. a 9. října 1937, písemné v Zemském archivu, ústní na fakultě. Všichni adepti museli podstoupit písemnou zkoušku z československých dějin, historické geografie, latiny (překlad), a dále ústní zkoušku z výše jmenovaných předmětů a z němčiny (dva uchazeči z německé univerzity dělali zkoušku z češtiny). K písemné zkoušce dostal Polišenský téma „Vývoj obchodu

1 AUK, AŠ, inv. č. 232. K VIII. kursu srov. Kollmann, Josef: Státní archivní škola v Praze. Příspěvek k dějinám archivního školství. SAP 33, 1982, s. 269.

2 AUK, AŠ. Přijímací zkoušky do VIII. kursu.

3 Polišenský, Josef: Historik v měnícím se světě. Praha 2001, s. 61.

4 Ibidem, s. 63

a komunikací v čsl. zemích”;⁵ při ústní zkoušce padly od zkoušejícího Jaroslava Prokeše tyto otázky: Války husitské, Vláda Josefa II. a Schallerova a Sommerova topografie. Adept z nich vyšel s hodnocením „velmi dobrý“, u jazykových zkoušek jej Josef Janko a Bohumil Ryba ocenili známkou dostatečnou.⁶ O přísnosti přijímacích zkoušek svědčí, že navzdory těmto nepříliš vynikajícím hodnocením prošel Polišínský přijímací zkouškou jako jeden z nejlepších.⁷

V prvním ročníku⁸ absolvovali posluchači v zimním semestru 12 hodin týdně, v letním semestru jen deset hodin. Přednášeli Gustav Friedrich (středověká paleografie a chronologie), Václav Vojtíšek (heraldika, sfragistika a genealogie), František Oberpfalcer (staročestina a slovenština), Bohumil Ryba (středověká latina), Josef Janko (středohornoněmčina), Jan Květ (přehled dějin výtvarného umění) a Josef Schráníl (prehistorická archeologie). Ve druhém ročníku⁹ absolvovali studenti kurs středověké diplomatiky s Gustavem Friedrichem, dále přednášky Františka Roubíka (novověká paleografie), Jiřího Cvetlera (základní právní pojmy), Václava Vaněčka (české právo), Jaroslava Prokeše (prameny českých dějin), Karla Gutha (umělecké řemeslo) a Jana Květa (umění miniatury).

Třetí ročník ovšem začínal na podzim roku 1939 a byl tak poznamenán velkou nejistotou. Dopisem z 24. listopadu 1939 se oznamuje, že „přednášky na této škole, která není školou vysokou, budou pokračovati nerušeně dále.“¹⁰ V tomto ročníku¹¹ pokračovaly přednášky Františka Roubíka (všeobecná diplomatika novověku), dále Václava Vojtíška, v tomto ročníku velmi vytíženého (česká diplomatika a konzervace archiválií), Bedřicha Jenšovského (dějiny správy v českých zemích v novověku), Karla Gutha (muzejnictví a muzejní konzervace) a Gustava Skalského (numismatika). V zimním semestru absolvovali posluchači plných 16 hodin výuky, v letním však už jen deset – byl zde evidentně ponechán prostor pro napsání závěrečné práce.

Rozsah závěrečných prací na archivní škole byl skromnější, než je tomu u dnešních prací diplomových – pohyboval se okolo 30 stran strojopisu – navzdo-

5 AUK, AŠ, inv. č. 305, protokol o písemné zkoušce. Samotná písemná práce je pod inv. č. 324.

6 AUK, AŠ, inv. č. 288, protokol o přijímací zkoušce ústní; dále inv. č. 305, protokol o písemné zkoušce z československých dějin konané 6. 10. 1937; a inv. č. 324, rukopis Polišínského práce na výše uvedené téma.

7 AUK, AŠ, inv. č. 249, rozhodnutí o přijetí.

8 AUK, AŠ, inv. č. 200.

9 Ve fondu AŠ záznamy o přednáškách v tomto ročníku chybí. Rekonstruováno podle AUK, osobní fond Josefa Polišínského, kart. 124, zápisky z přednášek.

10 AUK, AŠ, inv. č. 200. Pod oznámením byl podepsán za ředitele Státní školy archivní zemský vrchní archivní rada Bedřich Jenšovský.

11 AUK, AŠ, inv. č. 200.

ry tomu byla jejich úroveň většinou velmi solidní. Polišenský si zvolil za téma *Městské knihy zlínské 1555–1700*, na základě nabídky prof. Stloukala mu je totiž pomáhal zpracovávat už ve druhém ročníku studia na fakultě a získal na to od města Zlína dokonce desetiměsíční stipendium.¹²

Třileté studium na archivní škole bylo ukončeno zkouškami ze všech v průběhu studia přednášených předmětů, vyjímaje jazyky, chronologii, heraldiku (s genealogií a sfragistikou) a archeologii. Písemné zkoušky byly předepsány ze středověké a novověké paleografie a diplomatiky, po nich následovaly ústní zkoušky z celkem 15 předmětů. Náročnost těchto závěrečných atestací na Státní archivní škole převyšovala tak zřejmě požadavky, kladené na studenty u dnešních státních závěrečných zkoušek; „výborná“ se téměř nevyskytuje. Součástí hodnocení byly i dva posudky písemné práce.

Závěrečné zkoušky VIII. běhu se konaly 24.–26. června 1940, přičemž prvé dva dny byly vyhrazeny zkouškám písemným, poslední den zkouškám ústním. Zkušební komisi předsedal Gustav Friedrich, místopředsedou byl Jan Morávek.¹³ Polišenský s úspěchem absolvoval atestace ze středověké i novověké paleografie a diplomatiky u Václava Vojtíška a Františka Roubíka s hodnocením „dobrý“ a po rovněž úspěšném absolvování ústních zkoušek a započítání posudků písemné práce (Václav Vojtíšek a Bedřich Jenšovský ocenili shodně pojednání o zlínských městských knihách „velmi dobrou“ s drobnějšími výhradami¹⁴) skončil Polišenský s konečnou známkou „velmi dobrý“,¹⁵ a to jako v pořadí druhý nejlepší ze šesti absolventů.¹⁶ Na základě tohoto výsledku mu tak mohlo být vydáno „vysvědčení o závěrečné odborné zkoušce archivní“, jež absolventy opravňovalo ke „konceptní službě archivní“.¹⁷

Ve svých pamětech hodnotí Polišenský úroveň archivní školy velmi uznale: „Byla to škola dobrá, která naučila daleko víc než historie a pomocné vědy historické na fakultě, i když přednášející byli do značné míry stejní.“¹⁸ Zvláště si cenil výkladů Vojtíškových (učil už v té době jeho dceru na gymnáziu), ale největší vliv

12 Polišenský, J.: *Historik v měnícím se světě*, s. 63–64.

13 AUK, AŠ, inv. č. 478, závěrečné zkoušky 1940.

14 AUK, AŠ, inv. č. 489, hodnocení Polišenského písemné práce; rukopis samotné práce viz inv. č. 943.

15 Viz protokoly o písemných a ústních zkouškách 1940, AUK, AŠ, inv. č. 501.

16 Premiantem byl Emil Hradecký, který byl ovšem o dva roky starší než Polišenský a měl již na fakultě absolvované rigorózní zkoušky.

17 AUK, AŠ, inv. č. 525. Vysvědčení bylo Polišenskému zasláno na adresu Praha XIII, tř. krále Jiřího, č. 579, poté kdy se vrátil dopis, zasláný na Dívčí reálné gymnázium v Praze II., Vodičkova 24, kde Polišenský již v předešlém pololetí působil jako vyučující.

18 Polišenský, J.: *Historik v měnícím se světě*, s. 90.

na něj měl – podle jeho vlastních slov – František Roubík.¹⁹ Současné si jak během studia, tak při práci na městských knihách uvědomil, jak obrovské pramenné bohatství archivy skrývají a zaměřil podle toho i svůj budoucí vědecký výzkum.

Za války, v době uzavření vysokých škol, se Polišínský živil středoškolským učitelstvím, ale již v květnu roku 1945 se velmi aktivně účastnil obnovy Filosofické fakulty UK a posléze se etabloval jako asistent v jejím Historickém semináři. Od roku 1947, kdy byla obnovena olomoucká univerzita, dojížděl také do Olomouce. Kromě přednáškové činnosti se na obou místech zasloužil o zřízení archivní praxe pro studenty, kterou vykonávali zpravidla v letních měsících (červenci nebo září) v rozsahu 14 dnů. V pamětech Polišínský zmiňuje, že tyto praxe byly zařazeny do studijních plánů na jeho podnět, když sestavoval nový (reformovaný) studijní program spolu s Františkem Grausem.²⁰ Začal s nimi už na konci 40. let a realizoval je dalších deset let. Právě archivní studentské praxe spolu s exkurzemi pomáhaly Polišínskému „přežít“ mnohdy tísnivou atmosféru, která na univerzitních historických pracovištích v 50. letech vládla, poskytovaly mu příležitost k navázání často celoživotních kontaktů s archiváři a pochopitelně také čas k vlastnímu výzkumu.

Jednalo se vlastně o brigády, které mohly být placené (15 Kč, resp. 3 Kč za hodinu po měnové reformě) díky spolupráci s Archivem ministerstva zemědělství a lesnictví vedeným docentem Václavem Černým (platila Čs. akademie zemědělských věd).²¹ Z toho vyplývá, že se jezdilo převážně do archivů soustředěných do zemědělsko-lesnických oddělení krajských, nyní státních oblastních archivů, tehdy ještě velmi rozptýlených po mnoha venkovských depozitářích. Studenti během těchto praxí skutečně pořádali archivní materiál (s výjimkou studentů prvních ročníků) pod pedagogickým dozorem a pod vedením místních archivářů. Jezdilo se proto pokud možno tam, kde působili archiváři zkušenější a kvalifikovaní. Dopoledne se prý pořádalo, odpoledne se konaly poznávací vycházky a výlety do okolí a studenti si patrně užili i dost zábavy. Oblíbenými pracovišti byly například Klášterec nad Ohří, Žlutice, Žitenice, Děčín, Litomyšl, ve Slezsku Janovice u Rýmařova nebo Javorník. Z archivářů Polišínský zvláště vyzdvihuje Miloslava Košťála, Josefa Křivku, Josefa Kynčila, Jindřicha Růžičku, Josefa Tlapáka nebo Jiřího Tywoniaka; ve Slezsku Jana Janáka a Rudolfa Zuberu.²² Polišínský měl s organizací těchto brigád mnoho starostí praktického rázu, neboť ne všude bylo k dispozici vhodné ubytování a (vůbec nějaké) stravování; po skončení brigád následovalo nepochybně vysilující vyúčtování nákladů na jízdné, noclehy i stravné. Přesto se na archivní brigády vždy těšil.

19 Ibidem, s. 91.

20 Polišínský, J.: *Historik v měnícím se světě*, s. 162 a 175.

21 Podle fondu Josef Polišínský, kart. 89.

22 Polišínský, J.: *Historik v měnícím se světě*, s. 176–180.

Materiál dochovaný v Polišenského pozůstalosti dovoluje rekonstruovat jedno takové archivní léto.²³ V červenci až září 1954 pracovali studenti v těchto archivech: Brandýs nad Labem (mj. Rostislav Nový), Březnice, Bučovice, Český Šternberk, Děčín, Chlumeck nad Cidlinou (mj. Josef Haubelt), Janovice u Rýmařova, Javorník, Kácov, Králupy, Litomyšl (mj. Miroslav Hroch), Mnichovo Hradiště (mj. Bedřich Loewenstein), Opava, Pátek nad Ohří (mj. Josef Hanzal), Pernštejn, Rájec nad Svítavou, Telč, Vrchlabí; v dodatku uvedena ještě oddělení krajských archivů v Jablonci n. N., Kadani, Kuksu a Opavě. Pedagogický dozor konali toho roku vedle Polišenského Květa Mejdiřická, František Kutnar a Věra Šádová.

Také v archivu Univerzity Palackého v Olomouci jsou uloženy dokumenty k praxím studentů katedry historie. Zajímavá je *Vyhláška o praxi posluchačů historie o prázdninách 1951*.²⁴ Vedle archeologické praxe a dále sbírání materiálu pro dějiny hornictví a hutnictví (s doc. R. Žáčkem), což byly aktivity určené pro studenty 3. ročníku, měli posluchači 1. a 2. ročníku absolvovat archivní praxi. Jejím vedením byl pověřen samozřejmě Polišenský a z výčtu archivů, v nichž se uskutečňovaly, je zřejmé, že tyto akce zajišťoval společně pro pražské i olomoucké studenty.²⁵ Kromě archivních praxí (resp. brigád) vedl Polišenský i mnoho archivních exkurzí, které v Olomouci prosadil v roce 1958 i do studijního plánu.²⁶

Z dalších Polišenského aktivit v oblasti archivnictví je možné zmínit jednoletý nástavbový kurs pro archiváře, který byl jakýmsi předchůdcem současných archivních kursů pro pracovníky z praxe. Dvoutýdenní kurs se konal v červenci roku 1953. Vedl jej Václav Vojtišek, Polišenský byl jeho zástupcem, vyučováním byl dále pověřen (tehdy) odb. asistent Zdeněk Fiala. Náplní byly přednášky a praktická cvičení v archivech. Kursu se zúčastnilo 20 frekventantů a byli mezi nimi jak archiváři, tak i příští univerzitní učitelé (mj. Jiřina Holinková, Libuše Hrabová, Jiří Beran, Josef Kynčl, Květa Mejdiřická, Věra Šádová či Zdeněk Urban).²⁷

Velmi rozsáhlý byl také Polišenského podíl na celostátní výstavě archivních dokumentů, která se konala na Pražském hradě od května do srpna roku 1958.²⁸

23 AUK, fond Josef Polišenský, kart. 89: závěrečná zpráva a vyúčtování prázdninové praxe posluchačů historie v roce 1954; hodnocení práce studentů z některých archivů.

24 Archiv UP v Olomouci, fond FF UP, katedra historie, dat. 27. 4. 1951. Za zpřístupnění tohoto i dalších dokumentů z uvedeného fondu velmi děkuji dr. Pavlu Urbáškov, vedoucímu Archivu UP v Olomouci.

25 Z výše citovaného fondu mně byly k dispozici závěrečné zprávy z let 1952 a 1954.

26 Ibidem, exkurze – zařazení do učebního plánu, dat. 12. 1. 1958.

27 AUK, fond Josef Polišenský, kart. 89.

28 Srov. Katalog Celostátní výstava archivních dokumentů, vyd. Archivní správa MV, Praha 1958. K výstavě byly vydány také dvě poštovní známky. Ve fondu Josef Polišenský, kart. 89, se dochoval soupis archivního materiálu, obsahující více než 750 položek. Tento soupis není autorizován, je však zřejmé, že Polišenský na něm měl podstatný podíl.

V roce 1957 vyšly v sérii *Acta Universitatis Carolinae Polišíenského Otázky studia obecných dějin*, respektive jejich první část, věnovaná pramenům k obecným dějinám v českých archivech a knihovnách.²⁹ Celý projekt byl zaštitěn vědecko-výzkumným projektem, oficiálně zahájeným a vykazovaným sice až od roku 1954, podle dochovaných sešitů s heuristickým materiálem ale Polišíenský na soupisu pracoval již od roku 1950.³⁰ Můžeme tak celkem jednoznačně spatřovat přímou souvislost mezi výše zmíněnými a Polišíenským vedenými archivními praxemi a tímto soupisem, čímž samozřejmě nemá být řečeno, že autor nasbíral a utřídil veškerý materiál pouze v době těchto „prázdninových“ pobytů, jakkoli by to z jeho vlastních slov vyplývalo.³¹

Vyšlý svazek, v jehož předmluvě děkuje svým spolupracovníkům i studentům, kteří k soupisu přispěli (mezi nimi vyzdvihl zejména tehdejší odbornou asistentku Věru Šádovou a pomocnou vědeckou sílu Františka Šmahela), Polišíenský nekoncepoval jako pouhý soupis archivních pramenů, i když také tento výkon samozřejmě zahrnoval nejen heuristiku, ale – vzhledem k neuspořádanosti většiny fondů – také zásadní práci kriticko-interpretacní. Autor svazek opatřil teoretickým úvodem, v němž se vyrovnává s pojetím „obecných dějin“ v českém dějepisectví, a v následujících kratších kapitolách se zabývá materiálními předpoklady jejich studia, to je archivními prameny, jejich povahou a možným využitím. Vlastní soupis strukturoval do dvou oddílů: podle archivů a podle jednotlivých zemí, resp. pramenů k jejich národním dějinám. Podle autorových vlastních slov šlo o to, „abychom věděli, co lze u nás studovat, abychom mohli plánovat nejenom vědeckou práci několika málo odborníků, nýbrž především desítek mladých lidí, kteří se historii na drobnějších problémech učí.“³²

29 Polišíenský, Josef: *Otázky studia obecných dějin I*. Praha 1957 (ve skutečnosti se tento svazek zřejmě objevil až v roce 1958). Soupis zachycuje stav a lokaci dohledaných archivních pramenů k 1. lednu 1956. Druhý svazek, věnovaný slovenským archivům a knihovnám, byl vydán v roce 1962. Ve slovenských archivech pracoval Polišíenský (ve spolupráci s Vojtěchem Mastným) prokazatelně již od roku 1957. Srov. též Polišíenský, J.: *Historik v měnícím se světě*, s. 200–203.

30 Ve fondu Josef Polišíenský, kart. 89, se dochoval bohatý dokumentační materiál k tomuto výzkumu a řada dílčích soupisů a přípravných textů. Z těch významnějších uvádím „Přehled současného stavu zpřístupnění archivních fondů v čs. archivech (these)“ (22 s.); předběžné a dílčí popisy některých rodových fondů (Silva-Tarouca, Belrupt-Tissac, francouzské písemnosti fondu Beaufort-Spontin, RA Kounic – Hohenlohe-Waldburg-Schillingsfürst, Andrassy, Liechtenstein /Česká Lípa/; Westphalen-Fürstenberg); dále např. strojopis „Zámecké knihovny“ s připojeným soupisem hispanik, „Prameny k italským dějinám ve fondech státních archivů“.

31 Polišíenský, J.: *Historik v měnícím se světě*, s. 199. Polišíenského zmínka o této práci je překvapivě stručná a o následném střetu s Františkem Grausem se ve svých (téměř bezkonfliktně psaných) pamětech nezmiňuje vůbec.

32 Strojopis zřejmě nepublikované odpovědi na polemiku Františka Grause; uloženo ve fondu Josef Polišíenský, kart. 89.

Po vydání příručky uspořádala katedra obecných dějin 19. května 1958 veřejné diskusní zasedání, kterého se zúčastnili členové katedry a někteří hosté (prof. Josef Macůrek). Předsedal mu profesor Oldřich Říha, v té době vedoucí katedry, zápis³³ pořídl tehdy mladý asistent Miroslav Hroch. Na této schůzi podrobil Polišenského publikaci velmi ostré kritice František Graus, který své výhrady ještě vystupňoval v polemice, jejíž text můžeme zčásti rekonstruovat jen z Polišenského připravené a nepublikované odpovědi.³⁴ Ideovým a metodickým pozadím Grausova výpadu se zabývá ve zde publikovaném příspěvku podrobněji kolega Martin Kindl, omezím se proto jen na hlavní kontury tohoto sporu.

Tehdejší docent obecných dějin František Graus byl o šest let mladší než Polišenský.³⁵ Rovněž on absolvoval Státní archivní školu, a to její v pořadí desátý, ovšem již poválečný běh. To ale zdaleka nebylo to jediné, co měli oba historikové společného. Jen namátkou uvádím bohaté mezinárodní kontakty, pozvánku k účasti při zakládání časopisu *Past and Present*, členství v redakční radě ČČH od jeho založení v roce 1953. Spolupráci na nové organizaci studia historie, při níž se Polišenský s Grausem sešel již v roce 1951, hodnotí ve svých pamětech jako bezproblémovou.³⁶ Na pozoruhodnou Grausovu stať *O postavení historie v kulturním životě*³⁷ se Polišenský v *Otázkách studia obecných dějin* dokonce odvolává jako na argument pro potřebnost studia obecných dějin.³⁸ Snad bylo tedy Grausovo vystoupení k *Otázkám studia obecných dějin* pro něj nemilým překvapením.

Jádrem Grausovy kritiky byl názor, že „nelze se řídit jen tím, co se najde v archivech, a kromě toho nemohou být prameny k obecným dějinám, které se zachovaly v našich archivech, základem pro řešení otázek obecných dějin, nýbrž jen příspěvkem k nim.“³⁹ Ještě útočněji se zřejmě vyjádřil v polemice, kterou bohužel známe jen z Polišenského reakce: „Zpracovávat archivní dokumenty, které jsou v našich archivech (kam se prý dostaly ‚náhodou‘) podle něho [tj. F. G.] ‚implikuje‘, že se nezpracovávají závažné problémy, nýbrž to, co se v archivu najde. Výsledkem pak nutně musí být, že výsledek této práce není historická práce, ale moderní analogie starých ‚Raritätenkabinetů‘, jimž se vskutku mnohé práce tohoto směru podobají jako vejce vejci.“⁴⁰ Grausův požadavek „velkých koncepcí“

33 Rovněž tento zápis je uložen ve fondu Josef Polišenský, kart. 89.

34 Srov. pozn. 33.

35 Ke Grausovi srov. Morávková, Naděžda: František Graus a československá poválečná historiografie. Praha 2013.

36 Polišenský, J.: Historik v měnícím se světě, s. 153.

37 Graus, František: O postavení historie v kulturním životě. Literární noviny 1956, č. 15, s. 3.

38 Polišenský, J.: Otázky studia obecných dějin I., s. 12.

39 Cit. podle zápisu ze zasedání katedry obecných dějin 19. 5. 1958.

40 Srov. pozn. 33.

se tu dostává do střetu s Polišínského pramennou analýzou, založenou na nově objeveném a zpracovávaném materiálu.⁴¹

Na pozadí Grausova odporu k tzv. „archivnímu dějepísectví“ tak vynikne Polišínského orientace na primární, tj. archivní prameny. S odstupem času se sice jeví Grausova kritika jako konsistentní součást jeho úvah o světovém dějepísectví, z politického hlediska však mohla být také předehrou obvinění, kterým Polišínský čelil o rok později v době takzvaného tažení proti novopozitivismu.⁴² Současně ale zůstává Polišínského příručka i po více než 60 letech od vydání velmi užitečnou pomůckou a koná dobré služby našim i zahraničním badatelům dodnes.⁴³

41 K pojetí obecných dějin u obou historiků srov. Jiroušek, Bohumil: Světové dějiny v díle Františka Grause. In: František Graus – člověk a historik. Praha 2004, s. 89–98; Křížová, Markéta: Na cestě k obecným dějinám: Josef Polišínský (1915–2001). ČČH 114, 2016, s. 446–467, zde s. 453–454. Tato studie byla ve zkrácené verzi otištěna také španělsky: Josef Polišínský y su concepto de la historia general. In: Ibero-Americana Pragensia 45, 2017, č. 2, s. 33–42.

42 Srov. Petrůň, Josef: Filozofové dělají revoluci. Praha 2015, s. 248–251.

43 S výhradou změnéné lokalizace archivních fondů.

Der Historiker Josef Polišenský, sein Studium an der Archivschule, und welche Folgen es hatte

Im Jahr 1937 ließ sich der Student des dritten Studienjahrs im Fach Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität in Prag in den achten Kurs der Staatlichen Archivschule einschreiben. Er wurde aufgenommen und absolvierte mit Erfolg das dreijährige Studium. Seine Erfahrungen aus dieser Schule, deren Niveau er sehr hoch schätzte, konnte er in seiner Arbeit als Historiker vollkommen verwerten. Nach dem Zweiten Weltkrieg arbeitete Polišenský an zwei Universitäten, und zwar im Geschichtsseminar an der Universität in Prag und seit 1947 auch an der Universität in Olmütz (Olomouc). An den beiden Fakultäten organisierte er nach 1951 regelmäßige Archivpraktika für Studenten in der Ferienzeit, wobei er unter anderem viel Material für seine 1958 erschienenen „Fragen zum Studium der allgemeinen Geschichte“ sammeln konnte. Diese bis heute sehr nützliche Publikation, die auf Quellen zur allgemeinen Geschichte in tschechoslowakischen Archiven hinweist, stieß überraschenderweise auf kein positives Echo. Bei einer Diskussionsrunde des Lehrstuhls für die allgemeine Geschichte im Mai 1958 wurde Polišenskýs Arbeit von František Graus scharf kritisiert. Er bezeichnete Polišenskýs Methode als ein abschreckendes Beispiel der Archivhistoriographie, die ihre Themen nur nach dem vorhandenen Material aussuche. Der abschließende Teil der Studie ist diesem Streit gewidmet.

Historian Josef Polišenský, his Studies at the Archival School and the Consequences

In 1937, Josef Polišenský, as the 3rd year student of history at the Philosophical Faculty of Charles University in Prague, applied for studying in the eighth course of the State Archival School. He was accepted and successfully graduated after three years of study. He appreciated the high standard of the School and used the gained knowledge later in his own historical works. After World War II, Josef Polišenský worked at two universities, besides Historical Seminar at Prague University he had given lectures at the University of Olomouc since 1947. He also organised regular holiday holiday trainings in the archives for the students of both the faculties during which he could gather a lot of material for his *Otázky studia obecných dějin* (The Questions of General History Studies) published in 1958. Surprisingly, this still very useful publication which points at the sources to general history in the Czechoslovak archives was not accepted only positively. František Graus sharply criticised Polišenský's attitude during debate in the Department of General History in May 1958, classifying it to be a warning example of archival historiography which seeks for the topics only according to the preserved material. The final part of this study is devoted to the above-mentioned dispute.

METODICKÝ SPOR O OBECNÉ DĚJINY: „GRAUS VS. POLIŠENSKÝ“¹

MARTIN KINDL

Z pohledu historické literatury je Josef Polišenský velmi dobře zapsán mezi českými historiky i archiváři.² Byl (a v některých ohledech stále ještě je) autoritou obou oborů. Když začnete rozhovor o Polišenském s historiky a archiváři pamětníky, stojí na počátku jejich odpovědi většinou takováto věta: „Ach ano, samozřejmě, pan profesor Polišenský, blahé paměti...“ a své odpovědi jsou dále ochotni rozvádět, přidávat vlastní vzpomínky, jmenovat jeho knihy, které přečetli či které je samotné ovlivnily... Většinou dodávají, že byl významným profesorem obecných dějin a že toho udělal hodně pro poznání českých archivů. Dalším bodem pak bývají erotické historky spojené s jeho životem, které se „dávají k lepšímu“ dokonce i na seminářích či na konferencích. U vážných znalců Polišenského života pak padne i zmínka o jeho edici dokumentů k třicetileté válce,³ která má prý dosud trvalý význam.

Již z toho můžeme odvodit, že Josefa Polišenského a archivnictví spojuje v paměti současníků i mladších generací nedílné pouto.

Zdroji, z nichž můžeme dále čerpat odkazy na Polišenského vědeckou činnost spojenou s archivnictvím, jsou vzpomínkové texty na jeho učitele či vědecké vzory. Stačí si projít rejstřík Polišenského pamětí⁴ nebo jeho bibliografii,⁵ a hned vidíme, která jména pro něj byla důležitá: Anton Gindely, František Hrubý, Kamil Krofta, J. B. Novák, František Roubík, Karel Stloukal či Václav Vojtíšek. Polišenský však připomínal některá z těchto jmen i na stránkách denního tisku, například v Lidové demokracii.⁶ Není zde čas zastavovat se u každého ze jmenovaných vědců zvlášť, shrňme však nyní, v čem měli pro Polišenského význam: Zprvke to

2 Barteček, Ivo et. al.: Pocta Josefu Polišenskému. Olomouc 1996. Barteček Ivo a Šamberger, Zdeněk edd. Ad honorem Josef Polišenský 1915–2001. Olomouc 2007. Dále též výroční zprávy, recenze a nekrology (některé uvedeny níže).

3 Documenta bohemia bellum tricennale illustrantia, která vycházela na pokračování od roku 1971.

4 Polišenský, Josef: Historik v měnícím se světě. Praha 2001.

5 Urbanová, Jiřina: Soupis prací Josefa Polišenského. Studie Muzea Kroměřížska 68, 1990, s. 9–32.

6 Polišenský, Josef: Historik mezinárodního významu. Lidová demokracie 28, 1972, s. 5; Polišenský, Josef: Průkopník archivní a vlastivědné práce. Lidová demokracie 31, 1980, s. 5; Polišenský, Josef: Za velkým moravským historikem. Lidová demokracie 23, 1983, s. 6; Polišenský, Josef: Historik a archivář. Lidová demokracie 5, 1984, s. 5.

byla skutečnost, že svou archivářskou prací rozšířili pramennou základnu pro budoucí historická studia; že tuto základnu rozšířili nejen fakticky, ale též tematicky; že byli autory mnoha příruček, slovníků, inventářů a jiných pomůcek pro archiváře i pro historiky. Dále si u těchto osobností též vážil jejich historických prací, protože většinou byla, podle Polišenského slov, prověřená časem a mohla se stát odkazem budoucím generacím. V neposlední řadě též uváděl, že mnozí z těchto autorů se snažili také působit na širší publikum.⁷

Nezůstalo však jen u odkazů na autority. Polišenský se archivům věnoval také v rámci praktické vědecké činnosti. Jak ukázal můj koreferent, doc. Zdeněk Hojda, Josef Polišenský sehrál klíčovou úlohu při organizaci studentských archivních praxí. Z těchto archivních praxí čerpaly také práce, které Polišenský napsal a vydal společně se svými kolegy archiváři či studenty. Z mnohých lze zmínit publikace vzniklé v součinnosti s Bohumilem Baďurou či Josefem Kollmannem.⁸ Především však musíme jmenovat záslužné evidenční práce, jakými byly Otázky studia obecných dějin z roku 1957⁹ (a díl následující)¹⁰ nebo několikadílný ediční počín k dějinám třicetileté války z let šedesátých.¹¹ Polišenský a jeho kolegové ve své společné práci zmiňovali chybějící zpřístupnění pramenů pro dokládání marxistických historických hypotéz, obzvláště těch, které se týkaly raného novověku (pozdního feudalismu).¹² V diskusi z roku 1958, ke které došlo po vydání Polišenského Otázek studia obecných dějin, se však ukázalo, že nedostatek pramenů je pouze jednou stránkou celého problému. Tím dalším je jejich samotný výklad. Jak jsem již naznačil, Polišenský spojil metodiku obecných dějin (mimo jiné) s objevováním domácích archivních fondů.¹³ Tento fakt byl vítán, ale i podroben kritice během výše zmíněné diskuse, která se konala 19. 5. 1958.¹⁴ V ní se jako hlavní Polišenského odpůrce projevil František Graus.

7 Viz předchozí odkaz.

8 Polišenský, Josef a Baďura, Bohumil: Falešný obraz Bílé hory. ČsČH 3, 1955, s. 647–649; Polišenský, Josef a Kollmann, Josef: Edice pramenů k dějinám předbělohorských a bělohorských Čech. ČsČH 1, 1953, s. 494–497. Polišenský jakoby sem přenášel „spoluautorskou“ praxi, kterou sám zažil se svým učitelem K. Stloukalem.

9 Polišenský, Josef: Otázky studia obecných dějin I. Praha 1957. AUC Historica.

10 Polišenský, Josef: Otázky studia obecných dějin II. Praha 1963. AUC Historica.

11 Jedná se o výše zmíněná Documenta bohemia bellum tricennale illustrantia.

12 Především z oblasti hospodářských a sociálních dějin: Polišenský, Josef: Otázky studia obecných dějin I, s. 12–20.

13 Jak uvádí většina autorů v rámci vzpomínkových sborníků, nekrologů aj. (viz odkaz výše). Samozřejmě však nelze Polišenského metodické snahy zastavit pouze u hledání nových pramenů. Polišenský byl evidentně teoreticky ovlivněn marxismem (viz také níže).

14 V Polišenského pozůstalosti na záznam této debaty i na Polišenského reakce narazil Zdeněk Hojda (čímž mu tímto děkuji za upozornění). Zúčastnili se jí O. Říha, F. Graus, M. Paulová, B. Šindelář, J. Charvát, Z. Šamberger, J. Hruběš, F. Hejl, J. Radimský, J. Hánl, J. Havránek, K. No-

Polišenský se v úvodní části své evidenční příručky (soupisu) pramenů snažil argumentovat ve prospěch pojetí obecných dějin, které by se vyhýbalo pouhému studiu historie vlastního národa v zahraničí¹⁵ po vzoru Palackého (čili metodologickému nacionalismu¹⁶). Odvolává se přitom na proslulý Grausův text O postavení historie v kulturním životě, který byl uveřejněn v Literárních novinách roku 1956.¹⁷ Následně vymezuje tři skupiny problematiky, kterou lze na základě našich pramenů řešit: témata styková, témata z oblasti zahraniční politiky, dějin diplomacie a dějin vojenských a za třetí témata hospodářsko-sociálního vývoje. U všech těchto témat zdůrazňuje vzájemnou provázanost.¹⁸ Přitom uvedl, že české archivy by neměly být jediným zdrojem pramenů pro poznání obecných dějin, ale že mohou být v tomto směru vhodným doplňkem fondů z archivů zahraničních.¹⁹

Graus sice ocenil, že soupis má nesporný význam,²⁰ avšak podle následného průběhu pře soudím, že se Graus i Polišenský ve svých argumentech poněkud mýjeli (jak tomu někdy při takových polemikách bývá) pokud jde o chápání stanoviska svého protivníka. Debata tak (v některých bodech) působí spíše jako „konverzace hluchých“. Na první pohled se zdá, že Graus byl vůči Polišenskému zaujatý. Na základě debaty však nelze říct, kde k této „zaujatosti“ nacházel příčiny. Že by ze zkušeností s některými učiteli či kolegy z archivní školy? Že by na základě názorů mladých archivářů či Polišenského žáků, anebo názorů samotného Polišenského a postupů, které neuvedl ve své příručce? Že by po zkušenostech s nejedlovským národoveckým dějepisectvím? Či se samotným Václavem Vojtíškem?²¹ Anebo šlo o motivy kariérní? Těžko říci... Každopádně musela mít základ někde jinde, než v tomto Polišenském textu.²² Tak jako tak, se stal Polišenský hromosvodem proti,

votný, F. Šmahel a jako zapisovatel M. Hroch.

15 Polišenský, Josef: Otázky studia obecných dějin I., s. 6.

16 Janáč, Jiří a Ira, Jaroslav: Komparace, relace, kontextualizace... Dějiny a současnost 41, 2019, s. 13–15.

17 Graus, František: O postavení historie v kulturním životě. Literární noviny 5, č. 15, 1956, s. 3.

18 Polišenský, Josef: Otázky studia obecných dějin I., s. 20.

19 Polišenský byl ovlivněn přístupem Stloukalovým: v pramenném materiálu místně vymezitelném hledat odpovědi na otázky širší platnosti. In Polišenský, Josef: Karel Stloukal, 1887–1957. ČSČH 6, 1958, s. 406–408, s. 406.

20 Zápis z veřejného zasedání katedry obecných dějin, které se konalo dne 19. 5. 1958 o vědecko-výzkumném úkolu katedry: Soupis pramenů k obecným dějinám I., AUK, fond Josef Polišenský, kart. 89, s. 1.

21 Zde mám na mysli spor o Grausovu práci Dějiny venkovského lidu – více in Morávková, Naděžda: František Graus a československá poválečná historiografie. Praha 2013, s. 142 ad.

22 Sám Polišenský tvrdil, že Grausovy námitky musely mít původ ve „čtení mezi řádky“: Ke Grausově recenzi-polemice o Soupise pramenů obecných dějin, AUK, fond Josef Polišenský, kart. 89, s. 2.

jak uvedl Graus, archivnímu dějepisectví.²³ O co se jednalo? Dle Grausova popisu šlo v podstatě o archaický přístup a odstrašující příklad historikovy práce, kdy otázky výzkumu volíme pouze „podle zachovaného archivního materiálu“,²⁴ a nikoli podle přínosnosti tématu. A pokud už si dáme tu práci a najdeme onu přínosnost tématu, pak je klíčem k ní vždycky jen české (národního) hledisko: V záznamu debaty stojí, že Graus „styková themata posuzuje kriticky, poněvadž vždy dovedou k českým dějinám“.²⁵ Je zajímavé, že velmi podobné teze stály u zrodu Grausem iniciované knihy *Naše živá i mrtvá minulost* z druhé poloviny 60. let.²⁶ Z toho usuzuji, že se za jeho výtkami dá vyčíst hlubší problém, který (mimo jiné) „probublal“ právě při příležitosti vydání Polišínského soupisu.²⁷

Než se spor pokusíme „rozsoudit“, uvědomme si, že oba historici za sebou měli studium archivní školy, že svědomitě bádali v archivech, pracovali s prameny, prováděli širokou heuristiku a že byli velmi erudovaní a vnímali dějiny v mezinárodních souvislostech. Důvod sporu tedy nelze zjednodušit jen na pouhou otázku větší či menší odborné kompetence, osobní rovinu²⁸ či na jakousi zaslepenost marxismem. Hlavní motiv v tomto konkrétním podle mého názoru hrála rovina poněkud „jemnější“, tedy ideová. Ale jistě je možné mluvit též o vzájemném propojení mnoha příčin: osobní, ideová, metodická, mentalitní či ideologická (Mannheim) aj. (viz níže). Na podrobné rozebrání Polišínského i Grausovy metody zde bohužel není prostor,²⁹ proto se pokusím pouze naznačit kořeny jejich rozdílu:

V osobách Grause i Polišínského se střetli dva vlivní konkurenti na poli metodiky obecných dějin. I když působili na stejném pracovišti a také vzájemně spolupra-

23 Zápis z veřejného zasedání katedry obecných dějin, s. 1.

24 Tamtéž.

25 Tamtéž, s. 2. Ohledně Polišínského soustředění se na bohemika během zahraničního archivního výzkumu a na „drobení témat“, které znemožňuje syntézu, viz např. Válka, Josef: Josef Polišínský v diskurzu poválečné historiografie. In: Pocta Josefu Polišínskému. Olomouc 1996, s. 171–177, cit. s. 174–175.

26 Graus, František: *Naše živá i mrtvá minulost*. In: Graus, František et al.: *Naše živá i mrtvá minulost*. Praha 1968. Otázky dějin, s. 7–25.

27 Graus zde patrně navazuje na snahy marxistických revizionistů, jež se naplno projevily na konci 60. let. (Vedle zmíněné publikace *Naše živá i mrtvá minulost* viz např. Beneš, Zdeněk: *Minulost živá i mrtvá*. In: František Graus – člověk a historik. Praha 2004, s. 119–129. O samotném revizionismu viz Kopeček, Michal: *Hledání ztraceného smyslu revoluce*. Praha 2009.

28 I když i ta mohla sehrát dílčí roli. Srov. Morávková, N.: František Graus (pasáže o Grausově osobnosti), nebo Kindl, Martin: *Marxismus a pohanství*. In: Václav Chaloupecký a generace roku 1914. Liberec 2018, s. 246–252.

29 Protože nejsem vzdělán v oboru Archivnictví a pomocné vědy historické, přenechávám případnou odpověď ke kritice „archivního dějepisectví“ mým kolegům archivářům.

covali na důležitých projektech,³⁰ měli odlišný habitus, jenž se projevoval i v jejich tvorbě. Polišínského historická práce jako taková byla ovlivněna metarovinou klasického humanismu³¹ a racionalismu³², na nichž se český národ ve svých dějinách svým způsobem podílí a za něj bojuje. V pozadí Polišínského prací zkrátka velmi často stojí vyhledávání českých „pokrokových tradic“. Polišínský se také nebál vytváření aktualizačních analogií mezi minulostí a současností.³³ Pokud se setkal v dějinách s některým pro český národ (a zároveň i pro civilizaci) „škodlivým jevem“, pak (velmi často) nenacházel jeho zdroj „u nás“, ale spíše v zahraničí: Takto by se dala (s velkou dávkou zjednodušení) popsat jedna rovina Polišínského práce. Tou druhou je vliv marxismu, a to jak na úrovni historických zákonitostí, tak na úrovni činnosti individua.³⁴ Již bylo mnohokrát poukázáno na skutečnost, do jaké míry se obě roviny mohou doplňovat a úspěšně koexistovat,³⁵ což se stalo také u Polišínského.

Graus byl pochopitelně také ovlivněn marxismem (a sám to dával také okázale najevo), ale marxismus jím zastávaný byl doplňován jinými podněty, životními zkušenostmi, generační příslušností a kulturním prostředím.³⁶ U Grause druhé poloviny 50. let můžeme často číst výstrahy proti českým interpretačním stereotypům: proti obrozeneckým mýtům, mnichovanství, snahou zastírat „neslavné“ stránky české minulosti, přičemž nemyslel pouze nedávný stalinismus (který

30 Např. organizace studia historie na FF UK, spolupráce na tzv. Maketě aj.: Graus, František (ed.), *Přehled československých dějin: these. I, (Do roku 1848)*. Praha 1954. Polišínský, Josef: *Historik v měnícím se světě*, s. 153. Pasáž o Josefu Polišínském v knize Petráň, Josef a Petráňová, Lydia: *Filozofové dělají revoluci*. Praha 2015.

31 Viz Válka, Josef: *Zemřel Josef Polišínský (16. 2. 1915–11. 1. 2001)*. *Studia Comeniana et historica* 31, 2001, s. 241–243, cit. s. 241.

32 Polišínský, Josef a Radosta, Petr: *Revoluce a kontrarevoluce*. *Tvar* 17, 1990, s. 16.

33 Např. analogie mezi Bílou horou a „Mnichovem“. In: Polišínský, Josef: *Anglie a Bílá hora*. Praha 1949; Polišínský Josef: *Současný stav bádání o Bílé hoře*. *ČMM* 70, 1951, 1–25, cit. s. 23. Polišínský, Josef a Radosta, Petr: *Revoluce a kontrarevoluce*, s. 16, Polišínský, Josef a Hojda, Zdeněk – Urban, Jan: *Velký historik ze ztracené generace. Dějiny a současnost* 15, 1993, s. 41–46, cit. s. 44.

34 Polišínský, Josef a Radosta, Petr: *Revoluce a kontrarevoluce*, s. 16. Ale vyplývá to z mnoha jeho knih. Přitom zde není potřeba řešit, jaká verze marxismu to byla. Je však třeba mít na paměti, že žádná vědecká metoda neexistuje jako čistá, uplatňovaná tak, jak stojí v její encyklopedické definici. Také je třeba dodat, Polišínský určitě nebyl „neteoretický“ (takový není v podstatě žádný vědec). Pominout nelze ani kombinace různých hypotéz a teorií (např. marxismu a přesvědčení o povaze historického faktu), které Polišínský aplikoval. Je též možné hovořit o Polišínského pokusech uplatnit ve vlastních pracích strukturalismus (tím by se dal vysvětlit i jeho velký obdiv k F. Kutnarovi, který tuto teorii úspěšně využíval).

35 Graus, František: *Minulost – úkol, nebo mýtus? Kulturní tvorba* 5, 1967, s. 1 a 3, cit. s. 3. Kopeček, Michal: *Čeští komunističtí intelektuálové a „národní cesta k socialismu“*. *Soudobé dějiny* 23, 2016, s. 77–117.

36 Srov. Beneš, Zdeněk: *Narratio, noesis a čas*. In: *Přednášky z 52. běhu Letní školy slovanských studií*. Praha 2009, s. 132–139, cit. s. 137.

onehdy sám propagoval).³⁷ Zmiňoval rovněž český antisemitismus a fašistické poblouznění projevující se za Druhé republiky. Např. nacismus Graus nevnímal pouze jako německý problém, ale jako problém obecně lidský, jehož se může dopustit jakýkoliv národ na světě – pokud k němu má příležitost. V 60. letech pak odmítl i některé z plodů scientismu – marxismus,³⁸ bezmeznou víru v osvícenství a pokrok.³⁹ Zaměřoval se na společenské regrese a na změny ideologií.⁴⁰ Zatímco u Polišínského můžeme sledovat společenskou rezervovanost, kontinuitu původních badatelských a ideových východisek, neustálý pohled kupředu a víru v člověka, u Grause nacházíme plné zapojení se do přeměn společnosti, následované vystřízlivěním, ideovými přemety a pochybnostmi.

Možná že Grausův odpor vůči primátu studia archivního materiálu, který následuje před dostatečnou úvahou o tématu bádání, měl kořen právě v hrozbě bezmyšlenkovitého recyklování českých názorových stereotypů. Myslím totiž, že existuje jen málo badatelů, kteří by téma výzkumu volili pouze „podle zachovaného archivního materiálu“, jak tvrdil Graus. Proto bych nechtěl Grausovu kritiku redukovat pouze na jeho doslova znějící výpad (navíc zachycený pouze v podobě, kterou uvedl zapisovatel), který adresoval Josefu Polišínskému.

Tolik tedy k ideové charakteristice obou protagonistů sporu. Na podrobný rozbor metodický zde není prostor, bude však součástí mé disertační práce.

Ve sporu „Graus vs. Polišínský“ nejde podle mého názoru pouze o zajímavost či jakýsi „střípek z mozaiky životů našich velkých historiků“, ale spíše o moment konkurence idejí a metod v českém historickém myšlení. To mi (z čistě mého úhlu pohledu a zájmu) přijde též plodnější (a z hlediska dějin dějepiscectví i poučnější) než nekritické stavění pomníků na straně jedné, a odsuzování na straně druhé.

37 V mnoha jeho textech počínaje minimálně rokem 1956. Beneš, Z.: *Minulost živá i mrtvá*, s. 120ad.; Morávková, N.: *František Graus*, s. 242.

38 Srov. Morávková, N.: *František Graus*, s. 264 ad.

39 Např. Graus, F.: *Minulost – úkol, nebo mýtus?*

40 František, Graus et. al.: *O zákonitostech světových dějin. Dějiny a současnost* 10, 1968, s. 28–31, cit. s. 31.

Ein Methodenstreit um die allgemeine Geschichte: Graus vs. Polišenský

Der Text bietet eine Reflexion über den 1958 entfesselten Streit um die Form der allgemeinen Geschichte zwischen zwei bedeutenden tschechischen Historikern des 20. Jahrhunderts, Josef Polišenský und František Graus (und einen Versuch, diesen Streit zu interpretieren). Bei der Auseinandersetzung mit solchen Themen (und bei den Versuchen, diese zu begreifen) muss ein breiter Kontext jener Zeit in Betracht gezogen werden. Im Bewusstsein dieser Tatsache habe ich versucht, den Streit als einen vor allem durch ideologische und methodologische Ursachen geprägten (beziehungsweise bedingten) Konflikt zu interpretieren.

Der Text basiert auf der vorbereiteten Dissertation über das Werk von Josef Polišenský.

A Methodical Disputation on the General History: "Graus versus Polišenský"

The text is a contemplation on a dispute about the character of general history (and also an attempt to interpret it) led between the two outstanding Czech historians of 20th century, Josef Polišenský and František Graus, from the year 1958. It is necessary to take into consideration the broad context of the time while trying to solve or understand similar topics. I have tried to explain the dispute in brief as a conflict given or influenced by ideological or methodical reasons.

The text is based on a prepared dissertation about the work of Josef Polišenský.

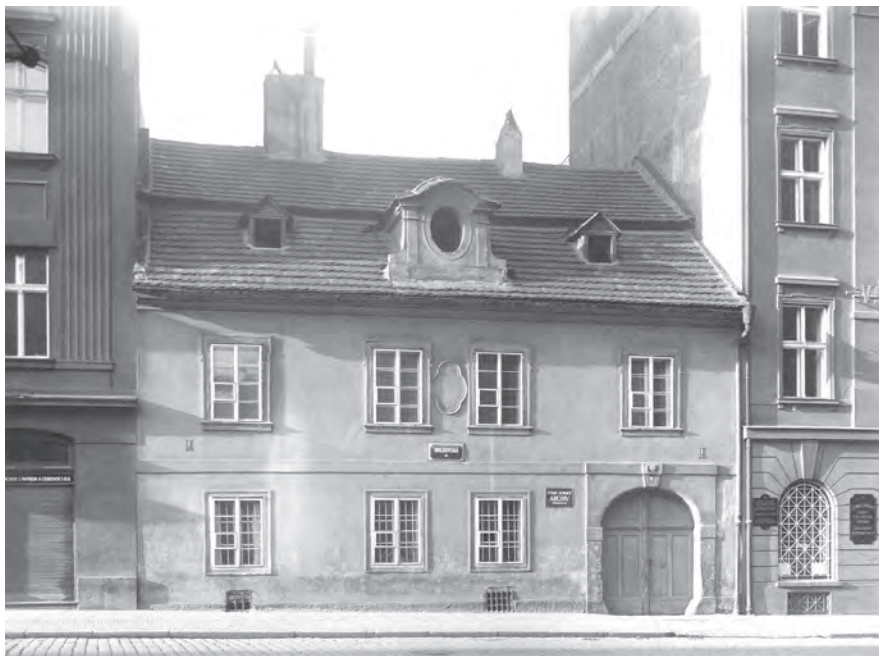
SEZNAM ZKRATEK

ABS	Archiv bezpečnostních složek
AČ	Archivní časopis
AHMP	Archiv hlavního města Prahy
AKPR	Archiv Kanceláře prezidenta republiky
ANM	Archiv Národního muzea
AŠ	Archivní škola
AUC-HUCP	Acta Universitatis Carolinae. Historia Universitatis Carolinae Pragensis
AUC-Phil. et hist.	Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica
AUK	Archiv Univerzity Karlovy v Praze
ČAŠ	Časopis Archivní školy
ČČH	Český časopis historický
ČMM	Časopis Matice moravské
ČsČH	Československý časopis historický
FHB	Folia historica bohemica
inv. č.	inventurní číslo
JSH	Jihočeský sborník historický
kart.	karton
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung
MŠ	Ministerstvo školství
MŮA AAV	Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR
MZK	Minulostí Západočeského kraje
NA	Národní archiv
PH	Paginae historiae
PHS	Právněhistorické studie
RNM	Registratura Národního muzea
SAP	Sborník archivních prací
SD	Sicherheitsdienst
sign.	signatura
StR	Studie o rukopisech
ÚŘP	Úřad říšského protektora
VVM	Vlastivědný věstník moravský

SEZNAM AUTORŮ

- Bc. Kristýna Ansorgová, Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
- Prof. dr hab. Antoni Barciak, Uniwersytet Śląski, Katowice
- Prof. PhDr. Marie Bláhová, DrSc., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
- Mgr. Jan Dobeš, Ph.D., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
- Doc. PhDr. Ivana Ebelová, CSc., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
- Bc. Jan Hanousek, Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
- Dr Lucyna Harc, Instytut Historyczny, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław
- Prof. PhDr. Ivan Hlaváček, CSc., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
- Doc. PhDr. Zdeněk Hojda, CSc., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
- PhDr. Marta Hradilová, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv AV ČR
- PhDr. Hana Kábová, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv AV ČR
- Mgr. Jan Kahuda, Národní archiv
- Mgr. Martin Kindl, Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
- PhDr. Zdeňka Kokošková, Národní archiv
- Dr hab. Marek Konstankiewicz, Katedra archiwistyki i nauk pomocniczych historii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
- Prof. dr hab. Janusz Łosowski, Katedra archiwistyki i nauk pomocniczych historii, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin
- Prof. dr hab. Irena Mamczak-Gadkowska, Wydział Historii, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Poznań
- Dr. Robert Meier, Archivschule Marburg
- Prof. PhDr. Hana Pátková, Ph.D., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
- Doc. PhDr. Michal Pullmann, Ph.D., děkan FF UK
- Doc. PhDr. Marie Ryantová, CSc., Ústav archivnictví a pomocných věd historických FF JU České Budějovice
- PhDr. Milada Sekyrková, CSc., Katedra pomocných věd historických a archivního studia FF UK
- Mgr. Ema Šimková, Ph.D., Katedra historie FF UP Olomouc
- Mgr. Pavel Vaško, Národní archiv
- Prof. dr. Thomas Vogtherr, Lehrstuhl für Geschichte des Mittelalters, Universität Osnabrück

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

*Budova pobočky Archivu Země české v Bredovské ulici, sídlo Státní archivní školy (1932)
NA, Sbírka negativů, inv. č. 1856, kart. 70.*

*(následující strana nahoře)
Posluchárna Státní archivní školy (1932)
NA, Sbírka negativů, inv. č. 1874, kart. 70.*

*(následující strana dole)
Knihovna Státní archivní školy (1932)
NA, Sbírka negativů, inv. č. 1878, kart. 70.*

STÁTNÍ ARCHIVNÍ ŠKOLA.

PRAHA-III., BREDOVSKÁ UL. 6.

Č. j. 162.

V PRAZE dne 7. dubna 1931.

Věc: Časopis Archivní školy.

Rozšíření redakce.

K z. j. ze dne

Philohy

Výboru

Československé Archivní Společnosti

v Praze.

Ředitelství státní školy archivní v Praze vítá s upřímným potěšením zájem Československé Archivní Společnosti o Časopis Archivní školy, jak byl projeven ve Vašem dopise ze dne 7. ledna t.r. 1931; vítá jej tím více, má-li býti potvrzen přímou účastí a spoluprací zástupce Archivní Společnosti v redakci Časopisu. Podepsaný ředitel po dohodě s druhým redaktorem panem ředitelem Dr. J. B. Novákem dovoluje si oznámiti, že dosavadní redaktori se rozhodli rozšířiti redakci o dalšího člena, jímž by byl jakožto zástupce Československé Archivní Společnosti ředitel archivu hl. města Prahy a nynější předseda Společnosti pan prof. Dr. Václav Vojtíšek.

Vyhovující takto zároveň návrhu Společnosti, ředitelství státní školy archivní, stejně jako dosavadní redakce, shoduje se s výborem Archivní Společnosti v přesvědčení, že toto rozšíření redakce a spolupráce pana ředitele Vojtíška budou zajišťovat ku prospěchu tohoto Časopisu i celé naší literatury odborné.

Gustav Mednický
ředitel státní školy archivní.

Zpráva o rozšíření redakční rady Časopisu Archivní školy o zástupce Československé archivní společnosti Václava Vojtíška (1931)
NA, Československá archivní společnost, kart. 1.

Státní archivní škola v Praze.

č. v. 79.

Vysvědčení
o státní archivní zkoušce.

Pan Ml. Zdeněk Fiala,
nar. dne 5. května 1922 v Praze, byl výno-
sem ministerstva školství a osvěty ze dne
28. února 1946, čís. B-22.601/46-III/3 jmeno-
ván řádným posluchačem státní archiv-
ní školy v Praze, pro X. kurs (1945/46-1947/48)
a po jeho ukončení podrobil se státní archiv-
ní zkoušce, stanovené výnosem minister-
stva školství a osvěty ze dne 11. května 1948,
čís. B-39.300/48-III/3, o něž se mu vydává
toto vysvědčení:

Pan Ml. Zdeněk Fiala
podal jakožto písemnou práci domácí
rojednání „Listiny Přemysla II. vy-
dané klášterem v Plasích“,

Vysvědčení Zdeňka Fialy o státní archivní zkoušce (1948)
NA, Fiala Zdeněk, prof. dr., DrSc., inv. č. 11, kart. 1.

Paginae historiae

Sborník Národního archivu

29/2021, č. 1: Doména diletantství? K 100. výročí Státní archivní školy

Vedoucí redaktorka: Eva Drašarová

Redakční rada: Emilie Benešová, Jan Kahuda

Redakční kruh: Marie Bláhová, Waclaw Gojniczek, Tomáš Kalina, Jana Konvičná, Jiří Křestan, Zlatuše Kukánová, Lenka Matušíková, Vlasta Měšťánková, Sheilagh C. Ogilvie, Jaroslav Pažout, Zdislava Röhsner, Vladimír Růžek, Helena Sedláčková, Monika Sedláková, Vlasta Valeš

Redakce svazku: Marie Bláhová, Ivana Ebelová

Lektorace: Marie Macková, Karel Řeháček

Překlad německých resumé: Markéta Kachlíková

Překlad anglických resumé: Zuzana Kalinová

Grafická úprava, sazba a návrh obálky: Eva Tamchynová

Sborník *Paginae historiae* je zapsán do evidence periodického tisku vedené u Ministerstva kultury pod číslem MK ČR E 20580.

Sborník *Paginae historiae* je zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR vedeného Radou pro výzkum, vývoj a inovace.

Publikace neprošla jazykovou úpravou.

Vydal Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4 v roce 2021.

<https://www.nacr.cz/>

Vytiskl: PB tisk, a. s., Příbram

Vydání první

Počet stran: 320

ISSN 1211-9768